

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO

1995

1-2

.....

ZGODOVINO

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Contributions to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC
949.172"18/19" (05)
UDK
ISSN 0353-0329

Uredniški odbor:

dr. Zdenko Čepič (glavni urednik), dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica),
mag. Damijan Guštin (pomočnik glavnega urednika), mag. Boris Mlakar,
dr. Janko Prunk

Prevajalca: Andrej Turk (angleščina), mag. Marjeta Pretnar-Čop (nemščina)

Lektorica: Marija Sivec

Oprema: Janez Suhadolc, dipl. ing. arh.

Izdaja

Inštitut za novejšo zgodovino
SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Založil

Inštitut za novejšo zgodovino s sofinanciranjem Ministrstva za znanost
in tehnologijo Republike Slovenije

Tisk

Birografika BORI, Linhartova 1, 61000 Ljubljana

Zamenjave (Exchange, Austausch):

Inštitut za novejšo zgodovino
SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji.

Redakcija zaključena 1. novembra 1995

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 142/92 mb. z dne 2.3. 1992 štejejo
Prispevki za novejšo zgodovino za proizvod, od katerega se plačuje 5 % davek na promet proizvo-
dov na osnovi 13. točke tarife št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

Kazalo

CONTENTS - TABLE DES MATIÈRES - INHALT

RAZPRAVE - ARTICLES - ÉTUDES - ABHANDLUNGEN

France Kresal, Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991 UDK 331.2(497.12)"1885/1991"	7
Jurij Perovšek, Vprašanje slovenskega parlamenta leta 1918 UDK 342.533(497.12)"1918"	25
Miroslav Stiplovšek, Slovenska ljudska stranka in uvedba oblastnih samouprav leta 1927 UDK 342.26(497.12)"1926/1927"	35
Egon Pelikan, Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem - primer Ušeničnikove "teorije vrednosti", Mahničeve "definicije naroda" in "suverenosti ljudstva" UDK 282.32(497.12)"189/1941"	49
Žarko Lazarević, Razplet kmečke dolžniške krize v Jugoslaviji tridesetih let v primerjavi z nekaterimi evropskimi državami UDK 338.43.02(497.12)"193"	67
Boris Mlakar, Delovanje nasprotnikov partizanskega gibanja pod Gorjanci UDK 323.273(497.12-12)"1941/1945"	83
Dušan Biber, Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini v Jugoslaviji v letih 1933-1945 UDK 323.15(497.1=30)"1935/1945"	97
Ljuba Dornik-Šubelj, Ustanovitev oddelka za zaščito naroda za Slovenijo UDK 351.746.1(497.12)"1944"	103
Matejka Jeraj, Delavski zaupniki v Sloveniji v obdobju socializma UDK 334.754(497.12)"1945/1947"	117

HISTORIČNA DOKUMENTACIJA - HISTORICAL DOCUMENTATION -
DOCUMENTATION HISTORIQUE - HISTORISCHE DOKUMENTATION

Vida Deželak-Barič, Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev	137
--	-----

JUBILEJI - JUBILEES - JUBILÉS - JUBILÄEN

France Kresal - šestdesetletnik (Janko Prunk, Žarko Lazarevič)	163
Miroslav Stiplovšek - šestdesetletnik (Jurij Perovšek)	168
Zdravko Klanjšček - sedemdesetletnik (Martin Ivanič)	172

IN MEMORIAM

Bogo Grafenauer (Janko Prunk)	175
-------------------------------------	-----

POSVETOVANJA - SYMPOSIUMS - CONFERENCES - BERATUNGEN

Stoletje gospodarskih sprememb v Sloveniji in prelomnice 1918-1945-1991 (Bojan Balkovec)	179
--	-----

OCENE IN POROČILA - REPORTS AND REVIEWS -
RAPPORTS ET CRITIQUES - BERICHTE UND REZENSIONEN

Die Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848-1867), Abteilung VI, Ministerium Belcredi 29. 7. 1865 - 6. 2. 1867 (Franc Rozman)...	181
Bojan Godeša, Kdor ni z nami je proti nam (Ervin Dolenc)	183
Makso Šnuderl, Dnevnik 1941-1945. II. V partizanih (Vida Deželak-Barič)	186
Tone Ferenc, La provincia 'italiana' di Lubiana. Documenti 1941-1942 (Damijan Guštin)	190
Silvo Grgič, Zločini okupatorjevih sodelavcev. 1. knjiga, Izven boja pobiti in na druge načine umorjeni, ranjeni in ujeti slovenski partizani (Damijan Guštin)	193
Ferdo Gestrin, Svet pod Krimom (Vida Deželak-Barič)	196

Mirko Fajdiga, Bračičeva brigada. Na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem. I., II. (Tomaž Teropšič)	202
Milko Mikola, Sodni procesi na Celjskem 1944-1951 (Jože Prinčič)	205
Jože Prinčič, Povojne nacionalizacije v Sloveniji 1945-1963 (Zdenko Čepič)	207
Aleš Gabrič, Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953 - 1962 (Mateja Režek)	214
Aleš Gabrič, Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953 - 1962 (Ervin Dolenc)	217
Poročilo o delu Inštituta za novejšo zgodovino 1994	1
Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1994 (Nataša Kandus)	17

Razprave

France Kresal

Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991

V razpravi obravnavam mezde in plače zadnjih 100 let, in sicer od Zakona o noveli obrtnega reda z dne 8. marca 1885, ki je določal način izplačevanja mezd, do splošnih kolektivnih pogodb leta 1991, ko so po 40-letnem obdobju osebnih dohodkov v razmerah delavskega samoupravljanja plače delojemalcev dobile zopet svojo prvotno funkcijo. Prikazati želim razvoj od mezdnih odnosov brez posebnih delavskih pravic in zaščite v razmerah gospodarskega liberalizma do urejenih delovnih razmerij v poznejšem razvoju tržnega gospodarstva. Prikazati želim razvoj različnega urejanja mezd in mezdnih razmerij za fizično delo na eni strani in plač za umsko delo na drugi strani.

Mezda in plača sta v denarju izraženo plačilo za delo. Plača v ožjem pomenu besede pa je izraz, ki se je pri nas uporabljal pred drugo svetovno vojno v pomenu plačevanja umskega dela javnih in privatnih nameščencev, vseh del "višje vrste" (knjigovodij, inženirjev, faktorjev ipd.), za katere niso veljala določila Obrtnega reda iz leta 1885 in pozneje Zakona o zaščiti delavcev iz leta 1922. V tem času je veljala delitev na fizično in umsko delo - na mezde in mezdno delo ter na plače in službe. Pojavljala so se številna gibanja v boju za večje zaslužke, ki so se imenovala mezdna gibanja. Izraz tarifno gibanje za isto dejanje je bil manj v rabi. Številne kolektivne pogodbe so določale in urejale praviloma le mezde, plač pa ne.

Mezde so bile akordne, urne ali dnevne. Obračunavale so se tedensko, izplačevale pa tedensko ali štirinajstdnevno. Plače so bile praviloma mesečne. Prejemali so jih umski delavci, v industriji od mojstrov navzgor, javni in privatni nameščenci, državni uslužbenci. Direktorji so razen udeležbe pri dobičku, tantiemah in dividendah prejemali še letno plačo.

Očitna prvotna delitev na delavce in nameščence se je z razvojem organizacije dela, tehnologije in delovnih razmerij zbrisala. Po drugi svetovni vojni so vsi zaposleni dobivali mesečne plače. Z uvedbo samoupravljanja se je za plače uvajal izraz osebni dohodek. V pogovornem jeziku in neuradno pa je izraz plača ostal ves čas v veljavi, medtem ko je mezda izginila iz rabe. Po drugi svetovni vojni so bile pri nas mezde in plače izenačene.

Podatke o mezdah in plačah bom skušal ilustrativno primerjati s cenami nekaterih izdelkov predvsem iz skupine življenjskih stroškov, za obdobje med dvema vojnama pa tudi s strukturo življenjskih stroškov eksistenčnega minimuma.

Od mezdnih odnosov do urejenih delovnih razmerij

V razmerah gospodarskega liberalizma so se razvila mezdna razmerja brez delavske zaščite in varstva pravic. Obrtni red iz leta 1859 ni vseboval nobenih določb o varstvu in zašiti pomožnih delavcev. Šele novele iz let 1883, 1885, 1895 in 1902 so vsebovale določbe o varstvu in zaščiti delavca.¹

Odnos države in družbe do mezdnih odnosov se je spreminjal. Urejanje delovnih razmerij lahko razdelimo v tri faze. V prvem obdobju država ni posegala v urejanje mezdnih odnosov z delavsko zakonodajo. Družba je posledice prevelikega izkoriščanja skušala omiliti z dobrodelnostjo in kolektivno samopomočjo, ustanavljali so delavska bolniška in podporna društva. To obdobje je trajalo do 80-ih let 19. stoletja.²

V obdobju liberalnega kapitalizma so se z razvojem industrije in zaposlovanjem velikega števila delavcev razvili povsem novi odnosi med delodajalci in delojemalci. Prejšnje cehovske stanovske solidarnosti ni bilo več, država pa še ni oblikovala novih norm medsebojnih odnosov - delavskozaščitne zakonodaje. Zgolj osebna svoboda delojemalcev je bila preslabotna osnova za sklepanje enakopravnih pogodb o delovnem razmerju.

Industrijski oziroma tovarniški delavci so postajali najštevilčnejši delojemalci. Tovarniška proizvodnja je naraščala, ob tem pa je bilo vse očitnejše vse večje izkoriščanje delavstva. Za delavce v tovarnah in rudnikih ni bilo omejitve delovnega časa, delali so tudi otroci in ženske, in to v težkih delovnih razmerah, tudi ponoči in ob nedeljah. Izplačevanje mezd je bilo samovoljno, razvit je bil "truck" sistem, v katerem so delavci namesto denarja dobivali posebne markice, ki so jih lahko vnovčili samo v določenih prodajalnah (delodajalčevih), s čimer so bili podrejeni mezdni odnosi še bolj poudarjeni.

V takih razmerah je prišlo do prve intervencije države v mezdna razmerja. Z zakonom z dne 17. junija 1883 so bili osnovani obrtni inšpektorati, ki so skrbeli za osnovno delavsko zaščito in za varstvo pri delu. Novela Obrtnega reda z dne 8. marca 1885 vsebuje določbe o pomožnih delavcih in njihovi zaščiti. Med pomožne delavce so sodili tovarniški delavci, pomočniki, vajenci in drugi delavci ter nižji uslužbenci, ki so opravljali pomožne službe "nižje vrste"; tisti, ki so imeli "višje službe" z mesečno ali letno plačo (delovodje, mehaniki, faktorji, odpravniki, knjigovodje, blagajniki, risarji, kemiki, inženirji ipd.), niso sodili med pomožne delavce, kot nameščenci so imeli drugačen status od mezdnih delavcev.³

¹ Anton Kralj: Obrtni red. Zbirka in razlaga najvažnejših obrtnih zakonov in rzsodb upravnega sodišča. Ljubljana 1903, str. 8-9.

² Stojan Bajič: Delovno pravo. Ljubljana 1936, str. 134.

³ France Kresal: Nastanek in razvoj socialne politike na Slovenskem do leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (dalje Prispevki), XXII, 1982, št. 1-2, str. 101-116.

Ta zakon je določal način izplačevanja mezd za tovarniške delavce, prepovedal "truck" sistem in zahteval plačevanje mezd v gotovini. Mezde so bile tedenske, odpovedni rok pa 14-dnevni. Prepovedano je bilo zaposlovanje otrok do 14. leta starosti; mladoletnih delavcev od 14 do 16 let starosti in žensk pa niso smeli zaposlovati na težkih, zdravju škodljivih delih in pri nočnem delu. Delovni čas je bil določen na 11 ur dnevno. Podjetja so morala delovne pogoje objavljati v svojih **delovnih redih**, ki so morali biti dostopni na vpogled vsakomur in podvrženi kontroli državne oblasti. S tem so bili ustvarjeni temelji delavske zaščite, izvajanje je postalo učinkovito z uvedbo obrtnih nadzorništev in inšpektorjev dela 1883. Socialno zavarovanje pa naj bi delavcu in njegovi družini zagotovilo existenco v primeru bolezni, nezgode in smrti, v kasnejši dobi tudi v primeru brezposelnosti. Nezgodno zavarovanje je vpeljal zakon z dne 28. decembra 1887, bolniško pa 30. marca 1888.⁴

Delavci niso imeli vsi enakih pravic, ugodnosti in zaščite. Delavci v rudarstvu in metalurgiji, pri državnih železnicah in nekaterih drugih državnih ustanovah so imeli pokojninsko zavarovanje, delavci v industriji in obrti pa ne. Rudarji so imeli svojega predstavnika v rudniški upravi prek svojega zastopstva v drugi skupini rudarskih zadrug, ki jih je določal Rudarski zakon iz leta 1896, v industriji pa so dobili delavske zaupnike šele po prvi svetovni vojni. Tudi delovni čas ni bil povsod enak, čeprav je bil omejen na 11 ur dnevno; bilo je veliko izjem in drugačnih določb za posamezne kategorije delavcev.

V tem obdobju je družba aktivno posegala v razvoj in izboljševanje mezdnih razmerij z idejami in socialnimi programi socialne demokracije in krščanskega socializma (po papeški socialni okrožnici *Rerum novarum* 1891). Razvile so se delavske stranke in delavske strokovne organizacije - sindikati. Delavci so se organizirano borili za izboljšanje delovnih razmer v številnih mezdnih gibanjih in stavkah. Sindikati so se ob uspešnem zaključku takih akcij sporazumevali s podjetniki in sklepali **kolektivne pogodbe**. Z njimi niso urejali samo razmerja do sindikatov, marveč so določali tudi pravila, ki naj veljajo za delovna razmerja. Tako so minimalne delovne pogoje, ki jih je določala država, dopolnjevali s sporazumi med delavskimi sindikati in podjetniki, zlasti glede mezd in delovnega časa. Kasneje, leta 1907, je delovno pravo okrepilo učinek norm kolektivne pogodbe s tem, da jim je dalo moč zakona.⁵

Nastanek Jugoslavije je zavrl razvoj mezdnih odnosov v modernejšie oblike delovnih razmerij. Nova okvirna delavska zakonodaja, ki je bila sprejeta 1922, je predvsem poenotila delavsko zaščito v vsej državi. Večjih in novih pravic delavcev iz delovnega razmerja pa ni prinesla. Tudi prejšnja neenakost doseženih pravic iz delavske zaščite in socialnega zavarovanja posameznih kategorij delavcev in nameščencev je ostala še naprej. Glavne pridobitve razvoja delovnih razmerij

⁴ F. Kresal: Pregled razvoja delavskozaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnoma. *Prispevki*, IX-X, 1968-1969, št. 1-2, str. 103-190.

⁵ F. Kresal: Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem. *Teorija in praksa* 28, 1991, št. 12, str. 1455-1468.

med obema vojnama so bile: uvedba 8-urnega delovnika (30. 12. 1918), uvedba delavskih zaupnikov (18. 12. 1918), podpiranje brezposlenih (5. 12. 1918), uvedba delavske zbornice kot interesne predstavnice delavcev in nameščencev (21. 5. 1921), stanovanjska zaščita (od 6. 6. 1918 do 1. 11. 1929), začetek izvajanja pokojninskega zavarovanja vseh delavcev (1. 9. 1937) in Uredba o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavanju in razsodništvu z dne 12. februarja 1937. Ta uredba po svoji vsebini zaključuje drugo fazo intervencije države v urejanje delovnih razmerij, ki je trajala od 1885 do 1937.⁶

Zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922 je zaposlene še naprej delil na pomožno osebje-delavce in na "osebe, katerim se poverjajo posli višje vrste (poslovodje, knjigovodje, blagajniki, inženirji, ipd.)."⁷ Delavci so prejeli tedenske mezde, ki so bile določene z urno ali akordno mezdo; dnevničarji so prejeli dnevno mezdo. Nameščenci so prejeli mesečne plače. K mezdami in plačam so prištevali različne doklade: družinske, draginjske, premijske, dodatek za delo ob nedeljah in praznikih, za podaljšano delo. Za potrebe socialnega zavarovanja so bili delavci v industriji in obrti razvrščeni v 12 mezdni razredov, rudarji v 6 kategorij, železničarji v 3 kategorije s po 10 razredi, nameščenci pa v 12 plačilnih razredov. V določeni mezdni razred oziroma plačilni razred so bili uvrščeni glede na višino delavčeve mezde ali nameščenceve plače. Določena mezda iz določenega meznega razreda se je imenovala zavarovana mezda. Služila je za določanje vseh prispevkov in za višino pravic iz socialnega zavarovanja.⁸

Mezdni sistem je bil kombinacija časovnih in akordnih norm s trendom zviševanja akordnega sistema. Leta 1928 je časovno mezdo prejelo 53 % delavcev in akordno 47 %, leta 1930 pa časovno mezdo samo še 44 % in akordno 56 %. Akordni sistem je bil vpeljan predvsem za nekvalificirane in priučene delavce, ki so bili v večini, kvalificiranih je bilo samo 20 %. Zlasti neugodna je bila kvalifikacijska struktura zaposlenih žensk, saj so delale skoraj izključno na akord.⁹

Mezde in plače do prve svetovne vojne

Podatke o mezdah in plačah vsebujejo državne statistike, poročila in statistike ustanov socialnega zavarovanja in kolektivne pogodbe. Vendar ti podatki niso nikjer sistematično zbrani. Za bombažno predilnico v Litiji sem zbral podatke o mezdah mladoletnih pomožnih delavcev, delavk, delavcev in predelavcev v letih od 1889 do 1913 in jih navajam v tabeli.

Mezdni sistem je bil kombiniran s plačevanjem dela po času in akordu. Na akord je delalo 50 % do 75 % delavcev. Skoraj vse delavke so delale na akord,

⁶ F. Kresal: Kolektivna pogodba kot vir delovnega prava. Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje. Ljubljana 1991, str. 69-86.

⁷ Službene novine, 14.6. 1922, št.128; Uradni list, 13.7. 1922, št. 74, str. 485.

⁸ F. Kresal: Začetki in razvoj delavskega zavarovanja v Sloveniji med obema vojnoma. Zgodovinski časopis, XXIV, 1970, št. 3-4, str. 209-245. Ponatis 1988.

⁹ F. Kresal: Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana 1976, str. 260-261.

Tabela 1: Tedenske mezde v bombažni predilnici v Litiji 1889-1913

Leto	Mladoletni po- možni delavci	Delavke	Delavci	Preddelavci	Povprečje
1889	4,8 K	6,0 K	9,6 K	12,0 K	8,10 K
1896	5,0	7,0	9,2	18,0	8,26
1898	5,2	5,6	9,6	16,0	6,90
1904	7,6	9,5	11,0	18,0	9,23
1907	8,2	9,5	12,8	22,3	10,81
1913	9,4	11,4	15,4	26,5	13,30

medtem ko so moški in mladoletni delavci ter preddelavci pretežno delali na urno mezdo. Leta 1907 je bil uveden nov način plačevanja akordnega dela. Vsak delavec je imel določeno zajamčeno dnevno mezdo. Če je delavec na akord zaslužil več, kot je znašala njegova zajamčena dnevna mezda, je prejel akordno mezdo, če pa je na akord zaslužil manj, je prejel svojo zajamčeno dnevno mezdo. Povprečni akordni zaslužki so za 5 % presegali garantirane mezde. Mezdni sistem je bil kombiniran tudi s sistemom premij (stimulacij), ki so znašale od 5 % do 20 % zasluženih mezd in so naraščale z višino mezd, 5 % so znašale za najnižjo tedensko mezdo 3,60 K, 20 % pa za tedenske mezde nad 13,20 K, ki so jih prejemale vsi preddelavci in od leta 1907 tudi večina delavcev. Mezde so naraščale do prve svetovne vojne precej enakomerno z 2,6-odstotno letno stopnjo rasti, razen v letih 1897 in 1898. V litijski predilnici so bile mezde nekoliko nižje kot v Ljubljani in Trzinu. Bile so za 18 % nižje od mezd vevških papirničarjev in za 30 % nižje od mezd tekstilcev v Nachodu na Češkem. Razlike v mezdah so bile tudi po strokah. V živilski industriji so leta 1891 znašale 9,72 K, v lesnopredelovalni 9,24 K in v papirniški in usnjarski industriji 8,76 K. V rudarstvu in metalurgiji so bile mezde skoraj dvakrat višje kot v industriji. Razlike so bile tudi po krajih. Višje so bile v mestih in industrijskih središčih, nižje na podeželju.¹⁰

Kolikšna je bila realna vrednost teh mezd, naj pokaže nekaj primerjav. Leta 1892 je plačeval delavec v Trzinu za hrano in prenočišče 5 K na teden (zaslužil je takrat 10 K), slabše kosilo (juha z mesom) je bilo 0,12 K. V delavski kuhinji v Litiji je leta 1907 stala prehrana 4 K na teden (delavec je takrat zaslužil skoraj 13 K). Če računamo za eksistenčni minimum 8 K na osebo tedensko s predpostavko, da se realna vrednost zaslužkov z leti ni spreminjala in da je polovico življenjskih stroškov 4-članske delavske družine predstavljala prehrana, polovica pa stanovanje, kurjava, obleka in drugo, je skoraj polovica industrijskega delavstva živela v revščini, ker so zaslužili manj, kot so znašali življenjski stroški družine. Število delavcev, ki so živeli v pomanjkanju, se je po letu 1898 zmanjševalo vse do prve svetovne vojne.

¹⁰ F. Kresal: Zgodovina Predilnice Litija. Litija 1986, str. 16-21.

Tako sliko kažejo podatki o konkretnih zasluških v tekstilni industriji, kjer je bilo od zaposlenih 66 % žensk in mladoletnih delavcev, ki so malo zaslužili (5 do 11 K) in le ena tretjina je bilo moških delavcev, ki so bolje zaslužili (10 do 26 K). Tretjino moške delovne sile so predstavljali predelavci in mojstri, ki so imeli bistveno višje zasluge (18 do 50 K). Take so bile razlike znotraj stroke in tovarne.

Velike so bile tudi razlike med posameznimi industrijskimi panogami. Po podatkih nezgodne zavarovalnice za leto 1905 so bile najvišje mezde na železnici, v grafični in strojni industriji ter v rudarstvu in metalurgiji (22 do 24 K tedensko), bistveno nižje so bile v kemični, papirniški, usnjarski, živilski, lesni in gradbeni stroki (14 do 16 K), najnižje pa so bile v tekstilni industriji (12 K tedensko).

Razlike so bile tudi med posameznimi pokrajinami. Do leta 1903 so bile mezde na Štajerskem in Koroškem (graška nezgodna zavarovalnica) za 6 % višje kot na Kranjskem in Primorskem, potem so se mezde bolj zvišale na področju tržaške nezgodne zavarovalnice in so bile te za 1,5 do 3 % višje od štajerskih in koroških. Mezde na področju dunajske nezgodne zavarovalnice (Spodnja in Zgornja Avstrija) so bile za 20 % višje od mezd tržaške nezgodne zavarovalnice (Kranjska in Primorska), na Moravskem in Slovaškem pa so bile za 20 % nižje.¹¹

Uslužbenci so imeli mesečne plače, ki so znašale od 200 do 800 K. Razvrščeni so bili v 6 plačilnih razredov. Razen plače so imeli še pravico do brezplačnega stanovanja ali pa so prejeli stanovanjski dodatek, ki je znašal 25 % do 36 % njihove plače. V nekaterih primerih so podjetja svojim nameščencem plačevala tudi zavarovalne premije in davek od plače ter posebne nagrade.

Direktorji so dobivali pogodbene letne plače, ki so znašale od 12.000 K do 30.000 K in več. Praviloma so bili udeleženi tudi pri dobičku podjetja, tantijemah in dividendah. Direktorja litijske predilnice Julius Schwarz in Eugen Zublin sta leta 1896 prejela vsak po 16.000 K letne plače.¹²

Plače so bile obdavčene progresivno od 0,4 % do 6 %. Obdavčene so bile samo stalne plače, ki so znašale več kot 6400 K letno. To so bile plače uslužbencev drugega in prvega razreda ter plače direktorjev. Davek je znašal od 0,4 % za prvi davčni razred 6400 K (533 K mesečno) do 6 % za letno plačo nad 30.000 K.

Osebn dohodnino so plačevali od skupnih dohodkov nad 1200 K letno in je bila tudi progresivna od 0,6 % do 40 %. Osebn dohodnino so plačevali od predelavcev in mojstrov navzgor (nad 100 K mesečne plače). Tudi bolje plačani kvalificirani delavci, rudarji, metalurgi in železničarji so jo plačevali (nad 23 K tedenske ali 4 K dnevne mezde).

Za poenostavljeno primerjavo bomo vse mezde in plače preračunali na povprečne zaokrožene mesečne zneske za leto 1912. Po teh izračunih lahko delavske mezde uvrstimo v razpon od 50 K do 200 K mesečno, plače uslužbencev od 200 K do 800 K mesečno, plače direktorjev pa od 1000 K do 2500 K in več.

¹¹ Vekoslav Kisovec: Delavsko zavarovanje proti nezgodam. Gorica 1913, str. 26.

¹² F. Kresal: Razvoj predilnice Litija. Litija 1961, str. 22; Arhiv Predilnice Litija.

Mezde in plače med dvema vojnama

Med prvo svetovno vojno in po njej so se realne mezde znižale za polovico. Pred vojno so znašale najpogostejše mezde tovarniških delavcev 2 do 3 K na dan, nato so med vojno inflacijsko narasle in leta 1919 znašale okrog 15 K do 22,5 K na dan. Zaradi inflacije so se mezde vsako leto podvojile do leta 1922. Cene življenjskih potrebščin so se v tem času potrojile. Leta 1920 je bilo določeno razmerje 4 K za 1 din, leta 1922 pa izvedena zamenjava denarja in so se vse vrednosti glasile samo v dinarjih.

Nominalno so zaradi inflacije mezde naraščale do leta 1923 oz. 1924, ko so znašale okrog 39,70 din na dan. Nato so se mezde zniževale do leta 1929, ko so znašale okrog 32,50 din na dan, se v letih 1930 in 1931 zvišale na 33 din, nato pa strmo padale do 1934, ko so znašale samo še 19,61 din na dan. Nato so začele mezde počasi naraščati in so leta 1939 znašale 25,15 din na dan, leta 1940 pa so že inflacijsko narasle na 31 din na dan.¹³

Nihale so tudi cene, vendar ne vse enako. Leta 1921 je za dnevno mezdo lahko kupil 4 kg krušne moke, naslednje leto 5,5 kg, 1923 do 1928 leta 6 do 7 kg, 1929 do 1932 od 8 kg do 9 kg, v letih krize 1933 do 1934, ko so bile mezde najnižje pa le 6 kg moke. Za dnevno mezdo je delavec v letih 1919 - 1920 lahko kupil 1,5 kg govejega mesa, leta 1921, ko je bila realna mezda najnižja, pa celo 3 kg, nato je nihala količina mesa od 2 do 2,5 kg, v letih gospodarske krize pa je zopet narasla na 2,5 do 3,5 kg.

V mariborskih gostilnah se je za enodnevno mezdo lahko kupilo 2 do 3 litre vina, v okoliških vinotocih pa 4 do 5 litrov. Za enako vsoto se je leta 1925 lahko kupilo 40 škatlic vžigalic, 1929 23 škatlic in 1934 samo še 7 škatlic tega monopolnega izdelka na dan. Za par delavskih čevljev je bilo treba leta 1913 delati 3 do 4 dni, leta 1928 pa 10 dni.¹⁴

Bolj objektivno sliko realne vrednosti delavskih mezd prikazuje cena košarice življenjskih potrebščin. Mesečna minimalna potrošnja ene odrasle osebe je bila po računih Delavske zbornice v Ljubljani naslednja: 8 kg pšenične krušne moke, 2 kg koruznega zdroba, 1 kg testenin, 10 kg krompirja, 2 kg fižola, 1 kg riža, 1 kg sladkorja, 3 kg govejega mesa, 1 kg svinjske masti, 0,5 kg surovega masla, 10 litrov mleka, 15 jajc, 2 kg sadja, 0,7 kg žitne kave in 0,3 kg soli. Ta količina hrane je vsebovala 90.424 kalorij, kar je pomenilo po 3014 kalorij na dan. Za štiričlansko delavsko družino so računali 3 take potrošne enote. Za minimum potrošnje obleke odraslega delavca so računali: na vsakih 5 let eno moško suknjo, vsako leto pa po eno obleko, 4 srajce, 4 spodnje hlače, 6 parov nogavic, 2 para čevljev in en klobuk. Za družino so računali pavšalno: za ženo 80 % teh sredstev, za 2 otroke tudi 80 %. Za stanovanjski minimum je veljalo enosobno stanovanje s kuhinjo. Za kurjavo so računali 0,6 t premoga, 3 metre drv na leto. Za

¹³ Izveštaj inšpekcije rada. Beograd 1935, str. 18-19; Poročilo OUZD Ljubljana za leto 1939. Ljubljana 1939, str. 37-38; Radnička zaščita. Zagreb 1940, str. 28-29, 182-183.

¹⁴ Poročilo delavske zbornice v Ljubljani. Ljubljana 1934, str. 33-36.

razsvetljava so upoštevali po 3 kilovatne ure električne energije mesečno. Za družino so računali 2 taki potrošni enoti. Podobne minimalne življenjske stroške je izračunavala tudi inšpekcija dela. Po teh podatkih so stroški za hrano naraščali v dobi inflacije do leta 1923, ko so za eno osebo znašali 382 din mesečno; potem so precej enakomerno padali do leta 1932, ko so znašali 239 din, sredi gospodarske krize leta 1933 so narasli na 261 din, bili leta 1935 najnižji, v znesku 214 din, potem so počasi naraščali do leta 1939, ko so znašali 251 din, leta 1940 pa so se hitro podražili na 279 din mesečno. Celotni stroški eksistenčnega minimuma so naraščali in upadali v enakem tempu in so znašali leta 1923 1337 din, leta 1934 620 din in leta 1940 799 din mesečno.¹⁵

Realne mezde, to je razmerje zaslužkov in stroškov življenjskih potrebščin, so bile najnižje v letih 1918 - 1922 in 1932 - 1934, najvišje v letih 1925 - 1926 in 1930 - 1932. V nobenem obdobju pa povprečni mesečni zaslužki niso zadoščali za pokrivanje življenjskih stroškov navedenega eksistenčnega minimuma. Podrobnejša struktura dejanskih mezd, ki se v obravnavanih letih ni bistveno menjala, pa je bila takale: 54 % delavcev s svojimi zaslužki ni moglo pokrivati stroškov svojega življenjskega minimuma in je živelo v revščini; 12 % delavcev je bilo na nivoju eksistenčnega minimuma, 34 % delavcev si je s svojimi zaslužki lahko omogočilo nekoliko boljši življenjski standard, če jim ni bilo treba vzdrževati družine. Okrog 10 % delavcev s svojimi zaslužki ni moglo pokrivati niti izdatkov za svojo prehrano po eksistenčnem minimumu. Eksistenčnega minimuma štiričlanske delavske družine pa delavci v Sloveniji z enim zaslužkom niso mogli zadovoljivo pokrivati. V takem primeru so se morali prikrajševati pri hrani, obleki in stanovanju in so živeli v revščini.

Razlike med mezdami so bile zelo velike tako po posameznih industrijskih strokah kot po krajih. Najvišje mezde je na primer leta 1928 izplačevalo rudarstvo (45,55 din na dan), grafična industrija (38,11 din na dan), nato kemična in papirniška (31,50 din), tekstilna je bila blizu povprečja (25,10), prav tako gradbena in lesna industrija. Najnižje mezde so imeli delavci, zaposleni v gospodinjstvu (14,48 din), v oblačilni stroki (14,73 din) in v gostinstvu (20,11 din). Leta 1934, ko je kriza še trajala, je najvišje mezde še vedno izplačevala grafična industrija (33,11 din), nato kemična (26,78 din), papirniška (28,41 din), tekstilna (26,78 din) je bila že precej nad povprečjem in je bila edina panoga, ki je mezde med krizo zvišala, gradbena industrija (25,30 din) je precej nazadovala, še bolj pa lesna (20,82 din). Najnižje mezde so bile še vedno v gospodinjstvu (10,79 din), v oblačilni stroki (18,18 din) in v gostinstvu (19,14 din).

Po posameznih krajih so bile mezde naslednje: najvišje so bile okrog večjih industrijskih središč, najnižje pa v podeželskih občinah. Najvišje so bile na območju Tržiča, kjer so leta 1934 znašale v povprečju po 27,63 din na dan, sledile so

¹⁵ Letno poročilo inšpekcije dela v Ljubljani. Izveštaj inšpekcije rada. Beograd 1935, str. 18-19; Indeks, socialnostatistička revija, Zagreb 1940, str. 24-25.

mezde na območju Kranja (26,66 din), Maribora (25,04 din) in Celja. Najnižje so bile mezde na podeželju in sicer na področju Murske Sobote (15,10 din), Novega mesta (16,22 din), Ptuja (16,93 din), Slovenj Gradca (18,46 din) in Celja (18,69 din).¹⁶

Mezde so bile v Sloveniji višje kot drugod v Jugoslaviji, jugoslovanske pa so bile za 12 % nižje od avstrijskih in 35 % višje od italijanskih. Francoske so bile skoraj dvakrat, švedske pa trikrat višje.¹⁷

Za dnevno povprečno mezdo na Slovenskem je delavec leta 1889 lahko kupil 9 kg pšenice, čez 5 let kilogram več in pred vojno okrog 14 kilogramov. Po vojni se je leta 1923 ta količina zmanjšala na nivo iz leta 1889, potem je v letih 1929 do 1936 zopet naraščala do 15 kg in leta 1939 zdrknila na 13 kg kot pred prvo vojno.¹⁸ Po drugi svetovni vojni je leta 1953 količina pšenice za enodnevno plačo zopet dosegla 15 kg, 40 let kasneje pa skoraj 80 kilogramov tega krušnega žita. Leta 1956 je v enem dnevu delavec zaslužil za 10,3 kg črnega kruha, 1971 za 33 kg in 1974 za 36 kg.¹⁹

Plače nameščencev so znašale od 500 do 4.500 din mesečno. V letih inflacije do 1924 so znašale okrog 1700 din brez draginjskih doklad. Po odpravi draginjskih doklad so se zvišale povprečne osnovne plače na okrog 2100 din. Naraščale so do 1927, ko je tri četrtine nameščencev prejelo nad 2500 din mesečne plače. Po letu 1928 so se povprečne plače stalno zniževale do leta 1939, ko je samo še ena tretjina nameščencev zaslužila nad 2500 din. Ves ta čas je okrog 10 % nameščencev prejelo nad 4500 din plače. Slabo plačanih nameščencev z manj kot 1000 din plače je bilo 5 % leta 1927 in je njihov delež naraščal do 20 % leta 1939.²⁰

Nameščenci so razen osnovne plače prejeli še razne dodatke. Po kolektivni pogodbi za mojstre in nameščence v litijski predilnici so imeli brezplačno stanovanje, luč in kurjavo ter vsako leto dve dobri obleki in čevlje ter 12 m bombažnega blaga. Podjetje jim je plačevalo osebni dohodninski davek in celotne premije za pokojninsko in bolniško zavarovanje. Imeli so pravico do 5-odstotne udeležbe pri čistem dobičku podjetja. Za novoletno nagrado so dobivali še eno mesečno plačo z vsemi dokladami.²¹

Po izračunu povprečnih zaokroženih mesečnih zneskov mezd in plač za vse obdobje med dvema vojnama, ugotovimo, da lahko mezde uvrstimo v razpon od 500 do 1000 din mesečno, plače nameščencev od 1000 do 4500 din in več, plače direktorjev pa od 5000 do 50.000 din.

¹⁶ Glej op. 13.

¹⁷ F. Kresal: Razvoj Predilnice Litija. Litija 1961, str. 77.

¹⁸ Izračun na osnovi podatkov za ceno pšenice po podatkih Ljubljanske borze za blago in vrednote.

¹⁹ Slovenija 1945-1975. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana 1975, str. 171.

²⁰ Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani, Letna poročila. Ljubljana 1924, 1936, 1940.

²¹ Arhiv predilnice Litija.

Osební dohodek

Osební dohodek v ožjem pomenu besede je prevzemal pomen plače v obdobju razvitejšega samoupravljanja, ko so prejšnje tarifne pravilnike zamenjali pravilniki o delitvi dohodka in osebnih dohodkov. To se je zgodilo v gospodarskih organizacijah leta 1958, v družbenih dejavnostih pa po letu 1965, ko je nehal veljati zakon o javnih uslužbencih. Osební dohodek je zopet postal plača po letu 1990, ko je po zakonu o delovnih razmerjih to razmerje zopet postalo dvostranski odnos med delodajalcem in delojemalcem, čeprav delodajalec še ni bil točno definiran in znan. Delavci pri zasebnih delodajalcih so ves čas prejeli plače po kolektivnih pogodbah, čeprav so jih imenovali osební dohodek.

Po koncu druge svetovne vojne, v obdobju administrativnega socializma in v razmerah povojne obnove so bili prejemki delavcev in nameščencev poenoteni z uredbami. Prejšnje razlike 1 : 12 za delavce in 1 : 16 za nameščence so zmanjšali. Centralno urejanje plač s predpisi pristojnih državnih organov je veljalo do leta 1952.²²

Z uredbo o urejanju zaslužkov delavcev in nameščencev v državnih in zasebnih gospodarskih podjetjih in ustanovah so leta 1950 razvrstili 154.000 delavcev v 9 tarifnih razredov po kvalifikacijah. Več kot tri četrtine delavcev je takrat napredovalo v višje razrede z zaslužki od 9 do 19 din na uro. Pomožno tehnično osebje, strokovno in tehnično osebje ter nameščenci s srednjo, višjo in visoko izobrazbo so bili razvrščeni v 10 tarifnih razredov z mesečno plačo od 2000 do 6000 din.²³ Uvedene so bile tako imenovane obračunske plače, nato pa plače po učinku ali po času z dodatki na leta in težavnost dela. Višina sklada za plače ni bila neposredno odvisna od poslovnega uspeha podjetja. Finančna sredstva za plače so bila centralno določena in dodeljena. Uveljavil se je tudi sistem prejemkov v naravi, s točkami in boni. Ti so večkrat predstavljali nad polovico sklada za plače, pokrivali pa so jih iz centralnih državnih skladov.²⁴

Po uvedbi delavskega samoupravljanja leta 1950 so delovne organizacije same sprejemale tarifne pravilnike; sprva, leta 1951, lečasne pravilnike o plačah. Po teh pravilnikih je bil zaslužek sestavljen iz stalne in gibljive plače, stalna plača pa iz osnovne in dopolnilne. Po zvezni uredbi o skupnem dohodku gospodarske organizacije iz začetka leta 1954 so sklad za plače še vedno določali centralni organi. Delovni kolektivi so imeli na področju sistema osebnih dohodkov zožene pravice. Tarifni pravilniki še vedno niso postali interno vprašanje delovnih organizacij. Pri njihovem sprejemanju je bilo potrebno soglasje družbene skupnosti in sindikata.

Leta 1954 je bila sprejeta uredba, ki je določala delež dobička, ki se je lahko razdelil na plače; ta delež je znašal od največ 65 % do 12,1 %. Ta sistem obračunskih plač in dobička je bil v veljavi do leta 1958.

²² Slovenija 1945-1975. Zavod SR Slovenije za statistiko, str. 33, 161.

²³ Službene novine 53/57, str. 1044, zakon o radnim odnosima.

²⁴ Slovenija 1945-1975. Zavod SR Slovenije za statistiko, str. 33-34.

Ob koncu leta 1957 so bili sprejeti novi zakonski predpisi o gospodarskem sistemu in osebnih dohodkih. Sprejet je bil zakon o delovnih razmerjih, ki je razširil samostojnost podjetja v urejanju medsebojnih razmerij in razdelitvi čistega dohodka na sklade. Delovni kolektivi so bili neodvisni glede določanja višine skladov. Svet proizvajalcev v občini je sicer imel možnost dajati delavskim svetom pripombe na delitev čistega dohodka, vendar so te pripombe imele samo moč priporočila.

Novi zakon o delovnih razmerjih iz leta 1961 je zavezoval delovne organizacije, da izdelajo svoje pravilnike o delitvi dohodka in osebnih dohodkih. Osební dohodek je bil delež v sredstvih, ki jih je gospodarska organizacija namenila iz čistega dohodka za osebne dohodke delavcev po osnovah in merilih, določenih v njenem pravilniku, ki so ga sprejemali delavci sami. Osební dohodek je bil odvisen od uspeha delavca na delovnem mestu, od uspeha delovne enote in od uspeha podjetja.

Spremenjeni zakon o delovnih razmerjih iz leta 1961 in druge zakonske spremembe so še bolj utrdili samostojnost podjetij. V delitvi čistega dohodka na sklade je bila s predpisi določena samo obveznost izločanja določenega deleža v rezervni sklad. Nov sistem je omogočal velike razlike osebnih dohodkov med podjetji. Organizacije, ki so dosegale večjo produktivnost in dobiček, so se odločale za povečanje osebnih dohodkov. Organizacije, ki so imele sicer slabše poslovne uspehe, so jim sledile. Rezultat teh deformacij je bil, da so osebni dohodki naraščali hitreje kot produktivnost.

Leta 1952 so osebni dohodki znašali 28 % narodnega dohodka; po gospodarskih reformah 1961 in 1965 se je povečal delež osebnih dohodkov v narodnem dohodku od 39 % na 45 %.²⁵

Družbeni dogovori in samoupravni sporazumi

Dohodek in posredno tudi osebne dohodke so urejali temeljni zakon o določanju in delitvi dohodka v delovni organizaciji iz leta 1968, XV. ustavno dopolnilo in tako imenovana delavska ustavna dopolnila iz leta 1971, ki so določala, da delavec, ki ustvarja dohodek, odloča tudi o njegovi delitvi, še posebej o presežku dela in razširjeni reprodukciji. Iz teh ustavnih dopolnil in ustave iz leta 1974 je izhajal zakon o združenem delu, ki je utemeljil temeljne organizacije združenega dela in novo opredelitev osebnega dohodka, ki se glasi: "Uresničujoč pravico dela z družbenimi sredstvi pridobiva delavec v temeljni organizaciji iz sredstev za osebne dohodke osebni dohodek, ki ustreza rezultatom njegovega dela in njegovemu osebnemu prispevku k rezultatom uporabljanja in gospodarjenja z družbenimi sredstvi ter je namenjen za zadovoljevanje njegovih osebnih potreb kot tudi za zadovoljevanje skupnih družbenih potreb, ki se na podlagi samoupravnega sporazuma oziroma zakona krijejo iz njegovega osebnega dohodka."

²⁵ Prav tam, str. 60.

Osnova za osebni dohodek delavca ni bilo več delovno mesto, pač pa uspešnost in zahtevnost njegovih nalog, del in opravil.

Medtem so se vedno bolj drastično izražale neupravičene razlike v osebnih dohodkih, ki niso bile rezultat uspešnosti, ampak deformacij v delitveni politiki.

V obdobju dogovorne ekonomije so delovne organizacije razporejale osebne dohodke v skladu s svojimi samoupravnimi splošnimi akti, ki so morali biti usklajeni z družbenim dogovorom o skupnih osnovah in merilih za urejanje odnosov pri pridobivanju in delitvi dohodka.²⁶ Praviloma sta v ta sistem posegali s številnimi intervencijskimi zakoni najprej zvezna in nato še slovenska vlada. Leta 1971 je bil sprejet družbeni dogovor o načelih in merilih za presojo skladnosti samoupravnih sporazumov o delitvi dohodka in osebnih dohodkov v gospodarskih organizacijah; tak dogovor je bil tudi za organizacije družbenih dejavnosti. Leta 1973 pa je izšel zakon o samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju o merilih za razporejanje dohodka in za delitev sredstev za osebne dohodke. Republiški odbor sindikatov je leta 1974 sprejel tako imenovano sindikalno listo, da bi odpravil nekatera nesorazmerja v delitvi osebnih dohodkov.

V iskanju boljših meril za nagrajevanje proizvodnih delavcev je bil leta 1981 sprejet družbeni dogovor o skupnih osnovah in merilih za oblikovanje in delitev sredstev za osebne dohodke in skupno porabo. Sklenili so ga Republiški svet Zveze sindikatov, Gospodarska zbornica in Izvršni svet SR Slovenije. Da bi uskladi-li osebne dohodke po posameznih gospodarskih dejavnostih, so bili sprejeti samoupravni sporazumi o obveznem primerjanju poslovnih rezultatov na temelju dogovorjenih kazalcev med sorodnimi organizacijami združenega dela. Temu je leta 1984 v delovnih organizacijah sledilo sprejemanje pravilnikov o razvidu del in nalog, pravilnikov o osnovah in merili za razporejanje čistega dohodka in delitev sredstev za osebne dohodke in skupno porabo ter pravilnikov o ugotavljanju zahtevnosti, delovne uspešnosti in izračunavanju minulega dela.

Leta 1985 se je uveljavila metoda revaloriziranja nadomestil osebnih dohodkov, katerih osnova je bil dohodek preteklega leta. To je bil odgovor na vse hitrejšo nominalno rast osebnih dohodkov v razmerah rastoče inflacije.

V okviru uresničevanja družbenega plana SR Slovenije 1986 - 1990 je odbor za izvajanje družbenega dogovora o skupnih osnovah in merilih za samoupravno urejanje odnosov pri pridobivanju in delitvi dohodka vsako leto sprejel usmeritve in metodologijo za izvajanje tega dogovora.²⁷ Gospodarske organizacije so smele oblikovati sredstva za osebne dohodke glede na uspešnost svojega poslovanja, ki so ga ugotavljale s primerjanjem čistega dohodka in družbeno pričakovanega čistega dohodka. Pri konkretnem odločanju družbeno primerne obsega sredstev za bruto osebne dohodke je bilo potrebno upoštevati izhodiščno vrednost bruto plače, raven uspešnosti poslovanja ter doseženo izplačevanje povprečnih plač v

²⁶ F. Kresal: Osebni dohodek. Enciklopedija Slovenije 8. zvezek, Ljubljana 1994, str. 185-186; Vladka Komel: Pregled zakonodaje na področju plač v Republiki Sloveniji od leta 1987 dalje. Elaborat Ministrstva za delo, rkp.

²⁷ Uradni list (dalje UL) SR Slovenije, 20/44, 22.S. 1987, str. 1361-1387.

dejavnosti (branži) in v delovni organizaciji v preteklih šestih letih. Na podlagi podatkov iz periodičnih obračunov in zaključnih računov je odbor za izvajanje družbenega dogovora četrletno ugotavljal, ali so bile družbene usmeritve izpolnjene ali ne; izhodiščne vrednosti bruto osebnih dohodkov pa je ocenjeval vsak mesec.

Zamrznitve plač

Ker vsi ti metodološki in usmerjevalni ukrepi za urejanje osebnih dohodkov in skupne porabe niso bili dovolj uspešni, je vlada z več zakoni omejila obseg sredstev za osebne dohodke in skupno porabo, pa tudi višino osebnih dohodkov. Tako imenovana zamrznitev plač je trajala od oktobra 1987 do decembra 1988 in od decembra 1989 do julija 1990. Pri večini gospodarskih dejavnosti in za vse proračunsko financirane negospodarske dejavnosti so se lahko izplačevali osebni dohodki do višine, določene s samoupravnimi splošnimi akti, če so bili le-ti usklajeni z družbenim dogovorom.²⁸

Razen plač je zakon omejeval tudi sredstva skupne porabe ter sredstva za reprezentanco. Iz omejitve so bila izvzeta le sredstva za stanovanjsko gradnjo ter odpravnine, kasneje pa še sredstva regresa za letni dopust, jubilejne nagrade, darila otrokom delavcev in solidarnostne pomoči. Znesek za prehrano med delom je bil omejen na največ 25 % povprečne neto plače v gospodarstvu v zadnjem tromesečju. Zamrznitev plač in sredstev skupne porabe je pomenila, da so se ta sredstva v letu 1988 smela povečati za največ 140 %, kolikor naj bi znašala inflacija. Osnova za izračun so bile povprečne obračunane plače istega obračunskega obdobja preteklega leta. Za december 1989 in prvo polletje 1990 so izračunavali osnovo za plače po podobni metodologiji. Tako določena sredstva za plače so mesečno valorizirali za odstotek sprememb srednjega tečaja dinarja do marke na dan izplačila plač. Dobiček po zaključnem računu za leto 1989 je bil delavcem v nekaterih podjetjih izplačan v obliki delnic in obveznic.

Prehod v tržno gospodarstvo in kolektivne pogodbe

V prehodnem obdobju uvajanja tržnega gospodarstva, ki se je začelo z Zakonom o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja z dne 6. oktobra 1989, so začele osebne dohodke oziroma plače urejati kolektivne pogodbe. Sistem je zaživel v praksi z uveljavitvijo prve splošne kolektivne pogodbe za gospodarstvo 1. septembra 1990.²⁹ Ta pogodba je določala izhodiščne plače za 9 tarifnih razredov, ki so se valorizirale z rastjo življenjskih stroškov oziroma le za del te rasti (t. i. eskalacijska klavzula). Do 25. julija 1992 je bilo sklenjenih še 17 panožnih kolektivnih pogodb. Veljavnost tarifnega dela splošne kolektivne pogodbe je bila

²⁸ UL SFRJ, 75/43, 15.11. 1987; 87/43, 31.12. 1987; 24/54, 27.4. 1988; 31/54, 15.5. 1988; 32/54, 18.5. 1988; 87/45, 27.12. 1989; 20/46, 13.4. 1990; UL SR Slovenije 87/45, 27.12. 1989; 20/46, 13.4. 1990.

²⁹ UL Republike Slovenije 31/46, 24.8. 1991; 11/3, 29.2. 1993; 39/34, 15.7. 1993.

z aneksi podaljševana do leta 1994, dopolnjena in popravljena z novimi izhodiščnimi plačami. Začetno izvajanje kolektivnih pogodb je pokazalo, da so sindikati in predstavniki delodajalcev sklepali kolektivne pogodbe, v katerih so bile določene razmeroma visoke izhodiščne plače, ki jih nato v posameznih podjetjih niso mogli vedno izplačati in je prihajalo do številnih sporov in tudi stavk.

Kolektivna pogodba za negospodarske dejavnosti³⁰ je bila sprejeta 27. septembra 1991. Podpisali so jo sindikati in izvršni svet (vlada). Pogodba ima 9 oziroma 12 tarifnih razredov. Izhodiščna plača za 1. tarifni razred je bila določena v višini 58 % povprečne mesečne plače v gospodarstvu, za najvišji 9. razred pa v višini 175 % (dodatni trije tarifni razredi za nosilne poklice so bili ovrednoteni z 20-odstotno višjo vrednostjo). Vlada zaradi finančnih težav ni izplačevala plač v tej višini. V letu 1993 je izvedla samo delen poračun. 29. oktobra 1992 je bila sklanjena nova kolektivna pogodba, ki je določala izhodiščno plačo za 1. tarifni razred v višini 22.660 SIT in tako eskalacijsko formulo, kot je bila v kolektivni pogodbi za gospodarstvo. 21. junija 1993 je bila sklenjena nova kolektivna pogodba z izhodiščno plačo 26.000 SIT, 22. februarja 1994 pa aneks k tej pogodbi, ki je določal izhodiščno plačo 27.560 SIT.³¹

Na področju proračunsko financiranih dejavnosti so bile višine plač zagotovljene s sklepom izvršnega sveta 16. oktobra 1991,³¹ z zakonom o delavcih v državnih organih³² iz leta 1990, 1991 in 1993, z zakonom o plačah delavcev v javnih vzgojnoizobraževalnih zavodih 14. aprila 1992 in 9. julija 1993,³³ z zakonom o plačah sodnikov ustavnega sodišča in z zakonom o sodniških plačah in drugih prejemkih iz leta 1993.³⁴

Tudi v sistem kolektivnih pogodb je vlada posegala z intervencijskimi zakoni in omejevala pogodbeno določene plače. Vzrok za takšno ravnanje so bile običajno visoke izhodiščne plače, ki jih številno podjetja niso mogla izplačevati, in hitro povečevanje plač v podjetjih, ki so to zmogla. Od sprejema prve kolektivne pogodbe leta 1990 do 26. marca 1993 je vlada trikrat z zakonom zamrznila oziroma omejila višino plač, sredstev za prehrano, regres za letni dopust in jubilejne nagrade. Omejitve so trajale od 30. junija 1990 do februarja 1992 in nato še od februarja do junija 1993. Kjer so bile plače določene z zakonom, so izplačevali plače v skladu s svojim zakonom, ne glede na določila kolektivne pogodbe.

Zagotovljena preskrba, potrošniške nakaznice, boni

Do leta 1952 je plače določala država in delavci enake kvalifikacije so imeli enake plače. Del plače so prejeli v naravi po sistemu zagotovljene preskrbe z

³⁰ UL Republike Slovenije 18/1, 11.10. 1991.

³¹ UL Republike Slovenije 20/1, 24.10. 1991.

³² UL SR Slovenije 15/48, 20.4. 1990.

³³ UL Republike Slovenije 16/2, 31.3. 1992.

³⁴ UL Republike Slovenije 10/3 24.2. 1993.

živili in glavnimi potrošnimi industrijskimi izdelki po znižanih cenah (na karte in pozneje na industrijske bone). Življenje na karte so delavci živeli deset let. Racionirana in zagotovljena preskrba z osnovnimi življenjskimi potrebščinami je bila uvedena še pred drugo svetovno vojno, med vojno je dosegla največji obseg, po njej je trajala vse do oktobra 1951. Preko zagotovljene preskrbe so dobili blago vsi zaposleni delavci in uslužbenci ter člani njihovih družin. Odvisno od vrste poklica in starosti je pripadala potrošnikom različna količina živil na živilske karte. Nekateri najpomembnejši industrijski izdelki so se delili po industrijskih točkah, ki so se določale po kategorijah potrošnikov. Odrasli so dobili letno po 140 do 160 in otroci po 60 do 80 točk. V zagotovljeno preskrbo po znižanih cenah so sodila osnovna živila (moka, kruh, meso, olje in druge maščobe, mleko, sladkor), od industrijskih izdelkov so prodajali na potrošniške karte tkanine in konfekcijo, nogavice, trikotažo in obutev. Za te izdelke je bilo treba dati poleg denarja tudi določeno število točk. Za 1 m bombažnega blaga je bilo treba odšteti 10 točk, za 1 m volnenega blaga 30 točk, za moško obleko 48 točk, za 1 par delavskih čevljev 40 točk, za ženske čevlje 36 točk in 10 točk za moško srajco. Razen rednih potrošniških kart so bile za uduarnike še dopolnilne karte in dodatek k plači. Za uduarnike je bilo do leta 1951, ko je prenehala ta stimulacija, proglašanih okrog 55.000 delavcev (več kot tretjina). Od oktobra 1951, ko je bila ukinjena zagotovljena preskrba z živili po znižanih cenah, so upravičenci prejeli nadomestilo v denarnem znesku. Za nakup industrijskih izdelkov pa so namesto kart prejeli industrijske vrednostne bone, ki so jih za del zaslužka (27 % plače) izplačevali do konca leta 1952. Z boni, eden je bil vreden 4 dinarje, se je kupovalo industrijsko blago z 80-odstotnim popustom. Bone so prejeli vsi prejšnji upravičenci potrošniških kart. Zagotovljena preskrba po znižanih cenah je predstavljala del plače; občutno zvišanje plač leta 1952 ni pomenilo tudi realnega zvišanja, povedano drugače: plače do leta 1952 niso bile tako nizke, kot so nominalno izgledale.³⁵

Rast plač in kupna moč

Od leta 1952, ko je bil izveden prehod na sistem obračunavanja plač po podjetniških tarifnih pravilnikih in udeležbo delavcev pri dobičku, so se plače vse bolj večale. Letne stopnje rasti so bile v teh letih večje kakor v prvih povojnih letih, saj so se vsako leto povečale za 10 % in več; zastoji plač pa so bili v letih 1954 do 1958. Do največjega povečanja je prišlo v letih 1964 in 1966, in sicer 32 % letno. V naslednjih letih je bila rast osebnih dohodkov manjša. Ponovno se je povečala od 1970 do 1980, in sicer s stopnjo rasti 19,8 % letno, od 1983 do 1985 je znašala 42,1 %, 68,9 % in 77 %, nato je stopnja rasti presegla 100 % letno, decembra 1988 je znašala 20 % mesečno.³⁶

³⁵ Glej op. 24.

³⁶ Jugoslavija 1918-1988. Savezni zavod za statistiku, Statistički godišnjak, Beograd 1989, str. 77.

Povprečni osebni dohodki so se zelo razlikovali po dejavnostih, tudi v prvih povojnih letih. Ker je imela prednost industrializacija, so bile takrat najvišje plače v industriji in prometu, v posameznih letih tudi v gradbeništvu. Zaradi takratne pomembnosti so imeli najvišje plače delavci v rudnikih, metalurgiji, težki kovinski industriji ter grafični delavci. K velikim osebnim dohodkom v teh dejavnostih je prispevalo tudi nadurno delo ter dodatki udarnikom, ki jih je bilo zlasti veliko med rudarji. Kasneje se je raven osebnih dohodkov po dejavnostih spreminjala. V negospodarskih dejavnostih so imeli zaradi višje kvalifikacijske strukture najvišje plače in so do 25 % presegali povprečje, po letu 1962 so se razlike zmanjšale in 1974 so presegale povprečje komaj še za 10 %. Do 1962 je bilo razmerje med osebnimi dohodki nekvalificiranih delavcev in delavcev z visoko izobrazbo 1 : 2,76, potem se je to razmerje zmanjšalo in je bilo najnižje leta 1974. Najbolj so se povečali osebni dohodki priučenih, nekvalificiranih in kvalificiranih delavcev, najmanj pa delavcev z visoko izobrazbo.

Ob uvedbi enotnih tarifnih razredov leta 1950 so povprečne mesečne plače znašale okrog 4000 din, do leta 1961 so se zvišale na 27.200 in so leta 1965, ko je bila izvedena denominacija 1 : 100, znašale 623 takratnih novih dinarjev. Do 1970 so se plače podvojile in so znašale 1376 din; te plače so se zopet podvojile prej kot v štirih letih in so 1974 znašale 2815 din; zopet so se podvojile prej kot v štirih letih in so leta 1978 znašale 5903 din. V naslednjem obdobju je bila stopnja rasti plač že občutno večja, podvojile so se že v treh letih in so 1981 znašale 11.404 dinarje; v naslednjih treh letih so se zvišale za dvainpolkrat in so 1984 znašale 27.762 din; naslednje leto so se že podvojile in leta 1985 znašale 54.967 din; od tu dalje pa je bila inflacijska spirala že tako velika, da prikazovanje letnega povprečja ni več realno, ker so bile razlike prevelike že med plačami v posameznih mesecih.

Velika nominalna rast osebnih dohodkov je v 70 % šla na račun višjih življenjskih stroškov, ki so naraščali od 1955 do 1964 po 7,9 % letno, od 1965 do 1974 po 16,9 %, potem pa po 20 %, 40 % in 70 % leta 1985, sledila je letna stopnja rasti preko 100 %, 1988 na primer 140 %, decembra 1989 20 % mesečno. Povprečna letna rast realnih osebnih dohodkov je bila le 5-odstotna in je bila izdatnejša do leta 1964. Zaradi zadrževanja osebnih dohodkov in visoke rasti življenjskih stroškov, je prišlo do zniževanja realnih vrednosti osebnih dohodkov.³⁷

Kupna moč plače se je večala. Količine posameznih živil in drugih izdelkov, ki jih je potrošnik lahko kupil za enodnevno povprečno plačo, so se v obdobju od 1956 do 1974 povečevale takole: leta 1956 je bilo moč nabaviti za enodnevno plačo 5,8 kg kruha (pred vojno 6 kg), leta 1974 pa 27 kg; ali 2 kg govedine leta 1956 (pred vojno 3 kg), leta 1974 pa 3,7 kg; ali 1,4 l olja leta 1956 in 9,8 l leta 1974; ali 15 l mleka leta 1956 in 29,4 l leta 1974; ali 3,3 kg sladkorja leta 1956 in 16,1 kg leta 1974; ali 0,2 kg kave leta 1956 in 1 kg leta 1974. Za 1 m blaga je bilo treba delati leta 1956 8 dni, leta 1974 manj kot 2 dni; za moške delavske

³⁷ Prav tam.

čevlje 6 dni (pred vojno 10 dni), potem 2 dneva; za 1 t lignita 3 dni, potem 2 dneva; za kavč 3 mesece, potem 14 dni; za električni štedilnik leta 1956 2,5 meseca, leta 1974 samo še 14 dni. Delež hrane se je v skupni vrednosti življenjskih stroškov ves čas zniževal. Do leta 1955 je njen delež predstavljal nad polovico stroškov, po letu 1975 pa le še tretjino življenjskih stroškov.³⁸

— France Kresal

LÖHNE UND GEHÄLTER AUF SLOWENISCHEM BODEN VON DER NOVELLE DER
GEWERBEORDNUNG IM JAHRE 1885 BIS HIN ZU DEN KOLLEKTIVVERTRÄGEN IM
JAHRE 1991

Z u s a m m e n f a s s u n g

In der Abhandlung wird die Entwicklung der Lohnverhältnisse bis hin zu den geregelten Arbeitsverhältnissen, des Gesetzes über die Novelle der Gewerbeordnung im Jahre 1885, das die Auszahlungsweise der Löhne und andere Arbeitsbedingungen sowie den grundlegenden Arbeiterschutz festlegte, bis hin zu den Kollektivverträgen im Jahre 1991 aufgezeigt, als nach 40 jähriger Entwicklung der Arbeiterselbstverwaltung das assoziative Arbeitsverhältnis wieder ein zweiseitiges Verhältnis zwischen dem Arbeiter und dem Arbeitgeber wurde.

In der Abhandlung ist die Entwicklung der Lohnsysteme und der Gehälter sowie sind zahlreiche Angaben über die Arbeiterlöhne und Gehälter der Angestellten auf slowenischem Boden der letzten 100 Jahre aufgezeigt. Mit zahlreichen Beispielen sind reelle Lohnwerte und Lohngehälter dargestellt, wie z.B. der Vergleich, daß im Jahre 1889 ein Arbeiter auf slowenischem Boden für einen Tagesdurchschnittslohn 9 Kg Weizen kaufen konnte, nach 5 Jahren ein Kilogramm mehr und vor dem Kriege ungefähr 14 Kg, nach dem Kriege im Jahre 1923 wieder so viel wie vor 30 Jahren und erst im Jahre 1929 wieder 15 Kg; diese Menge erreicht vor dem zweiten Weltkrieg wiederholt das Niveau vor dem ersten Weltkrieg. Nach dem zweiten Weltkrieg konnte er im Jahre 1953 wieder 15 Kg Weizen täglich kaufen, 40 Jahre später dagegen fast 80 Kg Weizen.

³⁸ Slovenija 1945-1975, Zavod SR Slovenije za statistiko, str. 173.

Jurij Perovšek

Vprašanje slovenskega parlamenta leta 1918

Danes že lahko rečemo, da so nam historiografsko ali pa memoarno že dobro poznane vse temeljne stopnje, na katere se opira slovenski narodno-emancipacijski lok, razpet od oblikovanja programa Zedinjene Slovenije do vzpostavitve samostojne in neodvisne slovenske države. To velja tako za obe navedeni zgodovinski zarezi - leti 1848 in 1991 -, kakor seveda tudi za obdobje 1941-1945 ter leto 1918, ob katerem se bomo zaustavili v naši razpravi. To leto namreč predstavlja eno izmed ključnih prelomnic v zgodovinskem oblikovanju slovenske državne volje, saj so Slovenci že takrat dokazali svojo državotvorno sposobnost ter nesporno odločenost, da se vzpostavijo kot suveren, svoboden in drugim enakopraven narod.

Kot je znano, so se leta 1918 Slovenci odcepili od Avstro-Ogrske monarhije in skupaj s Hrvati in Srbi, ki so dotlej živeli v njenem okviru, osnovali novo državno skupnost - Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (Državo SHS). Ta država, ki je obsegala Slovenijo (brez Prekmurja), Hrvaško (z Istro in Dalmacijo, a brez Medjimurja) ter Bosno in Hercegovino, je obstajala od 29. oktobra 1918 (odcepitve Slovencev, Hrvatov in Srbov od habsburške monarhije) do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. V Državi SHS, ki ima za celovito poznavanje dosedanjega slovenskega nacionalnega uvejavljanja velik pomen, so Slovenci prvič v novejši zgodovinski dobi dosegli lastno nacionalno državnost in zaživel kot suveren narod. Nosilka slovenske suvernosti v času obstoja Države SHS je bila Narodna vlada SHS v Ljubljani (Narodna vlada), ki je v novembru 1918 s svojim širokim, dobro organiziranim in prizadevnim delom vzpostavila zgodovinsko nove pogoje slovenskega družbenega, političnega, gospodarskega in narodno-kulturnega življenja, in sicer na vseh temeljnih upravno-političnih in gospodarskih področjih, ki so zajeta v okvir državno organizirane oblasti. Narodna vlada, v kateri so bili predstavniki vseh takrat obstoječih slovenskih političnih strank - katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS), liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS)¹ -, je namreč imela dvanajst različnih upravnih oddelkov, t. i. poverjeništev: poverjeništvo za notranje zadeve, za prehrano, za uk in bogočastje, za pravosodje, za socialno skrbstvo, za finance, za promet, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za poljedelstvo, za narodno obrambo in za zdravstvo. S tem je bila utemeljena tedanja slovenska državnost, ki je bila v Državi SHS potrjena še s posebno "Naredbo celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani" (Naredba o

¹ Slovensko Narodno vlado so sestavljali: predsednik Josip vitez Pogačnik (SLS) in člani dr. Janko Brejc (SLS), dr. Ivan Tavčar (JDS), dr. Karel Verstovšek (SLS), dr. Vladimir Ravnihar (JDS), Anton Kristan (JSDS), dr. Vekoslav Kukovec (JDS), dr. Pavel Pestotnik (JDS), dr. Karel Triller (JDS), inž. Vladimir Remec (SLS), prelat Andrej Kalan (SLS), dr. Lovro Pogačnik (SLS) in dr. Anton Brecelj (SLS).

prehodni upravi), ki jo je sporazumno z Narodnim Vijećem SHS v Zagrebu (Narodno Vijeće) izdala Narodna vlada 14. novembra 1918. S to naredbo je namreč zagrebško Narodno Vijeće kot nosilec vrhovne oblasti v Državi SHS slovenski Narodni vladi prepustilo, da v njegovem imenu samostojno upravlja slovenski del Države SHS.² To je pomenilo, da je bila Narodna vlada na slovenskem ozemlju edina, popolna in pravno najvišja oblast, tako da niso bile "med državo S.H.S. in Slovenijo skupne niti one stvari, ki so bile n. pr. med Avstrijo in Ogrsko."³ Narodna vlada je - kot smo navedli - "imela celo svoj vojaški resort in je po predsedstvu Narodne vlade vsaj deloma izvrševala tudi zunanjepolitične posle".⁴ Take državnopravne zasebnosti in samostojnosti Slovenije v Državi SHS se je Narodna vlada dobro zavedala, saj je konec novembra 1918 o Sloveniji govorila tudi kot o "državi SHS slovenskega območja".⁵

Vsa ta dejstva so dobro poznana, kajti fenomen slovenske državnosti v novembru leta 1918 je bil v novejši historiografski literaturi že večkrat podrobno predstavljen.⁶ Razlog, da se pri njem še enkrat posebej ustavljamo, pa temelji v ugotovitvi, da je takratno samostojno odločanje Slovencev na političnem, gospodarskem, kulturnem in narodnodržavnem področju omogočilo tudi obravnavo vprašanja, ali naj se kot najvišji nosilec oblasti v Sloveniji osnuje nacionalni parlament. Temu vprašanju je namenila takratna slovenska oblast opaznejši del svoje pozornosti, obravnavala pa ga je v prvi polovici novembra 1918, ko je bila določena razdelitev oblastnih pristojnosti med slovenskim Narodnim svetom⁷ in Narodno vlado, in ko je bilo hkrati obravnavano tudi

² Glej Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, leto I, št. 11, 21.11. 1918, 111., "Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani." (Navajam: UL NV SHS). - Po omenjeni naredbi je slovenski del Države SHS obsegal Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico ter Štajersko in Koroško, v kolikor sta bili ti "deželi del države SHS". (Glej prav tam).

³ Dr. Lovro Bogataj: Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve vidovdanske ustave. Slovenci v desetletju 1918-1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928, str. 378. (dalje: Bogataj).

⁴ Bogataj, str. 378. Glej tudi str. 382.

⁵ UL NV SHS, leto I, št. 15, 30.11.1918, 148., "Naredba celokupne vlade SHS v Ljubljani o izplačilu službenih prejemkov slovenskih ter tujerodnih uslužbencev v SHS za mesec december 1918."

⁶ Glej Jurij Perovšek: Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1-2, str. 49-75 (dalje: Perovšek, Oblikovanje slovenske države leta 1918); isti, Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918. Borec, XXXVIII, 1986, št. 3-4, str. 195-208 (navajam: Perovšek, Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918; razprava je objavljena tudi v Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1985, št. 17. Szombathely 1992, str. 259-274. Madžarski, nemški in hrvaški prevod je objavljen na str. 274-321); isti, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVIII, 1988, št. 1-2, str. 41-61 (navajam: Perovšek, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci leta 1918); isti, Prva izkušnja samostojne slovenske državnosti. Mohorjev koledar 1993, Celje 1992, str. 76-81.

⁷ Narodni svet je bil vrhovni slovenski predstavniški politični organ, ki je v zadnjih mesecih obstoja habsburške monarhije vodil boj za slovensko nacionalno samoodločbo in za ustanovitev neodvisne jugoslovanske države. Ustanovljen je bil 16. in 17. 8. 1918 v Ljubljani, deloval pa je do 30. 4. 1919, ko je bil skladno s sklepom svojega predsedstva razpuščen. Podrobneje o Narodnem svetu glej dr. Josip Jerič: Narodni svet. Slovenci v desetletju 1918-1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, str. 144-160 (navajam: Jerič) in Jurij Perovšek: Narodni svet v Ljubljani. Enciklopedija Slovenije, 7. zvezek, Marin-Nor, Ljubljana 1993, str. 319-320.

razmerje med Narodnim svetom in Narodno vlado na eni ter zagrebškim Narodnim Vijećem na drugi strani.

Obravnavanje omenjenih vprašanj je prva načela Narodna vlada, kajti njen predsednik Josip vitez Pogačnik je že 1. novembra 1918, tj. dan po njenem imenovanju, pisno sporočil Narodnemu svetu, "da je z ustanovitvijo Narodne vlade prešla sama po sebi eksekutiva na njo in ga (Narodni svet - op. J. P.) vsled tega naprosi, da vsako tozadevno stvar, ki pride na Narodni svet, izroči dotičnemu poverjeništvu (Narodne vlade - op. J. P.)."⁸ Narodni svet oziroma njegovo predsedstvo, ki je vodilo vse "politične posle N. s.",⁹ se je na nove razmere, na katere je opozarjal predsednik Narodne vlade J. Pogačnik, odzvalo na seji 6. novembra 1918. Na tej seji je član predsedstva Narodnega sveta in poverjenik za Slovenijo v predsedstvu Narodnega Vijeća v Zagrebu, liberalni politik dr. Albert Kramer ugotavljal, da je postal "državno pravni položaj N. S. (Narodnega sveta - op. J. P.) ... sedaj tak, da nimamo več direktnega vpliva na vlado, temveč nam ostane samo funkcija pripravljenja. N. vlada je sedaj najvišja inštanca, ter spadajo vse zadeve v kompetenco iste." V krajši razpravi, ki je sledila tej ugotovitvi, je nato prevladalo njegovo gledanje na razmejitve pristojnosti med Narodnim svetom in Narodno vlado. Razprava je namreč pokazala, da člani predsedstva Narodnega sveta večinoma priznavajo Narodno vlado za novo, suvereno slovensko državno oblast, saj je le dr. Josip Jerič ugovarjal, da je "naš N. S. vendar nekaj več, kakor le posvetovalna inštitucija." Drugi pa so podprli A. Kramerja. Tako je član predsedstva Narodnega sveta in poverjenik za kmetijstvo v Narodni vladi, prelat Andrej Kalan, poudaril, da je Narodna vlada "naš najvišji forum, katerega se moramo držati, ker provizorično ta velja", medtem ko je Narodni svet "samo posvetovalna inštanca, ki pripravlja material." Enako je menil tudi član predsedstva Narodnega sveta Fran Smodej, ki je izjavil, da se "pridružuje mnenju dr. Kramerja glede kompetence N. vlade." Na osnovi teh mnenj je nato A. Kramer predlagal, "naj obstojajo odbori N. S. na deželi še nadalje, glede izvedbe posameznih poslov pa naj se obračajo naravnost na posamezne resortne (poverjeništvu Narodne vlade - op. J. P.)". Predlog je bil sprejet, sprejet pa je bil tudi sklep, "da se vsi dopisi dirigirajo na vlado."¹⁰

Naslednji dan, 7. novembra 1918, je potrebo po razmejitvi oblastnih pristojnosti med Narodnim svetom in Narodno vlado poudarila tudi slednja, saj je na svoji seji ugotovila, da je "treba ustvariti čisto jasne razmere med Narodnim svetom, ki nima nikake eksekutive in Nar. vl."¹¹ S tem stališčem se je skladalo

⁸ Arhiv Republike Slovenije, fond Narodni svet v Ljubljani, fasc. 4, ovoj Dopisi Nov. 1918. (Navajam: AS, NS, f. 4 (dopisi)). V zvezi z ustanovitvijo Narodne vlade dodajam, da jo je (31.10.1918) na predlog Narodnega sveta imenovalo zagrebško Narodno Vijeće. (Glej UL NV SHS, letnik I, št. 1, 4.11.1918, 1., "Državljanil").

⁹ Jerič, str. 147.

¹⁰ Zapisnik sa sednice Narodnog sveta, Grada o stvaranju jugoslovenske države (1.I - 20.XII 1918), Tom II. Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, Beograd 1964, str. 493. (dalje: Grada II).

¹¹ AS, fond Deželne vlade za Slovenijo, zapisniki sej, Originali. Ovoj 1-50. Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 7. listopada 1918. (Navajam: AS, DVS, 1-50).

tudi dejstvo, da je Narodna vlada predhodno, 5. novembra 1918, preko poverjenišтва za notranje zadeve že opredelila "razmerje med okrajnimi glavarstvi in drugimi javnimi uradi na eni strani in Narodnim svetom z njegovimi podobori na drugi strani". Poverjenišтво je namreč razglasilo, da "vse bivše c. kr. oblasti, osobito okrajna glavarstva, davčni uradi itd., ki so se podredile Narodni vladi SHS v Ljubljani (...) brez odloga začno zopet poslovati, oziroma da poslujejo dalje, kakor so doslej" - s tem pa ima "vsa eksekutiva (...) zopet preiti izključno v roke teh oblasti." To je konkretno pomenilo, da so se morali "tam, kjer so se javne oblasti podredile Narodni vladi (...) narodni sveti, krajevni in pokrajinski odbori brezpogojno ogibati vsakega posezanja v uradno poslovanje, ki mora čimprej priti zopet v normalni tir."¹² Enako je ukrepalo poverjenišтво tudi glede županstev. V naredbi, ki jo je izdalo 6. novembra 1918, je odredilo, da tista "županstva, ki so se podredila Narodni vladi SHS v Ljubljani (...) poslujejo nadalje kakor doslej, odnosno kjer so v zadnjem času ustavila poslovanje, naj takoj zopet prično z rednim poslovanjem." Pri tem je izrecno poudarilo, da "nobena organizacija (Narodni svet, krajevni, pokrajinski odbori) in nobena privatna oseba ni upravičena, da bi se vtikala v uradno poslovanje teh županstev", ki so "Narodno vlado SHS v Ljubljani priznala ter uradujejo v njenem imenu in po njenih naročilih."¹³ Ob teh ukrepih je dozorela tudi priložnost, da se uredijo kompetenčna vprašanja na najvišji slovenski oblastno-politični ravni, tj. med Narodnim svetom in Narodno vlado, zato je bilo na že omenjeni seji Narodne vlade vlade, 7. novembra 1918, rečeno, da se "v ta namen (...) vrši jutri (8. novembra - op. J. P.) skupna seja Nar. vl. s predsedstvom NS."¹⁴

Pred to sejo, ki je dejansko bila 9. novembra 1918,¹⁵ sta se vsak zase sestala predsedstvo Narodnega sveta in Narodna vlada. Medtem ko je Narodna vlada na seji 8. novembra 1918 - ko je "razmotriva(la) razmerje Nar. vl. do NS" - le skopo ugotovila, "da se pri jutrajšnji skupni seji (9. novembra - op. J. P.) določi provizorično razmerje za dobo, dokler se ne skliče plenum NS., v katerem se reši ta stvar definitivno",¹⁶ je obravnavalo predsedstvo Narodnega sveta to vprašanje

¹² UL NV SHS, leto I, št. 2, 6.11.1918, 11., "Naredba poverjenišтва za notranje zadeve."

¹³ UL NV SHS, leto I, št. 3, 8.11.1918, 34., "Naredba poverjenišтва za notranje zadeve."

¹⁴ AS, DVS, 1-50. Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 7. listopada 1918. - Neposreden povod za navedeno izjavo Narodne vlade je predstavljalo ravnanje zagrebškega Narodnega Vijeća, ki je na slovenski Narodni svet odposlalo telegram, naj aretira poveljnika 1. soške armade nekdanje avstro-ogrske vojske generalpolkovnika barona Wenzla Wurma, ki se je tedaj nahajal v Ljubljani. Po zaslugi feldmaršallajtanta v vojski Narodnega Vijeća, Nikole pl. Išvanovića, je bil poverjenik za narodno obrambo v slovenski Narodni vladi dr. Lovro Pogačnik o tej nameri pravočasno obveščen, tako da se mu je "posrečilo preprečiti usodepolni korak." (Prav tam).

¹⁵ Skupna seja predsedstva Narodnega sveta in Narodne vlade, sprva določena na dan 8. novembra 1918, je bila preložena na 9. november 1918, čeprav je predsednik Narodne vlade J. Pogačnik 7. novembra že pisno povabil "člane predsedstva Narodnega sveta k seji Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki se bode vršila jutri dne 8. novembra t. l. ob 3 uri popoldne v posvetovalnici v deželnem dvorcu (poslopje današnje Univerze v Ljubljani - op. J. P.)." - AS, DVS, 1-50. Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 8. listopada 1918; AS, NS, f.4 (dopisi).

¹⁶ AS, DVS, 1-50. Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 8. listopada 1918.

obširneje. Devetega novembra se je zbralo na posebni seji, na kateri je zopet imel vodilno vlogo A. Kramer, ki je poročal "v imenu predsedstva N. V. (Narodnega Vijeća - op. J. P.) v Zagrebu". Zbrane je seznanil, da Narodno Vijeće "ne ve (...), katere informacije so prave, ali one od N. S. (Narodnega sveta - op. J. P.) ali N. Vl. (Narodne vlade - op. J. P.)". Opozarjal je, da "predsedstvo N. V.", ki je "vrhovna oblast (...) odreka N. Vl. kompetenco legislative (zakonodaje - op. J. P.)", izključeno pa je tudi, "da bi imel N. S. (Narodni svet - op. J. P.) legislativno in kontrolno oblast", saj je "danes le delegacija strank, nima (pa) nikakega prenešenega delokroga od N. V.". Po njegovem mnenju bi bilo zato "najbolje, da se napravi tako, da se pomnoži N. S. ter da prenesemo del pisarne N. S. v N. Vl. (Narodno vlado - op. J. P.), N. S. pa naj bo nekak sosvet, in pomoč N. Vl."¹⁷

Čeprav je Narodno Vijeće odrekalo Narodni vladi oziroma Narodnemu svetu zakonodajne in nadzorne pristojnosti, pa so v nadaljnjem poteku seje predsedstva Narodnega sveta začeli razpravljati prav o vprašanju le-teh.¹⁸ K temu je pomembno prispeval J. Jerič, ki je opozarjal, naj "se ne prenese cel delokrog na N. V, ker bodo privedle razmere do tega, da bomo morali varovati svoje interese." Zato je kljub svoji oceni, da so Narodni svet, Narodno Vijeće in Narodna vlada "itak le provizoriji", zagovarjal stališče, da je "N. Vl. (...) odgovorna N. V. v vseh stvareh, ki so skupne",¹⁹ medtem ko "pa je odgovorna N. S. kar se tiče notranjih (tj. slovenskih - op. J. P.) stvari." S tem bi "kompetenčni konflikti med N. S. in N. Vl. (...) izginili."²⁰ Zamisel o tako urejenem razmerju med Narodnim svetom in Narodno vlado - o odnosu nasproti Narodnemu Vijeću na seji predsedstva

¹⁷ Zapisnik sa sednice predsedništva Narodnog sveta, Građa II, str. 534. - Pripominjam, da je posredoval A. Kramer navedena stališča zagrebskega Narodnega Vijeća, še preden je le-to - z že omenjeno Naredbo o prehodni upravi - 14.11. 1918 Narodni vladi prepustilo, da v njegovem imenu samostojno upravlja slovenski del Države SHS; na slovenskem ozemlju je s tem postala Narodna vlada v pravnem in političnem pogledu najvišja oblast. Podrobno razčlenitev tega državnopravnega akta in na njegovi osnovi vzpostavljenega konfederativnega razmerja med Slovenijo in Državo SHS glej: Perovšek, Oblikovanje slovenske države leta 1918, str. 52-53, 72-73; isti, Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918, str. 202-203.

¹⁸ V zvezi z gornjim opozarjam, da je Narodna vlada ves čas obstoja Države SHS, poleg ostalega, izvrševala tudi zakonodajno oblast. O zakonodajni dejavnosti Narodne vlade v novembru 1918 glej: Perovšek, Oblikovanje slovenske države leta 1918, str. 71-72; isti, Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918, str. 207-208; isti, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci leta 1918, str. 59-60; Bogataj, str. 378-379.

¹⁹ Zapisnik sa sednice predsedništva Narodnog sveta, Građa II, str. 534. - Pripominjam, da v tem času, tj. 9.11.1918, Narodna vlada še ni razširila svojega delovanja tudi na področja, ki so bila v pristojnosti Narodnega Vijeća in so bila s tem v Državi SHS opredeljena kot skupna (zunanje in vojaške zadeve, pravica do izrekanja pomilostitev, razveljavljanja zakonov in imenovanja stopenj višjih uradnikov). V naslednjih tednih pa je pričela Narodna vlada izvrševati svojo državno oblast tudi na teh področjih. Tako je konec novembra 1918 v Sloveniji izvrševala vso državno oblast, torej državno oblast iz svojih pristojnosti in iz pristojnosti Narodnega Vijeća. O tem glej podrobneje: Perovšek, Oblikovanje slovenske države leta 1918, str. 51-52, 59-73; isti, Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918, str. 198-202.

²⁰ Zapisnik sa sednice predsedništva Narodnog sveta, Građa II, str. 534.

Narodnega sveta niso razpravljali več²¹ - je nato podprl tudi A. Kramer, saj je menil, da bi bilo potrebno "N. S. (...) reformirati v pokrajinski zbor s pritegnitvijo nadaljnjih zastopnikov strank dogovorno s strankami." Tako preoblikovan Narodni svet naj bi imel "v omejenem delokrogu (...) pravico staviti vladi predloge." To pravico naj bi preko predsedstva Narodnega sveta imeli tudi "odseki, pododseki in enquete (komisije - op. J. P.) N. S." K temu je A. Kramer še predlagal, naj "N. Vl. svoje izdane svete (sklepe - op. J. P.) predloži plenumu N. S." Njegovi predlogi so bili soglasno sprejeti, na njihovi podlagi pa je predsedstvo Narodnega sveta sprejelo več stališč. Sklenilo je namreč, da imajo Narodni svet, preko njegovega predsedstva pa tudi "odseki, pododseki in enquete N. S." pravico dajati predloge Narodni vladi, ki "naj o svojih sklepih in naredbah poroča plenumu N. S. v pretres." Nadalje je odločilo, da se mora "N. S. (...) reformirati na ta način, da se pritegnejo še drugi zastopniki strank", pisarna "N. S. (pa) naj dobi uradne prostore v deželni hiši," tj. v palači bivše c. kr. Deželne vlade, v kateri je bil sedež Narodne vlade. Medsebojno občevarje med Narodnim svetom in Narodno vlado, ki naj bi ustanovila tudi "skupni informacijski biro", bi se po sklepu predsedstva Narodnega sveta vršilo tako, "da prisostvuje en član predsedstva N. S. sejam N. Vl. in obratno." Predsedstvo je še sklenilo, naj se "zveza z N. V. (Narodnim Viječem - op. J. P.) ... vrši (s) posredovanjem dr. Kramerja."²²

Ko sta istega dne - 9. novembra 1918 - te sklepe na skupni seji obravnavala predsedstvo Narodnega sveta in Narodna vlada, se je o njih razvila živahna razprava. Zbrane so namreč navedla k obravnavi vprašanja,²³ ali naj se osnuje slovenski parlament oziroma vrhovni organ slovenske nacionalne oblasti, ki bi mu bila odgovorna Narodna vlada. Vendar se ta zamisel ni uveljavila. Predstavniki JDS so na seji (z izjemo I. Tavčarja, ki je izjavil, da "se strinja popolnoma s predlogi N. S.") zamisel o ustanovitvi slovenskega parlamenta zavrnil in zvečine poudarjali, da mora biti Narodna vlada odgovorna edinole Narodnemu Viječu. Tako je I. Hribar, ki je v odsotnosti predsednika Narodnega sveta dr. Antona Korošca (SLS) predsedoval Narodnemu svetu kot njegov najstarejši član, poudaril, da "smatra N. Vl. za odgovorno edinole N. V., vsled česar se ne sme prepustiti, da bi stala kaka inštanca pred N. V." Enako je menil V. Ravnihar, ki je prav tako opozarjal, da "smo odgovorni N. V.," zato bi bila "anomalija", če "bi bili odgovorni nekakemu parlamentu v Ljubljani."²⁴ Čeprav je skušal A. Kramer tako naravnano razpravo razširiti s poudarkom, "da ima N. S. še vedno svoje naloge, ter da iste

²¹ V zvezi s tem vprašanjem se je oglašil le A. Kalan, ki je izjavil, da "smatra N. V. za našo najvišjo inštanco, katera mora za nas veljati". Na njegovo izjavo se s kakršnim koli mnenjem ni odzval nihče. - Prav tam.

²² Zapisnik sa sednice predsedništva Narodnog sveta, Grada II, str. 534.

²³ Seje so se udeležili predstavniki predsedstva Narodnega sveta Ivan Hribar (JDS), dr. Milko Brezigar (JDS), A. Kramer (JDS) in A. Kalan (SLS; tudi poverjenik za kmetijstvo v Narodni vladi) in predstavniki Narodne vlade Anton Kristan (JSDS), dr. Janko Brejc (SLS), dr. Vladimir Ravnihar (JDS), dr. Ivan Tavčar (JDS), dr. Lovro Pogačnik (SLS) in dr. Karel Triller (JDS). - Zapisnik sa zajedničke sednice predsedništva Narodnog sveta i vlade, Grada II, str. 536.

²⁴ Zapisnik sa zajedničke sednice predsedništva Narodnog sveta i vlade, Grada II, str. 536-537.

še niso končane, ker mora pripravljati vse potrebno za našo državo”,²⁵ je tako možnost preprečil K. Triller, ki je nepopustljivo vztrajal pri večinskem liberalnem stališču, da “mi ne rabimo nobenega pokrajinskega zbora.” Odzval pa se je tudi na Kramerjevo omenjanje Narodnega sveta, in sicer z opozorilom, da je “N. S. (...) sklenil, da se smatra za posredovalni organ N. Vl.”. Zato je predlagal, “naj se preide v debato o tem kako tehnično urediti razmerje med N. S. in N. Vl.”²⁶

Zanimivo je, da je s tem predlogom soglašal predstavnik JSDS A. Kristan, ki je pred tem v svoji razpravi ocenil, “da je N. S. končal svoje delo, vsled česar naj ustavi svoje delovanje, ter se razpusti”, namesto njega pa “naj se ustanovi pokrajinski zbor kot nekak deželni odbor.” S svojo podporo Trillerjevu predlogu je verjetno skušal doseči, da bi bilo - vsaj prek obravnave razmerja med Narodnim svetom in Narodno vlado - v razpravi še vedno prisotno tudi vprašanje o vrhovnem nosilcu slovenske nacionalne oblasti (parlamentu), saj je njegovo prvotno stališče bilo, da mora biti Narodna vlada “odgovorna nekemu pokrajinskemu zboru, kateri naj obstoji iz 50 članov iz Slovenije, ter dveh zastopnikov Trsta.” Taka razlaga je verjetna zato, ker na tej seji A. Kristan ni bil edini, ki je zagovarjal zamisel o oblikovanju nacionalnega parlamenta. Zagovarjal jo je tudi predstavnik SLS J. Brejc, ki se je prav tako zavzemal, “da se izpremeni naš N. S. v nekak parlament, kojemu bi bila N. Vl. odgovorna.” Poleg tega je J. Brejc nasprotoval tudi možnosti, da bi odšlo le zagrebško Narodno Vijeće v Beograd na razgovore s srbsko vlado glede jugoslovanskega zedinjenja, in je poudaril, da “fundament vidi v volji ljudstva.” Skladno s svojim načelnim demokratičnim gledanjem je tudi menil, naj Narodni svet “odloči sam, kako se bo spremenil”, hkrati pa je še enkrat terjal, naj se “v delokrogu, ki nam ga je N. V. odkazalo (...) ustvari na vsak način parlament.”²⁷

Ker večina udeležencev skupne seje predsedstva Narodnega sveta in Narodne vlade s tem ni soglašala, je bila zamujena priložnost, da bi bila sprejeta odločitev

²⁵ Prav tam, str. 537. - Pripominjam, da ta Kramerjev poudarek vsebinsko ni bil povezan z njegovo kasnejšo izjavo v razpravi, da je Narodno Vijeće “proti temu, da bi se N. S. vtikal v eksekutivo.” To je bilo namreč mnenje Narodnega Vijeća, na katero je A. Kramer ponovno opozoril tudi na tej seji. O tem je predhodno govoril že na seji predsedstva Narodnega sveta (9.11. 1918), ko je glede pristojnosti Narodnega sveta (poseganja v eksekutivo) posebej predlagal, naj ima “v omejenem delokrogu (...) N. S. pravico staviti vladi predloge.” (Glej prav tam in Zapisnik sa sednice predsedništva Narodnog sveta, Grada II, str. 534).

²⁶ Zapisnik sa zajedničke sednice predsedništva Narodnog sveta i vlade, Grada II, str. 537.

²⁷ Prav tam, str. 537, 536. - V zvezi z razpravo J. Brejca na skupni seji predsedstva Narodnega sveta in Narodne vlade 9.11. 1918 opozarjam tudi na mnenje M. Zečevića, ki sodi, da je J. Brejc “izrazil nesoglasje z možnostjo, da bi samo Narodno veće SHS lahko odšlo v Beograd na pogajanja s srbsko vlado glede zedinjenja,” zato, ker je s tem “najbrž mislil, da mora biti na teh pogajanjih zastopan tudi slovenski parlament.” M. Zečević na tem mestu tudi opozarja, da se je za “navidežno akademskimi razpravami” o razmejitvi medsebojnih pristojnosti med Narodnim svetom in Narodno vlado “skrival tudi medsebojni boj za ugled slovenskih klerikalcev in liberalcev v teh organih. Liberalci so poskušali likvidirati Narodni svet, voditelji Slovenske ljudske stranke (in JSDS - op. J. P.) pa so zastopali mnenje, da mora Narodni svet prerasti v narodni parlament, ki bi mu odgovarjala Narodna vlada.” (Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917-1921, Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave. Maribor 1977, str. 165 - dalje: Zečević).

o oblikovanju slovenskega nacionalnega parlamenta. Tako predsedstvo Narodnega sveta kot tudi Narodna vlada namreč kasneje tega vprašanja nista več obravnavala, temveč sta se zadovoljila z dejstvom, da je bil ob koncu omenjene seje sprejet sklep, da se "vsi v seji N. S. z dne 9./11. 1918 sprejeti predlogi, (...) sprejmejo v celosti."²⁸ Toda povedati je treba, da sta že s tem sklepom Narodni svet in Narodna vlada zasnovala sistem delitve državne oblasti, ki je značilen za meščansko predstavniško demokracijo,²⁹ s čimer je v formalnem pogledu dobil Narodni svet značaj vrhovnega predstavniškega telesa, ki v parlamentarizmu opravlja zakonodajno oblast in v določeni meri sodeluje tudi v upravni oblasti. Soglasno sprejeti sklepi predsedstva Narodnega sveta - predvsem sklep, ki je določal, naj Narodna vlada poroča plenumu Narodnega sveta o svojih odločitvah in naredbah v **pretres**, in sklep, da imajo Narodni svet, njegovi pododseki, odseki in enquete **pravico** dajati Narodni vladi predloge, so namreč omogočali, da bi lahko izvajal Narodni svet zakonodajno oblast in hkrati sodeloval v upravni oblasti. Kljub temu, da je vse to "ostalo na papirju in se ni izvajalo",³⁰ in kljub temu, da je tedaj Narodna vlada izvrševala zakonodajno oblast - tako v obliki zakonodajne pobude, kot v obliki delegirane zakonodajne oblasti, tj. s tem, da je po svoji ustanovitvi prevzela vse težišče oblasti v Sloveniji na svoje izvršne in upravne organe - pa glede na sprejete sklepe predsedstva Narodnega sveta lahko ugotovimo, da je v novembru leta 1918 na Slovenskem obstajalo telo (Narodni svet), ki se mu je formalno priznalo pristojnosti, kakršne ima v parlamentarnem političnem sistemu njegov nosilec - torej parlament. Tako je svoj položaj ocenil tudi Narodni svet sam, ko je 30. novembra 1918 razčlenjeval svoje razmerje nasproti Narodni vladi. Kot je v dopisu "Krajevnim odborom N. S." sporočal J. Jerič, tedaj "t. č." (točasni) tajnik Narodnega sveta, je 30. novembra Narodni svet ugotavljal, da je "z ustanovitvijo Nar. vlade (...) prešla vsa izvrševalna oblast (eksekutiva) od Nar. Sveta na Nar. vlado ter je Nar. svet postal le posvetovalni organ Nar. vlade, ki ima pravico Nar. vladi staviti predloge in nasvete kako se naj v naprej izvede organizacija naše nove države Jugoslavije. Razmerje med obema", je nadalje

²⁸ Zapisnik sa zajedničke sednice predsedništva Narodnog sveta i vlade, Grada II, str. 537. - Isti sklep je bil soglasno sprejet tudi na seji Narodne vlade, ki je bila popoldne dne 9.11. 1918. Sklep je bil sprejet v začetku seje - ob prisotnosti predstavnikov predsedstva Narodnega sveta, ki so ga to pot zastopali I. Hribar, M. Brezigar, J. Jerič, Miroslav Kejžar in A. Kramer. Seja se je zato pričela "kot skupna seja Narodne vlade in Narodnega sveta," vendar pa razen navedbe na seji predstavljenih in nato sprejetih stališč predsedstva Narodnega sveta z dne 9.11. 1918, razprave o kompetenčnem razmerju med Narodnim svetom in Narodno vlado na seji ni bilo. V njenem kasnejšem poteku so sodelovali izključno le člani Narodne vlade, govorili pa so o povsem drugih vprašanjih: o razdelitvi interesnih sfer med Državo SHS in Nemško Avstrijo na Koroškem, italijanski okupaciji Tolmina in Sv. Lucije, pomanjkanju železniških vagonov, imenovanju konzularnih predstavnikov na Dunaju, začetku pouka v šolah in ostalih tekočih zadevah. (AS, DVS, 1-50. Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani dne 9. novembra 1918).

²⁹ O ukrepih slovenske oblasti, ki so v novembru 1918 povsem določno uveljavili meščansko obliko vladavine v Državi SHS oziroma potrdili značaj Države SHS kot meščanske demokratične republike glej: Perovšek, Oblikovanje slovenske države leta 1918, str. 58; isti, Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918, str. 198; isti, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci leta 1918, str. 47-48.

³⁰ Jerič, str. 155.

ugotavljal Narodni svet, pa "je podobno onemu med parlamentom in ministrstvom, parlament izdaja postave ali zakone, ministrstvo pa jih izvršuje."³¹

S to nazorno in tudi dejanskim razmeram ustrezno oceno lahko sklenemo obravnavo vprašanja slovenskega parlamenta leta 1918. Ta obravnava pokaže, da tedanja slovenska oblast nikakor ni namenjala pozornosti vprašanju, ki naj bi bila "mnogokrat tudi zelo nebistvena",³² pač pa, da se je zelo hitro odzvala na nov zgodovinski položaj, v katerem so bili Slovenci po nastanku Države SHS. Edino tako namreč lahko razumemo takrat porojeno zamisel, da se kot nosilec vrhovne oblasti v Sloveniji osnuje nacionalni parlament. Čeprav v kratkotrajnem obstoju Države SHS le-ta ni zaživel, pa je že takrat obstoječo možnost, da bi se osnovalo tako telo, potrebno ohraniti v zgodovinskem spominu. To še toliko bolj, ker predstavlja eno izmed pomembnih značilnosti slovenske nacionalne osvoboditve in politične osamosvojitve v letu 1918 ter se s tem vključuje v zgodovinsko povezano celoto vseh tistih narodno-emancipacijskih prizadevanj, ki so v prvi polovici 20. stoletja utemeljevala težnje po nacionalni suverenosti tudi v neposrednih zahtevah, da se oblikuje slovenski parlament.

Jurij Perovšek

DIE FRAGE DES SLOWENISCHEN PARLAMENTS IM JAHRE 1918

Zusammenfassung

Eine der bedeutenden Eigenschaften der slowenischen nationalen Befreiung und der politischen Selbstständigkeit, erreicht in der Zeit der Existenz des besonderen Staates der Slowenen, Kroaten und Serben (der Staat SHS existierte seit dem 29.10.1918, seit der Abzweigung der Habsburger Südslawen von der österreichisch-ungarischen Monarchie bis zum 1.12.1918, als dieser sich mit dem Königreich Serbien in das Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen vereinte und Slowenien, Kroatien mit Istrien und Dalmatien sowie Bosnien und Herzegowina umfasste) ist die Tatsache, daß bereits in jener Zeit auf slowenischem Boden ein Organ existierte (slowenischer Nationalrat), dem Zuständigkeiten zuerkannt wurden, die im parlamentarischen politischen System sein Träger - das Parlament - inne hat. Diese Zuständigkeiten erhielt der Nationalrat nach Festlegung gegenseitiger Kompetenzverhältnisse seitens seines Präsidiums und der slowenischen Nationalregierung (darin war damals die slowenische Staatsgewalt konzentriert) bei der gemeinsamen Unterredung am 9.11.1918. Demnach führte der Nationalrat die gesetzgebende Gewalt aus und wirkte gleichzeitig auch in der Verwaltungsbehörde mit. Obwohl während des kurzzeitigen Bestehens des Staates SHS das System der Staatsgewaltenteilung nicht ins Leben gerufen wurde - der Nationalrat führte nämlich die angeführten Zuständigkeiten nicht aus - kam der slowenische Wunsch nach einem eigenen Staat bereits im Jahre 1918 auch in der Lösung von Fragen zum Ausdruck, betreffend die Bildung des nationalen Parlaments, des obersten Organs der slowenischen Staatsgewalt.

³¹ AS, NS, f. 4 (dopisi).

³² Tako v uvodu k zbirki virov o nastajanju jugoslovanske države ocenjujeta D. Janković in B. Krizman dejavnost novih, nacionalnih organov oblasti v času od konca oktobra oziroma v novembru 1918, tj. v obdobju, "ko je jugoslovanska buržoazija v pokrajinah bivše Avstro-Ogrske dobila oblast v svoje roke." (Grada, Tom I., str. 8). Podobno meni tudi M. Zečević, ki v zvezi z razpravami, ki so 9. 11. 1918 potekale o vprašanju vzpostavitve slovenskega parlamenta, pravi, da so "ti spopadi klerikalcev in liberalcev v zvezi z notranjimi, večkrat *nepomembnimi* (podčrtal J. P.) vprašanji v Narodni vladi in Narodnem svetu (...) odvracali njihovo pozornost od zdaleč pomembnejših dogajanj v Narodnem veču SHS." (Zečević, str. 165).

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, tel. 061/
1256-152

Inštitut od leta 1960 izdaja revijo *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* (PZDG), ki se je leta 1986 preimenovala v *Prispevke za novejšo zgodovino* (PNZ). Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Revijo, tudi stare letnike, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, kupite pa v vseh slovenskih knjigarnah.

Miroslav Stiplovšek

Slovenska ljudska stranka in uvedba oblastnih samouprav leta 1927

Med določili vidovdanske ustave, ki so najdlje čakala na svoje udejanjenje, so bili členi o omejeni samoupravi novih največjih administrativnih enot - oblasti, in to kljub dejstvu, da so osrednje oblasti obdržale nad njimi toliko oblik nadzora in omejitev v izvršilnem, uredbodajnem in finančnem pogledu, da je bil ustavnopravno ohranjen "centralizem tudi na ravni samoupravnega izvajanja oblasti".¹

Volitve v oblastne skupščine, ki bi morale biti po določitih zakona o oblastni in sreski - samoupravi že poleti 1922,² so bile s kraljevim ukazom razpisane šele 26. 11. 1926 za 23. januarja naslednjega leta,³ medtem ko do volitev v sreske skupščine sploh ni prišlo, skromna samouprava pa se je izvajala na občinski ravni pod nadzorom višjih oblastnih forumov. Uvajanje oblastnih samouprav je bilo po dolgoletnem odlaganju na prelomu 1926/27 v ospredju političnega življenja v državi in je pomembno vplivalo tudi na vladne spremembe. Začetek njihovega delovanja pa je bil posebno velika prelomnica v Sloveniji, ker so bila z njimi povezana prizadevanja, da se po samoupravni poti namesto dotedanjega centralističnega urejanja rešuje ne le tiste socialnoekonomske in kulturnoposvetne zadeve, ki jih je v izvajanje oblastnim samoupravam določala ustava in izvedbena zakonodaja, temveč da se njihove pristojnosti še povečajo v smeri prave avtonomije. Poglavitni organizator in izvajalec teh prizadevanj, Slovenska ljudska stranka (SLS), pa je hkrati prekinila tudi dolgoletno vladavino liberalnega tabora na vodilnih oblastno-upravnih položajih na Slovenskem in uveljavila svojo absolutno prevlado. Ta preobrat je dosegla s programskimi kompromisi in odstopanji, z opustitvijo zahteve za revizijo ustave in s spremembo taktike za udejanjenje posameznih avtonomističnih prvin strankinega programa.

Preden osvetlimo stališča in prizadevanja SLS glede oblastnih samouprav od jeseni 1926 do začetka njihovega delovanja februarja 1927 naj opozorimo le na nekaj poglavitnih značilnosti dotedanje strankine dejavnosti za avtonomijo Slovenije.

Prelomnica v slovenskem avtonomističnem gibanju je februar 1921, ko je SLS izdelala ustavni načrt, po katerem naj bi imelo šest pokrajin v jugoslovanski

¹ Jurij Perovšek je v razpravi Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave analiziral njena določila o oblikah samouprave (členi od 95 do 101) ter zakona o občni upravi in o oblastni in sreski samoupravi (Prispevki za novejšo zgodovino, 33, 1993, str. 21-25).

² Zakon o oblastni in sreski samoupravi z dne 26.4. 1922 je v prehodnih odredbah določal, da se morajo izvesti volitve v oblastne skupščine tri mesece po uveljavitvi zakona, volitve sreskih skupščin na pet mesecev po izvolitvi oblastnih skupščin (Uradni list (dalje UL) pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 49, 15. 5. 1922, str. 321).

³ Službene novine Kraljevine SHS so kraljevi ukaz objavile 25.11. 1926.

državi, med njimi Slovenija, široke avtonomne izvršilne in zakonodajne pristojnosti s skupščinami in pokrajinskimi vladami, gospodarsko in kulturno avtonomijo pa so tedaj s posebno izjavo zahtevali tudi slovenski kulturni in znanstveni delavci. Odtlej je boj za avtonomijo Slovenije dominantna in konstanta slovenskega političnega življenja, vodstveno vlogo v njem pa je prevzela SLS. Ta je iz protesta zaradi zavrnitve njenega avtonomističnega predloga bojkotirala glasovanje o vidovdanski ustavi. Takoj po njeni uveljavitvi se je začela bojevati za revizijo ustanovil centralističnih določil ter iskati zaveznice za doseg tega cilja. Potem ko je za skupščinske volitve marca 1923 SLS še radikalizirala svoj narodnopolitični program in ga utemeljila s pravico slovenskega naroda do samoodločbe, je postala absolutno najmočnejša stranka na Slovenskem. Tako so ji slovenski volivci zaupali nalogo, da uresniči njihovo večinsko avtonomistično usmeritev. Po volitvah so se močne federalistične stranke sklenile organizirano bojevati za revizijo ustave. Federalistični blok (SLS, Hrvaška republikanska seljačka stranka-HRSS in Jugoslovanska muslimanska organizacija - JMO) pa je že kmalu pokazal svojo nenačelnost s sklenitvijo t.i. Markovega protokola, s katerim ga je predsednik vlade Nikola Pašić spretno izigral. Povezava s srbijanskim krilom Demokratske stranke spomladi 1924 v opozicijski blok je prvič nakazovala možnost za novo ureditev države, ki je bila po dolgotrajnem odporu federalističnih sil na prelomu 1923/24 dokončno razparcelirana na 33 oblasti, jugoslovanska Slovenija na ljubljansko in mariborsko oblast. Vlada demokrata Ljuba Davidovića (julij - november 1924), v kateri so bili tudi predstavniki SLS, je imela večinsko podporo v Narodni skupščini, svojo pripravljenost za reševanje problematike državne ureditve pa je pokazala z oblikovanjem posebnega odbora za proučevanje hrvaških in slovenskih avtonomističnih predlogov. Toda kralj Aleksander in voditelj Narodne radikalne stranke Nikola Pašić sta zaradi ogrožene srbske nadvlade z neparlamentarnimi sredstvi Davidovićevo vlado zrušila. Nove skupščinske volitve februarja 1925 so sicer prinesle opoziciji celo več glasov kot vladnima strankama, ki pa sta zaradi volilnega sistema vendarle dobili skromno večino poslancev. Kmalu po volitvah pa je opozicijski blok zapustila HRSS, ki je v pogojih preganjanja svojih prvakov kapitulirala s priznanjem ustave in monarhije, hkrati pa se je odločila za vstop v vlado.⁴ To je dr. Anton Korošec, voditelj SLS, označil kot izdajstvo Stjepana Radića, voditelja HSS, in poudaril: "Ko se je to zgodilo, smo morali misliti, ne da zatajimo program avtonomije, ampak da skušamo avtonomijo na drug način spraviti do veljave."⁵

⁴ O tej problematiki je že obsežna literatura, navedemo naj le nekaj del: Metod Mikuz: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917 - 1941. Ljubljana 1965; Janko Prunk: Slovenski narodni programi. Ljubljana 1968; isti, Slovenski narodni vzpon. Ljubljana 1992; Janko Pleterski: Narodi, Jugoslavija, revolucija. Ljubljana 1986; Lojze Ude: Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor 1972; Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917-1921. Maribor 1977; isti: Na zgodovinski prelomnici, I. Maribor 1986; Ervin Dolenc: Kulturne zamisli slovenskih političnih strank in skupin ter njihove kulturne organizacije v letih 1918-1929. Ljubljana 1992 (dokt. dis.); Jurij Perovšek: Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje v času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana 1993 (dokt. dis.).

⁵ Slovenec, 4.1. 1927, št. 2.

Prelomnica v tej novi usmeritvi je bila seja vodstva SLS 10. 10. 1926, na kateri so v resoluciji ugotavljali, da so se v vsej državi, zlasti pa v Sloveniji, gospodarske, finančne in socialne razmere tako poslabšale, da je mogoče govoriti o krizi in valu nezadovoljstva med kmečkimi, delavskimi in obrtnimi sloji, kar zahteva, da njihovo reševanje postane "prva in temeljna točka v programu vlade". Hkrati je poslanski Jugoslovanski klub dobil v taktičnem pogledu "proste roke".⁶ Ta odločitev je široko odmevala jugoslovanskem časopisju, slovenski liberalni politični listi pa so posebej poudarili, da je seja izzvenela v zahtevo, da mora SLS v vlado.⁷ Slovenec je odgovoril na to pisanje s poudarkom, da je SLS "državotvorna stranka" in da je morala opozoriti na nujnost rešitve gospodarske krize. Njeno vodstvo je dalo Jugoslovanskemu klubu popolno zaupnico za njegov boj proti politiki Samostojne demokratske stranke (SDS) in njenih zaveznikov, ki so preko centralizma gospodarsko uničevali Slovenijo, in mu hkrati dalo navodila za bodoče delo. Ob tem je zavrnil očitke, da bi vodstvo SLS sprejelo sklep o brezpogojnem vstopu v vlado, ker da so glede te odločitve vsi razpravljalci zahtevali previdnost in preciziranje pogojev.⁸ Kasneje pa je Korošec poudaril, da je tedaj strankino vodstvo sklenilo, da mora na spreten način vplivati za skorajšnjo izvedbo volitev v oblastne skupščine, kajti uvidelo je, "da vodi nova taktika do širokih samouprav po oblastnih skupščinah." Hkrati pa je stranka pokazala Beogradu, da ima "proste roke tudi za nove politične kombinacije", ker je ne veže noben strankarski sporazum, ki bi bil ovira za vstop SLS v vlado.⁹ Odločila se je torej, da bo dolgoletni opozicijski položaj, ki "je okrepil SLS v Sloveniji, vendar pa je po drugi strani manj koristil celotnemu položaju Slovenije v novi državi",¹⁰ zlasti možnostim njenega socialnoekonomskega in kulturnoprosvetnega razvoja, zamenjala za ugodnosti vladne stranke in poskušala udejaniti svoje cilje s pomočjo realnejših zaveznikov.

Nova taktika SLS se je pokazala že nekaj dni kasneje, ko je prišlo do vladne krize. Dr. Korošec naj bi postavil kot pogoje za vstop v vlado Nikole Uzunovića združitev ljubljanske in mariborske oblasti, izvedbo volitev v oblastne skupščine in "svobodne roke", t.j. vso oblast v Sloveniji.¹¹ Jutro je takoj pisalo o sramotni kapitulaciji in porazu SLS, ki da se je odpovedala avtonomičnemu programu in voditelj SDS dr. Gregor Žerjav je dal svojemu članku naslov Avtonomija na mrtvaškem odru.¹² Radikali naj bi od SLS zahtevali, podobno kot od HSS leta 1925, da z javno izjavo prizna vidovdansko ustavo in se tako odpove avtonomizmu. Voditelji SLS pa so tako "javno kapitulacijo" odklonili in poskušali i vsaj "na zunaj obdržati svoje stališče".¹³

⁶ Prav tam, 12. 10. 1926, št. 233.

⁷ Jutro, 12. 10. 1926, št. 235 in Slovenski narod, 13. 10. 1926, št. 232.

⁸ Slovenec, 13. 10. 1926, št. 234.

⁹ Glej op. 5.

¹⁰ M. Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 205.

¹¹ M. Mikuš: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 338.

¹² Jutro, 29. 10. 1926, št. 250.

¹³ Jutro, 26. 10. 1926, št. 247, in Slovenski narod, 27. 10. 1926, št. 244.

Dr. Korošec je v tem času izjavil, da je SLS "de iure in de facto" priznala vidovdansko ustavo že z vstopom v Davidovićevo vlado, kar pa ne pomeni tudi njenega odobravanja centralizma. Beograjski Radikal je to izjavo pozdravil s pripombo, da je Korošec pač privrženec revizije ustave.¹⁴ Tudi to dilemo je voditelj SLS pojasnil nekemu zagrebškemu dopisniku z izjavo, da revizija ustave "sedaj ni aktualna", ker zaradi politike HSS ni mogoče v Narodni skupščini zanj dobiti potrebne večine.¹⁵

Načelnik SLS in Jugoslovanskega kluba je nato na zboru zaupnikov SLS, ki so zastopali 800 strankinih krajevnih organizacij, 14. 11. 1926 v Celju obširno pojasnjeval, zakaj in pod kakšnimi pogoji zahteva SLS kot večinska predstavnica slovenskega naroda vstop v vlado. Poudaril je, da za avtonomistična načela strankinega programa ne more biti "barantanja", toda ob tem je dodal: "Čisto nekaj drugega pa je način in taktika, kako priti do ustvarjanja idealnega in nedotakljivega programa. V načinu, taktiki, tu je mogoče z nami razgovarjati, tu se znamo prilagoditi vsakemu položaju..." Pojasnil je tudi, da trenutno ni pogajanj za vstop v vlado, pričakuje pa, da se bo Beograd kmalu spametoval in prenehal s tako strankino politiko, "ki tretjega naroda, na katerem je grajena naša država, noče pustiti k soodločanju o njeni usodi".¹⁶ Glede teh stališč je vodilna stranka liberalnega tabora SDS menila, da je z njimi SLS "izkopala iz groba Šukljetovo politično elastiko" ter na ta način pokazala napačnost svoje dosedanje politike.¹⁷ Ne glede na vsa zagotovila o zvestobi strankinemu programu SLS ni odklonila pripravljenosti "na popuščanje in kompromise" centralističnim silam v t.i. visoki politiki v Beogradu, hkrati pa se ni odpovedala poudarjanju avtonomije v slovenskem političnem življenju.¹⁸ Poglavitni problem take dvojne politike je bilo dejstvo, da tako široke avtonomije, kot jo je načrtoval strankin program, ni bilo mogoče udejaniti brez revizije ustave, ki pa se ji je morala SLS za povzpetje na položaj vladne stranke odreči.

Na poti za vstop v vlado sta bili dve temeljni oviri: prvo je postavljala HSS, ki je zahtevala, da se SLS odpove klerikalizmu, drugi velik zadržek pa so imeli radikali glede njenih avtonomističnih zahtev. Radićeve obtožbe, da dela SLS v interesu Vatikana in po navodilih cerkvenih vrhov, je Korošec odločno zavrnil in poudaril, da je SLS "stranka svobodno organiziranega slovenskega ljudstva".¹⁹ Koroščeva pojasnila so radikale zadovoljila, HSS pa je bila tedaj že pred izstopom iz vlade. Zato pa so bili toliko dolgotrajnejši razgovori o vprašanju avtonomije.

¹⁴ Slovenec, 27.10. 1926, št. 246, in 28.10. 1926, št. 247.

¹⁵ Slovenski narod, 17.11. 1926, št. 261; centralisti so se dobro zavarovali pred spremembami ustave, saj je bila zanje potrebna tričetinska večina, medtem ko je bila za sprejetje vidovdanske ustave dovolj navadna večina. (UL deželne vlade za Slovenijo, št. 87, 27.7. 1921, str. 428).

¹⁶ Slovenec, 16.11. 1926, št. 262.

¹⁷ Jutro, 16.11. 1926, št. 264.

¹⁸ M. Zečević: Na zgodovinski prelomnici, str. 205; Janko Prunk: Politični profil in delo dr. Antona Korošča v prvi Jugoslaviji. Prispevki za novejšo zgodovino, 31, 1991, št. 1, str. 41.

¹⁹ Glej op. 5.

Prav obsežna in polemična predvolilna kampanija, ki je stekla takoj po razpisu volitev v oblastne skupščine, je pokazala nove poglede SLS na možnosti razširitve oblastnih samouprav v smislu uveljavljanja tedanjega temeljnega strankinega gesla: "Po samoupravi k avtonomiji",²⁰ zgolj z noveliranjem zakona o oblastnih in sreskih samoupravah iz leta 1922, medtem ko sta bila prva pogoja za uveljavitev njene oblastne dominacije na Slovenskem, ob pričakovanem absolutnem volilnem uspehu in vstopu v osrednjo vladno, že popravek začasnega poslovnika oblastnih skupščin in imenovanje velikih županov v Ljubljani in Mariboru iz vrst privržencev SLS.

Polemike okrog volitev v oblastne skupščine so se začele že pred njihovim pričakovanim razpisom. Slovenec je reagiral na Žerjavovo izjavo, da je predvideni razpis volitev uspeh prizadevanj SDS²¹ in ga ostro zavrnil. Poudaril je, da samostojni demokrati kot dolgoletni sodelavci radikalov v vladah "niso hoteli volitev izpeljati, ker so se bali, da bi oblastne skupščine okrnile njihovo centralno oblast in zadale smrtni udarec cenralističnim strankam".²² Kasneje je dodal, da je moralo priti do vlade RR (radikali - Radić), "da se je ta bedna koncesija demokratičnemu principu uresničila".²³ Pač pa imajo demokrati "zasluge" za sprejetje takšnih samoupravnih določil v ustavi, ki ustrezajo centralistom in jih SLS odločno zavrača. Zato bo tudi šla v volilni boj z izhodišč svojega programa, da oblastne skupščine ne bodo ustrezale načrtom jugoslovanskih birokratov, "ampak da bodo pot k pravi avtonomiji združene Slovenije". Sicer pa je Slovenec označil razpis volitev v oblastne skupščine kot taktično potezo vlade radikala Nikole Uzunovića, ki je sestavil že peto in šesto vladno v času Kraljevine SHS brez slovenskih predstavnikov. Predsednik vlade naj bi z razpisom volitev poskušal odstavljenemu ministrskemu predsedniku Nikoli Pašiću dokončno iztrgati "iz rok moč in vpliv v stranki in v državi".²⁴ Kot je nato pokazal potek predvolilne kampanije, pa so Uzunovićeve radikali hoteli oslabiti tudi vladnega koalicijskega partnerja HSS in Stjepan Radić se je volitvam v oblastne skupščine tudi upiral, češ da so neustavne.²⁵ Po vsem tem je Slovenec ugotovil: "Ni torej iskren in čist motiv, ki je povzročil razpis sedanjih volitev v oblastne skupščine...".²⁶ Toda ob objavi kraljevega ukaza je poudaril, da je kljub omejenim pristojnostim oblastnih

²⁰ Slovenec, 27.11. 1926, št. 272.

²¹ Jutro, 19.11. 1926, št. 267; Žerjav je tudi izjavil, da je šele s tem aktom "formalno zajamčena izvedba ustave" in da "se bo z uvedbo samouprave pokazalo, koliko moči je v decentralizacijskem principu naše ustave".

²² Slovenec, 20.11. 1926, št. 226; pripomniti je treba, da se tudi federalistične stranke spočetka niso zavzemale za volitve v oblastne samouprave, ker so hotele preje doseči revizijo ustave v smislu povečanja njihovih pristojnosti.

²³ Prav tam, 6.5. 1927, št. 4.

²⁴ Glej op. 22; politične razmere v času razpisa volitev v oblastne skupščine je prikazal Branislav Gligoričević: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919 - 1929*. Beograd 1983, str. 222-224.

²⁵ Slovenec, 26.11. 1926, št. 271.

²⁶ Prav tam, 20.11. 1926, št. 266.

skupščin "njihova važnost tem večja, ker pride ljudska volja tukaj bolj do izraza kakor v narodni skupščini".²⁷

Čas razpisa je bil za SLS ugoden, saj ni bila obremenjena kot vladna stranka, HSS pa je imela tedaj težave tudi zaradi svojega neuspešnega sodelovanja v vladi. SLS se je odločila, da s široko in temeljito predvolilno kampanijo, v kateri naj bi s podrobno razgrnitvijo svoje vizije oblastne samouprave in z obtoževanjem svojih liberalnih političnih nasprotnikov za okrnjene samoupravne pristojnosti in upravno razbitje Slovenije, pridobila zaupanje absolutne večine volivcev, da tudi tega "delčka avtonomije"²⁸ ne bi mogle izrabljati njene politične nasprotnice. Velik pomen, ki ga je SLS pripisovala uspehu na oblastnih volitvah, tudi z vidika utrditve svoje pogajalske moči kot nesporne reprezentantke slovenskega naroda za vstop v vlado, kažejo tudi dejstva, da je pojasnjevanje načelnega strankinega programa za delovanje oblastnih samouprav prevzel sam Korošec, stranka pa je angažirala iz vrst svojih funkcionarjev in privržencev strokovnjake, da so v Slovencu predstavili njihove konkretne naloge pri reševanju perečih socialno-ekonomskih in kulturnoprosvetnih problemov na Slovenskem.

Že v prvih pozivih volivcem, naj glasujejo za kandidate SLS, je bilo poudarjenih nekaj dejstev in usmeritev. SLS je z ustavo in zakoni omejeni vlogi oblastnih samouprav nasprotovala, saj, po Koroščevih besedah, po krivdi samostojnih demokratov in kmetijcev "niso dovolj samostojne, ker nad njimi visi neprestano meč velikih županov in ministrov, ne dovolj delazmožne, ker je njih finančna plat še neurejena, niti so po svojem bistvu sposobne, da zadovoljijo željam naroda, ker je njih delokrog ozek in nezadosten", medtem ko zahteva stranka široke samoupravne pristojnosti z močjo finančno podlago in z ozemljem, ki po življenjskih interesih sodi skupaj. To pa je takšna samoupravna zedinjene Slovenije, "ki naj slovenskemu narodu zasigura v tej državi nemoten obstoj in razvoj" ter postane privlačna sila za zamejske Slovence "za končno združenje".²⁹ Samouprava, "če še tako slaba in šibka, mora biti začetek politične in gospodarske avtonomije Slovenije, začetek konca centralizma, opora in orodje v rokah slovenskega naroda, slovenska narodna samoupravna zakonodajna zbornica!"³⁰ To so bila nato temeljna načelna izhodišča za številne predvolilne shode in za pisanje strankinega časopisja.

Dejstvo, da so že takoj po razpisu volitev v oblastne skupščine začeli v Slovencu izhajati članki o oblastni in okrajni samoupravi z zelo konkretnimi predlogi za razširitev njihove pristojnosti in za izboljšanje nekaterih rešitev zgolj s popravki

²⁷ Glej op. 25; medtem ko zaradi volilnega sistema v Narodni skupščini manjše stranke niso mogle priti do poslanskega mandata, so lahko volitve v oblastne skupščine bolj pokazale pluralizem strankarskega življenja in natančnejše razmerje moči med političnimi subjekti. Poslance v Narodno skupščino so volili na 40.000 prebivalcev, v oblastne skupščine pa so volili po enega poslanca okraji in mesta nad 5000 prebivalcev, v volilnih enotah z nad 10.000 prebivalcev pa za presežek nad 5000 prebivalcev še dodatnega poslanca, mandati pa so se delili po proporcionalnem načelu. (UL pokrajinske uprave za Slovenijo št. 49, 15.5. 1922).

²⁸ Slovenec, 18.1. 1927, št. 13.

²⁹ Prav tam, 28.11. 1926, št. 273.,

³⁰ Prav tam, 27.11. 1926, št. 272.,

in dopolnitvami obstoječe zakonodaje, pa kaže, da so to problematiko v SLS že dalj časa proučevali. Dr. Henrik Steska, član upravnega sodišča, je v več člankih temeljito analiziral vsa ustavna in zakonska določila o samoupravah. Vzrok za štiriinpolletni odlog volitev v oblastne skupščine je videl v "hudih nedostatkih" vidovdanske ustave tudi glede kriterijev za oblikovanje območij oblasti, ki so tako majhne, primerjal jih je z nekdanjimi okrožji v Srbiji in z županijami na Hrvaškem, da nobena ne more "nadaljevati pokrajinsko tradicijo. Brez upoštevanja obstoječih trdno vkoreninjenih pokrajinskih prilik pa se številna nesporazumljenja med Srbi, Hrvati in Slovenci ne bodo dala odpraviti". Majhnim oblastem "brez politične tradicije" ni mogoče prepustiti delokroga, ki bi bil nujno potreben za razbremenitev osrednje vlade. Iz teh razlogov in tudi zaradi finančnih problemov so odlagali uvedbo oblastnih samouprav. Glede na to je menil, da bi bilo za boljše funkcioniranje državne uprave kot tudi samouprave že v okviru sedaj veljavne ustave treba prenesti na velike župane v Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu in Splitu glede Slovenije, Hrvaške, Bosne in Dalmacije "del ministrske kompetencije, s čimer bi bilo ustrezno Srbijancem glede centralistične uprave v Srbiji in prečanskim pokrajinam glede decentralizacije državne uprave". S spremembo zakona o samoupravah pa bi se moralo tudi omogočiti združitev več oblastnih samouprav "v pokrajinske samoupravne zveze, katerim naj bi ne bilo prepuščeno le ustavljanje in vzdrževanje večjih gospodarskih, prosvetnih in zdravstvenih naprav, marveč zlasti izdajanje obče obveznih predpisov pokrajinskega značaja, t.j. obsežna uredbodavna funkcija".³¹ Ta predlog je pomenil usmeritev v asimetrično ureditev države, v tem smislu pa je še pred nastankom jugoslovanske države v razpravi v Narodnem svetu za Slovenijo in posebnem članku razmišljal že Fran Šuklje.³²

Navedemo naj še nekaj drugih zanimivih predlogov H. Steske. Tako po njegovem prepričanju "krajevne prilike" zahtevajo, da se vladno uredbo o razdelitvi države na oblasti kmalu nadomesti z zakonom in tedaj bi bilo treba izločiti okraj Kastav iz ljubljanske oblasti in Međimurje iz mariborske oblasti, tako da bi obsegali le slovensko ozemlje.³³ Pot k večji gmotni samostojnosti oblastnih samouprav, katerih proračune je potrjeval finančni minister, pa bi bila mogoča s temeljito davčno reformo, s katero bi jim določili vse finančne vire in tako ne bi bile odvisne od ministrskih odločitev.³⁴ Že hkrati z oblikovanje pokrajinskih samoupravnih zvez, v Sloveniji s povezavo ljubljanske in mariborske oblasti, pa bi bilo mogoče iz dela poslancev oblastnih skupščin sestaviti tudi pokrajinske skupščine ter jim s splošnimi in posebnimi zakonskimi pooblastili

³¹ Prav tam, 26.11. 1926, št. 271.

³² Arhiv Republike Slovenije (dalje AS), fond Narodnega sveta; Zapisnik seje ustavnopravnega odseka 17.9. 1918; Slovenec 5.10. - 18.10. 1918, št. 229-240, V zeželjeni deželi.

³³ Podrobnejša razdelitev na oblasti je bila določena z vladno uredbo, objavljeno v UL pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 49, 15.5. 1922; Steska v članku Ustroj oblastne in okrajne samouprave (Slovenec, 27.11. 1926, št. 272) navaja, da je štela ljubljanska oblast 537.079 prebivalcev, mariborska oblast pa bi se z izločitvijo Međimurja (96.945 prebivalcev) z njo približno izenačila in bi imela 527.176 prebivalcev.

³⁴ Slovenec, 5.12. 1926, št. 278.

Narodne skupščine občutno razširiti naredbodajne funkcije. S spremembo zakonodaje bi bilo torej mogoče pristojnosti oblastnih samouprav, ki so bile po mnenju Steske omejene predvsem na "načelo gospodarske samouprave", razširiti, toda ne v tolikšni meri, da bi zadoščalo "našim v posebnih pokrajinskih prilikah in razmerah vkoreninjenim težnjam po obsežnejših samoupravah". Za celovito udejanjenje tega cilja pa bi bila nujno potrebna revizija ustave.³⁵

V prizadevanjih za pridobitev večinske podpore slovenskih volivcev za SLS pa so strankini funkcionarji poudarjali tudi velike možnosti oblastnih samouprav za izboljšanje razmer na Slovenskem, kar bo z vodenjem realne politike izrabila le avtonomistično usmerjena stranka, od unitaristično - centralističnih subjektov pa tega ne morejo pričakovati. Tako je dr. Andrej Veble, kasnejši funkcionar mariborske oblastne samouprave, poudaril tudi politični pomen oblastnih skupščin, ker se z njimi odpira "širšim množicam" možnost, da same preko svojih zastopnikov sklepajo o lastnih perečih zadevah, čeprav le do "gotove meje". Z natančno analizo ustavnih in zakonskih aktov "pridemo do zaključka, da so naloge oblastnih samouprav izredno velike, da pa se z zakonom lahko še povečajo". Primerjava oblastnih samouprav z nekdanjimi deželnimi zbori pokaže, da so imeli slednji tudi zakonodajne pristojnosti in večjo upravo - finančno samostojnost, toda "vsebinsko ali stvarno ... ni mnogo razlike" med njimi. Politični pomen bodočih oblastnih skupščin se torej vidi zlasti s primerjavo z nekdanjimi deželnimi zbori, potrjujejo pa ga uspehi, ki jih je dosegla SLS na Kranjskem preko deželne avtonomije.

Glede na pristojnosti oblastnih samouprav in možnosti za njihovo razširitev ni dvoma, da pomenijo napredek za slovenski narod in državo, za zgled pa naj jim bo njihovo dosledno izvajanje v modernih državah, zlasti Angliji. Pri nas je bil že skrajni čas, "da se ob pretiranem zakonodajnem in upravnem centralizmu v Beogradu ustanovijo in poživijo samoupravne korporacije". Te bodo prevzele funkcije, "ki jim gredo po naravnem in pozitivnem pravu". Sodelovanje v oblastnih samoupravah, ki ne ustvarjajo "popolnoma" ideala SLS ter predstavljajo le "važen korak" v boju za zakonodajno avtonomijo, lahko politični nasprotniki označijo kot zatajitev avtonomističnega programa. Toda SLS se mora "kot realno-politična stranka" uveljaviti in delovati v vseh javnih nastopih in "bilo bi nesmiselno, ako bi ne pokazali svoje moči tam, kjer nam to dopušča ustava". V obstoječih razmerah mora biti politika stvarna in si zastaviti cilje, "ki so v konkretnih razmerah z oziroma na razdelitev moči v družbi in državi dosegljivi takoj, in takšne cilje, ki so morda dosegljivi šele v daljši bodočnosti". Sicer pa bo ljudstvo vrednotilo oblastne samouprave le "po njih delu in uspehih".³⁶ Konec leta 1926 je SLS izdala tudi predvolilno brošuro, v kateri je osvetlila uspešno delovanje deželnega zbora na Kranjskem in poudarila, da bodo oblastne skupščine nadaljevale delo na njegovih izhodiščih, in to brez novih obdavčitev, kajti država bo morala vrniti

³⁵ Prav tam, 7.12. 1926, št. 279.

³⁶ Prav tam, 21.12., št. 290 in 22.12. 1926, št. 291.

deželam posebne doklade, ki jih že ves čas pobira. Že sedaj plačujejo slovenski davkoplačevalci ogromne davke "v belgrajske blagajne, od tam pa ne pride skoraj nič nazaj".³⁷

Za vstop v vlado je bilo nujno potrebno poudarjati tudi državotvornost SLS oziroma meje njenih avtonomističnih zahtev. To je posebej jasno konkretiziral Korošec na velikem predvolilnem zborovanju na Vrhniki 2. 1. 1927, kjer je v svojem govoru na prvo mesto postavil naslednjo zahtevo: "široko samoupravo, z močnimi financami in z vsemi predpogoji, da lahko kulturno, gospodarsko in socialno napredujemo ... Mi hočemo, da se vse stvari, za katere v Belgradu nimajo razumevanja tako kakor mi, šolstvo, gospodarstvo, kmetijstvo, zdravje, da se vse te stvari obravnavajo v našem deželnem zboru, ki naj o tem sam sklepa"; toda zahtevo je takoj ublažil z dostavkom, da nočejo "z avtonomijo slabiti države niti rušiti državnega edinstva, ampak imeti toliko samoupravnih svobode in samostalnosti, da lahko v njej ohranimo in razvijamo svoj slovensko individualnost". Poudaril je tudi, da si na konkretnih razgovorih za vstop v vlado prizadevajo rešiti tri temeljna vprašanja: razširiti pristojnosti oblastnih samouprav, odpravo nepotrebnega nadzora Beograda nad njo in zagotovitev zadostnih financ zanje, poleg zahtev za ureditev perečih gospodarskih in socialnih vprašanj.³⁸ Slovenec je objavil tudi Avtonomistični program SLS oziroma ustavni načrt iz februarja 1921. V uvodnem komentarju je opozoril na dejstvo, da "SLS stoji na stališču edinstva države", s čimer je jasno pokazala, "da smo za državo, da hočemo vse žrtvovati za njen obstoj in napredek". Hkrati pa je razmejila tudi funkcije države in avtonomnih pokrajin s stališča, naj bo osrednja oblast "kolikor je mogoče razbremenjena" številnih zadev, ki jih lahko preko avtonomnih forumov rešujejo v skladu s svojimi lokalnimi potrebami. Kot prilagoditev novim razmeram pa je bilo iz programa izpuščena zahteva za razdelitev države na šest avtonomnih pokrajin in nadomeščena s predlogom, naj "obsegajo po možnosti zaokroženo kulturno in gospodarsko enotno ozemlje", pri čemer naj bi Slovenija obsega ves njen jugoslovanski del.³⁹

Ko je Nikola Uzunović SLS ponovno povabil v vlado, je Korošec na velikem predvolilnem zborovanju v Mariboru odgovoril pritrdilno pod pogojem, "da s svojim vstopom v vlado koristimo svojemu narodu, ne pa samo posameznim osebam..." in v Sloveniji se mora "poznati, da je sedaj v vladi stranka, ki ima zaupanje vsega slovenskega naroda". Medtem ko sta se dotlej dr. Gregor Žerjav in Ivan Pucelj lahkomišelnost odzvala vsakemu vabilu v vlado, pa SLS ne bo pristala "na prodajo katerekoli točke našega programa..."⁴⁰ V zadnjem predvolilnem pozivu je Slovenec prepričeval volilce, da si bodo z glasovanjem za SLS "priborili polagoma popolno avtonomijo", večina članka pa je izzvenela v obračunavanje s

³⁷ Na novo delo za avtonomijo Slovenije. Izdalo in založilo tajništvo SLS, Ljubljana 1926, str. 8.

³⁸ Glej op. 5.

³⁹ Slovenec, 13.1. 1927, št. 9.

⁴⁰ Prav tam, 15.1. 1927, št. 11.

političnimi nasprotniki zaradi njihovega centralizma ter nedelavnosti za izboljšanje socialnoekonomskega položaja kmetov, delavcev in uslužbencev.⁴¹

Iz navedenih pravnih analiz in programskih načel se vidi, kako je SLS že v predvolilnem času iskala vse možnosti, da bi skromno samoupravo z noveliranjem zakonodaje čimprej razširila in si preko nje odprla pot k zakonodajni avtonomiji. Vidi se, kako je po presoji političnih razmer, ko se je vidno krhala koalicija RR, utemeljila velik zasuk k pragmatični politiki, naslednjega je izvedla leta 1935, oziroma k vodenju dvojne politike. Na eni strani si je s poudarjanjem "državnega edinstva" in opustitvijo zahteve za revizijo ustave odprla pot v vlado, na drugi strani pa se je odločila, da bo čimvečjo samoupravo ter povezavo ljubljanske in mariborske oblasti izbojevala kot vladna stranka.

Izid volitev (SLS je v ljubljanski oblasti dobila 40 poslancev, vse druge stranke le 13, v mariborski oblastni skupščini pa je bila absolutna večina nekoliko skromnejša, v razmerju 42 proti 22) je Slovenec razglasil za triumf SLS. Z volitvami pa naj bi bila izbojevana "samo prva velika in načelna zmaga, slediti ji bo morala vztrajna vsakodnevna borba za uresničenje celotnega slovenskega narodnega programa". Boj s centralizmom je še poln negotovosti in bo dolg in težaven, še posebej za finančna sredstva. Volitve pa so dale pogum in samozavest za združitev Slovenije "v eno avtonomno narodno telo" in za razvoj samouprave v pravo zakonodajno avtonomijo.⁴² V kasnejših analizah volilnih izidov je morala SLS priznati, da je SDS obdržala svoje pozicije in da bo glede na splošne razmere v državi lahko oteževala širjenje pristojnosti oblastnih skupščin in škodovala njihovem ugledu.⁴³

Še pred začetkom delovanja oblastnih skupščin je SLS dosegla svoj pomemben predvolilni cilj, ko so 1. 2. 1927 trije njeni predstavniki prišli v četrto Uzunovičevo vlado.⁴⁴ Na pogajanjih za njeno sestavo je Korošec poleg zahtev za novo politiko pri reševanju zunanjih zadev, gospodarske in finančne krize predložil ministrskemu predsedniku "natančno izdelan program in način, kako naj se samouprave oživotvorijo in na kak način bi se jim dala možnost uspešnega delovanja".⁴⁵ Prva zahteva SLS je bila uveljavitev njene dominacije v ljubljanski in mariborski oblastni skupščini s spremembo začasnega poslovnika, ki ga je imel pravico predpisati minister za notranje zadeve.⁴⁵ Zahtevala je, naj se velikim županom odvzame pravica, da izdelajo prve proračune oblastnih samouprav in naj bo to suverena

⁴¹ Prav tam, 21.1. 1927, št. 16.

⁴² Prav tam, 24.1. 1927, št. 18a, posebna izdaja; v ljubljanski oblastni skupščini je SDS dobila šest poslancev, Slovenska kmetijska stranka - SKS štiri, po enega pa HSS, socialisti in kočevski Nemci. Nekoliko neugodnejše razmerje za SLS v mariborski oblastni skupščini so predvsem posledica dejstva, da je v Međimurju dobila HSS sedem poslanskih mest, še tri pa v Prekmurju, druge opozicijske stranke pa so dosegle skromnejši uspeh (SDS šest poslancev, socialisti tri in kmetijci enega poslanca), medtem ko sta dva radikalna poslanca sodelovala s SLS.

⁴³ Slovenec, 26.1. 1927, št. 20.

⁴⁴ Ing. Dušan Sernec je postal minister za gradnje, Fran Kulovec minister za kmetijstvo in dr. Andrej Gosar minister za socialno politiko. Dr. Korošec se je verjetno zavedal, da je ta vlada še nestabilna, kar je potrdil tudi njen padec že aprila 1927, zato ni vstopil vanjo.

⁴⁵ Slovenec, 1.2. 1927, št. 25.

pravica njihovih skupščin. S tem je SDS odvzela možnost, da preko obeh velikih županov, njenih privržencev, vpliva na začetek delovanja oblastnih skupščin.⁴⁶ Popoln prevzem vodstva oblastnih samouprav pa ji je omogočila sprememba poslovnika glede volitev oblastnih odborov, za katere je bil najprej določen proporcionalni princip, novem pa je bilo le določilo, da se izvolijo na prvi seji. Slovenec je to spremembo pojasnil, da se tako kot predsedstva oblastnih skupščin tudi oblastni odbori volijo z absolutno večino, čeprav je poslovnik dejansko dopuščal obe možnosti. To novo določilo naj bi zahtevali radikali, SLS pa mu ni nasprotovala, "ker ji ni v škodo".⁴⁷ Prav ta način volitev je nato povzročil na prvi seji oblastnih skupščin burne proteste manjšine,⁴⁸ kajti izvolitev oblastnih odborov, ki naj bi izvajali skupščinske sklepe, vodili samoupravno administracijo ter nadzirali vse oblastne ustanove in tudi občine, je bil "eden najvažnejših poslov oblastne skupščine".⁴⁹ Vse kaže, da je bila takšna sprememba dogovorjena ob vstopu v vlado. V sporazumu so tedaj določili, da SLS ne bo več zahtevala revizije ustave, "kot protiuslugo pa bi dobila več neposrednega sodelovanja v oblasti".⁵⁰

Poslanci SLS v obeh oblastnih skupščinah, skupaj jih je bilo 82 od 117, so se z vodstvom in načelstvom SLS sestali 20. 2. 1927 na zborovanju v Celju. Predsedujoči dr. Marko Natlačen, novi prvi podnačelnik SLS, jih je seznanil s strankinim sklepom, da bosta v obeh samoupravah skupščinska predsednika vodila tudi oblastna odbora, ki naj bi zaradi skrajnega varčevanja štela le po pet članov. Kluba poslancev SLS v obeh skupščinah naj bi 22. februarja ob svojem konstituiranju določila tudi kandidate za vse funkcije. Njuna temeljna naloga je skrb, da kolikor je mogoče vplivata na "enotnost poslovanja in dela samouprav v Sloveniji". Zato naj tudi izvolita ožjo skupno eksekutivo obeh klubov, da se bosta posvetovala o urejanju tistih zadev, ki jih zakon dopušča kot skupne za obe oblasti. Po uvodni ugotovitvi, "da je po sedanjem zakonu redno in uspešno poslovanje obeh slovenskih skupščin sploh nemogoče", pa so poslanci SLS dobili nalogo, da za obe oblastni skupščini "brezpogojno" dobijo od Narodne skupščine pooblastilo za spreminjanje bivše deželne zakonodaje, da jima država vrne vso imovino bivših dežel, za gmotno osnovo njenega delovanja pa morajo dobiti iz osrednjega proračuna vse bivše deželne davke in doklade ter zadostne dotacije,

⁴⁶ Uredbo o poslovnem redu v oblastni skupščini je izdal minister za notranje zadeve že 7. 7. 1922 (UL pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 97, 18.9. 1922), njeno spremembo z dne 2.2. 1927, torej dan po sestavi nove vlade, pa je objavil UL ljubljanske in mariborske oblasti št. 15, 10. 2. 1927).

⁴⁷ Slovenec 11.2. 1927, št. 33; SLS je tudi odklonila sodelovanje z velikim županom mariborske oblasti dr. Otmarjem Pirkmajerjem, ki je dal pobudo za ustanovitev medstrankarskega sosveta za pripravo začetka delovanja oblastne skupščine, kar je utemeljila z njegovimi ukrepi proti njej (Slovenec, 30.1. 1927, št. 24).

⁴⁸ Zapisnika 1. seje oblastnih skupščin ljubljanske in mariborske oblasti 23.2. 1927 sta v fondu oblastnih odborov v AS; Slovenec, 24.2. 1927, št. 44.

⁴⁹ Slovenec, 20.2. 1927, št. 41; Steska je v članku o načinu delovanja oblastnih skupščin ugotovil, da bi bilo mogoče oblastne odbore izvoliti z večino ali po proporcionalnem načelu, ki je bilo sicer določeno za volitve skupščinskih posebnih odborov.

⁵⁰ M. Zečević: Na zgodovinski prelomnici, str. 206; B. Gligorijević, n. d., str. 224.

ker na nove obdavčitve za izvajanje samoupravnih nalog "v sedanjem položaju sploh ni misliti".⁵¹

Vsa temeljna stališča SLS glede prizadevanj za uveljavitev zakonodajne avtonomije združene Slovenije in vse konkretne zahteve za ureditev najnujnejših predpogojev, da bodo sedanje samouprave "prvi začetek in korak do našega vzora" ter obljube, da bodo njeni poslanci v oblastnih skupščinah "kar najbolj" izrabili skromne pristojnosti "za izboljšanje težavnega položaja našega ljudstva", so bile izražene na prvih sejah obeh oblastnih skupščin 23. 2. 1927 tako v deklaraciji klubov SLS kot v slavnostnih govorih obeh novoizvoljenih predsednikov ljubljanske in mariborske skupščine oziroma oblastnega odbora dr. Marka Natlačena in dr. Josipa Leskovarja. Že na prvi seji pa je SLS z izvolitvijo vseh skupščinskih funkcionarjev in članov obeh oblastnih odborov iz njenih vrst začela uveljavljati svojo oblastno dominacijo v Sloveniji.⁵²

V sklepu naj na kratko odgovorimo še na vprašanje, koliko in v kakšni obliki je SLS uspela z novo taktiko uresničiti cilje, ki si jih je zastavila v predvolilni kampaniji. Potrebno je poudariti, da sta bili oblastni samoupravi na Slovenskem pod njenim absolutnim vodstvom uspešnejši drugje kot v državi, in sicer pri reševanju številnih socialnoekonomskih in kulturnoposvetnih zadev, pomembnih za napredek Slovenije in za izboljšanje položaja slovenskega naroda; to pa še daleč ni pomenilo celovitega udejanjanja njenega avtonomističnega programa. Tako je dr. Natlačen ob proslavi slovenskega narodnega praznika 29. 10. 1928, torej tik pred ukinitvijo oblastnih samouprav s kraljevo diktaturo, ugotovil, da ostaja temeljni cilj ozemeljska združitev jugoslovanske Slovenije v eno upravno enoto, kot bodoča naloga za trideseta leta.⁵³ K temu pa je treba dodati, da je SLS, tudi ob podpori drugih političnih strank, pri reševanju skupnih slovenskih problemov uspelo uveljaviti enotno ukrepanje obeh oblastnih skupščin in odborov, najbolj simboličen korak v tem pogledu pa je bila izvolitev skupnega uredbodajnega odbora. Na ta način je Slovenija vsaj delno funkcionirala kot enota.

Glede razširitve pristojnosti oblastnih samouprav je treba ugotoviti, da do predvidenega noveliranja zakona iz leta 1922 ni prišlo, pač pa je Narodna skupščina načelno določila njihove pravice na izvršilnem in uredbodajnem področju s finančnim zakonom za leto 1927/28, vlada pa jih je konkretno določila s svojo uredbo šele novembra istega leta. Medtem ko je prevzemanje deželnega premoženja in nadzora nad občinami od novih velikih županov dr. Franca Vodopivca in dr. Franca Schaubacha, oba sta bila privrženca SLS, končano že do srede 1927, pa se je prevzem posameznih zadev in zavodov od ministrstev zavlekel do začetka leta 1928. Še težavnejše pa je bilo pridobivanje ustreznih finančnih sredstev za izvajanje samoupravnih nalog. SLS je morala za pokritje oblastnih

⁵¹ Slovenec, 22.2. 1927, št. 42.

⁵² Glej op. 48.

⁵³ AS, fond oblastnega odbora, fasc. Zasedanja skupščine ljubljanske oblasti 1927/28, stenografski zapisnik seje skupščine ljubljanske oblasti 29.10. 1928.

proračunskih izdatkov zatajiti predvolilno obljubo, da ne bo uvajala novih davščin, kajti iz centralnih dotacij je lahko pokrivala komaj približno tretjino vseh potreb. Tudi SLS je okusila moč centralizma nad samoupravnimi, saj v času od aprila 1927 do blejskega pakta julija istega leta ni uživala ugodnosti režimske stranke, kar je imelo za posledico zavrnitev prvih proračunov obeh oblastnih skupščin. Šele potem ko je SLS postala trdna vladna stranka, je njenim ministrom in poslancem uspelo za oblastni samoupravi v Sloveniji pridobiti več zadev in ustanov kot oblasti drugod v državi, s finančnim zakonom za leto 1928/29 so jima dovolili tudi spreminjanje nekaterih zakonskih aktov iz časa 1918-1921, oblastnima skupščinama pa so tudi potrdili proračune v taki višini, kot sta jih predlagali. Vse to jima je omogočilo, da sta zlasti leta 1928 uspešno skrbeli za urejanje gospodarskih zadev, predvsem za napredek kmetijstva, za javne gradnje, za zdravstvene in socialne ustanove in dejavnosti, za strokovno šolstvo in za izboljšanje materialnih pogojev za razvoj šolstva in kulture. Osrednja vlada je SLS, kot oddolžitev za podporo, dejansko omogočala v marsičem večjo samostojnost, kot so jo določali formalnopravni predpisi. Tako se je delovanje obeh oblastnih samouprav zelo približalo vlogi nekdanjih deželnih zborov. Na področju funkcioniranja oblastnih samouprav se je, če ga primerjamo s pogoji delovanja na Hrvaškem⁵⁴ in drugod, ustvarjal v državi asimetrični položaj. Vzporedno s krepitvijo samouprav in oblikovanjem njunega posebnega upravnega aparata pa se je utrjevala tudi oblastna dominacija SLS na Slovenskem, ki jo je stranka, podobno kot preje liberalci, izrabljala tudi za svoje koristi. Proti njeni režimski politiki in tudi precenjevanju uspehov oblastnih samouprav so se glede na dejstvo, da ji preko nje ni uspelo uveljaviti celotne strankine avtonomistične usmeritve, naraščal odpor leve v stranki, pa tudi v širši demokratični javnosti. V zaključku naj poudarimo, da je tik pred likvidacijo izvoljenih oblastnih samoupravnih forumov dr. Natlačen ugotovil, da bi bili uspehi še večji, če bi jim še bolj razširili pristojnosti, nadaljnja prizadevanja v tej smeri pa je prekinila kraljeva diktatura 6. januarja 1929.⁵⁵

⁵⁴ Radičev sabor 1927 - 1928, Zapisnici Oblasne skupštine zagrebačke oblasti. Priredila dr. Mira Kolar - Dimitrijević, Zagreb 1993.

⁵⁵ O delovanju samouprave ljubljanske in mariborske oblasti so ohranjeni zapisniki in drugo gradivo v fondu obeh oblastnih odborov v AS, uredbodajna dejavnost se vidi zlasti iz njunega skupnega uradnega lista Samouprava, njuno dejavnost pa je spremljalo vse politično časopisje, najpodrobneje Slovenec. Prvi je o njunem delovanju pisal dr. Marko Natlačen v članku Oblastna samouprava v Sloveniji, Slovenci v desetletju 1918 - 1928, str. 339 - 357, relevantna literatura pa je navedena v razpravi M. Stiplovska: Prizadevanje za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918 - 1929). Časopis za zgodovino in narodopisje, 1994, št. 1, str. 77-94.

Mirko Stiplovšek

**DIE SLOWENISCHE VOLKSPARTEI UND DIE EINFÜHRUNG VON
GEBIETSELBSTVERWALTUNGEN IM JAHRE 1927**

Zusammenfassung

Die Vidovdan-Verfassung aus dem Jahre 1921 sah für die neuen größten administrativen Einheiten - Gebiete eine bescheidene Selbstverwaltung vor. Den zentralistisch orientierten Parteien ist es jedoch gelungen, den Beginn ihrer Realisierung um mehr als fünf Jahre zu verschieben. Um die Jahreswende 1926/27 wurde die Einführung der Gebietsselbstverwaltungen eines der zentralen Probleme im politischen Leben, mit Folgen auch für Regierungsänderungen. Absolut die stärkste Partei auf slowenischem Boden war die Slowenische Volkspartei (SLS), die bislang im Einvernehmen mit den eigenen Forderungen für eine erweiterte Autonomie die Verfassungsrevision hinsichtlich der Zuständigkeit der Selbstverwaltungen beanspruchte. Sie traf Ende 1926 die Entscheidung, daß sie als Regierungspartei so weit wie möglich versuchen wird, die Selbstverwaltungszuständigkeiten zu erweitern und gleichzeitig ihre Vormachtstellung in der Verwaltung und Selbstverwaltung der Laibacher und Marburger Gebiete (der Gebiete von Maribor und Ljubljana) geltendzumachen sowie diese so weit wie möglich zu verbinden.

In der Vorbereitungszeit für die Wahlen ihrer Parlamente haben die führenden Parteifunktionäre und Rechtsspezialisten eingehend die Vorschläge der SLS für die Erweiterung der Gebietsselbstverwaltungen mit Korrekturen und Ergänzungen der gültigen Gesetzgebung überprüft, wobei mit der Parole "Nach der Selbstverwaltung zur Autonomie" besonders hervorgehoben wurde, daß diese Selbstverwaltung lediglich der Ausgangspunkt zur Er kämpfung des Endziels bedeutet - der gesetzgebenden und ausführenden Autonomie des vereinten Sloweniens. Mit diesem Programm erreichte die SLS auf den Wahlen im Januar 1927 die absolute Mehrheit in beiden slowenischen Gebietsparlamenten und ihre Vertreter übernahmen auch alle führenden Funktionen. Nach dem Regierungsantritt wurden auch die beiden neuen Oberbürgermeister als die höchsten Verwaltungsfunktionäre aus den Reihen der SLS ernannt. Den Vertretern der SLS ist es nach der Arbeitsaufnahme der Gebietsparlamente im Januar 1927 nach beharrlichen Bestrebungen gelungen, schrittweise ihre Zuständigkeiten auszudehnen und zwar in einem größeren Ausmaß, als die Selbstverwaltung in anderen 31 Gebieten im Land an Stärke gewann, jedoch nicht in dem Umfang, um eine Autonomie im Sinne des Parteiprogramms geltendzumachen.

Abgesehen davon, bedeutet der Beginn der Selbstverwaltungstätigkeit auf slowenischem Boden das Ende der bisherigen zentralistischen Regelung zahlreicher sozialökonomischer und Kulturbildungsangelegenheiten, die bedeutend für ihren Fortschritt sind. Die SLS hat aber gleichzeitig mit programmatischen Kompromissen und Abweichungen, mit Unterlassung ihrer Forderung auf Verfassungsrevision und mit Änderung ihrer Taktik, denn nur so konnte sie Regierungspartei werden, in Belgrad und Slowenien die slowenischen Parteien des liberalen Lagers aus der Vormachtsstellung verdrängt. Das Jahr 1927 ist aus diesem Grunde einer der bedeutenden Einschnitte im politischen Leben Sloweniens und seiner Entwicklung.

Egon Pelikan

Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem - primer Ušeničnikove "teorije vrednosti", Mahničeve "definicije naroda" in "suverenosti ljudstva"

Od številnih postavk ideologije političnega katolicizma,¹ ki imajo vse lastnost, da se spreminjajo (mutirajo) glede na vsakokratne interese političnega katolicizma (kar sovпада z vsakokratno aktualno politično situacijo), bom v luči "akomodacije"² prikazal nekatere aspekte v odnosu Aleša Ušeničnika do "teorije vrednosti" in nekatera vprašanja Mahničevega odnosa do nacionalnega vprašanja.

Takoj je potrebno poudariti, da se v tem smislu lahko zastavlja vprašanje odnosa med akomodacijo in subjektom, ki pa se mi zdi v teh primerih nebitveno. Dejstvo je, da sta bila dr. Anton Mahnič in dr. Aleš Ušeničnik vodilna ideologa političnega katolicizma na Slovenskem. Prav omenjena ideologa sta namreč zelo pomembna za razumevanje poteka t. i. akomodacije, saj sta oba pomenila tisto instanco, ki je v resnici odločala o "pravovernosti" posameznih ideoloških premis oziroma o njihovi zgrešenosti. V tem smislu vloge dr. Antona Mahniča in dr. Aleša Ušeničnika ni mogoče zanikati.³

Analiza nekaterih postavk ideologije političnega katolicizma nam s kronološko primerjavo omogoči razumevanje splošne paradigme v akomodacijski logiki ideologije, ki je obvladovala slovenski politični prostor dobrih petdeset let.⁴ Konec

¹ Pri definiciji termina "politični katolicizem" sem uporabil zelo široko definicijo Ernsta Hanischa, da k političnemu katolicizmu lahko prištevamo cerkveno hierarhijo in kler, kolikor ti dajejo politično relevantne izjave ali politično agitirajo, katoliške politične stranke in razna društva, skupine in posameznike, ki se izjavljajo za katoličane in aktivno zavzemajo politična stališča. Glej Ernst Hanisch: *Die Ideologie des politischen Katholizismus in Österreich 1918-1938*. Geyer Edition, Wien-Salzburg 1977, str. 2.

² Uporabil sem besedo "akomodacija", saj z njo označujem točno določeno prilagajanje ideologije političnega katolicizma. Besedo uporablja že Anton Mahnič leta 1893, ko katoliškim liberalcem očita prav tako akomodacijo: "*Katoliški liberalec je, kdor kat. Cerkvi, posebno pa onim, ki se strogo dogem drže, očita - n a z a d n j a š t v o* (podč. avtor), *a hvali one katoličane, ki so se akomodirali modernemu javnemu mnenju.*" (A. Mahnič, *Rimski katolik 1893*, str. 102). Beseda "prilagajanje" se mi je zdela premalo določna, predvsem pa premalo prepoznavna.

³ Glej npr. polemike v reviji "Čas" (1907 - 1942), ki so odločilne za razumevanje odnosa vodilnih ideologov političnega katolicizma do bistvenih družbenih vprašanj za usmeritev v celotnem katoliškem taboru.

⁴ V tem kontekstu se mi zdi prepiranje okoli tega, koliko je prav dr. Anton Mahnič začetnik t. i. "ločitve duhov" na Slovenskem, povsem nesmiselno. Tudi če je F. Lampe že 1897 zapisal, da se mu "*ne zdi primerno, katoličanstvo na Slovenskem vklepiti v jedino osebo gosp. dr. Mahniča*" (glej I. Prijatelj: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*. Ljubljana 1985, VI. knj., str. 324), je Mahničeva vloga tako v dejanskem političnem razvoju, kakor tudi s stališča pojmov, ki so se v stroki uveljavili, nesporna.

osemdesetih let 19. stoletja v resnici lahko govorimo o dokončnem idejno-političnem razkolu na slovenski politični sceni;⁵ politična premoč slovenskega katoliškega tabora, ki je sledila idejni/ideološki ofenzivi (Mahnič) in konkretnim gospodarskim iniciativam (Krek) v tem času, pa je ob poznejših pravilnih stališčih do nacionalnega vprašanja (Korošec) v resnici trajala vse do okupacije leta 1941.

Ko P. Berger in Th. Luckmann pravita, da je Cerkev kot vodilna duhovna sila z monopolom nad tradicijo, s potencialnimi konkurenčnimi pojmovanji obračunavala tako, da jih je vključevala v tradicijo ali jih likvidirala,⁶ to drži, a velja le za čas, ko je Cerkev imela "monopol nad resničnostjo". Čas, ki ga opisujem, pa za produkcijo "edine resnice" ni bil več primeren. Po razvoju, ki je šel od razsvetljske tradicije prek racionalizma do političnega "zloma" v francoski revoluciji, družbe ni bilo več mogoče obvladovati po navedenem principu. Industrializacija, sekularizacija in vrsta drugih, novih družbenih trendov in faktorjev je onemogočala vzpostavljanje vodilne ideološke vloge na tako preprost način. Bolj ko je to postajalo jasno, bolj sta bila Cerkev in politični katolicizem potiskana v obrambo. Glede na vse hitrejše spremembe in na nove situacije v družbi pa je politični katolicizem v Evropi vse težje podajal adekvatne odgovore na vedno nova, aktualna družbena vprašanja. Pojavi se vrsta strategij, ki omogočajo operacionalizacijo ideologije političnega katolicizma: od t.i. "imunizacijske strategije",⁷ operacionalizacije smotra ekskluzivistične ideologije s pomočjo "zunanjih" in "notranjih" sovražnikov,⁸ etičnega⁹ in etničnega ekskluzivizma¹⁰ pa vse do propagandne vloge imaginarnih predstav o nevidnih sovražnikih, ki se

⁵ Ideološkem (Mahničev nastop), političnem (stranka) in programskem (I. slovenski katoliški shod).

⁶ Tako Peter L. Berger in Thomas Luckmann: Družbena konstrukcija realnosti. Ljubljana 1988, str. 113; ali Srečo Dragoš: Avtonomija in slovenski katolicizem. Nova revija 1992, št. 119, str. 279.

⁷ Če npr. stanovski družbeni model "še (!) ne deluje", so za to krive različne zarotniške družbe, ki tak razvoj preprečujejo (Židje, liberalci, masoni itd.), če pa so z njimi (npr. celo fizično) opravili (prim. Avstrija po februarju 1934 in krvavem obračunu s socialdemokrati, ki je bil slednjim vsiljen), pa uvedbo "nove ureditve" onemogoča že kar npr. "duh liberalizma", ki da ga je "ljudstvo vsrkalo že z materinim mlekom" in potrebno bo še veliko časa, da se kvarni vplivi liberalističnega razkroja iz preteklosti odstranijo. Krog imunizacijske strategije je tako zaključen. (Prim. Ivan Ahčin: Avstrijske korporacije. Čas 1934/35, str. 308.)

Ali npr. v odnosu "vera - znanost", ko Ušeničnik daje "navodila", kaj naj stori katoliški učenjak, če pride v nasprotje z dogmo: "*Za katoličana pa tudi tu (!?) ni nobene težave. Če veruje v dogmo, ve da se je zmotil, ker resnica ne more nasprotovati resnici, in tako mu bo dogma le migljaj, da bo revidiral pot, po kateri je hodil, in res našel resnico. Zlasti v naši dobi, ko je toliko novih pojmov, metod in teorij, mora biti katoliški učenjak le vesel, da ima tako varno direktivo.*" (Aleš Ušeničnik, Čas 1914, str. 226.)

Če torej znanstveni rezultati nasprotujejo npr. dogmi, je znanstvenik ali pogršel ali zapadel kvarnemu vplivu (liberalcev, Židov, katoliških modernistov itd.). Krog imunizacijske strategije je tako zaključen.

⁸ Pomanjkanje stvarnih konceptov za družbene reforme nadomešča npr. strastni antisemitizem, antiliberalizem, pozneje antikomunizem itd.

⁹ Da, duhovniki si prizadevajo nevero in nemoralnost prikazovati kot eno in isto. Zato vernik nevernika istoveti z moralno slabim, kar razberemo že iz tega, da izraze "brezbožen", "ateističen", "nekrščanski", "krivoverec" in podobne uporabljajo kot sinonime izraza "moralno slab"... (Arthur Schopenhauer: K metafizični razlagi prapojava. Nova revija 1993, str. 1331.)

¹⁰ "*Samo katoliška Krščanska vera je kot kulturna dediščina z vsem našim mišljenjem in življenjem tako tesno spojena, da nam je Slovenec - brezverec, docela tuj in mu v ničemer več ne moremo prav zaupati.*" (Aleš Ušeničnik: Naši boji in krščansko načelo. Čas 1912, str. 14.)

med sabo povezujejo in pred katerimi je potrebno ljudi, družbo itd. zaščititi¹¹ vse do delnega povzemanja ideoloških postavk političnih nasprotnikov in njihovega vključevanja v lastni ideološki model in podobno.

Pomemben element v strategiji akomodacije predstavlja t.i. "beg naprej", kar pomeni, da si politični katolicizem, ki se na določeno družbeno novost ali spremembo najprej odziva odklonilno oziroma sovražno (v skladu s svojo konservativno držo, ki ji nespremenjeno stanje največkrat najbolj ustreza), ker vidi v njej ogrožanje lastnih pozicij, pozneje tako "novost" prisvoji ali celo na vso moč propagira.¹²

Tega ne gre zamenjati-za omenjeno Berger-Luckmannovo tezo, saj ne gre več za "vključevanje v lastno tradicijo", temveč za uporabo metod, katerih edini smoter je zagotavljanje dominantnega vpliva v družbi, pri izbiri sredstev za doseg tega cilja in pri uporabi metod pa ni posebno selektiven. Iz tiska katoliškega političnega tabora lahko s kronološko primerjavo navedemo vrsto primerov - vse od gledališča, kina, turizma, do parlamentarne demokracije itd. - kjer omenjeno strategijo lahko opazujemo.¹³ Taka drža je postala kritična, kadar se je paradigma sprožila v negativni smeri - politični katolicizem se ji je "instinktivno" postavil na čelo...¹⁴

V Sloveniji (in Evropi) se je z demokratizacijo volilnega sistema začnjala tekma v prosti politični konkurenci, vse pomembnejše pa so s tem postajale tudi idejne in ideološke koncepcije oziroma opredeljevanje do ključnih družbenih vprašanj. Iz kronološke primerjave stališč vodilnih ideologov političnega katolicizma je razvidno, da je "akomodacija" postajala sestavni del strategije v boju za idejni in politični monopol.

V pričujočem tekstu sem kot vzorec vzel Ušeničnikov odnos do teorije "vrednosti" in Mahničev odnos do "narodnosti" oziroma "suverenosti ljudstva". S temi vprašanji bom v kratkem prispevku poskusil prikazati zgoraj omenjene strategije pri oblikovanju njihovega ideološkega modela.

¹¹ "Žid Ben Saruk Menahem, ki se je bil dal krstiti, da bi pod imenom Ivan Mostovski tem lažje ljudi slepil, je slučajno naletel na brata masona..." (A. Mahnič, Rimski katolik 1888, str. 206.)

¹² Npr. navodilo Frančiška Lampeta ob vse večji popularnosti romana: "*Kaj naj stori Dom in Svet? Položaj je jasen. Prav tiste reči, ki je mladina naša čita v družih leposlovnih listih nerodno popisane, naj skuša dostojno opisati. Družiga pomočka ni; vesel(!) bi bil vrednik, ko bi mu ne bilo treba tega pisati, a sila ga goni (sic!) in tej se mora ukloniti...*" (Cit. po: I. Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, knj. V, Ljubljana 1985, str. 325.)

¹³ "Moralnost propada, Sokoli snujejo povsod 'plesne vaje'. Zato mladina kar dre k njim, tudi mladeniči in dekleta iz najboljših hiš. Predstavniku Orlov, Pircu, je v Ljubljani 80 Orlov pisalo, da pristopijo k Sokolom, ako jim ne da prilike za plesne. Da vseh ne izgube so pri sv. Petru zasnovali plesne vaje pod nadzorstvom dobrih gospa. Jaz bom to le toleriral kot malum minus. V Ljubljani mnogo plešejo, cele noči do jutra. Zraven še pijo, tudi šampanjca: o kako mora biti življenje!..." (Iz dnevnika A. B. Jegliča, 8. januarja 1919.)

¹⁴ Če uporabim primer (skrajno konsekvenco) iz zgodovine avstrijskega političnega katolicizma - povedano z Dollfussovimi besedami: "*Nacionalsocializem bomo prehiteli tako, da bomo mi napravili isto!*" Glej E. Hanisch: Der Politische Katholizismus als ideologischer Träger des Austrofaschismus. Austrofaschismus, uredila Emmerich Talos in Wolfgang Neugebauer. Wien 1985, str. 60.

“Si kaj pridelati”: Kmet si je z delom, s potom svojega obraza, s kopanjem pridelal lepo premoženje (...) Tedaj pri Slovencih ni zaslužka brez pota, brez kopanja...”

Kult “fizičnega dela” je v zgodovini igral pomembno vlogo v vrsti avtoritarnih in totalitarnih ideologij (nacionalsocializem, komunizem, fašizem). V zgodovini ideologije slovenskega političnega katolicizma je predstavljal enega bistvenih (konstitutivnih) elementov tako v političnem (volilna baza stranke), kakor v idejnem in ideološkem smislu.¹⁵

V resnici pa je odnos vodilnih ideologov slovenskega političnega katolicizma do tega vprašanja močno ambivalenten, saj je v omenjeni strategiji akomodacije bilo potrebno najti pravo stališče med neposrednim političnim interesom (politična volja večine), odnosom do tradicije in izročila, odnosom do izsledkov sodobne znanosti (npr. sociologije, ekonomije itd.), političnim interesom v smislu odnosov do centrov družbene moči, tj. vodilnih družbenih slojev itd. V takem kontekstu je bilo seveda težko oziroma nemogoče zastopati stališča, ki bi bila konsistentna in bi istočasno ustrezala povsem nasprotujočim si (zgoraj navedenim) političnim interesom. Koliko in predvsem kako je to ideologom slovenskega političnega katolicizma uspevalo, je razvidno tudi iz primera Ušeničnikove “teorije vrednosti in dela”.

Kult “fizičnega dela”¹⁶ oziroma prepričanje, da le delo ustvarja “novo vrednost”, je bil tudi eden od elementov ideologije političnega katolicizma, ki je (pozneje) povzročil zanimivo spogledovanje ideologov političnega katolicizma z marksizmom.¹⁷

¹⁵ Pri večini ideologov slovenskega političnega katolicizma (Mahnič, Krek, Ušeničnik idr.) je prisotno t. i. “oboževanje kmetstva”. Pri tem gre za nekakšen “Blut und Boden”, ki ga srečamo že pri Treitzscheju, Moltkeju, pozneje pa Walterju Darréju, Alfredu Rosenbergu idr. Pri tem pomeni prvi kmet zdravo jedro naroda “po krvi”, ta pa po “nравnosti”... Navdušenje npr. Josipa Pavlice je v tem smislu tipično:

“Slovenci nimamo velikih mest, nimamo razvite veleobrtni in vsled tega tudi nimamo neskončnih množic delavskih proletarcev, nimamo mrzličnih skrbi obrtnega kapitalizma (...). Naš kmet in njegova družina živita mirno in zadovoljno na svojem posestvu daleč od velikomestnih skrbi in družabnih vojsk.” (J. Pavlica, Čas 1914, str. 366.)

Taka mnenja so se seveda postopoma umikala “znamenjem časov”, kar pomeni, da je postajalo povsem jasno, da tudi Slovenci ne morejo “večno vztrajati na kmetih” in da je industrializacija neizbežna. “Zdrav kmečki stan” je najprej zamenjal “krepak srednji stan obrtnikov in rokodelcev” (prim. Ušeničnik: Sociologija 1910. Ljubljana, str. 674-697), pozneje je njegovo vlogo prevzelo poudarjanje nasprotja “mesto - vas” (dobro - zlo) in idealiziranje kmečkega jezika, nravi in kulture, kar je glede na volilno bazo SLS seveda pomenilo aplikacijo iste ideološke norme.

¹⁶ O tem npr. A. Mahnič, ki v fiktivnem pogovoru med “Židom” in “pravim Slovincem” podaja svoje definicije:

“Zaslužiti” : (...) n. pr. čevljar mi je naredil nove čevlja in jaz mu plačam kar je zaslužil (...);

“Si kaj pridelati” : n. pr. kmet si je z delom, s potom svojega obraza, s kopanjem pridelal lepo premoženje (...).

Tedaj pri Slovencih ni zaslužka brez pota, brez kopanja...” (A. Mahnič, Rimski katolik 1890, str. 220-226.)

¹⁷ Še v tridesetih letih poteka o tem vprašanju zanimiva polemika med A. Ušeničnikom in A. Gosarjem. Glej A. Gosar: Glas vpijočega v puščavi. Revija 2000, 1987, str. 86-133.)

Ker je marksizem postavil kot eno svojih temeljnih znanstvenih izhodišč tezo o presežni vrednosti (v obliki presežnega dela in presežne vrednosti), je pozneje (v tridesetih letih) prišlo do paradoksalne pozicije, ko je propagiranje "stanovske države" potekalo z "marksističnih pozicij". Na to je opozarjal Andrej Gosar že v začetku tridesetih let.¹⁸

Dokler je "pravično" plačilo za "pošteno delo" ostajalo argument za politično mobilizacijo proti liberalnemu taboru, proti kateremu je nastopal J. E. Krek z uspešno združeno organizacijo, je obrazec deloval. Problematičen je torej postal, ko so ga v svojem ideološkem konceptu uporabili marksisti. Solidaristična kritika kapitalizma se je (v skladu s svojo akomodacijsko logiko) oprijela marksistične (iz dela izpeljane) "presežne vrednosti" in na ta način propagirala tezo (npr. produkt ima tolikšno vrednost, kolikor je vanj vloženega dela itd.), iz katere pa ni mogla potegniti tako radikalnih konsekvenc kakor socialdemokrati ali komunisti (vprašanje lastnine, revolucije...)¹⁹

Zveni paradoksalno, toda določene zasluge za propagiranje marksizma gredo (zato) gotovo katoliškemu taboru (tj. ne le krščanskim socialistom, ampak tudi t. i. solidaristom).²⁰

Končno je pozneje predlagana katoliška rešitev (stanovsko - korporativna država) bila politično seveda mnogo manj zanimiva kakor (že samo v propagandnem smislu) "hitra, radikalna in končna rešitev", kot so jo ponujali marksisti.²¹

Teorije o "vrednosti" in "delu" so sicer tudi znotraj ideologije političnega katolicizma eno od ključnih vprašanj, ki so povezana z vrsto polemik o "pravičnih plačah", "družinskih mezdah", obrestih, vprašanjem t. i. "brezdelnih zaslužkov", vrednosti kapitala itd. in ki se vlečejo vse do druge vojne.²²

¹⁸ A. Gosar: Glas vpijočega v puščavi. Revija 2000, 1987, str. 85-133.

¹⁹ Wilhelm Hohoff je zapisal: "*Krščanstvo naj opusti sleherno obrambo kapitalizma, marksizem pa naj se ne bori proti naprednim krščanskim vrednotam. Imamo namreč skupne ekonomske osnove, osnove, ki izhajajo iz večne delovno-vrednotne teorije...*" (W. Hohoff: Temelji krščanskega gospodarskega nauka, Spisi iz časa 1902-1910. Prevedel ter dostavke napisal Franc Šmon. Mohorjeva družba, Celje 1950, str. 29.)

²⁰ Paradoks je razločljiv prav z akomodacijsko logiko, ki je bila, kot sem omenil, posledica pomanjkanja lastnega teoretskega izhodišča (najbolj primernemu, racionalnemu, alternativnemu itd. modelu, tj. gospodarskim principom dr. Andreja Gosarja, so se vodilni ideologi političnega katolicizma med obema vojnama strastno upirali...).

Podoben paradoks je opaziti v dvajsetih in tridesetih letih, ko je tudi kritika fašizma potekala prav iz marksističnih izhodišč, tj. teorije o "agenturi monopolnega kapitala". (Prim. Mladen Dolar: Struktura fašističnega gospostva. Ljubljana 1982.)

²¹ Poleg tega se je tudi v katoliškem taboru zastavljalo vprašanje, ali ni poddržavljanje (oziroma podružbljanje) utemeljeno že v skrajni bedi delavskega razreda. Že po nauku sv. Tomaža Akvinskega jemanje v skrajni sili "*ni kraja, saj preneha zasebna lastnina in je* (v takem primeru - skrajni bedi delavskega razreda, op. E. P.) *vse skupno*". (Prim. Aleš Ušeničnik: Pravda o socialnih dolžnostih lastnine, Izbrani spisi. Ljubljana 1940, str. 277-281.)

²² Že W. Hohoff je trdil: "*Presežna vrednost, profit in sleherna vrednost izhajajo iz dela, iz znojne človeške delovne sile, to je skupen nauk krščanstva in marksizma...*" (Cit. po: W. Hohoff: Temelji krščanskega gospodarskega nauka, Teksti iz časa 1902-1910, str. 29.)

Ušeničnikova stališča do tega vprašanja so obenem tudi lep primer za t. i. "beg naprej".

Njegovo stališče v zvezi s "teorijo vrednosti" je v različnih obdobjih različno in najbrž ni slučajno v dvajsetih letih (do okrožnice *Quadragesimo anno*) najbližje marksistični teoriji, v tridesetih letih pa se "vrne" na stališče, ki ga je zastopal v svoji "Sociologiji" že leta 1910.

Aleš Ušeničnik je svojo teorijo o vrednosti v "Sociologiji (1910) prevzel po E. L. Laveleyju in Cathreinu, četudi se je slednji že zelo zgodaj zavedal nevarnosti take teorije: *"Za svojo tezo, da menjalne vrednosti kakega predmeta ne določa njegova uporabna vrednost, temveč izključno le delo, ki je v njem obseženo, se more Karl Marx sklicevati na ugled najpomembnejših narodno-gospodarskih učiteljev (...). V novejšem času so to teorijo liberalci ali popolnoma opustili ali pa jo bistveno spremenili. Sprevideli so, kako nevarno orožje je v rokah socializma..."*²³

Enako tudi Ušeničnik (po Laveleyu) v "Sociologiji" (1910): *"Zmota Marksova je torej v tem, da je na eni strani odtrgal pojem "vrednost" od pojma "cena", na drugi strani pa strnil pojma "delovni stroški" in "vrednost". Tako mu je gozd, ki je sam zrastel, brez vrednosti (ker ni v njem nobenih stroškov), a vendar ima ceno. Tu je očitna zmeda pojmov..."*²⁴

Na strani 358 pravi Ušeničnik izrecno: *"Za produkcijo treba zemlje, kapitala in dela. Zemlja daje sirovine, sirovine so kapital v produkciji (tovarne, stroji, blago) in s pomočjo dela se pretvarjajo oblike predmetov, nastajajo novi produkti. Vsakemu od teh treh činiteljev gre delež dobička, zemlji kot renta, kapitalu kot obresti, delu kot mezda. Ni torej resnično, da bi bil kapitalizem po svojem notranjem bistvu krvoses (...). Izkoriščanje je seveda mogoče in je neredek pojav, a bistveno kapitalistični produkciji ni, zlasti pa ne, če še upoštevamo, da tudi v kapitalu tiči delo in sicer predusem duševno delo."*²⁵

Čez deset let je Ušeničnikovo mnenje o "vrednosti" (pa tudi kapitalizmu sploh) že bistveno (diametralno) nasprotno prvotnemu: *"Bistvo kapitalizma je pravzaprav oderuštvo. Vsak profit kot tak izhaja pravzaprav iz oderuštva."*²⁶

Pozneje, leta 1925, je pojasnil: *"Od kod so tiste obresti? Denar sam nič ne rodi. Iskati obresti od denarja, bi se dejalo iskati smokev na suhem bukovem trsu. Tiste obresti je moglo donesti le delo. (...) Naj se da obrestovanje npravno upravičiti ali ne, to je čisto jasno, da živi od tujega dela, kdor živi od obresti (...). Brez dela pa nič ni. Samo pri veleposestnikih bi se komu zdelo tako, češ, oni so lastniki zemlje in zemlja tudi sama brez dela nekaj rodi. To je resnično. Toda neobdelana zemlja tako malo rodi, da tega niti ni devati v poštev. Kaj pa rodi njiva, če je neobdelana? Plevel."*²⁷

²³ Cit. po W. Hohoffu, n. d., str. 162.

²⁴ Aleš Ušeničnik: Sociologija. Ljubljana 1910, str. 349-369.

²⁵ Prav tam, str. 358.

²⁶ Aleš Ušeničnik: Socialno vprašanje. Ljubljana 1925, str. 40.

²⁷ Aleš Ušeničnik: Uvod v krščansko sociologijo. Ljubljana 1920, str. 56-66.

Pozneje je bil Ušeničnik še bolj jaseń: "V dobi splošne konkurence se cene na splošno ravnaajo po delu, prav zato, ker so cene izraz menjalne vrednosti in je ta vrednost bistveno odvisna samo od dela. Pogoj za menjavanje je seveda porabnost, koristnost..."²⁸

Ušeničnik, ki se zaveda, da stoji povsem na marksističnem stališču, v opombi zadrego pojasni: "Dokaz je Marxov (*Das Kapital* II, 1909, str. 3), toda, pravijo, zato ker je Marxov še ni nujno, da je nujno zmoten, temveč je lahko tudi resničen. Sicer pa prim. Aristoteles, *Ethic* V, c. 5. in komentar sv. Tomaža Akvinskega. In v *Ethic*. lect. 8. 8. et 9. Sicer pravita oba, da je merilo potreba in rabnost (*hreia*, *indigentia*), a vendar se zdi ta le pogoj, ker takoj potem govorita o zenačevanju po delu..."²⁹

Takih mest je v Ušeničnikovem "Uvodu in krščansko sociologijo" iz leta 1920 (primeri na straneh 60-83), v njegovi "Socialni ekonomiji" (1926) in "Socialnem vprašanju" (1925) več. Iz teh definicij je razvidno, da Ušeničnik povsem pristaja na marksistično pojmovanje "cene", "vrednosti" in "dela", prepozna kapitalizem kot "protinaraven" in ugotavlja, da "kapitalisti ne morejo drugače bogateti kakor z neplačanim ali ne zadosti plačanim tujim delom".³⁰

Po Ušeničniku (iz leta 1920) naj bi bil tako eden bistvenih elementov t. i. "socialnega vprašanja" prav "presežna vrednost": "Kapitalizem pomeni premoč kapitala nad delom, premoč dobička nad človekom; pomeni gospostvo borzijancev nad delavskimi stanovi, gospostvo judovstva³¹ nad ljudstvom..."³²

Ušeničnikovo mnenje o "delu" in "vrednosti" pa še zdaleč ni zadnje. V nekaj letih (že 1931 v predstavitvi okrožnice *Quadragesimo anno* v reviji "Čas") je Ušeničnik svoja stališča o teh vprašanih ponovno spremenil (spet oz. že tretjič!), in to tako, da bi težko verjeli, da gre za istega avtorja: "Po čem cenijo ljudje produkte, ki prihajajo na trg? Ali samo po tem, koliko je v njih nakopičenega dela? Če pogledamo v resnično življenje, moramo priznati, da ne. (...) Ali se na trgu enako ceni pšenica in pšenica, krompir in krompir, jabolka in jabolka? Ali naj mar po marksistih (ali Ušeničniku izpred nekaj let, op. E. P.) gospodar svoj les samo za toliko proda, kolikor je plačal hlapcem, ki so ga posekali in izvozili, pa naj so mu posekali hrastov les ali borovje?"³³

²⁸ Prav tam, str. 73.

²⁹ Prav tam.

³⁰ A. Ušeničnik: Uvod v krščansko sociologijo, str. 80.

³¹ Krivca je Ušeničnik hitro našel: "V gospodarskem življenju so razširili tega brezpravnega duha zlasti judje. Značaj judovstva se javlja v neutrudnem teženju za dobičkom in še najrajši za oderuškim. Profit je najvišja maksima judovstva." (Prav tam, str. 95.)

Tudi v tem primeru je Ušeničnik zgolj "predelal" prav Marksa:

"V židovstvu potemtakem vidimo splošno sodobno antisocialno prvino, ki jo je zgodovinski razvoj, pri katerem so židje v tem slabem oziru pridno pomagali, prignali do njenega zdajšnjega viška, do viška, ko se ta prvina nujno mora razkrojiti." (Karl Marx: Zur Judenfrage. Izbrana dela. I. zvezek, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 183.)

³² Prav tam, str. 101.

³³ A. Ušeničnik: Izbrani spisi. V. zvezek, str. 250-251.

V opombah k predstavitvi okrožnice Quadragesimo anno, leta 1931, Ušeničnik prav tako: "*Nekateri (seveda v prvi vrsti on sam, op. E. P.) so trdili za Marxom, da je delo edini činitelj vrednosti in bogastva. Tako so umevali Leonov izrek, da 'ni bogastvo narodov od nikoder drugod kakor iz dela.'*"³⁴

Slika bo popolna, če povemo tudi, da je Ušeničnik (po vseh obratih) še napadel tiste, ki da "so trdili nasprotno" (torej v prvi vrsti samega sebe),³⁵ sebe pa pri tem sploh ni omenil. Mnenje, ki ga je prej argumentiral z besedami sv. Tomaža Akvinskega, pa je zdaj pobijal z mnenjem sv. Antonina: "*Kdo bi lahko dodal, da se dajo produkti primerjati tudi po stroških, ki jih povzročajo, dalje po tem, ali je stvar, ki se zanje rabi navadna ali redka, nekoliko pa tudi po subjektivni všečnosti. Tako bi dobili nauk sv. Antonina, ki našteva prav te momente kot določujoče vrednost in ceno stvari...*"³⁶ (Če aktualiziramo, se je Ušeničnik tudi tokrat motil, saj je vlogo trga spet upošteval le pogojno.)

"Vojna svetnikov" se je npr. za Andreja Gosarja še dobro končala. Najbolj je Ušeničnik napadel dr. Andreja Pavlica³⁷ (nekakšnega "slovenskega Hohoffa", ki je že 1911 trdil tisto, kar Ušeničnik šele čez nekaj let, pa pozneje v začetku tridesetih let spet zanikal)³⁸ in seveda krščanske socialiste. (Podobna stališča bi sicer Ušeničnik lahko očital tudi J. Ev. Kreku.)³⁹

Tako je v sporu med sv. Antoninom in sv. Tomažem Akvinskim končno prevladal sv. Antonin, pa tudi sv. Tomaž Akvinski ni ostal čisto praznih rok: "*...dobili pa bi tudi nauk sv. Tomaža Akvinskega, ki pravi, da se smatra cena kupnih reči po njih porabnosti*"⁴⁰

Torej isti nauk sv. Tomaža, s katerim je Ušeničnik leta 1920 zagovarjal svojo zdajšnji (diametralno) nasprotno tezo, a se mu je takrat "zdelo",⁴¹ da sv. Tomaž Akvinski smatra "*rabnost le kot pogoj, ker takoj potem navaja zenačenost po delu...*"⁴²

Če torej sklenemo, je iz kronološke primerjave stališč Aleša Ušeničnika o "ceni", "vrednosti" itd. razvidno, kako so (nekateri) ideologi političnega katolicizma v dvajsetih letih "usvojili" marksistično tezo o "presežni vrednosti". Pozneje v tridesetih letih so potem kot razrešitev omenjenega problema ponujali stanovski solidaristični koncept "družbene prenove". Najbrž je kmalu postalo jasno (kar naj bi po Cathreinu že liberalci kmalu spoznali - namreč kako nevarno orožje je v rokah socializma), da s tem v bistvu propagirajo prav stališča svojih idejnih in političnih nasprotnikov.

³⁴ Čas 1931, str. 363.

³⁵ A. Ušeničnik: Izbrani spisi. V zvezek. str. 253-355.

³⁶ Prav tam, str. 249.

³⁷ Ki ga je sicer некоč v zvezi z analizo istega(!) vprašanja celo zelo pohvalil (seveda že leta 1925). Glej A. Ušeničnik: Socialno vprašanje, str. 41.

³⁸ Pri tem mislim seveda strogo na vprašanja "cene", "vrednosti", itd. in ne npr. na etična in druga vprašanja povezav med marksizmom in krščanstvom pri A. Pavlic.

³⁹ Glej Janez Evangelist Krek: Socializem. Ljubljana 1901, str. 55-62.

⁴⁰ A. Ušeničnik: Izbrani spisi. V zvezek. str. 249.

⁴¹ A. Ušeničnik: Uvod v krščansko sociologijo, str. 73.

⁴² Prav tam.

V uvodu omenjeni "beg naprej" se je hitro končal.⁴³ Ušeničnik se je vrnil na svoje prvotno stališče, vse obrate in prekucije pa odpravil s priznanjem, da je takrat o teh problemih sodil "ne brez nagibanja na Marxovo stran".⁴⁴

Njegovo "mnenje" pa v resnici izgleda kakor sinusna krivulja...

"Liberalci pa so kaj premeteni, znajo si usvajati narodnostni monopol."

V naslednjem primeru bom kronološko primerjal nekatera stališča dr. Antona Mahniča do narodnostnega vprašanja. S tem se bom še enkrat dotaknil v našem zgodovinopisju že tolikokrat obdelane tematike. V primeru dr. Antona Mahniča je sistem akomodacije enako prisoten in pregleden, kot celota pa nam vsaj deloma ponuja odgovor na vprašanje, kako je človek, ki se je zavzemal za ohranjanje latinščine in bil proti uvajanju slovenskega jezika v bogoslužju,⁴⁵ nasprotoval "bésedam"⁴⁶ in programu "Zedinjene Slovenije" itd., končno toliko napravil za ohranjanje glagolice,⁴⁷ sodeloval pri podpori majniški deklaraciji⁴⁸ in tudi svojo življenjsko pot zaključil preganjan od italijanskih oblasti, ki so ga obsojale nacionalizma.⁴⁹

V Mahničevih razmišljanjih o narodnosti je opaziti bistvene spremembe, četudi se zdi, da se je njegovo stališče do omenjenega vprašanja radikalno spremenilo šele na Hrvaškem.⁵⁰

⁴³ Dr. Jožko Pirc navaja kot enega najpomembnejših razlogov za omenjeno "spremembo stališč" v zvezi z omenjenimi vprašanji prav papeško okrožnico. Glej. J. Pirc: Aleš Ušeničnik in znamenja časov. Ljubljana 1986, str. 252. To se sicer zdi vprašljivo, če primerjamo interpretacijo okrožnice pri Andreju Gosarju, A. Ušeničniku, Aleksiču, Angeliku Tomincu idr. Interpretacije okrožnice so si pri navedenih avtorjih povsem nasprotujoče in bi jih težko razložili z "Roma locuta causa finita" (prim. J. Pirc, n. d., str. 252). Bolj verjetno je, da je Ušeničnik "razložil" okrožnico na način, ki je ustrezal vse bolj napetim odnosom do krščanskih socialistov. V tem oziru je okrožnica prišla "kot naročena", saj se je Ušeničnik po svojem "begu naprej" brez večjih težav lahko "potegnil nazaj".

⁴⁴ Tako J. Pirc: Aleš Ušeničnik in znamenja časov, str. 252. Avtor se sklicuje na Ušeničnikove Retractiones, Revija Katoliške akcije, II, 1941, str. 235.

⁴⁵ Glej npr. Rimski katolik 1888, str. 295, 267; 1896, str. 53.

A. Mahnič zavrača liberalne katolike, ko pravijo: "Posebno bi ne smela cerkev prezirati narodnostnih teženj. Čas je, da popusti staro latinščino, katere narod ne razume, ter uvede v Božjo službo živeče jezike. Toda liberalni katoliki tedaj ne vedo, da je Jezus Kristus sam enkrat za vselej dal ustavo svoji cerkvi..." (Prav tam.)

⁴⁶ Seveda so A. Mahniča motile "besede" predvsem zato, ker so bile "liberalne", kakor je Mahniča motilo "pretirano poudarjanje narodnostne ideje", ker je bila slednja "v rokah" liberalcev: "Liberalci so kaj premeteni, znajo si usvajati narodnostni monopol..." (Rimski katolik, 1888, str. 567.);

"Večina ("besed", op. E. P.) jih ima svoj sedež v gostivni, ali so vsaj z gostivničarjem v ožiji zvezi. To razmerje je večkrat za cele kraje osodopolno." (Rimski katolik, 1888, str. 569.; ali:

"Kdo bi naštel vsa razveseljevanja, vse zlete, besede, plese, godbe itd. ob nedeljah in praznikih..."

⁴⁷ Prim. Ivan Milovčič: Mahnič in glagoljica. Mahničev simpozij v Rimu, Celje 1990, str. 275-285.

⁴⁸ Walter Lukan: Anton Mahnič in nacionalno vprašanje. Mahničev simpozij v Rimu, Celja 1990, str. 138.

⁴⁹ France Vodnik: Narodnost in religija. Prostor in čas, 1971, str. 7-13.

⁵⁰ Ob 15. obletnici Mahničeve smrti je France Jasenovec v "Času" zapisal: "Svoje prvotne nazore o narodnosti je med Hrvati zelo približal resničnemu življenju." (Čas, 1935/36, str. 92)

Izgleda, kot bi v Mahničevem primeru v resnici šlo za spremembe, ki se tičejo njega osebno. Iz spisov v Rimskem katoliku (tj. v njegovem "slovenskem obdobju") je prepoznati človeka, ki je skregan z vsem svetom. Sovražijo ga ženske, politični nasprotniki, ne marajo ga niti njegovi dijaki... Ko se v svojih potopisnih zgodbicah srečuje s svojimi političnimi nasprotniki, jih šele takrat (osebno) prepriča, da le

“Pretirano poudarjanje narodnostne ideje” vidi Mahnič najprej kot “novum”, ki je katolicizmu lahko nevaren. V tem smislu je njegovo “prvo” podajanje definicije naroda temu primerno:⁵¹ *“Ako je pa to res, tedaj ni tudi pojem narod sam na sebi nič, marveč izgovore ‘narod’ si bom vedno predstavil poedince, kateri govorijo en in isti jezik.*

Nič več?

*Nič več! Kar je več, bi jaz pripisal nekej duševni bolezni, za katero žalibog boleha naš vek. Ta bolezen je oni panteistični idealizem, ki se je pri nemškem Hegelu razvil do vrhunca.”*⁵²

Tako je Mahničevo stališče že pri postavljanju definicije o narodu “simptomatično”. Mahnič v fiktivnem odgovoru sicer postavlja tudi vprašanje “Kaj več?”, a si hitro odgovori in vprašanje definicije naroda kar najbolj zreducira. V tem smislu mu je tudi vprašanje prioritete ali “vera” ali “narodnost” preprosto rešljivo.

Sicer drži, da se je Mahnič boril proti t. i. “absolutni narodnosti” (ki je sicer takrat v Sloveniji ni nihče zastopal),⁵³ vendar ga je mnogo bolj skrbelo liberalno “usvajanje narodnostnega monopola”.

Za Mahniča je “narodnost” problem vrstnega reda ideoloških norm, ki se je “prevrnil” in ga je potrebno “urediti”. S prvo definicijo je postopek preprost – samo “govor” (tj. jezik) si seveda ne more lastiti ideološkega primata.

Ne nazadnje, Mahnič zato napada Simona Gregorčiča, ki si upa opevati “domoljubje”: *“Dalje ne smemo tudi zabiti, da se dandanes domoljubju primeša več ali manj tistega pretiranega čustva, ki se rodi iz moderne narodnostne ideje.”*⁵⁴ (...) *Sploh mora biti pesnik prav previden, ko hoče vero kakerkoli stikati z narodnostno idejo, ker lahko pri tem žali katoliški čut. Odločno obsojati moramo vsako podrejanje verskih resnic narodnostni ideji. Zaradi tega nam pa pesni kaker je ‘Velikonočna’, nikar ne vgajajo...”*⁵⁵

V tem smislu je Mahniča še bolj v zadrego spravljala pesnik Aškerc, ki je poudarjal zasluge protestantov za slovenski knjižni jezik.⁵⁶

Že leta 1889 je torej Mahnič v Rimskem katoliku med naštevanjem osnovnih zmot katoliškega liberalizma v šesti točki poudaril: *“Največja nevarnost čistosti in odločnosti katoliškega izpovedanja proti dandanes od pretiravanja narodnostne ideje...”*⁵⁷

ni tak “hudobec”... V tem kontekstu se nam Mahnič kaže kot (na nek način) tragična figura, kot človek, ki ga malokdo ima rad ali si ga želi v bližini. (Tu govorim seveda le o tem, kako Mahnič vidi samega sebe...). Izgleda, kot bi šele med Hrvati našel svoje “pravo” mesto v družbi in se znašel “med svojimi ljudmi”, po čemer je (kot se iz tekstov v Rimskem katoliku lepo vidi) ves čas hrepenel. Mislim, da je treba Mahniča videti tudi s tega, čisto osebnega aspekta, ki se tiče (po svoje tragične dimenzije) njegove osebe v času, ko je služboval v Sloveniji.

⁵¹ Spis o nacionalnem vprašanju je napisan v obliki pogovora, kar je Mahnič večkrat praktical.

⁵² A. Mahnič, Rimski katolik 1888, str. 60.

⁵³ Prim. W. Lukan: Anton Mahnič in nacionalno vprašanje. Mahničev simpozij v Rimu, str. 142.

⁵⁴ A. Mahnič, Rimski katolik 1888, str. 85.

⁵⁵ Rimski katolik 1888, str. 88.

⁵⁶ Prim. A. Mahnič. Rimski katolik 1888, str. 318.

⁵⁷ A. Mahnič, Rimski katolik 1889, str. 386.

Leta 1890 zasledimo pri Mahničju že zanimivo novost. Nova definicija bistva "naroda" namreč že dobiva ideološko-ekskluzivistične poteze: *"Kaj tedaj ostane katoličanom? Ločiti se od liberalcev! In to iz ljubezni do tiste domovine, kateri ne morejo v zvezi z liberalci služiti. Narod, da ostane, da se zaveda in napreduje kot narod, to je kot celota, organska skupina, mora imeti s k u p n o* (podč. Anton Mahnič) *duševno podlago.*"⁵⁸

Tako podlago vidi Mahnič seveda izključno v katoliški veri, kar pomeni, da je Mahnič "narodnost" že vgradil v svojo platonistično ideološko shemo "cerkev - država - narod" in je zanj (1890) t.i. "prava narodnost" možna le še iz skupne "duševne podlage", ki da ji je osnovna katoliška vera. S tem je seveda Mahnič zanikal stališča svoje lastne definicije iz leta 1888 (njemu in Heglu je zdaj narodnost "več kot le govor") oziroma je zapadel celo (kot pravi sam) *"nekeje duševni bolezni"*.

V naslednjem letu je Mahnič to stališče izrecno pojasnil: *"Nam (Slovincem) so bliže nemški in vsi drugi katoličani, kaker liberalci slovenski. In da bi kdaj res prišlo do alternative: kaj hočete žrtvovati - vero ali narodnost? - odgovorili bomo: ohrani naj se nam vera!"*⁵⁹

V nadaljevanju Mahničeve polemike z liberalnimi nasprotniki je torej postala njegova "definicija" naroda (zgolj jezikovna) nezadostna.

Tako Mahnič leta 1892 narodu "doda" še dve komponenti ("vezi"), ki naj bi po njegovem mnenju bili bistveni za razumevanje pojma "narod": *"So pa posebno tri vezi, katere sklepajo posamezniki istega naroda: skupnost rodu ali izhajanje iz enega debla, iz katerega izvajajo svoje telesno življenje, genij ali poseben način, po katerem se javlja njih duševno življenje, pa isti jezik, s katerim izražajo duševno življenje..."*⁶⁰

V nadaljevanju polemike postane Mahničju tako najpomembnejši prav ta "duh ali genij" naroda. Ta "herderjanski nastavek" omogoča Mahničju s pomočjo etničnega ekskluzivizma ponovno umestitev narodnostne ideje "pod" versko.⁶¹ Tako je leta 1896 (poleg tega, da nastanka "narodov" ni več povezoval z gradnjo Babilonskega stolpa in t. i. "mešanjem jezikov", temveč ga je izpeljeval iz družine) "narodnost" že povsem uskladil z "vero" in si privoščil tudi izjave v nasprotni smeri: *"Ne bojmo se tedaj, češ, nismo pravi kristjani, ako se nam zasolzi oko ljubezni do domovine, ako se ogrevamo za materin jezik, za narod in njega pravice, za slavo, za srečo njegovo - s tem se šele skažemo prave učence Kristusove."*⁶²

V Mahničevih definicijah "narodnosti" je tako opaziti spretno evolucijo (akomodacijo), ki je vsekakor in v prvi vrsti posledica prilagoditve "novim razmeram".

Povsem neverjetno se mi zdi, da bi se apologet mahničevega formata ne zanimal za tako pomembno vprašanje kot je bilo v ideološkem in političnem smislu (za

⁵⁸ A. Mahnič, Rimski katolik 1890, str. 150.

⁵⁹ A. Mahnič, Rimski katolik 1891, str. 84.

⁶⁰ A. Mahnič, Rimski katolik 1892, str. 28.

⁶¹ Ob tem naj omenim, da je podoben ekskluzivizem zastopal tudi Luka Jeran že pred Mahničem.

⁶² A. Mahnič, Rimski katolik 1896, str. 45.

ideologijo političnega katolicizma tudi aplikativnem) nacionalno vprašanje. V takem primeru bi Mahničovo "poskakovanje" po definicijah "narodnosti" lahko pripisali "nepoznavanju tedanje znanstvene literature o narodnosti".⁶³

"Ako mi ne povlečemo plebejca na svojo stran, nas prehitijo socialisti in porabili ga bodo proti nam! Ne sramujmo se biti demokrati!"

Navedel bom še primer Mahničevega stališča do suverenosti ljudstva in "demokratskega principa" sploh. Tudi v razvoju odnosa do parlamentarne demokracije in suverenosti ljudstva velja podobna oziroma enaka akomodacijska logika.

Spoznanje o nujnosti vstopa v pluralni, večstrankarski politični prostor se je pri večini ideologov političnega katolicizma pojavljalo izmenično s strahom pred eventualnim porazom v "prosti politični konkurenci": *"Liberalni katoliki, ako imate le še kaj katoliške zavesti in čustva, postavljeni ste mej papeža in ložo. Izvolite: aut - aut ! Sploh bi Cerkvi svetovali, da se sprijazni z modernim napredkom in njegovimi idejami. Ali kaker je baje liberalnim katolikom iz srca govoril Falloux: Tudi Cerkev bi morala imeti svoje leto 1789. Tega mnenja je bil tudi stari Dupanloup, ki je leta 1845, gotovo še ves prevzet od slave velikega naroda, takole pisal: Mi odobrujemo in zahtevamo principe in svoboščine od leta 1789." (...)* Čudimo se le kako se morejo sploh še najti mej katoličani taki slepci, da si več obetajo od puhlih fraz 1789, nego od žive in oživljajoče besede katoliške! Da bi se vender liberalni katoliki enkrat za vselej zapomnili, kar jim je Pij IX. zasolil s tem, da je zavrzel nauk tistih, ki menijo, da se rimski papež more in mora sprijazniti in pogoditi z napredkom, z liberalizmom in moderno civilizacijo (sic!) - Syllabus LXXX."⁶⁴

V tem citatu je lepo vidna splošna psihoza, ki je (kot smo deloma že videli) pogojevala tudi Mahničev odnos do nacionalnega, pa tudi drugih vprašanj. Poudarki so podobni, kot pri Mahničevem odnosu do nacionalnega vprašanja.:

1. Tudi demokracija je posledica greha (revolucije) in je plod frimasonske, liberalne, židovske ipd. zarote.

2. Zgled, kam vodi "pretirano poudarjanje narodnostne ideje" je Italija (usoda papeške države), zgled, kam vodi "demokratski princip" je francoska revolucija in preganjanje Cerkve v Franciji.⁶⁵

3. Kakor nacionalna ideja (v smislu formiranja nacionalnih Cerkva) je nevarno tudi vnašanje "demokratskega principa" v Cerkev (katoliški liberalizem).

4. Demokratski princip je domnevno ogrožal položaj političnega katolicizma, ker so ga (enako kakor npr. "narodnost") spočetka "usvajali" politični nasprotniki (psihozo je pogojevalo stanje v Belgiji in Franciji). Kmalu pa je postalo jasno, da

⁶³ Prim. W. Lukan: Anton Mahnič in nacionalno vprašanje. Mahničev simpozij v Rimu, str. 140.

⁶⁴ A. Mahnič, Rimski katolik 1888, str. 267-268.

⁶⁵ O tem npr. Georg Franz Willing: Kirche und Staat im 19. Jahrhundert. Kirche und Staat auf Distanz. Uredil Georg Denzler, München 1977, str. 87-101.

bo nujno "usvojiti" tudi ta (demokratski) princip. Iz teh izhodišč je šele mogoče razumeti (tudi) Mahničev odnos do demokracije.

Leta 1888 je Mahnič popolnoma jasno zapisal: "*Kar pa dandanes politiko še manj priporoča, je moderni parlamentarizem se svojimi volitvenimi borbami in napravami. Koliko so si narodi obetali od konstitucije, in prinesla jim ni drugega, nego vboštvo, dolgove, vojake, liberalizem. Kako srečni smo v Avstriji odkar je začel vladati parlamentarizem, pač sami najbolje občutimo.*"⁶⁶

V tem smislu je Mahnič (v skladu s t. i. "kulturnim sindromom"⁶⁷), enako kakor Gregorčičevo "domoljubje" obsodil "proslavljanje konstitucionalizma" v Vošnjakovem romanu "Pobratimi": "*Celo nepristno je tedaj in rekel bi vže anahronistično konstitucionalizem proslavljati, posebno pa v leposlovni obliki.*"⁶⁸

Strah pred "demokracijo" pa je imel pri Mahniču tudi zelo konkretne oblike: "*Kdo nam more zagotoviti, da se čez noč ne nagne večina državnega zbora na liberalno levico, da ne dobimo z njo odločno liberalnega ministerstva z radikalno liberalnim ministrom ?*"⁶⁹

"*In pa še celo danes, ko konstitucionalni parlamentarizem sega z bogoskrunsko roko po konkordatih, po svetem zakonu, po vzgoji katoliških otrok...*"⁷⁰

Po Mahničevem mnenju sega po omenjenih "svetinjah" prav "konstitucionalni parlamentarizem" in njegovo stališče je v omenjenem kontekstu popolnoma jasno. Delitev med Cerkvijo in državo, ki naj bi predstavljali zrcalno sliko iste "Civitas dei", tj. vertikalno strukturirane Cerkve in države, forme in vsebine (duše in telesa pri posamezniku), naj bi bila s parlamentarizmom porušena.

Zato Mahnič podobno razmišlja tudi o suverenosti ljudstva:

"*Rodovitnejša tla ljudskemu tribunstvu je pripravil v novejšem času odpad od katoliške cerkve in iz njega izvirajoč racijonalizem. Poslednjega nauke je Rousseau upotrebil na socijalno-politiške razmere; z njegovim "contrat social" je dobilo ljudsko tribunstvo novo, načelno vtemeljitev ter postalo sredstvo, katerega se poslužuje ljudstvo, da si vkróčuje vladarje ter jih, kot edini samooblastnik, odstavlja, postavlja, njihovo oblast omejuje, kaker mu ljubo. Rousseaujeva teorija je podelila narodnemu tribunstvu nedotakljivost; a obenem jo je postavila kot samovoljno oblast nasproti cerkveni in državni avtoriteti.*"⁷¹

Malo pozneje (a istega leta) pa je Mahnič v zvezi z ustavno ureditvijo zapisal že tudi: "*Konstitucija je v mnogih ozirih boljša od čisto monarhične vladavine. Največ pa koristi konstitucija javnemu blagru, ker se v njej vlada posvetuje z ljudskimi zastopniki ter ji je mogoče natančnije spoznavati potrebe in želje narodove...*"⁷²

⁶⁶ Rimski katolik 1888, str. 417.

⁶⁷ Prim. Dimitrij Rupel: Besede božje in božanske, str. 261-291; ali Tomo Virk: Slovenska nacija in slovenska literatura. Slovenci in prihodnost, Ljubljana 1993, str. 254-255.

⁶⁸ A. Mahnič, Rimski katolik 1889, str. 254.

⁶⁹ A. Mahnič, Rimski katolik 1889, str. 418.

⁷⁰ A. Mahnič, Rimski katolik 1888, str. 257.

⁷¹ A. Mahnič, Rimski katolik 1890, str. 268.

⁷² A. Mahnič, Rimski katolik 1890, str. 275.

Čez leto je Mahnič v polnem nasprotju z zgornjim citatom (že spet) nostalgичno razmišljal: *"Monarhi imajo le še senco nekdanje oblasti - iniciativa postavodajalna, iz katere prav za prav izhaja vse politično gibanje in življenje, nahaja se pri ljudstvu, ki jo izvršuje po svojih zastopnikih; monarhi kmalu ne bodo imeli drugega posla nego sklenjene postave podpisavati (...). Stara beseda je izgubila nekdanji pojem - duh republikanski prodira; ali ne, recimo kar je še slabše - duh nihilizma tj. duh negacije vsake objektivnosti in avtoritete: to je sad konstitucionalizma, v katerem se resnica in pravo določuje in menjuje po večini glasov."*⁷³

Mahnič tako na eni strani obžaluje "brezbožni razvoj", na drugi pa vendar poziva na akcijo v novih okoliščinah. Njegovo stališče je še najbolj razvidno ob primeru francoskega kardinala Lavigerieja, ki je s pozivom francoskim katolikom, naj aktivno sodelujejo v politiki francoske republike, v Franciji dvignil veliko prahu (kardinal se je posebno zameril katoliškim monarhistom). Mahnič je kardinala sicer branil, a ob tem pojasnjeval svoj pogled na problem. Po Mahničevem mnenju naj katoličani, če je obstoječe stanje republika, v politiki sodelujejo, a s ciljem, da stanje obrnejo "sebi v prid". Iz članka je povsem jasno, kakšen je za Mahniča "pravi red" in kakšna je "negativna paradigma", sprožena (idejno) z razsvetljenstvom:

- monarhija
- konstitucija
- republika
- socializem
- nihilizem.

Po Mahniču naj bi katoličani sodelovali v politiki (ozdravitve) kateregakoli "morbidnega stanja" oziroma obdobja, a seveda "s figo v žepu": *"Ni li mogoče vse to doseči po republikanski ustavi? In je li s tem - v tolažbo monarhistov - na vekov veke izključena iz Francije monarhija? Nikaker ne!"*⁷⁴

Iz izjav je razvidno, da zastopa Mahnič povsem monarhistično stališče. Monarhijo ima za najpopolnejšo obliko vladavine, zavrača parlamentarizem v vsaki obliki, postopno pa se že približuje tudi republikanskim načelom: *"On vnema (Lavigerie, op. E. P.) Francoze za republiko ne radi republike, ampak radi Cerkve, radi domovine katera se ne more v današnjih razmerah osvoboditi iz jarma framonstva nego s tem, da se Francozi krepko brez pomisleka oklenejo republike."*⁷⁵

Še določneje je Mahnič pojasnil, kako razume resnično "legitimnost": *"Orleanci se na Francoskem ne smatrajo za legitimne v pravem pomenu, ampak le v ožjem pomenu, ukoliker jim namreč pristojno pravo do prestola vsled njih sorodstva se starejšo linijo burbonsko. Po različnosti načel se razlikuje tudi vladarski simbol obeh linij: starejše burbonske linije simbol je bela zastava, zastava "najbolj krščanskega kralja". Ona izraža princip krščanski, po katerem, ako ga vupotrebimo*

⁷³ A. Mahnič, Rimski katolik 1891, str. 155.

⁷⁴ A. Mahnič, Rimski katolik 1891, str. 161.

⁷⁵ A. Mahnič, Rimski katolik 1891, str. 162.

na kraljevo oblast, so vladarji ne pooblašcenci naroda, ampak boga, tedaj vladarji ne po volji ljudski, ampak "po milosti božji". In kralj, ki izpoveda ta princip, mora dosledno svojemu vladanju podstaviti krščansko podlago, ter na tej povespešeno srečo in velikost narodovo - brez pogajanja z liberalnimi in revolucijskimi načeli. Vladarski simbol linije orleanske je trobojnica francoske revolucije, ki kot taka dovolj označuje vladarske težnje Orleancev."⁷⁶

Ob tem je posebno zanimiva Mahničeva "teorija" o "legitimnosti", ki jo deli na "širšo" (vladar po krvni liniji) in "ožišo" (vladar po milosti božji). Zadnjo mora vladar šele dokazati, obe pa predstavljata po Mahniču določeno stopnjo legitimnosti.

V pristajanju na monarhični princip je šel Mahnič končno tako daleč, da je s pozivanjem na državljansko vojno prišel v nasprotje ne samo s sv. Tomažem Akvinskim, temveč tudi s papežem Leonom XIII. in seveda (kar je za sistem akomodacije najbolj zanimivo) tudi sam s sabo oziroma s svojimi principi, ki jih je sicer razglašal za "nedotakljive": "*Res sicer, da so se republikanci zavezali k upor, ko bi monarhisti skusili Chamborda povabiti na Francosko, res, da se bi bila reč težko iztekla brez domače (beri državljanske, op. E. P.) vojske, toda ali ni vredna sveta stvar svojih žrtev, posebno tedaj, ko je upanje, da bo zmagala?*"⁷⁷

Cilj torej Mahniču nesporno posvečuje sredstva: cilj = sveta stvar = monarhija! Mahnič se je tokrat v svoji apologetski, akomodacijski logiki očitno znašel na točki, ko je pozival k upor, proti socialni oblasti, ki je sicer (tudi po njegovih lastnih načelih) vsaka od Boga. Glede tolikokrat omenjanih "načel" je popolnoma vseeno, če se Mahničovo mnenje nanaša na stanje v Franciji.

Sčasoma je tudi Mahnič dojel neizbežnost nove smeri družbenega razvoja in leta 1894 je opozarjal na sv. Tomaža Akvinskega, ki da mu je prav "*monarhija omejena po aristokraciji in demokraciji, vzor državne oblike*"⁷⁸; vendar izgleda, da se Mahnič s parlamentarizmom, ki "je izšel iz francoske revolucije", nikakor ni mogel sprijazniti: "*Glavna pridobitev teh idej ima biti naš parlamentarizem; v njem ima ljudska volja po svojih zastopnikih izvrševati svojo vrhovno oblast (suverenost). Mi pa menimo, da krutišega samosilstva sploh biti ne more...*"⁷⁹

Mahnič se do parlamentarizma in ljudske suverenosti torej obnaša na podoben način kakor do nacionalnega vprašanja. Tudi parlamentarna demokracija je po Mahniču posledica pregrešnega razvoja, ki se začelja včasih v renesansi, včasih z razsvetljenstvom in kulminira s francosko revolucijo. Po zgledu kardinala Lavigerieja in papeža Leona XIII. sicer v nastali situaciji ne namerava ostati pasiven, a s stanjem se nikakor ne more sprijazniti. Med že omenjeno formo in vsebino (harmonijo med cerkvijo in državo) se je vrnil tujek, tj. demokracija, ki nenadoma odloča, "*ali ima Bog letos še pravico do šolske mladine ali ne*" itd.⁸⁰

⁷⁶ A. Mahnič, Rimski katolik 1891, str. 159.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ A. Mahnič, Rimski katolik 1894, str. 190.

⁷⁹ A. Mahnič, Rimski katolik 1894, str. 196.

⁸⁰ Prav tam.

Bistveno spremembo je opaziti leta 1894 v članku "Meje državne oblasti", kjer Mahnič v poglavju z zgovornim naslovom "*Ljubimo politično svobodo!*" svoje stališče že bistveno korigira in poziva k politični akciji in ljubezni do "politične svobode".⁸¹

Tako je postopoma postalo jasno, da je nostalgija po "stari družbeni harmoniji" povsem nekoristna in tekma v prosti politični konkurenci neizbežna. Rimski katolik se je v tem smislu že ukvarjal z novimi vprašanji, ki jih je morda še najbolj povzel dr. Josip Pavlica: "*... kako naj se Cerkev drži nasproti borečim se strankam in kako naj si pridobi, dokler je še čas, one sloje, v kojih roke pride politična oblast v XX. stoletju?*"⁸²

Na to avtor ugotavlja, da se s plemstvom ne gre več povezovati, še manj z razumništvom, saj je "*znanost žalibog v službi nevere in brezbožnosti*". Enako naj se cerkev ne veže z "bogatainci" (tj. liberalci), saj naj bi bili večini Židje, njihova politična oblast pa vse bolj na trhlih nogah. Ostalo je še "ljudstvo": "*Ali naj se Cerkev oklene ljudstva? Da, ali ljudstvo bo treba organizovati v skupine in stanove. Da bi ljudstvo kot število premagalo, ne more nam biti prav. Vtegnilo bi se to zagovarjati enkrat za vselej, tj. pozvalo naj bi se število enkrat, da si izbere prave može, ki potem ljudstvo organizujejo in razdrobljeno društvo preosnujejo v socialne skupine in stanove, družine in zadruge, ali da bi stalno obveljalo število (neposredna občna volilna pravica), ni želeti.*"⁸³

* * *

Podobnih primerov bi s kronološko primerjavo lahko navedli veliko. Pri vseh je opaziti, da tolikokrat omenjana in "nespremenljiva načela", o katerih naj ne bi nikoli "barantali", "znamenja časov", pogled "sub specie aeternitatis" itd. predstavljajo v času modernizacije in hitrega družbenega razvoja zgolj sinonime za različne sisteme "akomodacije", katere edini smoter je ohranjanje dominantnega mesta in vpliva v družbi. Pri tem aplikacija opisane metode ni posebej selektivna - celo nasprotno - lastno "večno in neizpremenljivo načelo ali resnica" dobiva v sistemu akomodacije najrazličnejše oblike; v velikem številu primerov prehaja po krožni poti v svoje lastno nasprotje ali si je v nasprotju že v izhodiščni definiciji (contradictio in adiecto). V tem smislu je v času, ki ga opisujem, težko govoriti o "končnih sodbah" posameznih ideologov slovenskega političnega katolicizma ali njihovih stališčih do posameznih aktualnih družbenih vprašanj.

Omenjene strategije in taktike jasno kažejo, kako je bil tolikokrat omenjani pogled na družbo - "sub specie aeternitatis" - v tem času močno zamegljen, če že ne povsem zabrisan in nejasen. Zgodovina je vse bolj kazala svojo lastno notranjo logiko in če je tak pogled omogočal popolnoma iste sklepe ob opazovanju rimskega kolona ali srednjeveškega kmeta (v presledku skoraj tisočih let), je postajal že v devetnajstem stoletju povsem neuporaben.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Josip Pavlica, Rimski katolik 1894, str. 437.

⁸³ Prav tam.

Egon Pelikan

AKKOMMODATION DER IDEOLOGIE DES POLITISCHEN KATHOLIZISMUS AUF SLOWENISCHEM BODEN

Beispiel der "Werttheorie" von Aleš Ušeničnik und der "Definition der Nation" und der "Suveränität des Volkes" von Anton Mahnič

Zusammenfassung

Im Beitrag versucht man an einigen Beispielen einige Eigenschaften der Ideologie des politischen Katholizismus auf slowenischem Boden aufzuzeigen, die für die Zeit seiner Konfrontation mit der Modernisierung charakteristisch waren. Das allgemeine Paradigma, das zwar charakteristisch für die Veränderung im Verhältnis des politischen Katholizismus zu den gesellschaftlichen Schlüsselfragen in ganz Mitteleuropa der damaligen Zeit ist, gilt (natürlich mit einigen Besonderheiten) auch für den slowenischen Raum. Die Ergebnisse solch eines chronologischen Vergleichs der Veränderungen der Idéenausgangspunkte (was die Folge der Akkommodationslogik war) entsprechen größtenteils auch den Analyseergebnissen, die von Ernst Hanisch anhand der Ideologiekritik des politischen Katholizismus in Österreich vorgestellt wurden. Ebenso wird die These des deutschen Historikers Helmut Rumpler bestätigt, der behauptet, daß in der Politik der mitteleuropäischen Staaten nach dem Zerfall der Monarchie in mancherlei sehr deutlich das Erbe (Paradigma) der gemeinsamen historischen Entwicklung zu bemerken ist.

Die Beispiele im anführenden Text zeigen einerseits das Verhältnis des politischen Katholizismus zu einigen aktuellen Fragen auf, die mit politischen Verhältnissen auf slowenischem Boden in Verbindung stehen, andererseits aber die allgemeinen Charakteristiken in der Akkommodation der Ideologie, die im slowenischen politischen Raum gute fünfzig Jahre vorherrschte. In hinsicht auf die immer schnelleren Veränderungen und die neue gesellschaftliche Lage konnte der politische Katholizismus (mit seiner konservativen Haltung, der die unveränderte Lage zwar des öfteren am besten zusagte) immer schwerer adäquate Antworten auf immer neue gesellschaftliche Frage geben. Bei zahlreichen Fragen dieser Art (die alles von Kino, Fremdenverkehr, Knaus-Ogino Theorie, parlamentarische Demokratie usw. umfassen) reagiert die Ideologie des politischen Katholizismus (eilvernehmlich mit der Akkommodationslogik) auf verschiedene Weisen, die aber nicht ohne bedeutende gemeinsame Züge sind.

Dabei treffen wir die s.g. "Immunisierungsstrategie", die "ethische und ethnische Exklusivität" auf "religiöser" Basis, die "äußeren" und die "inneren" Feinde, die s.g. "Flucht nach vorn", den Antisemitismus, Antiliberalismus (später in den dreißiger Jahren den Antikommunismus) usw.

Die aufgeführten Strategien sind in ihrem Sinn das Ergebnis der Idéendesorientierung des politischen Katholizismus bei der Konfrontation mit der Modernisierung, Säkularisation, dem gesellschaftlichen und politischen Pluralismus usw. Erst der chronologische Vergleich der Stellungnahmen zeigt deutlich die Applikation der aufgeführten ideologischen Strategien und Taktiken auf. Die Ansicht "sub specie aeternitatis" wurde in dieser Zeit deutlich unklar, auch wenn sich darauf Apologeten wie z.B. Dr. Aleš Ušeničnik beriefen, der bereits aufgrund seines unwahrscheinlich umfangreichen Wissens in seiner Zeit zweifellos zu den größten Intellektuellen des europäischen Formats zählte.

Die Geschichte hat in dieser Zeit stark "überholt"...

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

PODJETNIŠTVO

NA SLOVENSKEM

Najvidnejši slovenski gospodarski zgodovinarji predstavljajo slovensko podjetnost od uvajanja manufaktur do 20. stoletja, ko je z razvojem kapitalizma prav podjetništvo omogočalo gospodarski razvoj na Slovenskem. Razprave obravnavajo strukturo podjetnikov, načine udejanjanja njihove podjetnosti in rezultate le te na naših tleh. Drugi poudarek pa je na prikazu zamenjave zasebnega podjetništva s kolektivnim po drugi svetovni vojni.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO zapolnjujejo s tem dosedaj v slovenskem zgodovinopisju malo poznano področje naše preteklosti.

CENA 1500,00 SIT

Žarko Lazarević

Razplet kmečke dolžniške krize v Jugoslaviji tridesetih let v primerjavi z nekaterimi evropskimi državami

Na začetku tridesetih let je jugoslovansko in z njim tudi slovensko kmetijstvo, podobno kot drugje v Evropi, zašlo v hudo krizo, ki se je zrcalila v veliki zadolženosti kmečkega prebivalstva. Tako je vprašanje razdolžitve kmetov postalo eno osrednjih gospodarsko in socialno-političnih vprašanj jugoslovanske stvarnosti v tridesetih letih. Zaradi pretežno agrarnega značaja starojugoslovanske ekonomije so kmečki dolgovi, ki so imeli številne reperkusije, hromili celotno gospodarsko aktivnost v državi. Zato je bila hitra rešitev več kot nujna. Vendar jugoslovanske oblasti pri tem niso bile hitre in učinkovite kot bi pričakovali glede na vsoto dolgov in število dolžnikov,¹ čeprav so pričele ukrepati sočasno z drugimi primerljivimi evropskimi državami. Problem kmečkih dolgov so pustile tleti kar štiri leta in pol, od aprila 1932 s proglasitvijo moratorija, ki problema ni odpravil z dnevnega reda, temveč je samo trenutno olajšal razmere, pa vse do septembra 1936. leta, ko so izdali "Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov". Omahovanje je po svoje tudi razumljivo, saj je izvedba razdolžitve dolgotrajen, večleten proces, ki je zahtevala temeljito pripravo in upoštevanje številnih stranskih učinkov. Tako kot dolgovi niso nastali naenkrat,² tudi razdolžitve ni bilo moč, razen s splošnim odpisom dolgov, izvesti čez noč. Kljub tem olajševalnim okoliščinam je jugoslovanska počasnost, seveda v primerjavi z drugimi evropskimi državami, kjer so vlade imele bolj izostren občutek za realno stanje gospodarstva, težko

¹ Po anketi Privilegirane agrarne banke je bilo v letu 1932 v državi 709.525 kmetov zadolženih za slabih 7 milijard dinarjev. V Sloveniji so tedaj ugotovili za 1,2 milijarde dinarjev dolgov pri 61.490 zadolženih kmetih, kar je pomenilo skoraj tretjino vseh gospodinjstev, ki so se preživljala s kmetijstvom. Podrobneje glej Žarko Lazarević: Kmečki dolgovi v Jugoslaviji v obdobju med obema vojnama (Prispevki za novejšo zgodovino XXX, 1990, št. 1-2, str. 81-87), ki je povzema podatke Milana Komadinića iz njegove temeljne študije o teh vprašanjih Problem seljačkih dugova, Beograd, 1934, cir., str. 59-60.

² Ob nastanku jugoslovanske države naj bi kmečki dolgovi v Sloveniji znašali 16 milijonov dinarjev, že štiri leta kasneje so jih cenili na 50 milijonov (Kmetijski list, 14.5. 1924). Večina kmečkih dolgov se je zaradi spremenjenih gospodarskih razmer (zapiranje tržišč, deflacija) nakopičila v drugi polovici dvajsetih let, kar potrjujejo tako uradni podatki kot tudi raziskava o kmečkem zadolževanju, opravljena po zemljiški knjigi na primeru šestih vzorčnih katastrskih občin. Tako je bilo v letu 1927 samo pri denarnih zavodih zadolženo nekoliko čez 400.000 kmetov, ki so skupno dolgovali slabe tri milijarde dinarjev. Slovenski kmetje so k temu prispevali dobrih 200 milijonov dinarjev. Ob upoštevanju tudi dolgov pri privatnih upnikih pa se je ta vsota povzpela na 600 do 700 milijonov dinarjev. Dolgovi so nato še naraščali in na začetku tridesetih let je Kmetijska družba cenila dolg slovenskih kmetov že na milijardo dinarjev. O poteku zadolževanja in strukturi dolgov glej Ž. Lazarević: Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918-1941. Prispevki za novejšo zgodovino XXIX, 1989, št. 1-2, str. 349-383. O višini zadolžitve v posameznih obdobjih pa glej še Velimir Bajkić: Seljački kredit. Beograd, 1928, cir., str. 24; Bankarstvo 1928, št. 1, str. 38; Fran Trček: Kmečki dolgovi v preteklosti. Kmečki glas 1963, št. 43 in Komadinić, nav. delo, str. 37.

opravičljiva. Kakor bomo spoznali v nadaljevanju, so bili v tem času v tujini že podani vzorci in tudi domači predlogi so bili ravno tako obelodanjeni.³ Ta spoznanja bi bilo potrebno le ovrednotiti in modificirati jugoslovanski stvarnosti primerno ter nato sprejeto solucijo čimhitreje uresničevati, saj bi bila tudi slaba rešitev boljša kot nikakršna. Vzroke odlašanja je težko ugotoviti. Zna biti, da je nekaj resnice tudi v Vučkovičevi zelo ostri kvalifikaciji vlad v letih gospodarske krize, kar se je pokrivalo z leti vladavine Jugoslovanske nacionalne stranke, ki naj ne bi imela nikakršnega koncepta razvoja države, vsled birokratskega načina dela in razmišljanja, neiznajdljivosti, slabe informiranosti in neinicijativnosti.⁴ K temu je potrebno dodati še zelo močan pritisk upnikov, zlasti vplivnih bančnih krogov, ki so dolgo časa zavračali kakršnokoli misel na odpis dela dolgov z utemeljitvijo, da kmetje kot celota nikakor niso prezadolženi.⁵ Odpis, četudi samo dela dolgov, odpisa vseh dolgov tako ni zahteval noben resen političen ali gospodarski dejavnik v državi, se jim kazal kot "sodni dan", ker jim je tovrstni ukrep pomenil razkroj poslovne in dolžniške morale, ki bi našel odmev oziroma bi bil vzgled tudi dolžnikom iz vrst drugih slojev prebivalstva.

* * *

V državah, ki so imele pretežno agrarni značaj, kot so bile Bolgarija, Romunija, Madžarska, Poljska in Jugoslavija, je bil problem zadolženosti kmečkega življa izrazitejši in je temu primerno zahteval tudi radikalnejše ukrepe. Nasprotno pa je v industrijsko razvitih državah zadostovalo že blažje ukrepanje v obliki raznih olajšav pri odplačevanju kmečkih dolgov.

Države jugovzhodne Evrope Jugoslavija, Bolgarija in Romunija so vse na isti dan, to je 19. aprila 1932, uveljavile moratorij za kmečke dolgove, kar je verjetno posledica skupnega udejstvovanja teh držav v "Agrarnem bloku" podonavskih dežel.⁶ Od tu naprej pa so se njihove poti ločile. Bolgari so že čez dobro poldrugo leto izdali zakon o razdolžitvi v obliki konverzije, ki pa ni zajemal samo kmetov,

³ O domačih predlogih za razrešitev kmečke dolžniške krize glej Bankarstvo 1928, št. 7 in 12, str. 292-296, 401-404; Komadinić, nav. delo, str. 28-30, 71-80; Bajkić, nav. delo, str. 28, 83-93; Vladimir Pušenjak: Razdolžitev kmečkega stanu in Ali je kmečki stan v naši državi prezadolžen?, Domoljub 1928, št. 34 in 36, str. 528-529, 565.

⁴ Miloš Vučković: Uticaj svetske privredne krize 1929-1932 na privredu stare Jugoslavije. Svetska ekonomska kriza 1929-1934 godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope. SANU, Balkanološki institut Beograd, 1976, cir., str. 197.

⁵ Tezo o znosni zadolženosti kmetov so bančniki dokazovali s podatki o vrednosti kmečke zemlje in inventarja, ki naj bi v letu 1928 dosegala 70 milijard dinarjev. Kmečki dolgovi so po njihovem tako znašali le dvajsetino kapitala v kmetijstvu. Svoji tezi v prid so navajali tudi kmečke vloge pri denarnih zavodih, ki naj bi presegali dolgove, vsaj v Sloveniji je bilo tako. Pri tem pa so pozabili povedati, da so med kmete uvrščali vsakogar, ki je prebival na podeželju, pa četudi je svoj dohodek ustvarjal v drugih dejavnostih in se ni ukvarjal s kmetovanjem. Podrobneje o teh vprašanih glej Komadinić, nav. delo, str. 71-73; Bankarstvo 1928, št. 7, str. 328-329 in Nikola Vučo: Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930-1934. Beograd 1968, str. 112, 202 (dalje Vučo, Agrarna kriza).

⁶ Podrobneje o agrarnem bloku podonavskih dežel glej N. Vučo: Agrarni blok podonavskih zemalja u vreme ekonomske krize 1929-1933. Svetska ekonomska kriza 1929-1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope, str. 29-51, (dalje Vučo, Agrarni blok).

temveč tudi zadolžene obrtnike in trgovce. Linearno so znižali obrestno mero in glavnico dolga za 40 % do določene višine dolga. Dolgove so kmetje odplačevali dolgoročno, dolžina odplačevanja pa se je določala v odvisnosti od višine dolga od 2 do 10 let, v primerih izjemno visokih dolgov pa tudi do 15 let. Ves postopek so vodile za ta namen ustanovljene likvidacijske komisije, v katerih so bili tudi predstavniki kmetov. Dolgove je prevzemala novo formirana Amortizacijska blagajna v sklopu Direkcije državnih dolgov, ki je upnike izplačala z obveznicami, z dvajsetletno amortizacijsko dobo.

V Romuniji so že leto dni po proglasitvi moratorija pripravili zakon o razdolževanju, ki pa ga je ustavno sodišče razveljavilo. Zato se je dejansko razdolževanje pričelo v letu 1934. Romuni niso posegali v dolžniško upniška razmerja, ampak so ohranili dotedanja. Postopek razdolžitve so vodila sodišča, ki so izračunavala dolgove posameznikov in jih nato linearno zniževala za polovico. Kmetje naj bi jih odplačali v 17 letih, na začetku so predvideli nizke anuitete, ki so v kasnejših letih naglo naraščale. V primeru predčasnih plačil so sodišča še dodatno zniževala kmečke dolgove.

Tudi Madžari so v letu 1932 proglasili moratorij za kmečke dolgove. Na tem koncu Evrope so nato prvi prešli z linearne zaščite kmetov, kar je moratorij bil, na individualno obravnavo in že čez pol leta pričeli izvajati razdolžitev kmetov. Uresničevanje so poverili sodiščem, ki so določala modalitete razdolževanja za vsakega kmeta posebej. Odpisi dolgov in roki odplačevanja so se določali v odvisnosti od stopnje zadolženosti, ki so jo presojali na podlagi katastrskega donosa kmetij in temu primerne plačilne sposobnosti dolžnikov. Tudi madžarsko razdolževanje je imelo značaj konverzije, le da je dolgove prevzemalo finančno ministrstvo samo, ki je nato v dvajsetih letih izplačalo upniške terjatve.

Med državami, ki so v letu 1932 storile prvi korak pri zaščiti kmetov je bila tudi Poljska. V decembru so izdali zakon o razdolžitvi kmetijstva in obenem uvedli triletni moratorij za odplačevanje dolgov. Poljaki so ločili tri tipe zadolženih kmetij, pač glede na velikost. Poleg tega pa so upoštevali še stopnjo zadolženosti kmetije, kar so merili z razmerjem med prometno vrednostjo zemlje in dolgovi. Vsem je bilo skupno znižanje obrestne mere in podaljšani odplačilni roki. Uresničevanje zakona so poverili Državni likvidacijski banki, ki je sama zelo redko prevzemala dolgove. Njena naloga je bila določitev postopka razdolžitve vsakega kmeta posebej in kritje polovice izgub, ki so jih utrpeli upniki zaradi znižanja obrestne mere in dolgoročnega odplačevanja.

Precej samosvoj način razdolževanja so si v letu 1933 omislili Nemci. Vsi kmetje, katerih dolgovi so presegali dve tretjini prometne vrednosti njihovega imetja, so bili deležni polovičnega odpisa glavnice dolga, drugim pa so linearno znižali obrestne mere. Na Nemškem niso ustanavljali novih institucij za konverzijo kmečkih dolgov, temveč je to nalogo lahko opravila vsaka državna ali javna finančna institucija, ki je imela pooblastilo kmetijskega ministrstva. Edinstveno v Evropi je bilo, da si je dolžnik nato sam izbral ustanovo, pri kateri bi izvedli njegovo razdolžitev, pod pogojem, da ga je bila pripravljena sprejeti. Taka ustanova

je nato izplačevala upnikom tekom odplačilne dobe le obresti za njihovo terjatev, glavnico pa naj bi dobili povrnjeno šele po koncu odplačevanja. Razliko med obrestnimi merami je krila država, breme znižane glavnice pa je šlo na račun upnikov. V primeru, da so upniki zaradi odpisov zašli v likvidnostne težave, ki bi lahko ogrozile njihov obstoj, jih je državna Rent banka izplačala v celoti z obveznicami. Slednje so bile vnovčljive preko lombardiranja.

V srednjeevropski Čehoslovaški kmečkim dolgovom niso posvečali velike pozornosti. Država je posredovala le v primeru dražb, ko so sodišča morala odrediti odložitev prisilne izterjave. Švicarji so od leta 1932 dalje finančno pomagali kmetom, katerih ekonomski obstoj so ogrožale prisilne izterjave. Ker je bilo potencialnih kmečkih bankrotov veliko, so dve leti kasneje linearno vsem zadolženim kmetom odložili plačevanje glavnice in znižali obresti. Tudi na Švedskem in Norveškem je država finančno pomagala kmetom pri prisilnih izterjavah, tako da je odkupovala njihove dolgove po ceni, ki je bila za 40 % nižja od nominalne vrednosti. V primerih, ko ni posredovala, je lahko upnik prisilno izterjal ravno tako samo 60 % vrednosti dolga, se pravi da so dejansko prezadolženim znižali dolgove. Kmetom, katerih dolgove so odkupili, so nato znižali obresti in podaljšali odplačilne roke.

V Združenih državah Amerike je Roosveltova administracija problem kmečkih dolgov dojemala skozi prizmo likvidnosti bank, ki so kreditirale kmetijstvo. Da bi izboljšala njihovo likvidnost, je vlada dala državnim agrarnim bankam velike kredite, s katerimi so odkupovale kmečke dolgove pri privatnih bankah. Za okrepitev rentabilnosti ameriškega kmetovanja in gospodarstva kot celote so z ukrepi monetarne politike, kot je bila enkratna devalvacija nacionalne valute (prehod na srebrno podlago) in kasnejša dozirana inflacija, želeli dvigniti vse cene na predkrizni nivo iz leta 1929.⁷

* * *

Ukrepe držav za zaščito kmetijstva in razdolževanje kmetov lahko posplošimo in izpostavimo nekaj skupnih značilnosti. V prvo skupino spadajo ukrepi splošne finančne politike. Značilnost je razvrednotenje nacionalnih monet, da bi dosegli dvig cen, po možnosti na nivo iz let 1928 in 1929. Najbolj dosledno so tako politiko manipuliranega denarja izvedli v Združenih državah Amerike.

V drugo skupino se uvrščajo dejanja splošne agrarne politike, s katerimi se ravno tako teži k dvigu cen, vendar brez devalvacije valute. V državah uvoznicah kmetijskih pridelkov so s protekcionistično agrarno politiko in z visokimi carinskimi pregradami drastično omejili uvoz hrane in tako dvignili domače cene. Seveda kmetijskim izvoznicam, med njimi tudi Jugoslaviji, ni bila na voljo tako lahka pot, ker so na notranjem tržišču lahko obdržale visoke cene le z odpravo viška produkcije. To so največkrat storile s prodajo presežka v tujino po

⁷ Bilten Priviligovane agrarne banke št. 15-16/1935, Prilog br. 13, str. 3-13, (dalje Bilten PAB, št.).

dumpinških cenah (početje PRIZADA⁸ v Jugoslaviji na primer). Razliko oziroma izgubo, ki je nastala ob izvozu, so pokrivali domači potrošniki s povečevanjem prometnih davkov in drugih davčnih stopenj.

Tretja skupina zajema ukrepe posebne agrarne politike, ki jo delimo v tri etape. V prvi država preprečuje prisilne poravnave, pri čemer je v začetku zaščita kmetov linearna, a nato v kratkem času preide na individualno. V drugi etapi zakonodajalec definira in ščiti samo prezadolžene kmete, katerim zniža glavnico dolgov. Ostali kmečki dolžniki pa so bili deležni znižanja obresti in podaljšanih odplačilnih rokov. V nekaterih državah so odredili linearno znižanje kmečkih dolgov za vse kmete. V tretji etapi je bilo nujno poskrbeti za upnike, ki so zaradi odloženih plačil zašli v likvidnostne težave. Zadolženim kmetom je bilo vseeno komu dolgujejo, ali dotedanjemu upniku ali državi v obliki neke, ponavadi državne banke. Konverzijo dolgov so torej izvajali, kar je potrebno izrecno poudariti, v korist upnikov in ne dolžnikov, za katere bi moralo biti poskrbljeno že v prejšnjih etapah. S prevzemom terjatev se je država obvezala pokriti upnikom izgube, ki so jih utrpeli zaradi znižanja obrestne mere ali/in glavnice v celoti ali le deloma. V skladu z obljubo je morala država izplačati tudi upniške terjatve. Največkrat so to storili z obveznicami, ki so bile izplačljive v nekem daljšem časovnem obdobju, ponekod v celoti, drugod delno. Prejete obveznice so upniki lahko lombardirali, običajno pri državnih institucijah in tako prišli do prepotrebnih likvidnostnih sredstev.⁹ Država je v bistvu prislila upnike, da so odpisali del slabih naložb na račun lastnih sredstev, preostanek pa je prevzela sama v obliki javnega dolga. Na ta način so denarni zavodi lahko izdelali transparentne bilance, ki so njihovo poslovanje kazale v bistveno drugačni luči kot do tedaj.¹⁰

* * *

Če sedaj preidemo k razčlenjevanju dogajanja v Jugoslaviji ob upoštevanju ravnokar posplošenih ukrepov ekonomske politike, vidimo, da prva skupina ukrepov ni bila izvedena v celoti. Ravno na predvečer krize, to je v letu 1931 so se Jugoslovani odločili izvesti zakonsko stabilizacijo dinarja, kar je pomenilo postavitev dinarja na zlato devizno podlago, ki naj bi omogočila trajno trdnost jugoslovanske valute. V letu 1931 in še kasneje je vlada vodila brutalno deflacijsko politiko, v času največje krize v državi pa je Narodna banka celo dvignila eskontno stopnjo za odstotek. Vladni eksperti so menili, da je bila deflacijska politika nujna, ker je s padcem cen dinar pridobil na kupni moči, kar je narekovalo

⁸ Privilegovano akcionarsko društvo za izvoz zemeljskih proizvodov. Ustanovljeno je bilo na osnovi zakona o izrednem kreditu za organizacijo izvoza deželnih pridelkov z dne 15. 4. 1930. Glej Uradni list št. 15/1929, str. 157-158.

⁹ Razdelitev posameznih politik je povzeta iz ravnokar citiranega Biltena PAB, str. 14.

¹⁰ S takimi primeri neizterljivih bančnih naložb imajo opravka dandanes tudi v našem bančnem sistemu. Predlagane rešitve za sanacijo bančnega sektorja naše narodne ekonomije gredo tudi v podobni smeri kakor v tridesetih letih, saj naj bi del slabih naložb banke odpisale, preostanek pa bi prevzela država preko Agencije za sanacijo bank, kar bi se vneslo v javni dolg Republike Slovenije.

redukcijo kreditov, obsega denarne mase v obtoku in varčevanje pri izdatkih. Kljub želji po ohranitvi trdne valute pa vladi in Narodni banki ni preostalo drugega, kot da sta zaradi zaostrenih razmer v gospodarstvu odpravili konvertibilnost in ponovno uvedla režim deviznih omejitev ter po angleškem zgledu devalvirala dinar, uradno za 28 %, na tujih finančnih pa se je njegova vrednost znižala za 35 %. Že sama devalvacija je bila za jugoslovanske monetariste dovolj velik kompromis, tako da niso dovolili pričakovane ekspanzivne monetarne politike, temveč sta vlada in Narodna banka še nadalje izvajali strogo restriktivno denarno politiko, predvsem z reduciranjem kreditov denarnim zavodom. V kombinaciji z velikim znižanjem hitrosti obtoka razpoložljive denarne mase, kar je bila posledica tezavriranja gotovine pri posameznikih in bankah, je to povzročilo nov deflacijski val, ki je hitro izničil za tisti čas blagodejni devalvacijski učinek.¹¹

Pozivov k vodenju ekspanzivne denarne politike ni manjkalo in ravno ob vprašanju smeri monetarne politike so se kresala mnjenja, ki so obenem tudi določala jugoslovansko inačico razdolžitve kmetov in sanacije denarnih zavodov. Več ali manj so se vsi strinjali o nujnosti izvedbe razdolžitve v obliki konverzije s podaljšanimi odplačilnimi roki, pri čemer je bilo nebstveno katera državna banka bi prevzela kmečke dolgove. V državi sta se izoblikovali dve, med seboj izključujoči se gledanji na konverzijo, ki ju pogojno lahko označimo za inflacijsko in neinflacijsko. Pristaši prve solucije so terjali, da država prevzame vse dolgove in izplača upnike v gotovini s pravim denarjem oziroma državnimi bankovci, ki bi jih izdala vlada in ne nacionalna emisijska ustanova. Tak način sanacije upniških institucij bi v državi zagotovo povzročil znatno inflacijo, saj bi v obtok prišla velika količina denarja brez kakršnegakoli pokritja. Državni denar običajno izdaja finančno ministrstvo v obliki kovancev ali bankovcev za manjše zneske, ki so nujno potrebni za nemoten potek plačilnega prometa. Tak denar je v Jugoslaviji tedaj že krožil. Torej bi vlada morala izdati enake bankovce, kot jih že tiskala Narodna banka. V vsakem primeru bi tako prišlo do emisije brez pokritja, kar bi deželi prineslo inflacijo. Že iz argumentacije je razvidno, da so tovrstno rešitev zastopali predvsem denarni zavodi ne meneč se za narodnogospodarske koristi, ker bi s prenosom kmečkih dolgov na državo in poplačilom njihovih terjatev očistili balance neizterljivih naložb in premostili likvidnostne težave. Ravno zaradi pričakovanih inflacijskih učinkov so vlade in vplivni krogi ostro nasprotovali taki sanaciji denarnih zavodov in poudarjali potrebo po neinflacijskem reševanju vprašanja velike zadolženosti kmečke populacije. Strinjali so se s konverzijo, vendar naj bi upnike izplačali z obveznicami, ki naj bi se dolgoročno amortizirale, žal pa zelo dolgo niso predložili praktičnega udejanjanja svoje vizije.¹²

¹¹ Gordana Gnjatović: Stari državni dugovi, Prilog ekonomskoj i političkoj historiji Srbije i Jugoslavije 1862-1941. Beograd 1991, str. 154-160; Jozo Tomašević: Finansijska politika Jugoslavije 1929-1934. Zagreb 1934, str. 41-49; Vuk Vinaver: Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1935. ISI, Beograd 1987, str. 104-107; Vučković, nav. delo, str. 208-210.

¹² Bilten PAB št. 1/1936.

Zastopniki ene ali druge smeri so se oglašali iz vseh koncev države, vendar naj bi med zagrebškimi in vojvodinskimi finančniki prevladovali pristaši inflacijske usmeritve. Nasprotno pa naj bi bili v Beogradu in v vladnih krogih ter v krogih monetarne oblasti v večini odločni antiinflacionisti.¹³ Ob tem vprašanju je med slovenskimi zadružniki tudi prišlo do razhajanj. V katoliško usmerjeni Zadružni zvezi so vse do leta 1935 stavili na zahtevo po takojšnji zadovoljitvi upnikov z emisijo novih dinarjev, kar je bilo nedvomno tudi politično pogojeno.¹⁴ Že vnaprej so zavračali očitke o inflacijskem naboju, ker so bili prepričani, da bi novi denar imel kritje v zemlji z intabulacijami dolgov, kar naj bi bilo skorajda enakovredno zlatu. Šlo naj bi le zato, da se v gospodarstvo vbrizga svež denar, ki naj bi omogočil ponoven zagon. Prepričani so bili, da bi pozitivni učinki denarne infuzije zagotovo prevladali nad negativnimi, ali kakor so se sami slikovito izrazili, "naše gospodarstvo (...) je podobno danes suhi strugi reke, v katero se more steči mnogo vode, ne da bi nastala nevarnost poplave".¹⁵ Pri poplavi so seveda imeli v mislih inflacijo.

V liberalno usmerjeni Zvezi slovenskih zadrug, ki je bila politično bolj navezana na vlade Jugoslovanske nacionalne stranke, so po proglatitvi moratorija vztrajali na realnem pokritju upniških terjatev. Breme razdolževanja kmetijstva in sanacije denarnih zavodov naj bi nosili vsi sloji preko fiskalnega sistema, pri čemer naj bi bolj obdavčili v krizi najmanj prizadete. Zgledovali so se po nemškem primeru, kjer so industriji in bančništvu, ki sta z visokimi cenami izdelkov, kapitala in storitev kovala visoke dobičke pri kmečkem zadolževanju, naložili posebne dajatve.¹⁶ Ta stališča so liberalno usmerjeni zadružniki zagovarjali vse do leta 1935, ko so jih opustili s pridružitvijo skupni resoluciji jugoslovanskih zadružnih zvez, v kateri so terjali inflacijsko sanacijo denarnih zavodov z izdajo državnega denarja.¹⁷ Sprememba stališč je bila verjetno posledica vladne neaktivnosti, ki je vse predloge le odklanjala, sama pa očitno ni bila sposobna ponuditi rešitve v skladu z javno deklariranimi stališči o neinflacijski razdolžitvi. Kljub solidari-ziranju z jugoslovanskimi zadružniki so pri Zvezi slovenskih zadrug že naslednje leto ponovno nekoliko korigirali svoja stališča in se zopet vrnili k stari zahtevi po realnem kritju stroškov razdolžitve z obveznicami, a le v skrajnem primeru.¹⁸

Med preostalimi slovenskimi finančnimi krogi, v virih žal neidentificiranimi, se je izoblikovala še ena zelo zanimiva vizija razdolžitve, ki je temelječ na tujih

¹³ Prav tam.

¹⁴ Zadružna zveza je bila politično navezana na Slovensko ljudsko stranko, ki je bila tedaj v času diktature prepovedana in je že zato odklanjala vladne predloge. To jih ni potem v letu 1936 prav nič motilo, da ne bi podprli neinflacijske sanacije denarnih zavodov, ko je v oblastni koaliciji Jugoslovanske radikalne zajednice sodelovala tudi Slovenska ljudska stranka.

¹⁵ Narodni gospodar št. 12/1934, str. 197-199 in št. 8-9/1935, str. 120. Več in natančneje o tovrstni razdolžitvi glej v podrobni razčlenitvi in utemeljitvi Milana Ivšiča: Seljačko razduživanje - oživljavanje naše privrede, Zagreb, 1936.

¹⁶ Zadružni vestnik št. 7-8/1932, str. 111; Domovina, 25.8. 1932 in Kmetski list, 25. 8. 1932.

¹⁷ Kmetski list, 21. 8. 1935.

¹⁸ Zadružni vestnik št. 8/1936, str. 122-124.

vzorih skušala kompromisno združiti obe prevladujoči težnji. Izhajala je iz stališča, da je vzrok kmečke dolžniške krize padec kmetijskih cen in s tem znižanje kmečkih dohodkov. Zato je bilo nujno vzpostaviti predkrizno relacijo vrednosti dolgov z aktualno vrednostjo denarja, za kar je bila najprimernejša devalvacija, ki bi dvignila nivo cen in s tem tudi kmetove dohodke. Kmetom bi tako omogočili redno servisiranje vsaj dela dolgov. Odpisani del dolgov bi upnikom nadoknadila država iz razlike, ki bi nastala z valorizacijo zlate in valutne podlage nacionalne monete. Če bi dinar devalvirali za 40 %, bi v državi poleg višjih cen dobili še 800 milijonov dinarjev, ki bi jih država porabila za odkup kmečkih dolgov pri denarnih zavodih. Predvidevali so, da bi se ta denar kaj kmalu ponovno pojavil na tržišču v iskanju ustrezno donosnih kratkoročnih aranžmajev. Država bi morala nato izdati kratkoročno izplačljive bone ali obveznice, da bi absorbirala višek sredstev, ker bi v nasprotnem primeru imel inflacijske učinke. S prodajo teh vrednostnih papirjev pridobljeni denar bi zopet uporabili za odkup kmečkih dolgov. Tako bi postopoma država prevzela vse kmečke dolžnike in upnike rešila likvidnostnih težav.¹⁹ Vsekakor bi bila to elegantna operacija, čeprav zelo komplicirana, s katero bi ob minimalni inflaciji izvedli v narodnogospodarskem oziru zelo pomembno dejanje, ko bi na eni strani sanirali kreditni sistem in olajšali bremena dolžnikov. Kakor bomo spoznali kasneje, vlada Jugoslovanske radikalne zajednice, ki je končno domislila in udejanila konverzijo kmečkih dolgov, ni upoštevala vseh zgornjih predlogov v celoti, temveč je ubrala srednjo pot in skušala zadovoljiti tako upnike kot dolžnike, obenem pa tudi obvarovati gospodarstvo pred inflacijo.

* * *

Med ukrepi splošne agrarne politike, ki so tudi imeli namen zagotoviti dvig cen, vendar brez devalvacije valute, velja v jugoslovanskih razmerah izpostaviti državno intervencijo na žitnem tržišču. Za intervencijo na žitnem tržišču so se odločili, ker so menili, da je cena žitaric, zlasti pšenice, najodločilnejši pokazatelj in usmerjevalec gibanja cen v drugih kmetijskih panogah. Glede na različne pogoje in tehniko izvajanja, kar je opravljalo za ta namen pooblaščenno državno podjetje znano pod imenom PRIZAD, ločimo dve vrsti intervencije. Prvo, ki so jo sodobniki popularno imenovali "žitni režim" in so jo izvajali v letih 1931 in 1932, označujemo za togo intervencijo. Drugo, ki obsega čas do druge svetovne vojne, pa imenujemo gibka intervencija. Obe tehniki sta morali rešiti tri različne, a med seboj tesno prepletene probleme: cene žitaric, organizacijo izvoza in financiranje žetve. Ločnica je v tem, da je v prvi dobi veljal državni žitni monopol tako v notranji kot tudi zunanji trgovini. V drugem obdobju po letu 1932 pa je država po zagotovljenih cenah odkupovala le tolikšno količino pridelkov, kolikor jih je lahko izvozila glede na trgovinske sporazume v obliki preferencialnih kontingentov, da bi odstranila višek produkcije. Z intervencijo je jugoslovanskim

¹⁹ Bilten PAB št. 1/1936.

oblastem uspelo skozi vsa trideseta leta obdržati notranje cene žitaric nad svetovnimi, kar je bil zelo pomemben dosežek, ceno katerega so seveda plačali domači potrošniki.²⁰

* * *

Prispeli smo že do tretje skupine ukrepov posebne agrarne politike. Tako kot drugod so tudi v Jugoslaviji na začetku linearno zaščitili dolžnike, kar je uvedba moratorija aprila 1932 z zakonom o zaščiti kmeta tudi pomenila. Obenem je ta zakon uveljavil tudi znižanje obrestne mere na 6 % pri novih posojilih. Linearno so bili zaščiteni tako kmetje, kot tudi denarni zavodi, ki so lahko zaprosili za odlog izplačila vlog in drugih obveznosti, če so zaradi moratorija zašli v likvidnostne težave.²¹ Zakon je imel vgrajeno tudi zelo pomembno nedoslednost, saj se njegova določila niso nanašala na terjatve Narodne, Privilegirane agrarne in Državne hipotekarne banke, na terjatve kreditnih zadrug ter na javne terjatve (davki!). Omenjeni zavodi so svoje terjatve lahko nemoteno izterjevali brez vsake omejitve kakor dotlej,²² kar je kmetijski minister Demetrovič opravičeval z mnogo nižjo obrestno mero, ki so jo zaračunavali pri podeljevanju posojil.²³

²⁰ Natančneje o problemih državne intervencije v Jugoslaviji glej J. Flere: Pšenična intervencija in Slovenija, Tehnika in gospodarstvo št. 9-10/1939, str. 207-220; Vučo, Agrarna kriza, str. 180-185. Ker so ta vprašanja zelo tesno povezana z dogajanjem na mednarodni ravni, zlasti z državami "Agrarnega bloka", je za ta okvir nujno upoštevati še Vučo, Agrarni blok, str. 29-51 in isti, Agrarna kriza, str. 157-169. Nadalje še Tomašević, nav. delo, str. 51-69; Vinaver, nav. delo, str. 89; Smiljana Đurović: Državna intervencija u industriji Jugoslavije 1918-1941. ISI, Beograd, 1986, str. 93-106.

²¹ Moratorij je povzročil upnikom veliko težav. Po uredbi so denarni zavodi imeli pravico prositi ministrstvo za trgovino in industrijo, kreditne zadruge pa preko svojih central kmetijsko ministrstvo, za preložitve izplačil, sanacijo ali izvenstečajno likvidacijo, če niso zmogli sproti poravnati obveznosti do vlagateljev. Ministrstvu sta na podlagi izplačilnih načrtov zaščito odobravali največ za dobo petih let. Po odobritvi sta glede na listino presojo lahko poslali v omenjene institucije tudi komisarje, ki so nadzirali ali prevzeli upravljanje zaščitene denarnih zavodov v svoje roke. Že naslednji dan po izdaji zakona v aprilu 1932 je Prva hrvatska štedionica iz Zagreba zaprosila za zakonsko zaščito, kmalu pa so ji sledili vsi veliki denarni zavodi v državi, med njimi tudi Ljubljanska kreditna banka. Tudi slovenske kreditne zadruge so se obilo posluževale zaščite. Tako je do leta 1936 kar 136 članic Zadrugne zveze, vključno s centralo, uveljavilo pravico do odloga izplačil. V naslednjem letu je temu zgledu sledila konkurenčna Zveza slovenskih zadrug, ki si je, kakor pred tem že 100 njenih članic, tudi pridobila zaščito. Natančneje o teh vprašanjih, prevsem o zakonodajni plati glej Sl. list št. 97, 99, 100/1933, str. 1125-1128, 1137-1138, 1145-1149. O pridobivanju statusa zaščitene denarnega zavoda pa še Narodni gospodar št. 6 in 10/1936, str. 81 in 153 ter Arhiv Republike Slovenije (AS), Zveza slovenskih zadrug, neurejeno, Zapisnik seje načelstva z dne 5. septembra 1937, in Mijo Mirković: Ekonomska historija Jugoslavije. Zagreb 1958, str. 367.

²² Zakon o zaščiti kmetov in uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju in zakona o podaljšanju njegove veljavnosti, Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine št. 33/1932, str. 653-655, (dalje Sl. list). Pri povzemanju zakona smo se naslonili tudi na razpravo Mateje Maček: Urejanje kmečkih dolgov v stari Jugoslaviji, Zgodovinski časopis št. 3/1989, str. 420-423, ki je plod diplomske naloge na Katedri za pravnozgodovinske vede Pravne fakultete v Ljubljani. Mačkova je s pravniško natančnostjo analizirala in komentirala razvoj zaščitne zakonodaje in nam tako znatno olajšala delo.

²³ Stenografske beležke Narodne skupštine Jugoslavije, knjiga 4/1932, seja z dne 12. aprila 1932, str. 314-317, 329-330.

Moratorij naj bi veljal le pol leta. V tem času naj bi vlada pripravila zakon o konverziji in tako prešla v drugo etapo, kar pa se ni zgodilo, saj so poslanci ob drugem podaljšanju moratorija v decembru 1932 ministrskemu svetu dali pravico do izdajanja uredb z zakonsko močjo in z veljavnostjo do enega leta, pri čemer bi skupščino predhodno samo seznanil z njeno vsebino. Obenem so aprilskemu zakonu dodali dopolnilo, ki je odredjalo moratorij tudi za terjatve Državne hipotekarne in Privilegirane agrarne banke ter kreditnih zadrug,²⁴ kar razen v primeru Agrarne banke ni imelo odmeva.²⁵

Vlade so pravico do izdajanja uredb v naslednjih letih precej izkoriščale, saj so vsako leto po izteku veljavnosti neke uredbe izdali novo. Vsaka uredba je prinesla kako novost, vendar v njih ni bilo čutiti celovitosti pristopa. Prva uredba je izšla že v avgustu 1933, ko so nekoliko dopolnili "Zakon o zaščiti kmetov",²⁶ nato pa ji je sledila "Uredba o zaščiti kmetov" v novembru 1933. Ta uredba, ki je še vedno štela vse zadolžene kmete, je prinesla tri pomembne novosti, in sicer novo razširjeno definicijo kmeta, določitev odplačilnih rokov in pomoč denarnim zavodom. Z novo definicijo kmeta so močno razširili krog upravičencev do zaščite, tako so v Sloveniji določila uredbe lahko uporabljali tudi kajzarji, bajtarji in viničarji. Določili so dvanajstletni odplačilni načrt, pri čemer naj bi kmetje plačevali natančno 6,02-odstotne obresti pri denarnih zavodih in 3,54-odstotne pri privatnih upnikih. Začetni obroki naj bi bili majhni, kasneje pa vedno večji v skladu s pričakovanim izboljšanjem gospodarskih razmer, ko bi kmetje lahko že redno servisirali svoje obveznosti. Pričakovano izboljšanje bi po vladnih obetih moralo nastopiti že v treh letih, saj je zakonodajalec samo za ta čas predvidel prepoved prisilnih izterjav. Denarnim zavodom naj bi pomagali tako, da bi njihove terjatve imele prednost pri reeskontu ali lombardu v vseh državnih ali privilegiranih finančnih institucijah, vendar le do polovice vrednosti terjatve, denar za to bi priskrbela vlada.²⁷ Ta uredba je vsebovala že vse prvine razdolžitve (znižanje obresti, natančno določena amortizacija dolgov), razen odpisa dela dolgov kmetom, vendar so bile predlagane rešitve v tako elementarnem stanju, da niso zagotavljale tudi udejanjanja v vsakdanjem življenju.

²⁴ Zakon o podaljšanju zakona o zaščiti kmetov (...), Sl. list št. 85/1932, str. 1125; Zakon o ponovnem podaljšanju veljavnosti zakona o zaščiti kmetov (...), Sl. list št. 104/1932, str. 1269; Stenografske beležke (...), knjiga 6/1932, seja z dne 17. oktobra 1932, str. 37-55, in knjiga 1/1932, seja z dne 12 in 14. decembra 1932, str. 270, 308-315.

²⁵ Njeni predstavniki, ki so dotedaj zakon hvalili kot konsistenten in razmeram primeren, so naenkrat, ker je šlo za njihove interese, spremenili mnenje. Poslej so trdili, da ne ustreza niti upnikom niti dolžnikom, škodljivo pa naj bi vplival tudi na gospodarstvo v celoti (Vučo, Agrarna kriza, str. 205). Nasprotno so slovenski zadrugi krogi spremembo položaja mirno vzeli na znanje (Zadružni vestnik št. 12/1932, str. 183).

²⁶ Uredba o dopolnitvah in izpremembah zakona o zaščiti kmetov (...), Sl. list št. 72/1933, str. 871.

²⁷ Uredba o zaščiti kmetov, Sl. list št. 97/1933, str. 1125-1128. Tudi tokrat smo se pri povzemanju določil uredbe naslonili na Maček, nav. delo, str. 423-425.

Uredba je veljala le slabo leto dni. Tik preden naj bi kmetje plačali prvi obrok so izdali novo,²⁸ ki je bila večidel enaka prejšnji, v znatnem delu je imela celo isto besedilo. Sedaj so zaokrožili obresti na enostavnih 6 % pri denarnih zavodih in 3,5 % pri drugih upnikih. Obrestni meri so prilagodili tudi dvanajstletne odplačilne načrte in na novo izračunali anuitete, ki so sedaj zmerneje naraščale. Plačilo prvega obroka so odložili za leto dni, do 15. novembra 1935, preostalih enajst pa je zapadlo v plačilo do istega datuma v naslednjih letih. Že kmalu so v kmetijskem ministrstvu spoznali, da predpisane obresti niso imele realnega kritja v donosnosti kmetijstva.²⁹ Zato je vlada z dopolnilno uredbo že v februarju 1935 znižala obrestno mero s šestih na 4,5 % oziroma na odstotek letno pri privatnih upnikih.³⁰

Kot vemo je v letu 1935 prišlo do zamenjave na vladnem krmilu, ko je dotedanjo vlado Jugoslovanske nacionalne stranke zamenjala Stojadinovičeva vlada Jugoslovanske radikalne zajednice, ki je končno izvedla dolgo napovedovano razdolžitev kmetov v obliki konverzije. Nova vlada je bila pred težko nalogo, saj je javnost od nje pričakovala hitre in učinkovite ukrepe, ker je bilo jasno, da moratorij in spreminjanje uredb ravno v trenutku, ko bi jih morali pričeti uresničevati, ni državi prineslo nič dobrega, temveč je samo povečevalo nezaupanje in vnašalo nemir ter dolgoročno negotovost v kreditni sistem. Zdrav kreditni sistem pa je bil nujen pogoj za nestrpno pričakovan nov konjunktorni gospodarski cikel. Nova vlada je bila v resničnem precepu, ker je prejšnja znižala obresti, ne da bi temu tudi prilagodila odplačilne načrte, obenem pa se je naglo bližal rok, ko bi kmetje morali plačati prvi obrok. V plačilno sposobnost in voljo kmetov, ki so zaradi dotedanjih izkušenj in različnih govoric pričakovali črtanje dela dolgov, je le redko kdo verjel. Čeprav je vlada javno obljubljala trajno rešitev že v letu 1935, je zavestno izdala novo uredbo, s katero je dopolnila tisto iz leta 1934 in tako pridobila leto dni časa za temeljito pripravo konverzije kmečkih dolgov. Nova uredba je bila le deloma nova, spremembe so nastopile pri odplačilnem načrtu, ki so ga uskladili z znižanimi obrestnimi maržami. Prvič se je zgodilo, da je zakonodajalec predvidel možnost znižanja dolgov pri tistih kmetih, katerih dolgovi so presegali polovico vrednosti imetja. Dogajanje v prejšnjih letih jih je pač utrdilo v spoznanju, da kmetje dolgov v celoti nikoli ne bodo zmogli plačati. Na ta način so bistvu definirali prezadolženega kmeta, ki je pravico do znižanja moral uveljavljati na sodišču. Prvič je bila tudi nakazana sanacija denarnih zavodov,

²⁸ Uredba o zaščiti kmetov, Sl. list št. 72/1934, str. 745-749.

²⁹ V to so jo prepričala vplačila na račun obresti v letu 1934. Tako so slovenski zadolženi kmetje članicam Zadružne zveze plačali slabo polovico, pri Zvezi slovenskih zadrug so beležili 40 %, članice Zveze jugoslovanskih hranilnic pa le 30 % vplačila. Več o vplačilih na račun obresti v letu 1934 išči v Zadružnem vestniku št. 1/1935, str. 12-13. Predvidevamo lahko, pač glede na stanje po letu 1937, ko so kmetje dejansko pričeli odplačevati dolgove, da so v drugih jugoslovanskih predelih ugotavljali neprimerno bolj klavrne rezultate.

³⁰ Uredba o izpremembah in dopolnitvah Uredbe o zaščiti kmetov z dne 3. avgusta 1934, Sl. list št. 13/1935, str. 109.

saj je država upnikom obljubljala "pravično povračilo" za odpisani del dolgov, kar naj bi urejal poseben zakon.³¹ Ta uredba je samo nakazovala smer predvidene razdolžitve, zapisane določbe so bile nejasne in nedodelane. Zato je bilo tudi neposvečenim jasno, da ne gre za dokončno rešitev in da se bo treba na novo in celovito lotiti tega vprašanja. Premikati pa se je vendarle začelo.

Končno so jugoslovanski kmetje in njihovi upniki dočakali september leta 1936, ko je vlada po obširnih pripravah in obilnem najavljanju v javnosti prešla v tretjo fazo reševanja kmečkih dolgov. Stojadinovičeva vlada je morala narediti kompromis in je z "Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov"³² celovito uredila položaj dolžnikov kot tudi upnikov. Že poimenovanje uredbe je pričalo, da so to pot resno in odločno mislili na trajno rešitev in ne kot dotedaj le na enoletne ukrepe. Vlada je hotela prekiniti štiriinpolletno stanje negotovosti, obenem pa tudi zagotoviti pogoje za sanacijo denarnih zavodov in ponovno kreditno usposobitev kmetov.

Po uredbi je vse dolgove zaščitениh kmetov pri denarnih zavodih v imenu države prevzela Privilegirana agrarna banka, a le tiste ki so nastali do proglasitve moratorija. V prejšnji uredbi so določili individualno zniževanje dolgov, sedaj pa so linearno znižali vse kmečke dolgove, ki niso presegali 25.000 dinarjev, za polovico. Tolikšen odpis, 12.500 dinarjev namreč, je bil nujen zaradi prevlade malih kmetov med dolžniki s takimi dolgovi in padca kmečke plačilne sposobnosti oziroma uskladitve vrednosti dolgov z aktualnimi kmetijskimi cenami, ki so bile sredi tridesetih let kar prepolovljene glede na desetletje poprej,³³ ko se je kmetom pričela nabirati večina dolgov. Za dolgove med 25.000 in pol milijona dinarjev so še naprej veljala določila iz prejšnjega leta. Na dolžnikovo prošnjo jih je zniževalo sodišče po lastni presoji, a največ za tretjino oziroma do polovice vrednosti njegovega imetja. Dolgov premožnejših kmetov, ki so imeli več kot 50 hektarjev obdelovalne zemlje in so dolgovali nad pol milijona dinarjev, banka ni prevzemala. Njim so v posebnem postopku dolžino odplačevanja določali na osnovi zadolženosti hektarja zemlje. Banka tudi ni prevzemala terjatev zavarovalnih družb, ustanov za delavsko zavarovanje, cerkvenih fondov, kulturnih, prosvetnih in humanitarnih ustanov. Njihove terjatve se niso zniževale, temveč so jih morali kmetje poravnati v dvanajstih letih s 3,5-odstotnimi obrestmi. Ravno tako ni bilo možno konvertirati kmečkih dolgov pri Državni hipotekarni banki in privatnih upnikih. Dolžniki Hipotekarne banke so bili deležni znižanja obrestne mere na 4,5 % in dvaintridesetletnega odplačilnega roka od dneva zadolžitve. Dolg, ki je nastal pri privatniku zaradi nakupa blaga na kredit, se ni zmanjšal, zato pa ni bilo potrebno plačevati obresti. Ostali dolgovi pri privatnikih so se zniževali za polovico v breme upnikov, plačilni rok je bil odrejen na dvanajst let s 3-odstotnimi obrestmi.

³¹ Uredba o zaščiti kmetov z dne 30. septembra 1935, Sl. list št. 82/1935, str. 775-780. Glej tudi Maček, nav. delo, str. 429-430.

³² Sl. list št. 79/1936, str. 752-760. Glej tudi Maček, nav. delo, str. 431-435.

³³ Gnjatović, nav. delo, str. 165-166.

Privilegirana agrarna banka je polovico neznižanega dolga in obresti prevzela takoj in to vsoto knjižila v dobro zavoda na njegov tekoči račun pri navedeni banki. To terjatev naj bi jim izplačala v štirinajstih enakih letnih obrokih s 3-odstotnimi obrestmi. V ta namen so pri banki formirali poseben sklad, v katerega so se stekala sredstva, ki so jih dolžniki nakazovali banki preko davčne uprave in Poštne hranilnice. Konvertirane dolgove naj bi kmetje odplačali po posebnem odplačilnem načrtu v dvanajstih letih s 4,5-odstotnimi obrestmi, pri čemer so bile anuitete vseskozi enake, le da se je znotraj njih spreminjalo razmerje med zneskom za odplačilo glavnice in obresti. Z leti in pričakovano konjunkturo bi tako čedalje manj bremenile dolžnike. V odvisnosti od dinamike kmečkih vplačil naj bi se vršila tudi nakazila denarnim zavodom. Po uredbi je imela banka pravico izplačati denarne zavode na njihovo zahtevo z "boni za izplačilo kmečkih dolgov", ki so bili vnovčljivi z lombardiranjem.

Breme polovice odpisanih dolgov so si delili denarni zavodi in država. To je pomenilo, da je četrtno neznižanega dolga prevzela država in denarnim zavodom nadoknadila odpisano vsoto v obliki obveznic s 3-odstotnimi obrestmi, ki so bile izplačljive v dvajsetih enakih letnih obrokih. V ta namen je vlada konec leta 1936 izdala "Obveznice za likvidacijo kmečkih dolegov" v višini pol milijarde dinarjev, čeprav ji je uredba dovoljevala emisijo 900 milijonov. Servisiranje tega javnega dolga je v celoti nosil redni državni proračun.³⁴ Tudi te obveznice so denarni zavodi lahko lombardirali, kar so slovenske kreditne zadrugе tudi izkoristile pri Poštni hranilnici.³⁵ Preostalo četrtno dolga so denarni zavodi odpisali v lastno breme na račun rezervnega sklada in glavnice. V primeru, da to ni zadostovalo, kar se je velikokrat dogajalo pri manjših zavodih, je razliko pokrila država z obveznicami.

S to uredbo, ki je problem kmečkih dolgov obravnavala celovito, so bili končno sprejeti ustrezni predpisi, da so lahko pričeli z obsežno sanacijo znatnega števila ekonomskih subjektov v državi. Čeprav jugoslovanska inačica razdolževanja kmetijstva oziroma sanacije kmetov in njihovih upnikov ni bila izvirna, temveč je združevala v tujini že preizkušene ukrepe, se je začela zelo pozno, ko so jo po Evropi že nekaj let izvajali. Odlašanje ali bolje rečeno zavlačenje je imelo na domačem dvorišču tako pozitivne kot tudi negativne posledice. Pozitivne so se odražale v tem, da je bila "Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov", z upoštevanjem

³⁴ Prav tam.

³⁵ Vladimir Murko: Potek likvidacije kmečkih dolgov in bodoči položaj naših denarnih zavodov in njihovih vlagateljev, Tehnika in gospodarstvo št. 3-4/1938, str. 81. Poštna hranilnica je bila slovenskim kreditnim zadrugam pripravljena dati za 130 milijonov dinarjev lombardnih posojil, vendar žal ne vemo v kolikšni meri so bila ta posojila realizirana. Po izkazanem interesu zadrug, ki je bil razumljivo zelo velik, lahko sklepamo, da vsaj pretežni del, če že ne celotna vsota. V fondih slovenskih zadrugnih zvez najdemo veliko število prošenj kreditnih zadrug za lombardna posojila naslovljene na Pošno hranilnico. Za posojila zadrugе niso zaprosale same, temveč so o svojih potrebah obveščale centrale, ki so nato posredovale skupno prošnjo za celotno revizijske zvezo. Več o tem glej AS, Zadrugna zveza, neurejeno; AS, Zveza slovenskih zadrug, neurejeno.

v življenju preizkušenih rešitev, že ob izdaji konsistentna in je v naslednjih letih ni bilo potrebno dopolnjevati. Negativne posledice pa je preko krize bančnega sistema občutilo vse prebivalstvo in gospodarstvo v celoti, saj je nekajletna splošna nelikvidnost kmetov in denarnih zavodov hromila gospodarsko aktivnost v državi ter dodobra omajala zaupanje v domači bančni sistem. Strokovnjaki so govorili celo o njegovi "tihi likvidaciji" po letu 1932. Jozo Tomašević pa je na to temo zapisal, da je bančni sistem zaradi mačehovskega odnosa oblasti, ki mu ni bilo para v Evropi, skorajda propadel in postal, kakor je ogorčeno zapisal "absolutno impotenten".³⁶

³⁶ Tomašević, nav. delo, str. 67.

Žarko Lazarević

THE EPILOGUE OF THE YUGOSLAV CRISIS OF PEASANT INDEBTEDNESS IN THE
THIRTIES AND COMPARISON WITH SOME EUROPEAN COUNTRIES

S u m m a r y

During the Recession, almost all European countries struggled against considerable economic difficulties. In agriculture, the crisis was most emphasised by the high indebtedness of the agrarian population. The counter-measures adopted by these countries can be classified into three groups: general financial policy, general agrarian policy and special agrarian policy measures. The first two groups both showed the tendency towards raising prices in agriculture, though through different methods. The first achieved this by devaluating the national currency, the second, however, by imposing high customs duties and subsidising domestic production. The latter was the policy of the importing countries, while the exporters were compelled to purchase the surplus domestic produce and then sell it abroad at any price. The third group encompassed measures to protect farmers from bankruptcy. At first, the State prevented forced exaction of debts, later, however, it wrote off part of the debt to the debtors, lowered interest rates and prescribed long-term repayment. In the third phase, the State usually provided for the creditors through the conversion of debts. By assuming the debts, the State undertook to cover any losses that the creditors may have sustained. Their claims were normally reimbursed by way of treasury bonds payable on a longer term. These bonds could also be used as securities for loans from financial institutions.

Yugoslavs went through all these phases. Although they devaluated the dinar in 1931, this had no real effect on prices, due to a very restrictive monetary policy dictated by external factors, which soon annulled the beneficial effects of devaluation. Yugoslavia, as a typical exporter of agrarian produce and like other exporting countries, founded a special company for exporting produce, mainly wheat. In this manner, the Yugoslav government, in spite of the high expenditure which domestic consumers had to pay, succeeded in keeping the prices of domestic cereals high above the world level throughout the thirties. Within the framework of the third group of measures, the Yugoslavs declared a moratorium on agrarian debts contemporaneously with other comparable European countries. At this point, however, things came to a halt and took four and a half years before the authorities created an adequate legal basis for the conversion of the agrarian debts after 1936. The conversion rested on the same principles as in other countries. Half of the farmers' debts were written off, the interest rate lowered and a twelve year repayment period prescribed, throughout which the annuities were to remain unchanged, except for the ratio between the principal and interests. Claims by the financial institutions (those by private creditors were not subject to conversion) were assumed by an authorised state bank and reimbursed in the form of vouchers and government bonds. These government securities were either amortised in equal instalments during a twenty year repayment period or were utilised by monetary institutions for taking loans on deposits from the State financial institutions. By converting the agrarian debts, Yugoslavia achieved two important goals for the national economy. Namely, they succeeded in restoring creditworthiness to farmers and rescued monetary institutions from the illiquidity in which they had found themselves after dubious investments in agrarian loans. With the normalisation of the credit system and a slightly more flexible and expansive monetary credit policy in the second half of the thirties, all conditions were created for a new conjuncture cycle in the Yugoslav economy.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (HISTORICAL REVIEW)

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE OSREDNJA SLOVENSKA HISTORIČNA REVIIJA

Zgodovinski časopis (ZČ) že skoraj pol stoletja izhaja v Ljubljani in nadaljuje tradicijo svojih predhodnic, ki sega že v leto 1846. ZČ objavlja rezultate proučevanja zgodovine slovenskega naroda in slovenskega ozemlja, študija splošnih in specialnih vprašanj zgodovine sosednjih narodov in srednje-evropskega prostora, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved, teorije zgodovine ter pouka zgodovine v šoli. ZČ objavlja pregledne razprave in krajše zapise, predavanja s kongresov in diskusijske prispevke iz vseh obdobj zgodovine od najstarejših dob do današnjih dni; pri tem nadrobnejše obravnavanje posebnih panog, obdobj, problemov in območij prepušča drugim slovenskim historičnim revijam. Vsebina prispevkov se nanaša tudi na kulturno, politično in gospodarsko zgodovino, kakor tudi na prikaz vsakdanjega življenja v preteklih obdobjih. ZČ poroča o kongresih, simpozijih in razstavah, o delovanju strokovnih društev in zgodovinskih institucij ter kritično vrednoti nove zgodovinske publikacije. Vlogo referenčne revije ZČ opravičuje tudi z objavljanim slovenskih zgodovinskih bibliografij in s predstavitvami pomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Jezik prispevkov v reviji ni hermetičen, ampak je razumljiv tudi nepoklicnim zgodovinarjem.

V zadnjih letih kar okoli petina razprav za ZČ prispevajo zgodovinarji, ki se izven meja Republike Slovenije posvečajo proučevanju slovenske zgodovine. V tujino gre tudi znaten del naklade revije, ki je preseгла 2000 izvodov.

Ob štirih rednih zvezkih posameznega letnika ZČ je uredništvo **postopoma ponatisnilo** vse starejše že razprodane zvezke revije, ki je tako v kompletu (kar 100 zvezkov!) dostopna tudi mladim generacijam historikov in ljubiteljev zgodovinskega branja. V **Zbirki Zgodovinskega časopisa** pa je doslej izšlo že trinajst zaokroženih razprav ali zbornikov o posameznih vprašanjih slovenske preteklosti.

Zgodovinski časopis in publikacije iz njegove zaloge lahko kupite ali naročite na **upravi ZČ**: Ljubljana, Aškerčeva 2, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, tel.: 061-1769-210. Naročništvo na osrednjo slovensko historično revijo vam zagotavlja redno prejemanje ZČ (štiri zvezki v letu 1995 veljajo za zaposlene 2700 SIT, za upokoјence 2000 SIT ter za dijake in študente vsega 1350 SIT), obveščenost o dejavnosti Zveze zgodovinskih društev Slovenije in članske ugodnosti (cenejši nakupi knjig pri nekaterih slovenskih založbah, brezplačni ali cenejši obiski domačih in tujih muzejev ter galerij). Cene starejših zvezkov ZČ so razprodajne, za nakup kompleta ali več števil revije uprava nudi možnost brezobrestnega obročnega odplačevanja.

Boris Mlakar

Delovanje nasprotnikov partizanskega gibanja pod Gorjanci

Prostorski okvir tega kratkega orisa delovanja domačih nasprotnikov partizanstva naj bi bili Gorjanci oziroma celotno območje pod njimi, zaradi jasnosti pa velja ta prostor nekoliko natančneje omejiti. Na severovzhodu sega do medvojne nemško-italijanske okupacijske meje oziroma obsega območje Kostanjevice ter Sv. Križa (Podbočja). Na jugozahodu je omejen s cesto Novo mesto Metlika in zajema nekaj belokranjskih krajev na črti Jugorje - Suhor. Na severu ga omejuje seveda reka Krka, na jugovzhodu pa so to vrhovi Gorjancev oziroma slovensko-hrvaška meja. Tudi z vidika protirevolucije je bilo Novo mesto središče dogajanja na omenjenem območju, vendar ga formalno na tem mestu ne upoštevamo kot del nakazanega prostora, saj je njegov pomen precej presegal lokalne razmere pod Gorjanci. Do neke mere je taka prostorska omejitev umetna, vendar ima določene utemeljitve v samem značaju dogajanja v letih 1941-1945, kar so že upoštevali tudi nekateri avtorji zgodovinskih pregledov. Prek omenjenih meja posega ta prispevek le izjemoma, pač v primerih, ko je dogajanje neposredno in vzročno-posledično povezano s tistim pod Gorjanci.

I.

Širše območje Gorjancev velja za eno od središč odporniškega gibanja oziroma partizanstva, v veliki meri zaradi vloge Novega mesta. Predvojna tradicija, moč delavskih in komunističnih organizacij ipd. so seveda tudi imele svojo vlogo. Poseben pomen je sicer to območje imelo že v samem, sicer neslavnem, izteku vojne aprila 1941. Poleti in jeseni pa se tu že zbirajo prve odporniške skupine, organizira se Osvobodilna fronta, kar vse uživa precejšnjo podporo prebivalstva, tudi vsled neskajljene narodnoosvobodilne retorike kot tudi še razmeroma nekrvavih odzivov okupatorskih oblasti. Odporniška organizacija meščanskega tabora - Slovenska legija - v svoji taktiki ni šla v širino in za prvo obdobje tako nimamo podatkov, da bi imela svoje postojanke npr. tudi izven Novega mesta.

Prvi množični odhod prostovoljcev v partizane beležijo kronike v začetku 1942, tako da je zbirna baza na Brezovi rebri kmalu postala pretesna. Videti je bilo, da je pred partizanskim gibanjem zgolj še premočrten vzpon in vse večji uspehi. Na tem mestu opis tega gibanja oziroma njegovih uspehov seveda opuščamo. Ob orisu značaja oziroma "predznaka" tega gibanja pa je seveda potrebno poudariti, da so bili njegovi prvi organizatorji in potem vse bolj tudi njegovi brezprizivni voditelji komunisti, kar je imelo posledice tudi v izrazoslovju, revolucionarni ikonografiji, predvsem pa v taktiki bojevanja proti okupatorju ter v odnosu do domačih ljudi, ki so bili do gibanja bodisi ravnodušni bodisi kritični ali celo

nasprotni. Ker je italijanska okupatorska oblast v Ljubljanski pokrajini ohranila strukturo slovenske družbe skoraj nedotaknjeno, je seveda logično, da so se tudi v vojni čas do neke mere nadaljevale predvojne slovenske politične, ideološke, socialne ipd. delitve. Čeprav je bilo partizanstvo proklamirano kot vsenarodno osvobodilno gibanje, je razvoj dogodkov pokazal, da so ga vzele v zakup predvsem leve politične sile, medtem ko so desne ostajale - vsaj po svojih vodilnih nosilcih - izven tega gibanja, posledično pa postajale tudi njegove nasprotnice, ne seveda zaradi njegovega odporiškega značaja kot takega, temveč zaradi revolucionarne perspektive, ki se je s prevladujočo vlogo komunistov kazala kot vse bolj verjetna. Tu gre iskati neposredno zvezo s predvojnimi bojem proti nevarnemu komunizmu, v katerega je bila v precejšnji meri vpeta tudi katoliška cerkev. Njeno hierarhijo so k temu navajale papeške okrožnice, kolikor niso zadostovale že informacije o razvoju v prvi deželi komunizma - Sovjetski zvezi. Precep, v katerem so se znašli nasprotniki komunizma, s tem da so se prav komunisti postavili na čelo odporiškega gibanja, je nanje različno vplival. Del nasprotnikov - meščanske elite, cerkvene hierarhije, kmečke populacije ipd. - je ocenil, da predstavlja prav vodilna vloga komunistov v perspektivi dovolj veliko nevarnost za zmago boljševizma, da gre odkloniti tudi partizanstvo, kljub subjektivnemu doživljanju njegovih nekomunističnih pripadnikov. Drugi so prav v taktiki partizanskega boja, to je v forsiranju oboroženih spopadov z okupatorjem kljub perspektivi še dolge vojne in kljub krutim povračilnim ukrepom okupatorja, pa tudi v formalni razglasitvi revolucionarnih ciljev že same OF in oblikovanju nove "ljudske" oblasti videli jasne dokaze, da gre po eni strani za neracionalno in škodljivo početje, po drugi strani pa za prvo etapo revolucionarnega prevzema oblasti. Ostri in krvavi ukrepi partizanskih organov proti prvim znakom nasprotovanja, posebej organiziranega, so jih v tem prepričanju samo še potrjevali.

V takem vzdušju so organizacije Slovenske legije, Slovenske ljudske stranke, na novomeškem območju pa še posebej organizacije Katoliške akcije, spremljale in registrirale delovanje in porast vpliva partizanstva, OF in KPS. Prihajalo je tudi do nekakšne medijske vojne, širjenja ilegalnih časnikov, sestankov ipd. Poleg tega "načelnega" obrambnega organiziranja pred komunistično perspektivo - še povsem izven okupatorskega vpliva ali celo podpore - pa je bilo na terenu vse bolj čutiti tudi nekakšno razredno napetost, za katero so imeli glavno zaslugo predvsem sami partizani oziroma komunisti. Z nastankom osvobojenega ozemlja, pa tudi že pred tem, je tudi pod Gorjanci prihajalo do velikih ekscesov, sektašenja, ropanja, posameznih in celo skupinskih pobojev, pogosto povezanih z mučenji; to je bilo v glavnem naperjeno proti političnim nasprotnikom, tako da so se ti začeli čutiti tudi fizično ogrožene. Vodstvo osrednje protirevolucionarne organizacije - Slovenske legije - se je v takih razmerah, ocenilo jih je za začetek komunistične revolucije, v eksistencialni stiski odločilo za sodelovanje z italijanskim okupatorjem, ki naj bi domačim prebivalcem omogočil oboroženo samoobrambo pred partizani, kar bi posledično zmanjšalo tudi možnosti in "potrebe" po italijanskih represalijah. To je bilo posebej pereče prav tedaj, ko se je pričela

velika italijanska ofenziva proti partizanskemu ozemlju, pri čemer pa je najbolj trpelo prav civilno prebivalstvo. Po različnih krajih na terenu je spontano in tudi s podporo iz Ljubljane prihajalo do samoobrambnih akcij vaških skupnosti, ki so jih po uspešnem primeru Šentjošta v Polhograjskih Dolomitih podprle okupacijske oblasti, tako da so od poletja 1942 in deloma kot posledica ofenzive nastajale številne Vaške straže, ki jih je okupator nato tudi oskrboval ter organiziral v okviru t.i. Milizie volontarie anticomuniste (MVAC). Nasprotnike je vodstvo OF oziroma KPS že od jeseni 1941 imenovalo bela garda, drugi, sicer manjši del nasprotnikov, ki je imel zveze s četništvom oziroma z liberalnim taborom, pa plava garda.

Na območju Novega mesta oziroma pod Gorjanci je opisani razvoj imel določene posebnosti. Gre pa seveda omeniti, da je tudi tod določeno vlogo imela vera, njena ogroženost oziroma strah pred njo. Zato ni čudno, da so se v protirevolucionarnem gibanju izpostavili tudi nekateri duhovniki, npr. Anton Šinkar v Mirni Peči, Nande Babnik v Novem mestu, Jakob Mavec v Toplicah, Janez Urbanč v Stopičah, Franc Šeškar v Kostanjevici, Franc Cerkovnik v Šentjerneju. Tudi tu je prihajalo do obojestranskega ovaduštva, organizatorji obeh taborov - tabor OF/KPS je bil seveda v nedosegljivi prednosti - so krožili po deželi. Simbolični in prelomni dogodek, likvidacija duhovnika Vinka Kastelica iz Šentjerneja, se je zgodil 1. julija 1942. Uboj in strahotno mučenje stopiškega župana Franca Brulca in njegovega sina ter podobni dogodki so stanje samo še dodatno naelektrili. Podani so bili že skoraj vsi pogoji za začetek državljanske vojne v pogojih sovražne okupacije.¹ Stiki med Ljubljano, Novim mestom in "samoobrambo" na terenu so bili vse bolj pogosti in organizirani. Prav na novomeškem območju so bili stiki med protirevolucionarnim taborom in italijanskimi oblastmi zgodnejši kot drugod, tako da je prišlo že konec maja 1942 do neke vrste sporazuma, sicer tajnega, med vojaškim poveljstvom v Novem mestu in kaplanom Karlom Wolbangom iz Šmihela. Tedaj je bila namreč na terenu že prva protirevolucionarna - formalno sicer četniška - enota, v katere imenu je Wolbang oblastem ponudil sodelovanje. To je bil t.i. Štajerski bataljon, ki ga je ustanovil četniški poveljnik za Slovenijo, major Karel Novak. Omenjena enota je krenila 17. maja 1942 iz Dobrunj na obrobju Ljubljane ter je bila vsaj subjektivno še protiokupatorsko usmerjena. Toda vodstvo jo je poslalo pod Gorjance, deloma zaradi ugodnih naravnih pogojev, deloma pa zaradi prostovoljcev, ki naj bi bili pripravljeni, da se v velikem številu priključijo tej protipartizanski ilegali. Toda prostovoljcev se je za aktivno delovanje odločilo le malo, ko pa so začeli partizani

¹ Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja. Kostanjevica 1953, str. 88, 89 (dalje Kostanjevica); Vstaja pod Gorjanci. Ljubljana 1967, str. 14, 25 (dalje Vstaja); Zapiski o narodno-osvobodilnem gibanju na področju krajevnih skupnosti Kostanjevica in Podbočje. Novo mesto 1974, str. 9 (dalje Zapiski); Ivo Pirkovič: Svobodna republika pod Gorjanci. Ljubljana 1982, str. 95-98, 202-208 (dalje Pirkovič); Franček Saje: Belogardizem. Ljubljana 1952, str. 237 sl. (dalje Saje); V znamenju Osvobodilne fronte. Ljubljana 1943, str. 119-121. Glej tudi Anton Štampohar: Ob 50-letnici zmage nad fašizmom. Dolenjski list 28.4. 1995, št. 17 - 22.6. 1995, št. 25.

proti Štajerskemu bataljonu odločno nastopati, je vodstvo na terenu spoznalo, da se bo težko obdržati ter se je v soglasju z osrednjim protirevolucionarnim vodstvom odločilo za kolaboracijo.

Četniška enota se je pod vodstvom poročnika Milana Kranjca po prihodu pod Gorjance utaborila v gozdu nad Šentjoštom, kjer je ostala skoraj mesec in pol. Izdajala se je za partizansko enoto, predvsem po zaslugi poveljnika Kranjca ter stotnika Janka Debeljaka, ki se je tudi nekaj časa zadrževal v enoti, pa je uporabljala "partizanske metode", kar je pomenilo likvidacije partizanov oziroma aktivistov.² Taborišče so obiskovali celo partizanski funkcionarji, s partizanskimi enotami se je poveljstvo dogovarjalo za napade na italijanske postojanke. Najbolj znana taka akcija je bil napad Gorjanskega bataljona na Ratež od 18. do 20. junija 1942, ko naj bi Štajerski bataljon varoval smer proti Novemu mestu, vendar se je ob italijanskem prodoru umaknil.³ Konec junija sta se Belokranjski odred in 3. četa Gorjanskega bataljona spopadla z Italijani pri Zajcu, Štajerski bataljon pa je partizanom streljal v hrbet.⁴ Sumi partizanov, da je s "štajerskimi partizani" nekaj hudo narobe, so se množili vse do 11. julija, ko je prišlo do odkritega spopada z Belokranjskim odredom pri Dolžu oziroma Zajčjem Vrhu. Omenjeni dogodek imajo nekateri avtorji za "uradni" začetek državljanske vojne v Ljubljanski pokrajini. Partizanski napad, ki je sledil, je udaril v prazno, saj se je Štajerski bataljon takoj umaknil iz taborišča. Nato se je ves mesec umikal pred partizanskim zasledovanjem in ob tem 2. četi 2. bataljona Dolenjskega odreda pri Češči vasi 16. julija zadal boleč poraz. V začetku avgusta je tedaj precej okrepljen bataljon imel tabor pri Gabrju. Ko so ga napadle tri čete Gorjanskega bataljona, se je dokončno zatekel pod pokroviteljstvo italijanskih vojaških oblasti.⁵

Tudi moštvo Štajerskega bataljona je bilo vključeno v sestav MVAC, a je ohranilo svoje posebno poimenovanje kot t.i. Legija smrti. Moštvo se je množilo s prilivom prostovoljcev, še bolj pa z mobilizacijo in celo s prisilo nekaterih ujetnikov in aretirancev ob grožnjah z internacijo.⁶ Legija smrti se je sicer vrnila na desni breg Krke pod Gorjance, a že 14. avgusta je Tomšičeva brigada napadla njen tabor pri Sv. Ani. Postojanka ni bila uničena, saj so se morali partizani ob občutnih obojestranskih izgubah umakniti.⁷ Legija se je pomaknila spet v Šentjošt, ki je tako postal nekakšen simbol protirevolucionarne ekspanzije pod Gorjanci. Njen poveljnik je postal Janko Debeljak, ki je sprva hodil na teren iz Novega mesta, nato pa je svoj štab preselil v Stopiče. Sredi septembra so v okviru Legije smrti

² Franc Ižanec: *Odpri grobovi II*. Buenos Aires 1970, str. 159-161.

³ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945. Ljubljana 1976, str. 324 (dalje NOV); Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, del VI. (dalje Zbornik) knjiga 3, dok. št. 28; Jože Zamljen: Šentjošt gnezdo belogardizma na Slovenskem. Novo mesto 1969, str. 30 (dalje Šentjošt). Več o Štajerskem bataljonu v Ivan Korošec: *Prva nacionalna ilegala*. Ljubljana 1993.

⁴ Pirkovič, str. 402-404; Vstaja, str. 36; Šentjošt, str. 30, 31.

⁵ Jože Zamljen: Dolž v spomin padlim junakom. Dolenjski list 15.10. 1964; Radko Polič: Belokranjski odred. Ljubljana 1975, str. 224 sl.; Šentjošt, str. 32, 36, 37; NOV, str. 325.

⁶ Saje, str. 325; Kostanjevica, str. 96; Zapiski, str. 14, 15.

⁷ NOV, str. 325; Šentjošt, str. 42, 43; Zbornik, knjiga 3, dok. št. 116.

nastali trije bataljoni, ki naj bi za razliko od krajevnih Vaških straž v okviru MVAC združevali mobilne enote, vendar je slednje veljalo le formalno. Pod Gorjanci sta delovala 2. in 3. bataljon, pri čemer je slednji deloval tudi na širšem območju. Formalno tod torej ni bilo Vaških straž, vendar je tudi legija ustanavljala razmeroma stalne in utrjene postojanke. Septembra 1942 sta bataljona štela vsak približno po 250 mož, konec oktobra pa je 2. bataljon štel 650, 3. pa 420 mož. Novembra je bilo pod Gorjanci skupaj že 16 postojank Legije smrti, od teh nekaj tudi v Beli krajini. V precejšnji meri so legionarji oz. legisti izrinili partizanski vpliv iz šentjernejske doline. OF je bila v defenzivi, v prizadevanju po povrnitvi izgubljenih položajev pa so se še zmeraj vrstile t.i. sektaške napake, na drugi strani občutene kot komunistično nasilje. Posredno ali celo neposredno je na razmerje sil vplivala velika italijanska ofenziva, ko so pri nekaterih njenih fazah sodelovali tudi legisti izpod Gorjancev. Sodelovali so delno že v 5. in 6. fazi, ki sta sicer potekali izven tega prostora, predvsem pa v zadnji, 11. fazi, ki je bila namenjena izrecno Gorjancem. To je bilo v začetku novembra 1942, ko so skupine Legije smrti kot italijanske predhodnice prodirale do vrha Gorjancev, nato pa prečesale ozemlje do tromeye na severu. Partizanske enote so se sicer prebile in izognile uničenju.⁸

Oba bataljona Legije smrti sta svoje postojanke pod Gorjanci širila postopoma. 2. bataljon, ki ga je vodil Milan Kranjc, je takoj po formiranju vzpostavil postojanko v Gracarjevem turnu, izvedel pa je tudi pohod v Šentjernej in okolico, kjer je mobiliziral. 3. bataljonu je načeloval stotnik Dobrivoje Vasiljevič. Sprva je osnoval postojanki v Hrušici in na Dolžu, nato še nekatere v Beli krajini, med drugim tudi na Suhorju. Kranjčev bataljon se je širil v drugo smer, postojanke so nastale v Kostanjevici (5. oktobra), Sv. Križu, Orehovici, Dolnji Brezovici, Stopičah, Šentjerneju, Pleterjah itd. Postojanke so se utrjevale, saj so jih partizani od srede septembra stalno napadali. Uspehi ob napadih niso bili nič posebnega, saj dva meseca ni padla niti ena postojanka. 17. septembra je bataljon Josip Kraš 4. hrvatske brigade pomagal Gorjanskemu bataljonu pri napadu na postojanko v Gracarjevem turnu pri Orehovici. Padlo je sedem legionarjev, vendar so se morali partizani zaradi Italijanov iz Novega mesta umakniti. Isti enoti sta čez tri dni skušali osvojiti postojanko na Dolžu, a brez uspeha, kljub precejšnjemu številu ranjenih branilcev.⁹ Gorjanski bataljon je 13. oktobra napadel legiste pred gradom Dobrava, v novembru pa skupaj s Cankarjevo brigado postojanko pri Sv. Križu. Posadka je čez teden dni kraj zapustila, pač zaradi presoje, da se ob ponovljenem napadu ne bi mogla več uspešno braniti.¹⁰ Širjenje nasprotnih postojank so skušali partizani zavreti tudi z nekaterimi uničevalnimi akcijami. Tako so zažgali kostanjeviški grad in grad na Dobravi, šolo pri Sv. Križu, prosvetni dom v Stopičah

⁸ NOV, str. 345; Šentjošt, str. 55.

⁹ Vstaja, str. 41; NOV, str. 331, 332; Jože Zamljen: Dolž v spomin padlim junakom. Dolenjski list 15.10.1964.

¹⁰ Vstaja, str. 43, 46; Zapiski, str. 15; Šentjošt, str. 55; Lado Ambrožič: Cankarjeva brigada. Ljubljana 1975, str. 51-56 (dalje Cankarjeva); Drago Suhi: Pred dobrovškim gradom. Glasnik ZROP 1961, št. 8.

itd. Tudi tu se je pokazalo, da take akcije ob drugačnih okoliščinah ne dosegajo svojega namena in da je ostane za njimi zgolj materialna in kulturna škoda. V Podbočju je bila vzpostavljena postojanka 15. novembra, ko je iz Škocjana prišel za poveljnika znani inž. Anton Matičič.¹¹

V začetku novembra je Legija smrti vzpostavila postojanko celo v samostanu Pleterje. Vodstvo samostana je temu očitno nasprotovalo, tudi zato, ker je bilo pričakovati partizanski napad, kar se je kasneje tudi res zgodilo.¹² Največji udarec je legija doživela z uničenjem postojanke na Suhorju 26. in 27. novembra 1942. Napadli so jo Vzhodnodolenjski odred, Cankarjeva ter 13. hrvatska brigada Josip Kraš. Posadka je na postojanko prispela pred tednom dni in se ni še dobro utrdila, sestavljala pa jo je 3. četa 3. bataljona, slučajno pa je bil tam tudi štab bataljona s poveljnikom Vasiljevičem ter skupina 35 italijanskih fašistov. Ogorčeni boji so trajali vso noč in še dopoldne, ko se je vdala zadnja skupina v poslopju župnišča. Podatki o izgubah se v virih razlikujejo, vendar je nesporno, da je postojanka doživela katastrofo. Padla je večina fašistov, okoli 20 legistov in le nekaterim je uspelo zbežati. Del ujetnikov so vključili v Cankarjevo in Gubčevo brigado, osem pa so jih usmrtili, med njimi tudi poveljnika Vasiljeviča ter kurata p. Norberta Klementa, ki je sicer bil pred časom še pristaš OF.¹³ Zaradi tega dogodka so italijanske vojaške oblasti ukazale koncentracijo legijskih posadk, tako da se je njihovo število kmalu skrčilo na sedem. Obroč Legije smrti okoli Gorjancev je tako postal zelo razrahljan. Poročilo iz tistega časa pravi: "Naši so se radi tiste polomije na Suhorju povsod umaknili. Sedaj so menda le še na Brezovici, v Pleterjah in v Stopičah ter v Kostanjevici (pa za to ne morem trditi za gotovo). V Beli krajini pa: v Semiču, Črnomlju in Metliki. Baje so se umaknili na zahtevo Italijanov." Ob tem naj dodamo, da sta konec novembra 1942 oba bataljona štela 1180 moških, 2. bataljon 600 in 3. bataljon 580. Z uničenjem postojanke na Suhorju sta tako utrpela več kot deset odstotne izgube.¹⁴

Tudi ob razredčeni mreži postojank so legijske enote s pogostim patroljiranjem ter z intenzivno obveščevalno službo še vedno v precejšnji meri obladovale teren pod Gorjanci, razen najvišjih gorjanskih vasi. Posebej v ravninskem delu je tudi prebivalstvo podpiralo protirevolucionarne enote, podtalni boj, tudi na propagandnem področju, pa se je neusmiljeno nadaljeval. Partizanski aktivisti so v ta namen že jeseni 1942 izdali kar sedem tozadevnih letakov.¹⁵ Medsebojne aretacije in tudi likvidacije nasprotnih aktivistov in oboroženih pripadnikov so bile skoraj

¹¹ Zapiski, str. 15; Šentjošt, str. 55; Cankarjeva, str. 53.

¹² Josip Edgar Leopold-Lavov: Kartuzija Pleterje in partizani 1941-1945. Maribor 1977, str. 52, 53, 59-69 (dalje Pleterje); Šentjošt, str. 55; Vstaja, str. 45.

¹³ Rudi Vogrič: Boj Belokranjcev. Ljubljana 1973, str. 182 sl.; France Grum: Suhor pred 21 leti. Vestnik 1964, št. 1-2; Cankarjeva, str. 61-67; Edvard Kocbek: Listina. Ljubljana 1982, str. 201-202.

¹⁴ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve (dalje AMNZ), Ozna Bela krajina, okraj, poročilo št. A 410858, nedat.; Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II (dalje AS II), partizanski fond, fasc. 495/V, zaslišanje Dobrivoja Vasiljeviča in Norberta Klementa.

¹⁵ Zbornik, knjiga 4, dok. št. 87; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. št. 135; knjiga 5, dok. št. 148.

na dnevnem redu. Večje akcije oziroma spopadi so sledili ponavadi zaradi prisotnosti večjih partizanskih enot na tem območju. Med take pomembne in tudi odmevne spopade vsekakor spada napad na legijsko postojanko v samostanu Pleterje. Tu se je bila utrdila 1. četa 2. bataljona Legije smrti, ki pa je bila tedaj delno oslabljena. Napad je pripravila operativna skupina slovenskih in hrvatskih brigad, trajal pa je od 18. do 20. februarja 1943. Sam samostan je napadala Cankarjeva brigada, Tomšičeva in nam že znana 13. hrvatska brigada pa sta bili v zavarovanju oziroma sta uprizarjali slepilne napade na drugih točkah. Napadalci so v nočnih napadih zavzeli staro cerkev in del samostanskega poslopja; ko je prispela oblegancem na pomoč italijanska kolona iz šentjernejske strani, pa so se morali partizani umakniti. Toda po odločitvi italijanskih častnikov so morali legisti postojanko izprazniti, češ da uspešna obramba ni več mogoča. V samostanu so pustili precej materiala, kar so zasegli partizani, ki so 21. februarja začasno zasedli samostan. S tem je legija izgubila še eno postojanko.¹⁶

Partizanske in protirevolucionarne enote so se v letu 1943 spopadle še večkrat. Najprej so partizani napadli Kostanjevico, vendar so se legisti, ki so se pod vodstvom Francija Sekolca utrdili v poslopju šole, ubranili. Spomladi, posebej aprila, je bilo več spopadov na belokranjski strani Gorjancev. 7. aprila se je z legijsko enoto, ki je prišla iz Semiča, nad vasjo Osojnik spopadel 1. bataljon Gubčeve brigade. Čez 14 dni se je Gubčeva brigada skupaj s Primorsko-goranskim odredom spopadla z Italijani in legisti na črti Lokvica - Brezovica. Partizani so se umaknili, Italijani pa so požigali hiše nad Metliko.¹⁷ S kolono iz Semiča se je konec aprila na Brezovi rebri spopadla tudi Šercerjeva brigada. Ista brigada je junija in julija 1943 postala zelo aktivna na območju Gorjancev ter je omejila vojaško dejavnost enot in postojank Legije smrti. Porušila je tudi žične pregrade oziroma neke vrste mejo, ki so jo Italijani spomladi 1943 postavili od Kostanjevice do Šentjerneja in do septembra še do Stopič. Prav na njej so imeli legisti bunkerje in druge utrjene točke. 6. julija jim je 2. bataljon Šercerjeve brigade postavil zasedo v Stari vasi pri Kostanjevici, spopad pa se je po partizanskih poročilih končal z izgubami legistov. Brigada se je nato pomaknila na drug konec Gorjancev ter napadla nasprotnike pri Dolžu.¹⁸

Protirevolucionarna akcija je svoje največje uspehe na tem območju dosegla že jeseni 1942. V vojaškem pogledu je bila spričo partizanske aktivnosti v letu 1943 več ali manj v defenzivi, kar je deloma veljalo tudi v političnem in ideološkem pogledu. K temu so v precejšnji meri pripomogla tudi notranja nasprotja znotraj

¹⁶ Cankarjeva, str. 104-112; Pleterje, str. 73-85; Zbornik, knjiga 5, dok. št. 67, 154; France Grum: *Borba v samostanu Pleterje pod Gorjanci*. Vestnik 1960, št. 3-4, str. 42-47; Marijan Vir: *Pravi obraz Osvobodilne fronte II*, Buenos Aires 1972, str. 220-222.

¹⁷ Kostanjevica, str. 97; Lado Ambrožič: *Gubčeva brigada*. Ljubljana 1972, str. 202 (dalje Gubčeva); R. Polič: *Belokranjski odred*, str. 409, 410; Zbornik, knjiga 5, dok. št. 221.

¹⁸ Anton Štampohar: *Razvoj ljudske oblasti in kronološki popis pomembnejših dogodkov na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje 1941-1945*. Novo mesto 1975, str. 74 (dalje Štampohar); Milan Guček: *Šercerjeva brigada*. Ljubljana 1973, str. 256, 260, 267; Zapiski, str. 18.

protirevolucionarnega tabora. Nekaj prostovoljcev je legija v letu 1943 še pridobila, ob pomoči ilegalne Slovenske legije pa je poskušala tudi še z mobilizacijami, tako npr. še konec avgusta v šentjernejskem okolišu. Zunanji izraz določenega upada je predstavljala tudi ukinitve 3. bataljona. Četniški poveljnik major Novak je poleti 1943 ponovno okrepil akcijo za vzpostavitev močnejšega četništva, kar naj bi bilo pomembno ob pričakovani kapitulaciji Italije ter zavezniškem izkrcanju na severnem Jadranu. Glavnino moštva za četnike naj bi dali pripadniki MVAC, toda vodstvo Slovenske zaveze in Slovenske legije, ki je tajno vodilo Vaške straže, že zaradi osebnih sporov z Novakom temu ni bilo naklonjeno. Zato je tudi na terenu zaradi različno načrtovane taktike prihajalo do sporov, tako tudi v legijskih postojankah pod Gorjanci, kjer je v četniškem duhu deloval Janko Debeljak. V Stopičah je pri tem doživel močan odpor, ki je odmeval tudi pri vodstvu v Ljubljani. Več uspeha je imel v postojanki Ratež, od koder je nekaj moč odšlo v četniški odred, ki je pozneje doživel svoj konec v Grčaricah. V funkciji preprečevanja krepitve t.i. plavogardistov na Otočcu naj bi bil tudi napad Gubčeve brigade na postojanko v Beli cerkvi 9./10. avgusta. Italijani so s topniško podporo iz Novega mesta in Šentjerneja preprečili padec postojanke.¹⁹

II.

Dogodki po kapitulaciji Italije so imeli na območju Novega mesta in Gorjancev dokaj svojevrsten razplet. Partizansko vodstvo je hotelo doseči popolno razorožitev italijanskih enot, njihov odhod v Italijo, ob tem pa zahtevalo brezpogojno vdajo enot MVAC, ki jih je sicer pred tem protirevolucionarno vodstvo formalno poimenovalo kot Slovensko narodno vojsko. Ob pogajanjih partizanov s poveljstvom divizije Isonzo se je v Novem mestu zbrala večina enot nekdanje Legije smrti ter Vaških straž z novomeškega območja. Poveljstvo nad njimi je prevzel sposobni stotnik Vuk Rupnik, ki je želel pri pogajanjih z italijanskim štabom uveljaviti tudi svoje enote. To mu ni uspelo in protirevolucionarne enote so se morale priključiti umikajočim se Italijanom. Ker pa je stotnik Rupnik zaslutil, da se zanje to ne bo dobro končalo, se je 11. septembra 1943 pri Jurki vasi odločil za ločitev od Italijanov, njegovo moštvo pa se je nato po dolgem pohodu pod Gorjanci prebilo na nemško okupacijsko ozemlje. Pri Zameškem je Rupnik vzpostavil stik z nemškimi obmejnimi oblastmi, ki so ga po posvetovanju z nadrejenimi sprejele, saj so bile spričo ekspanzije partizanske moči na Dolenjskem zainteresirane za dodatno zavarovanje mejne črte. To se je obrestovalo že naslednjega dne, ko je Rupnikovo skupino pri Mršeči vasi napadla Šlandrova brigada, ki je bila odbita. Že pred tem se je na nemško ozemlje prebilo čez 120 nekdanjih pripadnikov Vaških straž iz Št. Ruperta in Mokronoga pod vodstvom Mihe Benedičiča, ki so jih Nemci namestili v Kostanjevico. Čez nekaj dni je prispel še general Erwin

¹⁹ AS II, fond protirevolucije, fasc. 120/II, poročili 12.7. 1943 in 16.8. 1943; AMNZ, Ozna Vrhnika, zapisnik zaslišanja Štricelj Franca 16.9. 1943; Gubčeva, str. 284-287; Zbornik, knjiga 6, dok. št.168.

Rösener, ki je Rupnikove vojake pohvalil za uspešne boje ter napovedal, da bodo postali sestavni del nove formacije Slovensko domobranstvo, za katere ustanovitev se je v Ljubljani že dogovoril s politikom SLS, dr. Albinom Šmajdom, ter generalom Leonom Rupnikom.²⁰

Z izjemo Kostanjevice, kjer sta se takoj utrdili manjša nemška ter večja domobranska posadka, je tako bilo po kapitulaciji Italije celotno območje Gorjancev pod kontrolo partizanov. Prebivalstvo jim je bilo le deloma naklonjeno, kar je moč sklepati po poročilih okrožne komisije Varnostno-obveščevalne službe, češ da "gorjansko podokrožje je najslabše" ali da so nekatere vasi "100 % bega".²¹ Nekateri bivši legisti so se skrivali po gorjanskih gozdovih, mnogo je bilo tudi skrivačev pred partizansko mobilizacijo. Ljudje so vzdrževali stike z domobranci na oni strani meje, jim nosili hrano ipd. Ljudje, ki so se izpostavili pri organizaciji ali pri propagandi za protirevolucionarni tabor, so se z legisti povečini umaknili prek meje, tisti, ki so ostali, pa so seveda doživeli nemilo usodo. Iz Šentjerneja so se npr. umaknili občinski komisar Karel Jordan, občinski tajnik Franc Pregelj, poslovodja Jožko Komljanec in župnik Franc Cerkovnik. Omenjeni seveda niso spremenili svojih stališč do partizanstva, vendar se je npr. Cerkovnik, ko se je po nemški ofenzivi vrnil v svojo faro, pričel izražati bolj uravnoteženo. Kljub temu je bil po vojni obsojen na smrt. Pozneje se je v Šentjerneju kot domobranski poročnik vrnil tudi Pregelj. Nekoliko poseben položaj pa je bil, kot že omenjeno, v Kostanjevici, ki je prva dobila domobransko posadko. To je bila poznejša 36. četa, ki ji je poveljeval nadpor. Miha Benedičič. Tamkajšnji župnik pa npr. domobrancev ni brezrezervno podpiral.²²

V priprave na ofenzivo proti partizanskemu ozemlju na Dolenjskem so nemške oblasti vključile tudi domobransko skupino stotnika Rupnika, iz katere se je po urjenju formiral 3. domobranski bataljon. Manjši spopadi so potekali na kostanjeviškem območju tudi pred začetkom ofenzive, med drugim s Šlandrovo in Gubčevo brigado. Ofenziva se je pričela 21. oktobra 1943 s prebojem nemških in domobranskih enot pri Kostanjevici. Stotnik Rupnik je svojim vojakom izdal posebna navodila, kako naj se "v domovini" obnašajo do partizanov in do prebivalstva. Odnos je zastavil zelo ostro, pri čemer gre dodati, da so najbolj krvave epizode iz te ofenzive delo Nemcev, npr. ustrelitev 27 talcev v Šentjerneju.²³ Ofenziva je segla tudi v Belo krajino, vendar se tam nemška oziroma "domobranska" oblast ni mogla obdržati. Domobranci so tudi kasneje imeli premalo sil, da bi jo zasedli, bili pa so poskusi vdorov, predvsem novembra 1944.

²⁰ Gubčeva, str. 329, 330; Zbornik, knjiga 7, dok. št. 29,31; Saje, str. 589-590; Metod Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, III, Ljubljana 1973, str. 35, 36; AS II, fond protirevolucije, fasc. 105/I, poročilo št. A 438469 sl., nedat.

²¹ AMNZ, OK VOS Novo mesto, Ozn Novo mesto, različna poročila, št. A 388371 sl.

²² AMNZ, OK VOS Novo mesto, poročilo 2.6. 1944; Palme mučeništva. Celje 1994, str. 233-234; Zbornik, knjiga 7, dok. št. 27.

²³ Zapiski, str. 20; Kostanjevica, str. 100; Gubčeva, str. 400; Franc Cvelhar: Spomin na tisti strašni dan pred 50 leti. Dolenjski list 14.10. 1993; AS II, fond protirevolucije, fasc. 298/I, Priprava vojakov na delo v domovini, 26.10. 1943.

Po končani ofenzivi domobranci niso mogli vzpostaviti tako kapilarnega pokrivanja ozemlja, kot so to zmogli pripadniki MVAC jeseni 1942. Primanjkovalo je vojakov, pri čemer je več mobilizacij pred tem izvedla že partizanska vojska, z njo pa so sicer poskušali tudi domobranci. Posluževali so se tudi ujetnikov ob ofenzivi, pri čemer je moral imeti vsak kandidat za vstop v domobranstvo nekakšno moralnopolitično jamstvo poznanih ljudi. Sprva sta bili domobranski postojanki v bistvu samo v Novem mestu in Kostanjevici. V Novem mestu in drugih večjih krajih, ki so bili varni pred partizani, se je vzpostavljala tudi t.i. Rupnikova civilna oblast, pač v okviru avtonomije, ki jo je pod nemško okupacijo dosegala Ljubljanska pokrajina. V Novem mestu je bilo več domobranskih čet, sedež domobranske operativne skupine oziroma kasneje t.i. Zaščite okraja Novo mesto. V mestu je bila tudi stotnija slovenske policije, propagandna pisarna, ki je izdajala domobransko glasilo *Za blagor očetnjave* itd. V Kostanjevici je bila najmanj ena četa, včasih skupaj z okolico tudi dve. Sploh so bile domobranske čete mobilnejše, bolje opremljene in izurjene ter očitno tudi bolj motivirane kot nekdanja Legija smrti. Partizanom so bile zelo nevarne, manjše enote so stalno izpadale iz postojank, postavljale zasede, tudi nočne; večkrat so posnemale partizansko taktiko premikanja in bojevanja. Na terenu je tako potekal neusmiljen, tudi krvav boj med obema stranema, hkrati pa je bil to tudi boj za pridobitev naklonjenosti prebivalstva, propagandni boj. Posadka v Kostanjevici je po partizanskih poročilih sredi januarja 1944 podnevi obvladovala celotno dolino, saj so njene patrulje prihajale do Hrušice in Brusnic in se po več dni zadrževale v Šentjerneju. Kljub temu so župani prosili domobransko poveljstvo, da bi vzpostavili postojanko tudi v Šentjerneju. Da bi to preprečili, so partizani požgali krajevno šolo, kar pa seveda ni pomagalo. Domobranci so tu ustanovili postojanko 11. aprila 1944. To je bila 34. četa Slovenskega domobranstva pod poveljstvom nadporočnika Franca Mraka, doma iz Brusnic. Četa se je hitro utrjevala, ker se je bala partizanskega napada. Res je 1. maja napadla postojanko 15. brigada, a je bila odbita. 34. četa se je številčno kmalu okrepila, njeni pripadniki pa so, kot je bila pri podeželskih enotah večkrat navada, prebivalstvu celo pomagali pri poljskih delih. Sredi avgusta je Mraka na mestu poveljnika zamenjal poročnik Ignac Frančič iz Dolnje Brezovice. Četa je bila v začetku novembra premeščena v Novo mesto, nadomestila pa jo je 56. četa pod poveljstvom nadporočnika Oskarja Frankiča. Zanimivo je, da je prav 15. partizanska brigada še enkrat napadla Šentjernej, in to ponoči 13./14. novembra 1944. To je bilo v zvezi s "prehranjevalno akcijo" 15. divizije, zato namen napada niti ni bil zavzeti postojanko.²⁴

Spomladi 1945 je v kraj prišlo 10 mož domobranske policije, kar je bil na tem območju edini primer, seveda z izjemo Novega mesta. Šentjernejske domobrance je prebivalstvo v glavnem podpiralo, posebej v okolici. Del tamkajšnje duhovščine

²⁴ Kostanjevica, str. 101; Pleterje, str. 167, 169; Gubčeva, str. 837; Štampohar, str. 89, 96; Zbornik, knjiga 17, dok. št. 50; Ljubljana v ilegali, IV. Ljubljana 1970, str. 267; AMNZ, Rupnikov proces, prošnja županov na Rupnika 25.11. 1943.

je bil za domobrance, del pa menda za OF. Kar se tiče duhovščine, velja omeniti epizodo z župnikom Andrejem Zupancem iz Sv. Križa (Podbočja). 30. aprila 1944 se je omenjeni župnik v pridigi precej ostro izrazil glede KPS in partizanstva. Okrožna izpostava ONZ ga je dala aretirati, toda nepričakovano odločno je reagiral domobranski poveljnik v Kostanjevici, ki je aretiral skupino talcev ter zagrozil, da jih bo usmrtil, če župnik ne bo izpuščen. Postavil je že vislice... Posredovalo je tudi prebivalstvo in zadeva se je počasi le umirila, tudi župnik je bil izpuščen.²⁵

Položaj na terenu je dejansko spominjal na stanje državljanske vojne, čeprav seveda vsa poročila iz tistega časa ne govore le o krvavih dogodkih. "Domobrankska" oblast je včasih delila karte, sol in vžigalice le svojim pristašem, v drugih primerih pa vsem brez izjeme. Vrstili so se pobegi s partizanskega ozemlja v Novo mesto, kjer se moški niso počutili varne pred partizansko mobilizacijo, pa so hodili prenočevat npr. v Kostanjevico. Zelo intenzivna je bila tudi propagandna dejavnost domobrancev. V Šentjerneju so bila kar štiri protikomunistična zborovanja oziroma t.i. domobranske akademije (21. 4. 1944, 4. 5. 1944, 8. 6. 1944, 9. 1. 1945). Taka zborovanja ter manjše prireditve z govori tudi domobranskih častnikov so bile npr. še v Dolu pri Kostanjevici (23. 4. 1944), Brusnicah (11. 6. 1944, 23. 7. 1944), Sv. Križu (2. 7. 1944), Kostanjevici (8. 9. 1944). Propaganda je imela določen dodatni učinek, med drugim tudi ta, da so se moški zelo neradi odzivali partizanski mobilizaciji, čeprav domobranci pri tem niso bili dosti na boljšem, na kar je kazalo veliko število skrivačev. V Kostanjevico so se zatekali celo skrivači iz hrvaškega Žumberka. Omeniti gre tudi to, da so domobranci v Kostanjevici imeli tudi svojo godbo.²⁶

V ohranjenih partizanskih dokumentih je polno vesti o domobranskih zločinih ali vsaj raznih nasilnih dejanjih. Statistični podatki o žrtvah in njihovih kategorijah, ki so nam danes na razpolago, nam omogočajo izreči oceno, da sta se pri tem "izkazali" obe strani, s pripombo, da je v teku državljanske vojne sprva bolj grešila partizanska stran, v letu 1944 pa domobrankska. Vzroke za to ter dogodke po končani vojni tukaj puščamo ob strani.²⁷ Kar se tiče konkretnih pojavov, naj bi se poleti 1944 pri kostanjeviških domobrancih formirala posebna likvidacijska skupina, ki je nastopala kot Črna roka oziroma so jo ljudje tako nazivali. Skupina naj bi se predstavljala tudi za hrvaške partizane, vodil pa jo je narednik Ignac Penca iz Kostanjevice. Tudi na območju Gorjancev pa je določen odmev imela nova organizacija slovenskega četništva oziroma plave garde. Že junija 1944 so se v okraju Šentjernej pojavljale majhne skupine t.i. Gorjanskih orlov, vendar o

²⁵ AS II, fond Obveščevalni oddelek ONZ, fasc. 460/III, izvleček iz poročil 12. - 24.6. 1944; AMNZ, Ozna Novo mesto, poročili obveščevalne službe ONZ Kostanjevica 18.6. 1944 in 24.6. 1944.

²⁶ Ljubljana v ilegali, IV, str. 314; Uspela akademija v Št. Jerneju. Slovenec 12.1. 1945; Dva uspela protikomunistična shoda. Jutro 13.6. 1944; AS II, fond protirevolucije, fasc.111b/II, Vesti 22.7. 1944.

²⁷ Ne pozabimo jih. Kostanjevica na Krki 1993; Žrtve II. svetovne vojne iz župnije Šentjernej. Šentjernej 1995; Žlahtni sadovi trpljenja. Družina 23.7. 1995; Spomin z bolečino in spoštovanjem. Družina 27.6. 1993.

njih nimamo natančnejših poročil. Med domobranskim vodstvom so namreč spričo neugodnega mednarodnega položaja nastajale različne struje in načrti in med rezultate takega stanja je šteti tudi idejo o ustanovitvi gorjanskega četniškega odreda. To so nasprotniki preprečili, pristaši plave garde pa so se povezali s četniškim odredom, ki ga je severno od Krke organiziral Janez Marn - Črtomir. V zvezi s tem se je spet pojavljalo ime Ignaca Penca. Aktivnost Črne roke oziroma plave garde je bilo opaziti tudi v okolici Stopič in Pleterja.²⁸

Spopadov med domobranci in partizani je bilo v letih 1944 in 1945 seveda tudi na tem območju mnogo, tako da na tem mestu ni mogoče napraviti podrobnejšega tozadevnega pregleda. Do spopadov je prihajalo na več načinov, bodisi da so partizanske brigade v okviru ofenziv ali manjših akcij napadale domobranske postojanke bodisi da so napadale nasprotnikove kolone, ki so pogosto prodirale iz Novega mesta, Šentjerneja ali Kostanjevice proti ožjemu območju Gorjancev. Ti prodori so imeli včasih značaj manjših ofenziv, toda na splošno lahko rečemo, da so bile nemške in domobranske enote v defenzivi. Tako je v začetku decembra 1943 Gubčeva brigada napadla domobrance v Velikem Slatniku, konec meseca pa so partizani odbili domobranski napad v Vodenicah.²⁹ Februarja 1944 so domobranci presenetili partizane v Brusnicah. Cankarjeva brigada je bila težke boje z nasprotnikovo kolono 21. februarja 1944 pri Težki Vodi in Stopičah. Konec meseca je brigada napadla Novo mesto ter se spopadla tudi z domobranci pri Dolžu in Gabrju.³⁰ Prav Cankarjeva brigada pa je nato 16. marca doživela svoj najhujši udarec, ko so na Javorovici Nemci in domobranci iz Kostanjevice in Novega mesta (31. in 32. četa) presenetili njen 4. bataljon. Po kratkem boju je padel skoraj celotni bataljon, saj so bili po še ne do konca razčiščenem spletu okoliščin ustreljeni tudi partizani, ki so se že predali.³¹ V začetku avgusta so domobranci napadli 3. bataljon Cankarjeve brigade pri Dolžu in Zajčjem Vrhu, pri čemer je imel bataljon 10 padlih, vendar so se morali domobranci ob protinapadu umakniti. Junija in julija je imela ostre boje z Nemci in domobranci iz Novega mesta Ljubljanska brigada, predvsem sredi julija okrog Težke Vode in Dolža, ko je šlo za zaustavitev prodora proti Beli krajini. Pozimi 1945 naj bi vodila uspešne boje proti domobrancem tudi 15. brigada.³² Najhujši boji so nastopili že proti koncu vojne, ko so nemške in domobranske enote skušale partizane potisniti prek Kolpe, da bi se lažje organizirala obrambna črta v Sloveniji.

²⁸ Zapiski, str. 20, 21; AMNZ, Okrožna izpostava ONZ Novo mesto, poročila 19.5. 1944, 19.6. in 22.6. 1944; AS II, partizanski fond, fasc. 710/I, poročilo okrajnega načelstva NZ Kostanjevice 16.5. 1944; Ljubljana v ilegali, IV, str. 274.

²⁹ Štampohar, str. 85; Pleterje, str. 166; Zbornik, knjiga 9, dok. št. 147.

³⁰ Štampohar, str. 87, 88.

³¹ Cankarjeva, str. 486-502; Zbornik, knjiga 12, dok. št. 80; Javorovica. Ljubljana 1979; Prepričljiva zmaga naših fantov. Za blagor očetnjave 17.3. 1944; Slavko Dokl: Tistega usodnega jutra na Javorovici. Dolenjski list 10.3. 1994.

³² Štampohar, str. 92, 94; Lado Ambrožič: Sovražnikov vpad v Belo krajino. TV-15 Naš tovariš 9.6. 1983; Ladislav Kiauta: Na bojni črti osemnajste. Ljubljana 1973, str. 423; Mile Pavlin: Petnajsta brigada. Ljubljana 1969, str. 365-377.

Pri tem so sodelovale tudi domobranske enote iz Novega mesta in sosednjih postojank. Za dvig morale je domobrance tedaj na novomeškem bojišču obiskal tudi njihov nesojeni poveljnik, sicer generalni inšpektor Leon Rupnik.³³

Približevanje konca vojne je med domobransko vojsko zasejalo nemir, saj ni bilo jasno, kako se bo razpletla usoda domobrancev ob dejstvu, da so zahodni zavezniki očitno brezpogojno podprli Titovo partizansko vojsko in niso imeli posluha za lokalne notranje spore in so domobrance smatrali zgolj za kolaboracioniste. Domobranska prisega, ki je bila tudi v Novem mestu slavnostno izvedena 20. aprila 1944 ter ponovljena 30. januarja 1945, gotovo ni okrepila domobranske morale, pač zaradi zunanjega nemškega značaja. Toda ker je šlo v primeru spora domobranci - partizani za slovenska avtohtona nasprotja, ki so izvirala še iz razvoja dogodkov od leta 1941 dalje, je bilo jasno, da je tudi domobranska stran ob koncu vojne še uživala podporo dela prebivalstva, čeprav so vsaj partizanski viri zaznavali premike v svojo korist, pač zaradi razvoja mednarodnih dogodkov. Seveda pa je bila pretirana ocena pooblaščenstva Ozne za dolensko okrožje iz srede novembra 1944, da je skoraj celo okrožje domobransko usmerjeno... Še vedno je prihajalo do prostovoljnih vstopov v domobranstvo, akcije partizanskega vodstva za t.i. razkroj domobranstva pa so imele le neznaten učinek. Zato je partizanska oblast proti nasprotujočemu prebivalstvu vse ostreje nastopala, z zaplembami premoženja, izgoni družin, z obsodbami. Toda v nekaterih krajih, npr. v Dolžu so bili ljudje neomajni do konca.³⁴

Vse to pa je ob premikih svetovnih front predstavljalo le lokalno posebnost. Računi o rešitvi s strani Angležev so se za domobrance izkazali za iluzorne. Kot so pokazali dogodki, tega ni mogla spremeniti niti preobrazba domobranstva in četništva v Slovensko narodno vojsko niti ustanovitev Narodne vlade v Ljubljani 3. maja 1945. Ob prodoru jugoslovanskih partizanskih armad je sledil le še umik v Avstrijo oziroma v Italijo. Novomeška domobranska skupina se temu umiku ni mogla priključiti. Tako so se 8. maja 1945 domobranci iz Novega mesta in okoliških postojank pod vodstvom majorja M. Stamenkovića začeli umikati v smeri Zidanega Mosta. Zaradi premočnih partizanskih enot na tem območju je poveljnik enote razpustil. Večina domobrancev se je vrnila v domače kraje ter se skušala skriti. Stamenković se je s skupino okoli 200 domobrancev prebil na Koroško, vendar so bili kmalu vrnjeni v Slovenijo.³⁵ Za nekatere kraje, tudi tiste pod Gorjanci, pa so se z vidika človeških žrtev šele tedaj pričeli najbolj krvavi dnevi.

³³ General Rupnik med borci na položajih. *Slovenec* 28.4. 1945.

³⁴ AMNZ, Pooblaščenstvo Ozne za Dolensko okrožje, poročilo II. sekcije 16.11. 1944; fond Ozna za oblast 7. korpusa, II. sekcija, zapisnik zaslišanja Alojza Kumpa 23.1. 1945.

³⁵ K. Kordiš: Od Radeč do Trsta 1945. *Tabor* 1970, št. 1-2, str. 22-38; Ustna izjava Pavla Kogejca 31.1. 1994.

Boris Mlakar

ACTIVITY OF THE ANTIPARTISAN MOVEMENT UNDER GORJANCI

S u m m a r y

The area between Gorjanci, the Krka river, Novo mesto and the northern part of Bela krajina can be described as one of the centres of both partisan and antipartisan movements. Reasons for this were both social and geographical. On the one hand, Novo mesto was as an important centre and the home of different ideas and structures, and on the other, the geography under Gorjanci offered a suitable military ground for various guerrilla and anti-guerrilla feats. The initial moderate backing and sympathy for partisans turned into an open ideological confrontation and an organised military counter-offensive by the bourgeois, anti-revolutionary forces. These drew their moral energy also from the partisans' mistakes and violent actions. In this way, the nucleus of the Slovene legion was formed and, after the arrival of the first antipartisan unit, the so-called Styrian battalion, sought to increase antipartisan activity by strengthening its ranks both in terms of numbers and organisation. These attempts were not successful enough and the battalion could not effectively defend themselves against the partisans, so in July 1942, after an agreement with the Italian authorities, the unit came from underground. At first it operated as the Death Legion (*Legija smrti*) in the framework of Milizia Volontaria Anticomunista (MVAC). It strengthened its ranks by both voluntary and forced mobilisation, so that by the late Autumn 1942, the Second and the Third Death Legion battalions counted over 1,100 men and had 16 military posts. In response, the partisan brigades quickly launched a counter-offensive, so that by the Spring 1943 there were only seven posts left. In the Summer 1943, the Mihajlovič's Chetniks, led by major Karel Novak, reappeared in the region.

After the capitulation of Italy, the partisans in Novo mesto negotiated the disarmament of the Italian troops and their departure to Italy, while the MVAC units which had gathered in the town under the leadership of Captain Vuk Rupnik, retreated to the territory under German occupation out of fear of the partisans. After Rupnik's soldiers successfully repelled the first partisan attack near Zameško, they were recognised by the German General E. Rösener as part of a new formation - the Slovene Home Guard (*Domobranci*) - which had been formed at the end of September 1943 on the initiative of General Leon Rupnik and some bourgeois politicians. The above mentioned unit participated as the 3rd Home Guard battalion in the German offensive in Dolenjska. Initially, the Home Guard only had their posts in Novo mesto (several units) and Kostanjevica, after April 1944, however, its 34th unit also occupied Šentjernej. Later they occupied some smaller posts around Novo mesto, thereby constituting the so-called Protection of the Novo mesto District. By patrolling, ambushing and the partisan fighting methods, the Home Guard dealt some strong blows to the partisans. Towards the end of the war, the anti-revolutionary body - the National Committee - incorporated the Home Guard into the Slovene National Army. This, however, had no other choice but to flee from the advancing Yugoslav partisan army and attempt to leave the country. The Novo mesto Home Guard troops were cut off and, except for about 200 men, failed to break through to Carinthia. Most of them dispersed before Radeče and returned to their homes, where they were to meet their bitter end.

Dušan Biber

Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini v Jugoslaviji v letih 1933-1945*

Britanski diplomati so skrbno spremljali dogajanje med nemško manjšino v Jugoslaviji, zlasti tisto, ki je bilo v zvezi z jugoslovansko zunanjo politiko ali pa so nanj vplivali najpomembnejši dogodki v mednarodnih zadevah.

Drugi sekretar britanskega poslanštva v Beogradu Greiffenhagen je 1. avgusta 1935 napisal dolg memorandum o nemški manjšini v Jugoslaviji, in to na zahtevo Foreign Officea. V spremnem pismu je britanski poslanik v Beogradu John Balfour podrobno opisal Nemce v Jugoslaviji in jih pohvalil kot "zelo marljive in zakon spoštuječe". Njegovi kolegi, celo papeški nuncij, pa so ga posvarili, da zavzema "naraščanje nacističnih čustev alarmantne razsežnosti". Gospod Sthamer, sekretar nemškega poslanštva, je okrepljeno nacistično gibanje v Jugoslaviji pojasnil takole: "Njegovi privrženci so često tisti elementi, ki upajo, da se bodo na ta način ekonomsko opomogli ali pa drugim prevzeli njihove položaje." Poslanik Balfour pa je dvomil, da res ni nobenih stikov med nacisti v Nemčiji in njihovimi učenci v Jugoslaviji.

Sekretar R. Greiffenhagen je zapisal: "Švabi so najboljši kmetje v Vojvodini in sosednjih okrožjih in največji del svoje energije posvečajo kmetijskim dosežkom. Južnonemški temperament, po naravi letargičen, ki ga klima v Podonavju in stiki s srbskimi in romunskimi sosedi še bolj poudarjajo, jim tako zaposlenim onemogoča, da bi jim ostalo še kaj energije ali zanimanja za politiko, čeprav so zelo dejavni predvsem na kulturnem področju." Kočevski Nemci so bili opisani kot "zagrizeni in vase zaprti", štajerski Nemci pa kot "preostanek iz avstrijskih časov", kot "Avstrijci po čustvih in kulturi."

Sekretar Greiffenhagen je menil, da podpora nemške vlade nemški manjšini v Jugoslaviji ni posebno velika. Nacistična doktrina naj bi bila popularna med luteranci in drugimi protestanti, manj pa med rimskokatoliškimi naseljenci. Njegov presenetljiv sklep se je glasil: "Manjšina, če sploh kaj, je dejavnik, zaradi katerega je jugoslovanska vlada bolj zadržana, kot bi sicer bila pri navezovanju tesnejših stikov z Nemčijo." Britanski diplomat je menil, da bi samo priključitev Avstrije k nemškemu rajhu vzpodbudila krajevna nacistična gibanja.¹

Torej ni nič čudnega, če so britanski analitiki po anšlusu posvetili posebno pozornost dogajanjem med nemško manjšino v Jugoslaviji. "Nacistično raz-

* Referat na mednarodni konferenci The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990, Inter University Center v Dubrovniku, Dubrovnik 8.-14. 4. 1991. Referati so bili objavljeni v Minderheitenfragen in Südosteuropa, R. Oldenbourg Verlag, München 1992. Urednik Gerhard Seewann (Südost-Institut München) tega referata ni uvrstil v zbornik, in o razlogih avtorja ni obvestil.

¹ Public Record Office (dalje PRO), London, Foreign Office (dalje FO) 434/2, No. 102, str. 260-264.

položenje v Sloveniji ni spontano, čeprav je znaten del prebivalstva nemške krvi; tako razpoloženje marljivo propagirajo nacistični agenti, ki niti nimajo izgovora, da ravnanje z nemško manjšino ni pravično. To razpoloženje bodo sedaj še okrepili karieristi, ki predvidevajo, da bo nemški vpliv kmalu postal prevladujoč in takšni že rajši govorijo nemško kot pa slovensko," je zapisal Thomas C. Rapp, britanski konzul v Zagrebu, ko je po anšlusu obiskal Slovenijo.²

Sir Ronald H. Campbell, britanski poslanik v Beogradu, je nemško manjšino na južnem Štajerskem opisal kot "bolj nacistično in glasnejšo od manjšin v drugih delih države". Predvideval je nemški prodor k Jadranu ('Drang nach Süden'). Jugoslavija je bila ovira na nemški poti in "kakšnih 700.000 prebivalcev nemškega porekla [...] bo omogočilo gospodu Hitlerju, da najde izgovor za intervencijo, kadarkoli se mu bo to zahotelo."³

Britanski poslanik v Beogradu je maja 1938 poročal, "da vlada skrbno opazuje nemško manjšino in namerava s čvrsto roko streti sleherno nezakonito dejavnost. [...] Anšlus Avstrije je vzpodbudil nemške organizacije in poostril nadzor nad njimi, ki ga izvajajo v centralah v Nemčiji."

Ko je omenjal nemško manjšino v Sloveniji, je pripomnil, da je nemške manjšine manj kot 10 odstotkov, da pa slovenski Nemci nadzorujejo "več kot četrtno trgovskih in industrijskih podjetij" in da "že nekaj let vztrajno kupujejo zemljiške posesti v Sloveniji, zlasti v obmejnih okrožjih." Britanski poslanik je zato posvaril kneza Pavla, ki nad dogajanja ni bil prav nič navdušen.⁴

Konzul Thomas C. Rapp je prav tako opisal in analiziral nevarnost nemške penetracije po anšlusu in svaril pred "tendenco, da se na Slovenijo gleda kot na nemško provinco, ki bo konec koncev padla v nemško košaro." Menil je, da bo "Slovenija leta 1940 lahko postala Belgija iz 1914. leta" in dodal:

"Nemški vpliv je vsekakor pomemben in nesorazmeren z navedenimi številkami. Pred seboj imam popoln seznam vseh podjetij v Sloveniji, kakšnih 400 jih je. Med temi jih je 120, vključno z največjimi koncerni, v lasti avstrijsko-nemškega kapitala. Tri velike in tri manjše banke so prav tako pod istim vplivom."

Konzul Rapp je poročal o nemških nakupih zemlje, vplivu nemškega radia, filmov in tiska, ki se mu le malo ali pa neučinkovito zoperstavlja nasprotujoča propaganda. Pisal je o nemškem vrivanju v vse pore javnega življenja in dodal: "Končni cilj je, kot kaže, popolna germanizacija in slišal sem, da dr. Seyss-Inquart Slovenijo že opisuje kot nemško deželo."⁵

Britanski diplomati so poročali o odločnih ukrepih proti nacističnemu obnoviteljskemu gibanju (Erneuerungsbewegung) maja 1938, ko je to v svojem glasilu *Volksruf* objavilo proglas o ustanovitvi enotne fronte Nemcev v Jugoslaviji s podobnimi zahtevami kot sudetski Nemci v ČSR. Poročali so tudi o nacističnih

² PRO, FO 434/5, No. 49, str. 169.

³ PRO, FO 434/5, No. 50, str. 170-175.

⁴ PRO, FO 434/5, No. 64, str. 198-201.

⁵ PRO, FO 434/5, No. 65, str. 202-206.

demonstracijah in nemiru med nemško manjšino.⁶ Britanski konzul Rapp je posebno pozornost posvetil političnemu razvoju v Sloveniji in svojim predvidevanjem o možnostih in volji za odpor nemškemu pritisku, ki so bila resnično zelo mračna.⁷

Britansko poslaništvo v Beogradu je aprila 1939 pripravilo dodatni memorandum o nemški propagandni dejavnosti v Jugoslaviji s posebnim ozirom na manjšine v Vojvodini in Sloveniji. Tej analizi je brez dvoma botroval nemški vdor v Prago in mednarodna kriza, ki je sledila vzpostavitvi nemškega protektorata nad Češko in Moravsko. Po ugotovitvah v tem memorandumu je bila nemška manjšina v Sloveniji v stanju "zadrževane vznemirjenosti", "zasvojena z nacistično doktrino" in "večina njenih članov je brez dvoma upala, da bodo kmalu združeni z rajhom."⁸

Sekretar britanskega poslaništva Terence Shone je na predvečer druge svetovne vojne zabeležil obnovljeno nacistično dejavnost nemške manjšine. Nacistično obnoviteljsko gibanje je prevzelo nadzor nad nemško manjšinsko organizacijo Kulturbund in Shone je zapisal: "Pomen te spremembe je, da je vodstvo nemške manjšine tako v Vojvodini kot v Sloveniji odslej v nacističnih rokah."⁹ Ljubljansko *Jutro* je 15. oktobra 1939 omenilo možnost preselitve nemških manjšin iz Jugoslavije v Nemčijo neposredno po Hitlerjevem govoru v Reichstagu 6. oktobra 1939, ko je bil tak sporazum najavljen za Nemce na južnem Tirolskem v Italiji. O tem komentarju *Jutra* so na široko poročali in med Nemci v Jugoslaviji je nastalo vznemirjenje.¹⁰ V začetku leta 1940 so britanski analitiki nemško manjšino v Sloveniji videli kot sredstvo pri poskusih za oslabitev integritete Jugoslavije. Zabeležili so, da so v Ljubljani in Celju zaprli kakih trideset oseb, vpletenih v vojaško, politično in gospodarsko špijonažo.¹¹

Več kot sto tisoč Nemcev iz Besarabije in severnega dela Bukovine je šlo v drugi polovici leta 1940 skozi prehodni taborišči v Zemunu in Prahovem. Britanski poslanik Ronald I. Campbell je zapisal v svojem poročilu: "Evakuacija je bila izvedena s tipično tevtonsko učinkovitostjo. Barake so zgradili s 'prostovoljnimi' delom pripadnikov nemške manjšine v Vojvodini, ki so širokopotezno prispevali tudi denar in hrano." Jugoslovanski ministrski predsednik Dragiša Cvetković pa je zanikal verodostojnost drugega poročila, češ da so taborišča uporabljali tudi za urjenje članov nemške manjšine za dejavnosti SS in za vežbanje v metodah pete kolone.¹² Dejansko se je to potem dogajalo v Nemčiji, potem ko so v Jugoslaviji rekrutirane volksdeutscherje pretihotapili preko meje skupaj z Nemci, ki so jih selili iz Besarabije.¹³

⁶ PRO, FO 434/5, No. 74, str. 218-219.

⁷ PRO, FO 434/5, No. 83, str. 240-243.

⁸ PRO, FO 434/5, No. 137, str. 163-264.

⁹ PRO, FO 434/6, No. 81, str. 164-167.

¹⁰ PRO, FO 434/6, No. 38, str. 60-62.

¹¹ PRO, FO 434/7, No. 67, str. 95-99.

¹² PRO, FO 434/9, No. 48, str. 125-126; FO 371/30218, R 162/162/92.

¹³ Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941. Ljubljana 1966, str. 253-258.

Podpolkovnik C. S. Clarke, britanski vojaški ataše v Beogradu, je 15. decembra 1940 poročal o načrtih jugoslovanskega generalštaba za borbo proti peti koloni in oddelkom padalcev. Jugoslovanska vojska je pripravila osnutek pregleda z namenom, da kot prvo prioriteto "določi število in imena vseh možnih petokolašev, zlasti na področjih, naseljenih z nemško in madžarsko manjšino". Osebe, določene za borbo proti tem dejavnostim, so izbrali predvsem iz četniških organizacij. "Izvežbani so za brezobzirno ukrepanje proti vsem sovražnikom države in v določenih primerih je posameznikom zaupana naloga, da ob izbruhu sovražnosti pobijejo nesporne sovražne agente ali sumljive osebe", je med drugim poročal podpolkovnik Clarke.¹⁴

Zanimivo je, kako so Britanci posvečali mnogo pozornosti nemški manjšini v Jugoslaviji in njenem položaju med drugo svetovno vojno. Foreign Research and Press Service (služba za inozemske raziskave in tisk) v Balliol Collegeu v Oxfordu je kot pomožni organ zunanjega ministrstva že 20. februarja 1942 pripravila dolg in temeljit Memorandum o mejah evropske konfederacije in premestitvi nemškega prebivalstva. V njem se je med drugim dotaknila tudi vprašanj bodoče italijansko-nemško-jugoslovanske meje:

"Kaže, da ni nikakršnih večjih gospodarskih ali strateških razlogov za spremembo meje iz let 1920-39, tudi če bi Avstrija postala del Nemčije", je bilo rečeno v tem memorandumu. Vendar pa so računali s tem, da se bodo "vsi naseljenci ali evakuiranci, ki so se ali pa so jih preselili iz Nemčije po letu 1939 na ozemlje konfederacij", morali vrniti v Nemčijo.

"Splošno znana nevarnost, ki jo predstavljajo nemške manjšine, bo nedvomno vplivala na to, da se te izženejo iz vseh strateško pomembnih področij. Po drugi plati pa bi njihov odhod lahko često povzročil gospodarski udarec ozemljem, ki jih bi zapustile. [...] V Jugoslaviji bo razpoloženje verjetno tako zaostreno, da bo morala Avstrija, v kakršnikoli obliki že bo obstajala po vojni, sprejeti vsaj 50.000 nemško govorečih prebivalcev iz Slovenije. Če pa bo Avstrija del rajha, bodo izgnani vsi Nemci iz predvojne Jugoslavije (približno 600.000)."¹⁵

Te številke so seveda pretirane. Britanski strokovnjaki še niso bili seznanjeni z rezultati popisa prebivalstva v Jugoslaviji leta 1931, ko je nemščino kot materni jezik prijavilo 499.969 prebivalcev, v Sloveniji pa 28.054.¹⁶

Raziskovalni oddelek (Research Department) Foreign Officea je že 1943. leta pripravil memorandum z naslovom Nemška manjšina v Jugoslaviji. Ta memorandum so natisnili v zaupnem priročniku o Jugoslaviji (Handbook on Yugoslavia) z datumom 14. november 1944. G. Nichols, zaposlen v britanski ambasadi pri kraljevski jugoslovanski begunski vladi, je osnutek memoranduma med drugim takole komentiral:

¹⁴ PRO, FO 434/9, No. 50, str. 127-8; FO 371/30218, R 627/62/92.

¹⁵ PRO, FO 371/33148, R 6150/646/67.

¹⁶ Dušan Biber, n. d., str. 15-25, 303-305.

“Ni si mogoče zamisliti, da kot rezultat krvavih grozodejstev, ki so jih v sleherni deželi zagrešili nacisti med svojo začasno vladavino, negativno razpoloženje do Nemcev ne bo tako močno, da bodo suverene države, ki so prej dajale zavetje tevtonskim manjšinam, še naprej tolerirale na svojih tleh prisotnost tudi številčno zmanjšane manjšine. S tem v zvezi je potrebno zavedati se, da pripadniki nemške manjšine, tako imenovani volksdeutscherji, na poziv nacistov brez izjeme opravljajo najbolj odvratne dolžnosti, na primer kot agenti in vohuni gestapa, in so tako v očeh krajevnega prebivalstva postali še bolj nezaželeni. Zaradi teh razlogov je zelo verjetno, da po vojni nobenemu pripadniku nemške manjšine ne bo dovoljeno ostati v nobeni izmed evropskih držav, ki so bile njihove žrtve med njihovo okupacijo.”

Tisti, ki bi morda lahko ostali, “pa se bodo očitno morali asimilirati” in “problem nemških narodnostnih manjšin v Evropi ne bo več obstajal. [...] Kar pa zadeva Jugoslavijo, sem prepričan, da po izgonu Wehrmachta iz države tu ne bo mogel ostati noben član nemške skupnosti. Tisti, ki jim bo uspelo zbežati s celo kožo, bodo lahko srečni.”¹⁷

V Memorandumu je razvoj v Sloveniji po aprilu 1941 opisan takole: “Oblasti v delih Slovenije, priključenih Nemčiji, so izhajale iz osnovne hipoteze, da je bila Slovenija več stoletij nemška dežela s prebivalstvom mešane, nemške in vindišarske krvi, da je zgolj bedasta popustljivost habsburške monarhije dopustila rast slovenskega narodnega čustva in da se sedaj ne sme več tolerirati nikakršno izražanje slovenske nacionalnosti. (Dodelitev dela Slovenije Italiji je bila verjetno poteza *Realpolitik*, morda namenoma zgolj začasna.) Nemci v delih Slovenije, priključenih Nemčiji, so takoj in bolj kot kdajkoli poprej postali gospodujoča rasa. Izgon velikega dela slovenske inteligence, delodajalcev in bogatih kmetov je omogočil številne življenjske možnosti Nemcem, ki so se okrepili z znatnim naseljevanjem iz rajha. *Marburger Zeitung* je 27. februarja 1943 navajal, da je nemško prebivalstvo v Mariboru od aprila 1941 naraslo od 5.000 na 71.440. [...] Pregarjanje Nemcev v Sloveniji se lahko upošteva, ne more pa biti opravičilo za brutalnost, s kakršno je rajh 1941 in kasneje ravnal s Slovenci.”

Med raznimi rešitvami za povojno obdobje ni bila predvidena nobena revizija meje “v korist Avstrije” (sic) saj ne bi bila “niti razumna niti izvedljiva v praksi.” V memorandumu beremo: “Velik del nemškega prebivalstva bo verjetno zbežal v Avstrijo pred koncem sovražnosti. Preostanek bi bilo moč zamenjati za Slovence v Avstriji, ki naj bi jih bilo okrog 30.000.”

Možne rešitve problema nemške manjšine v drugih delih Jugoslavije pa so bile omenjene, kot sledi:

- a) njihova deportacija v Nemčijo ali Avstrijo, kjer pa bi se le s težavo prilagodili;
- b) da sprejmejo asimilacijo s Hrvati ali Srbi, ki jo bo v začetku spremljalo precej slabo ravnanje;

¹⁷ PRO, FO 536/203, 1/203/43.

c) da se ohranijo na kraju samem v določenih rezervatih, in sicer pod nedonavsko oblastjo, ki naj bo močna in dovolj oddaljena, da bo lahko nepristranska; to bi lahko bila britanska, ameriška ali ruska oblast ali pa kombinacija teh treh velesil.¹⁸

Dušan Biber

BRITISCHE DIPLOMATISCHE MELDUNGEN ÜBER DIE DEUTSCHE MINDERHEIT IN
JUGOSLAWIEN IN DEN JAHREN 1933-1945

Zusammenfassung

Das Referat in englischer Sprache unter dem Titel "British Diplomatic Reports on the German Minority in Yugoslavia 1933-1945" wurde anlässlich der internationalen wissenschaftlichen Tagung "The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990" im Universitätszentrum in Dubrovnik im Zeitraum von 8.-14. April 1991 auf Initiative und in Organisation deutscher wissenschaftlicher Institutionen in München, spezialisiert auf Südosteuropa, vorgestellt. Der Redakteur der Publikation "Minderheitsfragen in Südosteuropa", R. Oldenburg Verlag, München 1992, dr. Gerhard Seewann, hat dieses Referat weder veröffentlicht noch hat er über die Gründe den Autor in Kenntnis gesetzt.

Das Referat stützt sich auf Zusammenfassungen und Zitate aus britischen diplomatischen Dokumenten der generellen Korrespondenz (FO 371) und Confidential Prints Foreign Office (FO 434) in Public Record Office in London. Britische Diplomaten haben sorgfältig die Ereignisse innerhalb der deutschen Minderheit im Königreich Jugoslawien, vor allem aber hinsichtlich der Entwicklung internationaler Ereignisse und dem Einfluß der Politik des deutschen Reichs verfolgt. Die Deutschen in Vojvodina (Donauschwaben genannt) galten in der Mitte der Dreißiger Jahre als außerordentlich strabsame Bauern, aktiv auf kulturellem Gebiet und politischuninteressiert, im Unterschied zu den Deutschen in Slowenien. Nach dem Anschluß Österreichs im Jahre 1938 veränderten sich die britischen Bewertungen außerordentlich. Die deutsche Minderheit in Slowenien hat immer offener die nazistische Ideologie propagiert, der deutsche Einfluß in der Wirtschaft nahm immer mehr zu, denn ihr Ziel war die völlige Germanisierung. Auch in anderen Teilen Jugoslawiens hat die nazistisch orientierte Erneuerungsbewegung die Führung im deutschen Kulturbund übernommen. Ihr Blatt "Volksruf" setzte sich für gleiche Rechte ein, wie dies in jener Zeit auch die Sudetendeutschen in der Tschechoslowakei beanspruchten. Bei der Umsiedlung der Deutschen aus Besarabien haben in den Übergangslagern Zemun und Prahovo im Jahre 1940 die Angehörigen der deutschen Minderheit alles für eine einwandfreie Umsiedlung getan. Die Besorgnis unter der deutschen Minderheit in Jugoslawien verbreitete sich, als Hitler nach seinem Sieg über Polen ein Übereinkommen mit Italien für die Umsiedlung der Deutschen aus Südtirol verkündete.

Der britische Militärattache, Vizegeneraloberst C.S. Clark, berichtete Ende 1940 über Pläne des jugoslawischen Generalstabs für den Kampf gegen die 'fünfte Kolonne' und feindliche Fallschirmspringer. Vorgesehen waren auch physische Liquidationen feindlicher Agenten und Angehöriger der 'fünftten Kolonne', die seitens der Angehörigen der Četnik-Organisationen ausgeführt würden.

Fachleute im Research Department Foreign Office haben für die Zeit nach dem Sieg im Zweiten Weltkrieg die Abschiebung aller Deutschen aus Jugoslawien vorgesehen, weil sich diese mit der Ausübung widerlichster Pflichten während der Okkupation kompromitierten; ein ähnliches Schicksal sollte auch die Deutschen europäischen Staaten, die Opfer der Aggression des deutschen Reiches, treffen. Eine Revision der österreichisch-jugoslawischen Grenze war nicht vorgesehen, jedoch ein Minderheiten austausch zwischen Slowenien und Österreich.

¹⁸ PRO, FO 371/37601, R 3461/84/92.

Ljuba Dornik-Šubelj

Ustanovitev oddelka za zaščito naroda za Slovenijo

O pripravi na ustanovitev oddelka za zaščito naroda kot vsejugoslovanske organizacije je slovenskemu političnemu vodstvu pisno poročal Edvard Kardelj-Krištof 5. maja 1944 v pismu sekretarju CK KPS Francu Leskošku-Luki.¹ Med drugim je v njem sporočil, da so se odločili vprašanje boja proti peti koloni rešiti bistveno drugače, kot pa so to naredili v Sloveniji. Ta sektor je izločen iz poverjenišтва za notranje zadeve in bo podrejen poverjeništvu narodne obrambe ter v splošnem ostal v okviru vojaške organizacije. O razlogih za to odločitev v pismu ne poroča, pač pa opozarja, da bo zanje izvedel Ivan Maček-Matija ustno. V nadaljevanju piše Kardelj o bodoči organizacijski sestavi odseka za notranje zadeve v Sloveniji, ko bosta v notranjem poverjeništvu ostala samo administrativno-upravni odsek in milica. Opozoril je, da se bo izraz narodna milica moral uveljaviti povsod, to je tudi v Sloveniji, da ne bo prihajalo do zamenjav z novo ustanovljenim odsekom za boj proti peti koloni, ki se bo imenoval odsek za zaščito naroda. Kakor sem že omenila, pa se to v Sloveniji ni izvedlo zaradi nasprotovanja izrazu milica in je ta organizacija v Sloveniji vse do konca vojne uporabljala zase ime Narodna zaščita. V pismu je Kardelj obvestil vodstvo tudi o potrebnih kadrovskih spremembah, saj je bil Ivan Maček predviden za odsek za zaščito naroda in kot tak ne bo mogel obenem ostati načelnik odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS. Hkrati je obvestil slovensko vodstvo, da so vse te odločitve že dokončno sprejete, da se ne bodo več bistveno spreminjale v času vojne ter bodo obvezno v vseh pokrajinah Jugoslavije enako organizirane.²

Z nekoliko zamude je 12. maja 1944 Ivan Maček dobil sporočilo, naj se 13. maja javi na sedežu vrhovnega štaba NOV in POJ ter NKOJ, kjer bo potekala razprava o reorganizaciji službe. Skupaj z Edom Brajnikom in spremljevalci je krenil na pot v soboto 13. maja, in to s Stražnega Vrha skozi Metliko proti Bosni. Po nekaj dneh velikih naporov so prispeli v Drvar. V razgovorih najprej z Aleksandrom Rankovićem in nato z Josipom Brozom Titom je Maček zvedel za sprejete sklepe glede organizacije OZNE, njenega delovanja in o nalogah v prihodnje. Poseben poudarek je bil v razgovorih dan izbiri primernih ljudi za delo v oddelku, da bo ta ob osvoboditvi sposoben opraviti svojo nalogo ter jo opravljati tudi v bodoči socialistični državi. Vlogo in pomen nove organizacije je

¹ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (dalje AS I), f. 384 II/36, pismo Krištofa Luki, sekretarju CK KPS 5.5. 1944.

² Irena Mrvič: Temeljna vprašanja varnostno-obveščevalne dejavnosti med NOB na Slovenskem. Referat na posvetovanju Varnostne in samozaščitne izkušnje NOG pri graditvi sistema DS in nekatera teoretična ter praktična vprašanja varnosti danes, Ljubljana, november 1984, str. 139.

še v času Mačkovega bivanja v Drvarju v posebnem dokumentu razčlenil novi načelnik organizacije Aleksander Ranković in ga skupaj z organizacijsko shemo posredoval načelnikom oddelkov za posamezna območja. OZNO je opredelil kot organ državne varnosti, ki bo eden močnih porokov za ohranitev nove demokratične oblasti v federativni Jugoslaviji. Večji poudarek je v dokumentu namenil bodočemu prodoru politične obveščevalne službe v tujino ter obveščevalnemu varovanju enot NOV, za katere je predvideval, da bodo postale glavne tarče sovražnikove agenture.³

Ivan Maček je po nekoliko zakasneli vrnitvi iz Drvarja (doživeli so nemški letalski desant na Drvar) obvestil slovensko politično vodstvo o spremembah na področju notranjih zadev. Tako je na podlagi njegovega poročila Boris Kidrič na seji predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 26. junija 1944 obvestil ostale člane, da je NKOJ boj proti peti koloni izločil iz posameznih nacionalnih enot in ga podredil neposredno poverjeništvu za narodno obrambo, v okviru katerega je ustanovil Oddelek za zaščito naroda. Za Slovenijo je bil za načelnika OZNE imenovan Maček. Predsedstvo SNOS-a se je s to spremembo strinjalo, s pristavkom, da bo kljub centralizaciji tega oddelka potrebno najtesnejše sodelovanje s predsedstvom SNOS.⁴

Reorganizacija odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS

Po izločitvi obveščevalnega oddelka in oddelka za inozemstvo je v okviru odseka za notranje zadeve ostal samo še oddelek za Narodno zaščito. Na seji predsedstva SNOS-a 26. junija 1944 je Maček podal poročilo o ustanovitvi Oddelka za zaščito naroda, katerega načelnik je postal, pa je predsedstvo SNOS-a za načelnika odseka za notranje zadeve imenovalo Alojza Vrhovca-Slavka. Kot izhaja iz njegove karakteristike, je bil do tedaj načelnik oddelka za kadre.⁵ Na isti seji je bil za načelnika oddelka za Narodno zaščito imenovan Ivan Ferlež, ki je te naloge opravljal že od smrti Jožeta Mazovca. Za njegovega namestnika je bil imenovan Alojz Ocepek.⁶

Odsek za notranje zadeve, ki so ga tvorili sprva samo ti trije člani, se je julija 1944 preselil z Baze 24 v Semič, kjer je imel sedež v Bukovčevi hiši. Njegova baza se je imenovala Točka 28. Tu so ostali do februarja 1945, ko so se preselili v Plutovo vilo v Črnomlju, v kateri je bil tudi odsek za sodstvo. Iz poročila odsekov pri predsedstvu SNOS je razvidno, kakšna je bila organiziranost odseka

³ Irena Mrvič: Ob 45. obletnici OZNE. Varnost, maj 1989.

⁴ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, f. 448/I.1/2 (dalje AS II).

⁵ Rojen je bil 20.6. 1904 v Ljubljani, po poklicu mestni uradnik, v partizanih pa od 5.7. 1942. V Osvobodilni fronti je deloval kot član matičnega odbora mestnih uslužbencev v Ljubljani. Bil je predsednik odbora OF za mestno elektrarno, član vrhovnega odbora vojaške zaščite v Ljubljani in član eksekutive sokolstva v OF.

⁶ AS II, f. 12/I, seznam funkcionarjev oddelka za kadre z dne 21.3. 1944; Ljuba Dornik-Šubelj: Ustanovitev in delovanje odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS. Varnost, Strokovni bilten 1986, št. 3-4, str. 167 (dalje Šubelj, Ustanovitev).

za notranje zadeve do ukinitve njegovih okrožnih izpostav. Odsek je imel začasno le en oddelek, to je oddelek za Narodno zaščito, katerega nalogi sta bili skrb za varnost javnega prometa ter boj proti kriminalu in izkoriščevalcem ljudstva. Oddelek je imel 4 pododdelke: za javni red, kriminalni, administrativni in kadrovske.

Pododdelek za javni red in mir je skrbel za splošno varnost, zlasti pa za varnost prometa, organiziral je zaščito pred požari in pasivno zaščito civilnega prebivalstva pred zračnimi napadi. Kriminalni pododdelek je imel nalogo boja proti kriminalu in izkoriščevalcem ljudstva, zlasti proti črnoborzijancem in tistim, ki so kopičili živila, ter saboterjem NOB. Naloga administrativnega pododdelka je bila nadzor gibanja civilnega prebivalstva na osvobojenem in od naše vojske nadzorovanem ozemlju ter izdajanje potnih dovolilnic prek okrožnih in okrajnih načelstev Narodne zaščite. Kadrovske pododdelek je skrbel za evidenco narodnih zaščitnikov, njihovo strokovno in politično vzgojo ter dajal predloge za namestitve in premestitve pripadnikov Narodne zaščite v sporazumu z narodnoosvobodilnimi odbori.

V septembru 1944 se je število članov oddelka za Narodno zaščito povečalo. Na novo so prišli Stane Vesel, ki je prevzel pododdelek za javni red oz. kasneje kriminalni pododdelek, ki se je februarja 1945 preimenoval v poizvedovalni pododdelek. Stane Vrhovnik je ves čas vodil kadrovske pododdelek. Anton Nemanič je opravljal splošne posle odseka. Za administracijo je skrbel Ivica Bricelj in kasneje Olga Grošelj, ki se je vključila v oktobra ustanovljeni upravni oddelek. Tega so ustanovili na zahtevo poverjenika za notranje zadeve pri predsedstvu NKOJ Vlada Zečeviča. Upravni pododdelek je vodil dipl. iur. Anton Krajšek, v njem pa so delali Boris Trampuš, Janko Guček in Olga Grošelj. V kriminalni oddelek sta se kasneje vključila še Maks Vale in Ciril Košak. Taka sestava odseka je ostala vse do ustanovitve prve slovenske vlade, ko je bil za ministra za notranje zadeve 5. maja 1945 v Ajdovščini imenovan Zoran Polič.⁷

Organiziranost in delo OZNE za Slovenijo po reorganizaciji Odseka za notranje zadeve

OZNA za Slovenijo je imela pet odsekov. Odsek za tujino se je preimenoval v prvi odsek, za obveščevalno službo je bil ustanovljen drugi odsek, tretji odsek je predstavljala kontraobveščevalna služba v vojski, četrti odsek je vodil evidenco, v peti odsek pa je spadala zaščitna enota, ki je varovala ljudi in opravljala druge naloge. Tako je delo potekalo nemoteno, sam proces preobrazbe pa je trajal približno dva meseca, do sredine avgusta 1944, ko so bile ukinjene okrožne izpostave odseka za notranje zadeve. Prostorsko je OZNA za Slovenijo ostala na Stražnem Vrhu, to je v Bazi 24. Postopoma so se v organizacijo vključevali novi ljudje.

⁷ Šubelj, Ustanovitev, str. 168-174.

Delo OZNE za Slovenijo je vodilo načelstvo, ki ga je kot načelnik vodil Ivan Maček. Njegov namestnik je bil sprva Albert Svetina-Erno, sekretarka pa Cveta Zimic, poročena Svetina, od 24. julija 1944 pa je bil Mačkov namestnik dr. Jože Brilej-Bolko, sekretarka pa Vida Rebselj, poročena Kulovec. Oba sta na svojih mestih ostala vse do osvoboditve. Pri načelstvu sta delovali tudi šifrantki Milica Zajc, por. Zupanc in Duša Skinder, por. Lah. Za varnost sta odgovarjala Ivan Mehle-Janko in Žan Hrovat. Na načelstvo OZNE je bila vezana tudi posebna zaščitna oz. oficirska enota, ki je varovala in opravljala druge naloge za potrebe organizacije. Nameščena je bila v zidnici Alfonza Laknerja iz Črnomlja, njen štab pa v sosednji zidnici ob cerkvi.⁸ Za življenje in delo v Bazi 24 je Maček 28. julija 1944 izdal posebni hišni red, ki so se ga vsi, ki so živeli in delali v bazi, bolj ali manj držali, kot se tega tudi sam spominja v anekdotah v "Spominih".⁹

Navodila o delu, v katerih je natančno označil tudi spremembe v organiziranosti s posebnim poudarkom na vojaškem principu, je Maček podal v okrožnici o pošiljanju poročil, ki jo je hkrati z amnestijskim odlokom in odlokom o zaplembi imovine sodelavcem okupatorja posredoval svojim sodelavcem.¹⁰ V njej je poudaril, da so se "v skladu s federativno ureditvijo nove Jugoslavije posamezni odseki narodne oblasti decentralizirali ne samo na federativne sestavne dele države, temveč tudi na posamezne pokrajinske in okrožne sektorje v okviru ene in iste federativne enote. V nasprotju s tem pa je ostal sektor oddelka za zaščito naroda strogo centraliziran za celo državo in seveda centraliziran tudi v okviru Slovenije same. Tako centralizacijo narekuje že sam karakter našega dela in nalog, ki se postavljajo pred naš oddelek, ker na uspešnem izvrševanju teh nalog v katerikoli federativni enoti enako zainteresirani vsi federativni deli države, torej vsa Jugoslavija, ker je notranja fronta Jugoslavije proti njenim notranjim sovražnikom ena in ista ter nedeljiva. Poleg tega pa še narekuje centralistični značaj našega sektorja sam vojaški značaj, vojaški princip, na katerem je naš aparat zgrajen." V nadaljevanju opozarja na strogo hierarhijo pri izpolnjevanju ukazov, saj vsaka prekršitev pomeni kršitev vojaške discipline. Šefi odsekov so bili zadolženi, da načelstvu OZNE za Slovenijo redno pošiljajo 15- dnevna politična situacijska poročila, 15-dnevna delovna poročila in mesečna organizacijska poročila, tekoče pa so seveda obveščali načelstvo oddelka o problemih in mu pošiljali gradivo. Za prvo delovno in politično poročilo je bil določen čas od 15. novembra do 1. decembra 1944, prvo organizacijsko poročilo pa za dobo od 1. novembra do 1. decembra 1944. Iz navedenih datumov vidimo, da se je sama reorganizacija oz. delo po novih smernicah začelo sorazmerno pozno, šele konec leta 1944, kar pa seveda ne pomeni, da vmes delo ni teklo.

⁸ Podatke o kadrih OZNA za Slovenijo so na podlagi arhivskih dokumentov, spominov in fotografij rekonstruirali člani republiškega odbora OZNE za Slovenijo ob pripravah na razstavo ob 45. obletnici ustanovitve OZNE za Slovenijo maja 1989. Hrani avtorica.

⁹ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije (dalje AMNZ), 301/4, Hišni red z dne 28.7.1944.

¹⁰ AMNZ, f. 301/4, okrožnica Oddelka za zaščito naroda za Slovenijo.

Iz obsežnega poročila načelstva OZNE o sovražnih agenturah na teritoriju Slovenije je razvidno, kako številni so bili tisti o katerih je OZNA za Slovenijo zbiral podatke.¹¹ Zato bi rada s številkami predstavila, koliko borcev OZNE za Slovenijo se je trudilo poraziti sovražnike namere.

Načelstvo OZNE za Slovenijo je štelo v začetku januarja 1945 skupno 55 oseb, od tega je bilo v samem načelstvu 10 ljudi, spremljevalcev in kuharic je bilo 5, intendantca in saniteta (za vso bazo 24) je štela 30 oseb ter zaščitna četa 10 oseb. Število se do konca vojne ni spremenilo.

V Prvem odseku OZNE za Slovenijo so bili 4, v posebnih linijah: za Primorsko 10 oseb, za Avstrijo 13 (od katerih je eden padel) in za Madžarsko 5 oseb (eden padel) ter v Trstu 8 oseb, skupno torej 40 oseb. V prvi sekciji za oblast 7. korpusa jih je bilo 5, v prvi sekciji za oblast 9. korpusa 5 in v prvi sekciji za oblast Štajerske in Koroške 3 osebe. Skupno je imel prvi odsek 53 oseb, katerih število je ostalo kljub reorganizaciji enako, saj so posamezne ljudi premestili samo na druga področja dela. Zmanjšalo se je le za število padlih.

Drugi odsek OZNE za Slovenijo je imel 216 ljudi. Od tega je v samem drugem odseku delalo 16 ljudi, v drugi sekciji za 7. korpus 41 ljudi, v drugi sekciji za oblast 9. korpusa 58 ljudi, na Štajerskem in Koroškem 55 ljudi. Sem je spadala tudi OZNA na letališčih, ki je štela 4 ljudi. V ta odsek so spadali tudi vsakokratni udeleženci kontraobveščevalnega tečaja, tako je bilo npr. novembra 1944 na tečaju 42 ljudi.¹² Številčnost tega odseka je bila še večja zaradi organiziranosti, saj so vanj spadala okrožna pooblaščenja OZNE, ki so nastala po ukinitvi okrožnih izpostav odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS 18. avgusta 1944.

Tretji odsek OZNE za Slovenijo je imel v začetku januarja 1945 skupno 71 oseb, od tega je bilo v samem tretjem odseku 5 ljudi, v tretji sekciji OZNE za oblast 7. korpusa 4 osebe in v njegovih enotah 20 oseb. Tretja sekcija odseka za oblast 9. korpusa je štela prav tako 4 osebe, v enotah jih je bilo torej 20 in skupno 24 ljudi.

V tretji sekciji za oblast Štajerske in Koroške so bili 4, 14 pa jih je bilo v enotah. Do konca vojne je bilo le malo sprememb. Tako je bilo npr. v enotah 9. korpusa marca 1945 31 pooblaščenec, aprila pa 34. Ob sami ustanovitvi tretjega odseka namreč pooblaščenči še niso bili imenovani v vseh enotah in so se ta mesta izpopolnjevala postopoma.

Četrtni in peti odsek, v okviru katerih je delalo več sektorjev, sta imela v vodstvu 2 osebi, v kartotečno-statističnem sektorju jih je bilo 13, v elektro-tehničnem sektorju 6 oseb, radiotelegrafistov je bilo 8, foto sektor je imel 3 osebe, za nabave

¹¹ AMNZ, f. 301/4, Sovražne agenture za teritorij Slovenije, nedat. Poročilo je zelo obsežno, saj šteje 17 strani in vsebuje kot dodatek tudi grafični prikaz SS policijskega poveljstva za Jadransko primorje in njegovo povezanost z italijanskim notranjim ministrstvom oz. s specialnim inšpektoratom policije za Julijsko krajino.

¹² AMNZ, f. 301/5, organizacijsko poročilo II. odseka OZNE za Slovenijo 1.12. 1944.

pa je bil zadolžen en član. Skupno stanje januarja 1945 je bilo 33 oseb, do aprila 36 oseb, po prvem aprilu pa 46 oseb. V okviru tega odseka sta potekala tudi radiotelegrafski tečaj, ki ga je obiskovalo najprej 44 tečajnikov, ki so zaključili šolanje 28. decembra 1944 in nato še 40 tečajnikov, od katerih je nadaljevalo specialni tečaj 26 tečajnikov. Strojepisni tečaj pa je obiskovalo 26 tečajnic.

Za zaščito in oskrbo Baze 24 je delovala zaščitna četa, ki je bila od avgusta 1944 v sestavi 1. brigade VDV. Vodil jo je Milan Volčič, komandir je bil Gvido Melink in za njim Stane Gradišar. Namestnik komisarja je bil Franjo Remc in za njim Alojz Trtnik-Rafl. Ta četa je varovala bazo vse do osvoboditve in je spremljala ljudi na poti od Krupljaka do Postojne v Ljubljano, kamor so prispeli 10. maja 1945. Avgusta 1944 je bila za oskrbo Baze 24 ustanovljena tudi komanda baze. Njen prvi komandant je bil Milan Apih, za njim pa Andrej Oblak. Komandant baze naj bi združeval delo vseh posameznih služb (intendancy), kar pa ni bilo v celoti uresničeno, saj je bil Maček sam neposredno v stiku z vsemi, še posebno z zaščito.

Na Stražnem Vrhju je bila nameščena tudi sovjetska vojaška misija, ki je bila del sovjetske vojne misije v Jugoslaviji. Sestavljali so jo polkovnik Nikolaj Kirilovič Patrahajcev, podpolkovnik Boris Nikolajevič Bogomolov, starejši narednik Ljubo Georgij Leonidovič in mlajši narednik Jevgenij Petrovič Kufkov ter zastavnica Dušanka Perović.¹³ Sovjetska vojna misija za Slovenijo je 5. marca 1944 odšla iz vrhovnega štaba in po poročilu politkomisarja glavnega štaba Slovenije prispela v Metliko 17. marca 1944. Od 18. marca do 25. decembra 1944 jo je vodil polkovnik Patrahajcev, ko pa je 27. 12. 1944 odpotoval v Moskvo, je šef misije postal podpolkovnik Bogomolov.¹⁴ Član te misije Ljubo Georgij Leonidovič je pod imenom Boris Lihov vodil radiotelegrafski tečaj, hkrati pa je bil šef za zveze te misije. Jevgenij Petrovič Kufkov je bil šifrant. Dušanka Petrovič, ki je bila misiji dodeljena že v vrhovnem štabu, je bila prav tako radiotelegrafistka. Nekoliko za njimi se je pri Dragatušu spustila skupina sovjetskih padalcev, ki so jo tvorili zdravnik dr. Nikolaj Naumov-Kolja, ki je še z dvema ženskama tvoril sanitetno ekipo, ter trije obveščevalci - majorji NKVD: Ivan Zavaronkov-Škrjanček, Saša Sorokoumov in Viktor Berezinov-Pavlov. Z njimi je prišla tudi šifrantka Tanja Šilovič-Kerševani. Naloga Sorokoumova in Zavaronkova je bila kontraobveščevalna zaščita angleške in ameriške misije, medtem ko se je Berezinov ukvarjal z ruskimi vojaki-ujetniki, ki so po kapitulaciji Italije iz ujetniških taborišč prišli v naše brigade. Skupaj s Tanjo Kerševani je Berezinov tudi skušal splesti mrežo za pridobivanje informacij med našimi najvišjimi funkcionarji in, kakor navaja Maček v svojih Spominih, snubil ljudi za svojo obveščevalno službo in jih nekaj tudi pridobil.¹⁵

¹³ AS II, f. 12/2, dopis načelnika vrhovnega štaba Arse Jovanovića 5.3. 1944.

¹⁴ AS II, f. 53/1, dopis obveščevalnega oddelka GŠ NOV in POS 27.12. 1944.

¹⁵ Ivan Maček: Spomini. Zagreb 1981, str. 227; AMNZ, f. 301/87.

Razen te misije sta sovjetsko vojno misijo pri devetem korpusu tvorila Ivan Petrovič-Ribačenko in Leonid Sergejevič-Mihajlovič, ki sta s padalom pristala v noči med 5. in 6. junijem 1944 na območju 7. korpusa in od tam odpotovala v štab 9. korpusa. Čez dva meseca se jima je pridružil tudi Fedor Molovskovski-Luganov, ki je razpredel svojo obveščevalno mrežo na področju Trsta, Gorice in severne Italije. Svoje obveščevalce, ki so prišli iz Sovjetske zveze, je pošiljal v Italijo, Francijo in Španijo, pa tudi v garibaldinske enote. V četrti operativni coni je do decembra 1944 obveščevalno deloval podpolkovnik Bogomolov, z njim pa dr. Aleš Bebler in kot radiotelegrafistka Stana Brezar-Seka.

Prvi odsek OZNE za Slovenijo - za delo na zasedenem ozemlju

Oddelek za tujino odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS se je preimenoval v I. odsek OZNE za Slovenijo za delo na zasedenem ozemlju. Načelnik je bil dr. Slavko Zore, njegovi pomočniki pa so bili Vidko Hlaj, Vladimir Diehl, ki je kasneje prešel v drugi odsek, dr. Anton Vratuša in v letu 1945 Ivo Svetina. Varnostnik je bil Srečo Lipovec, administracijo pa je vodila Nevenka Vrezec.¹⁶

Na prvi odsek sta bili direktno vezani organizaciji v mestih Ljubljana in Trst. Vendar v Ljubljani ni prišlo do reorganizacije, ampak je praktično vse do konca vojne še vedno delovala obveščevalna služba, del nekdanje varnostno-obveščevalne službe. Obstoji sicer osnutek predloga o organizaciji OZNE za mesto Ljubljana, ki pa do konca vojne, to je do osvoboditve, ni bila ustanovljena. O stanju v Ljubljani je v Bazi 24 poročal Ivo Svetina, ki je bil do 31. 12. 1944 vodilni politični delavec v Ljubljani. Obveščevalno službo OF v Ljubljani je vodila do svoje aretacije 26. 1. 1945 Neda Grzinič.

Naloga prvih odsekov in prvih sekcij OZNE korpusnih oblasti je bilo zbiranje in urejanje podatkov, še posebno naslovov glavnih sovražnikovih obveščevalnih ustanov ter njihovih najvažnejših agentov in uslužbencev v vseh najvažnejših mestih. Ob pričakovani osvoboditvi je bila namreč glavna naloga OZNE ujeti voditelje sovražnih obveščevalnih centrov, zajeti njihove arhive in glavne agente, da bi jim tako onemogočili nadaljnje obveščevalno delo. Zato so podatke zbirali v treh glavnih smereh. V skupino podatkov o sovražnikovih agenturah in policijah so spadali podatki o nemških, ustaških, italijanskih, bolgarskih, nedičevskih, četniških, belogardističnih, madžarskih in romunskih agenturah. V drugo skupino podatkov je bil uvrščen kvizlinški državni aparat: na Hrvaškem, v Srbiji, Sloveniji, Makedoniji, Črni gori, Bosni in Hercegovini, Vojvodini in Istri. Pri tem so upoštevali, da je bilo treba državni aparat popisati po pomembnosti, tako npr. upravni, finančni, transportni itd. V zadnjo skupino podatkov pa so spadale kvizlinške vojaške formacije, in sicer: četniki, ustaši, domobranstvo, nedičeva državna straža, ljotičevci, Rupnikovo domobranstvo in razne milice.

¹⁶ Rekonstrukcija kadrov I. odseka za razstavo 45. obletnice OZNE za Slovenijo maja 1989. Hrani avtorica.

Čeprav je bilo v osnovnem navodilu o ustanovitvi OZNE določeno, da I. odseki praviloma ne izvajajo aretacij, pa je v primeru, da so imeli zbrane podatke in ob nevarnosti, da bi se jim sovražniki v splošni zmedi ob osvoboditvi zmuznili, bilo možno, da so tudi oni opravljali aretacije. Praviloma pa so se v osvobojenih mestih oblikovali II. odseki, katerih naloga je bilo izvajanje aretacij in privedb osumljenih oseb. Posebno nalogo so imeli I. odsek in I. sekcije v zvezi s tujino. Njihova naloga je med drugim bila, da najdejo primerne ljudi, ki so jih kot rezidente (zaupnike) poslali čez mejo, da bi jim bili v oporo za povojno delo. Glede na to, da je bilo navodilo za delo I. odsekov, ki se je nanašalo na vse območje Jugoslavije, zelo splošno, ga je moral vsak prvi odsek, tako tudi prvi odsek OZNE za Slovenijo, prilagoditi svojim razmeram in seveda poročati OZNI za Jugoslavijo o sprejetih sklepih.¹⁷ Glede na to, da je hkrati z Ivanom Mačkom odšel v Drvar tudi Edo Brajnik, ki je bil že prej član centralne komisije VOS-a in vodja oddelka za tujino odseka za notranje zadeve, ki je nato ves čas vojne ostal v OZNI za Jugoslavijo in je delal v I. odseku, je bil stalen pretok informacij zagotovljen. Brajnik je OZNI za Slovenijo oz. njenemu I. odseku poslal vsa poročila, ki jih je o delu slovenske reakcije v Rimu zbral dr. Franček Kos.¹⁸

Po reorganizaciji odseka za notranje zadeve so Kosovi podatki in zveze bili namenjeni direktno OZNI za Jugoslavijo in niso šli več preko OZNE za Slovenijo.

Posebna naloga, ki jo je dobil I. odsek OZNE za Slovenijo, je bila spremljanje položaja v Istri in severni Italiji, v zvezi z nemškimi pripravami na obalah severnega Jadrana in v neposrednem zaledju ob pričakovanem izkrcanju anglo-ameriških čet. Zato so spremljali politiko slovenske reakcije do Primorske oz. Julijske krajine, kakor tudi italijansko javno mnenje v zvezi z priključitvijo teh delov k Jugoslaviji ali Italiji. Glede na to, da je to področje za svojo odskočno desko uporabljala vsa reakcija (pri tem so posebno pozorno posvetili delovanju četniškega vojvode Dobroslava Jevdjevića), je bila naloga prvega odseka, da te centre ali izkoristijo ali uničijo. Spremljali so tudi dejavnost angleške in ameriške obveščevalne službe, ki je pošiljala svoje agente na naše ozemlje kot tudi globlje v Avstrijo. Njihova naloga je bilo spremljanje političnega razporeditve, pa tudi iskanje zveze in oskrbovanje avstrijskih partizanskih odredov, če bi se ustanovili. Med splošne naloge je spadalo poročanje o organizaciji in delu nemške in italijanske obveščevalne službe po vsej Sloveniji in Istri.¹⁹

Takoj po sprejetih navodilih je avgusta 1944 posebna skupina oficirjev OZNE odšla na južno Primorsko. Vodil jo je Albert Svetina-Erno, v njej pa je bil tudi Vidko Hlaj. Njihova naloga je bila, da zberejo in preverijo čim več podatkov o nemških pripravah na obalah severnega Jadrana in v neposrednem zaledju na

¹⁷ AMNZ, f. 301/2, dopis Maksa Bačaja šefa I. odseka OZNE za Jugoslavijo načelniku oddelka za zaščito naroda - I. odsek 22.9. 1944.

¹⁸ AMNZ, f. 301/2, pismo Štefana Brajnika 27.9. 1944 I. odseku OZNE za Slovenijo.

¹⁹ AMNZ, f. 301/2, pismo Maksa Bačaja, šefa I. odseka OZNE za Jugoslavijo I. oddelku OZNE za Slovenijo 9.8. 1944.

izkrcaje angloameriških sil. Hkrati pa so odkrivali delovanje zavezniških obveščevalcev, predvsem Intelligence service-a.²⁰ Kmalu so se vrnili v Belo krajino, Vidko Hlaj, pa je ostal v Trstu, kjer je izvedel reorganizacijo po novih navodilih. Nekaj ljudi prejšnjega južnega sektorja so razporedili na odsek korpusne oblasti 9. korpusa, nekateri so prišli na radiotelegrafski tečaj - med njimi Ivan Grzetič-Žitomir, ki je padel 10. 1. 1945 v Borštu pri Trstu potem, ko je vzpostavil redno radiotelegrafsko zvezo med Trstom in Bazo 24.²¹

Delo v Trstu je vodil Franc Špacapan-Črt, njegov namestnik je bil Ciril Braniselj, v prvi sekciji OZNE za Trst pa so delali še: dr. Srečko Košuta in Oskar Kovačič, ki sta vodila kvartne obveščevalne službe v Trstu, Lavra Godnič, poročena Ferligoj, Slava Kenda, por. Hlaj, Marija Metlika, poročena Pavček, Fedora Hrvatina, poročena Šabec, Miroslav Žerjav in Silvo Rožanc. Dušan Munih-Darko je bil komandant vseh varnostnih skupin v Trstu in je padel v Borštu pri Trstu 10. 1. 1945.²² V okvir sekcije za Trst so spadali tudi Koper, Milje in Tržič. Zaradi 'proval' v septembru 1944 je bilo delo zelo otežkočeno. Mesto je bilo razdeljeno na deset rajonov, razen tega pa so imeli specialne zveze v okupatorjevih vrstah, kakor tudi v vrstah italijanske in slovenske reakcije.²³

Sredi januarja 1945 je Vidko Hlaj spet odpotoval na južno Primorsko v Brkine z obveščevalci Bojanom Buncem, Samom Macarolom in Brankom Božičem, ki je padel marca 1945 v Brkinih. Skupino je spremljalo od 15 do 20 varnostnikov iz VDV, ki jih je vodil Albert Gruden-Blisk. Z njimi sta bila tudi radiotelegrafista Anica Bukovec in Jože Samec, ki sta vzdrževala dnevno radijsko zvezo z Bazo 24. Naloga te obveščevalne skupine je bila, da je dnevno spremljala prodor zavezniških armad proti Trstu in Primorju. Ta skupina je delovala na tem območju vse do osvoboditve Trsta, do 29. aprila 1945. Poleg obveščevalnih nalog je njena varnostna skupina izvedla tudi več vojaških akcij.²⁴

Trst je bil zelo pomemben tudi za preskrbo, predvsem s tehničnimi pripomočki. Pri tem je delala Majda Novak-Branka. Tako jim je uspelo dobiti cinkografijo, več radiooddajnih aparatov, filme za fotosekcijo, kakor tudi blago za oficirske obleke in trakove za oznake. Pridobili so tudi avto znamke Fiat za akcije po mestu.²⁵

Navodila za politično poročanje, ki jih je Vidko Hlaj dobil od centra (še pred reorganizacijo), so določala, da naj sporoči natančne podatke o stanju v Italiji: o FNI (Fronta nazionale Italiana), PCI (Komunistična partija Italije) in ostalih strankah v FNI, o badoljanstvu, italijanskem partizanstvu, o angleških in ameriških vplivih na politiko italijanskih strank in o stranki, za katero so domnevali, da jo

²⁰ Izjava Vidka Hlaja avtorici 16.12. 1985.

²¹ AMNZ, f. 301/4, poročilo o delu I. odseka od 1. do 15.8. 1944.

²² Izjava Vidka Hlaja 16.12. 1985; AMNZ, f. 301/4, poročilo Stevu 17.1. 1945.

²³ AMNZ, f. 301/4, organizacijsko poročilo I. odseka za razdobje od 1.11. 1944 do 1.1. 1945.

²⁴ Izjava Vidka Hlaja 16.12. 1985.

²⁵ AMNZ, f. 301/4, mapa 3, poročila Vidka Hlaja - Toneta Grčarja oz. Steva 21.5. 1944, 27.8. 1944 in 21.10. 1944.

Angleži sami organizirajo, to je za Partito Liberalcomunista elevativo.²⁶

V delokrog I. odseka OZNE za Slovenijo je do sredine decembra 1944 spadalo inozemstvo in okupirano ozemlje Slovenije. Pod okupirano ozemlje so spadale naslednje okupatorjeve postojanke: Novo mesto, Kočevje, Grosuplje, Karlovac, Sušak, Reka in Pula, ki so spadali pod I. sekcijo oblasti 7. korpusa. Postojna, Gorica, Tolmin, Idrija, Kranj, Jesenice, Bled in obmejni pas v Furlaniji so spadali v I. sekcijo oblasti 9. korpusa. Celje, Maribor, Celovec in obmejni pas v Avstriji so spadali v I. sekcijo oblasti za Štajersko in Koroško. Zaradi postopne koncentracije inozemske obveščevalne službe so ustanovili posebne linije za inozemstvo, ki so bile vezane direktno na odsek, njihovi šefi pa so imeli funkcije pomočnikov v I. odseku. Posebne linije so bile za Italijo, Avstrijo in Nemčijo ter za Madžarsko, vendar se je njihovo delo kmalu preneslo v prvi odsek.

Ko so v drugi polovici decembra 1944 izvršili reorganizacijo, so I. sekcijam odvzeli vsa okupirana ozemlja (postojanke) in jih dodelili v delokrog skupnega odseka ali pa so postavili oddelke mestne OZNE, ki so bili podrejeni direktno oddelku preko odsekov korpusnih oblasti. Prav tako so ukinili posebne linije (ekspoziture za inozemstvo) in jih prenesli v delokrog I. sekcij. Spremembe niso mogli izvesti za Prekmurje in Madžarsko, saj so bile zveze prekinjene zaradi stalnih ofenzivnih sunkov okupatorja.²⁷

Posebna linija za Italijo je bila postavljena na Primorskem; vodil jo je najprej dr. Anton Vratuša za njim pa Milan Osredkar-Marko. Njegov sedež je bil pri odseku oblasti 9. korpusa, vendar je delal popolnoma samostojno in je bil direktno podrejen I. odseku načelstva OZNE za Slovenije. Na pot je dr. Vratuša krenil 30. oktobra 1944 in s seboj je vzel radiopostajo z radiotelegrafistko. Njegova naloga je bila, da obnovi stare zveze bivšega oddelka za inozemstvo pri odseku za notranje zadeve. Z njim so delali Jolanda Majerič, rojena Krajnik, Ilka Bignomi, roj. Devetak, Anica Frank, roj. Peric, Hermina Žgur, roj. Žižmond in Albina Haas-Bina, ki je bila aretirana v Trstu 2. aprila 1945 in ustreljena 28. aprila 1945.²⁸

Poročila, ki so bila rezultat dela te posebne linije, so se nanašala na italijansko narodnoosvobodilno gibanje, Komunistično partijo Italije, Komitet narodne osvoboditve za severno Italijo. Izdelali so seznam vodilnih slovenskih reakcionarjev, ki so bili med vojno v Rimu, kot tudi pregled italijanske obveščevalne službe v Jugoslaviji pred septembrom 1943. Ta je bil pomemben, saj so bili prepričani, da je nekatere ljudi bivše italijanske obveščevalne službe OVRE (prostovoljne organizacije za uničenje protifašizma, to je politične policije, ki je bila za vso Italijo razdeljena na štiri cone) uporabljala tudi fašistična republikanska SID (italijanska vojaška protišpijonažna služba).

²⁶ AMNZ, f. 301/4, dopis Marjance (dr. Vita Kraigherja) Stevu 12.4. 1944.

²⁷ AMNZ, f. 301/4; organizacijsko poročilo I. odseka za razdobje od 1.11. 1944 do 1.1. 1945 z dne 6.1. 1945.

²⁸ Ilegalna imena so razrešena s pomočjo rekonstrukcije Vidka Hlaja.

Posebna linija za Avstrijo in Nemčijo

Na Štajerskem je zasilno delovala posebna linija za Avstrijo in Nemčijo. Vodil jo je Miloš Ogrizek-Samo, ki sta ga že od marca spremljala spremljevalca Janež Tone-Feliks in Tone Koncilija. Razen spremstva sta opravljala tudi kurirske posle in vzdrževala zveze med drugim tudi z Ogrizkovim pomočnikom Dušanom Burjem-Petrom. Dušan Burja je že 1. 12. 1944 padel v Framu pri Mariboru, pred smrtjo pa je uničil tudi ves arhiv, tako da njegovih poročil nimamo. Za vodjo je bil imenovan Vlado Majhen-Rafael, ki pa se ni javil vse do januarja 1945. Zveze so imeli vzpostavljene v Gradcu, na Dunaju in v Kapfenbergu. Ogrizek je v Bazo 24 pošiljal poročila po zvezi, ki jo je organiziral na sektorju Šentjurja, preko nekega železničarja, ki je vozil do meje bivše ljubljanske pokrajine. Pri Kresnicah je pošto oddajal na javko, od koder je v center potovala od dveh dni do enega tedna. Vsa vojaška poročila so šla v glavni štab.²⁹ V poročilih, ki jih je vodstvo odseka ocenilo za zelo skromna, je bil glavni poudarek na strankah v Avstriji, ki so delovale legalno pred priključitvijo Avstrije k Nemčiji, po priključitvi pa so bile ilegalne. To so bile socialnodemokratska, monarhistična, klerikalna in Komunistična partija Avstrije. Glede na to, da Ogrizek ni dobil novih navodil, razen tistih, ki jih je dobil že pred odhodom marca 1944 je za svoje glavno delo imel zbiranje vojaških podatkov zaradi bližanja fronte, spremljanje obveščevalne službe SD in arhiva: kje je in kako bo evakuiran, (zaradi dobre mreže sodelavcev so mnogi nemški arhivi s področja Štajerske prišli v roke OZNE), ter kot zadnjo nalogo priprava agenture za povojno delo. Tako so recimo iz Gradca poslali imenski seznam z naslovi pripadnikov Schutzpolizeia, članov Propagandamta Graz, partijskih funkcionarjev in članov NSDAP iz Graza, članov NSDAP v svetu NSDAP, žandarmerijskih funkcionarjev iz Graza, vodij žandarmerijskih postaj v različnih krajih zgorje Štajerske in podobno.³⁰

Posebna linija za Prekmurje in Madžarsko

Posebno linijo za Prekmurje in Madžarsko je vodil Slobodan Šumenjak-Miran. Ker je odšel na pot še v času delovanja odseka za inozemstvo in ker so bile zveze z njim zelo slabe, je za organizacijske spremembe na področju svojega dela zvedel zelo pozno. Po drugi strani pa tudi v Bazi 24 niso vedeli za njegovo smrt - padel je 22. 10. 1944 - in so mu celo poslali 24. 10. 1944 Bogdana Hrovata-Miho, ki naj bi postal njegov pomočnik, hkrati pa še dva radiotelegrafista in nekaj pozneje še dva domačina iz Prekmurja Jožeta Korena in Janeza Cimermana.³¹ Iz dopisov med Šumenjakom in vodstvom I. odseka je razvidno, da je bil Šumenjak eden tistih, ki so jih ruski obveščevalci snubili za zbiranje informacij o Madžarski ter

²⁹ AMNZ, f. 301/4, poročili Samota 6.1. 1945 in 26.11. 1944; ustna izjava Miloša Ogrizka-Samota avtorici 26.8. 1991.

³⁰ AMNZ, f. 301/4, poročila iz Graza.

³¹ AMNZ, f. 301/4, pismo Mirana 24.10. 1944.

tamkajšnje organiziranje obveščevalne mreže. Šumenjak je takšne naloge odklonil, o tem obvestil vodstvo odseka, ki mu je tudi izrecno naročilo, da je za svoje poročanje odgovoren samo svojemu neposrednemu predpostavljenemu, vsako drugo sodelovanje pa naj odkloni.³² Na svoji poti v Prekmurje je Šumenjak nekaj časa vzdrževal zvezo tudi z odsekom za Štajersko, saj ob reorganizaciji ni bilo na sedežu nikogar, ki bi prevzel delo. Pot v Prekmurje ga je vodila skozi Šmarje pri Jelšah, čez Kozjansko, najtežji pa je bil prehod čez Dravo, saj je bila reka na obeh straneh zelo zastražena. Na poti sta ga spremljala Ivan Orel-Rastko in Jernej Osolin-Drago, ki ju je ob prihodu na Madžarsko 24.7.1944 poslal nazaj čez mejo, da bi zanj vzdrževala zvezo.³³ Prvo pismo iz Budimpešte je poslal 13. 8. 1944 in v njem opisal tudi politične razmere na Madžarskem vse od padca Bela Kuna do leta 1944.

Drugo Šumenjakovo poročilo z Madžarskega pa je I. odsek OZNE za Slovenijo posredoval I. odseku OZNE za Jugoslavijo, saj ga je napisal in odposlal 26. septembra 1944 neposredno pred padcem Horthyjevega režima na Madžarskem.³⁴ Politični pregled za Prekmurje je napisal Miško Kranjec, Šumenjak pa ga je posredoval oblastnemu komiteju KPS za Štajersko. Vendar je tudi v tem pismu opozarjal na slabe zveze, saj dotlej ni dobil niti nikakršnih novic od odseka niti navodil za delo. Skupaj s Kranjcem si je prizadeval ustanoviti odbor OF za Mursko Soboto in Lendavo. Smrt Slobodana Šumenjaka je prekinila njegovo zelo pomembno obveščevalno delo kot tudi njegovo politično aktivnost. Ranjen je bil 20. oktobra 1944 v viničariji Jolande Kirbisch pri Vaneči vasi ob napadu madžarskih orožnikov. Skupaj z njim sta bila še Franc Kos, ki je bil takoj mrtev in Stane Červič-Bojan, ki je bil ranjen. Šumenjak je naslednji dan umrl v Murski Soboti, njegovo truplo pa so Madžari izpostavili sramovanju.³⁵

Za Šumenjakovo smrt so v odseku zvedeli šele sredi decembra 1944. Ker pa so bile zveze že prej slabše, so za preverjanje zvez in kot njegovega pomočnika na pot poslali Bogdana Hrovata-Miha. Vsa pisma Bogdana Hrovata so na odsek prišla, hkrati s prvimi sedmimi pa tudi zadnje poročilo Šumenjaka. Iz sporočila Miranovega kurirja izhaja, da je bila Šumenjakova smrt posledica izdaje. Bogdan Hrovat je poročal odseku oz. Slavku Zoretu prvič 1. 11. 1944 s kurirske postaje TV 16, kamor je prispel dan prej. Zelo podrobno je opisoval pot, o kateri je vodil vsakodnevne beležke. Hkrati je sedež odseka opozarjal, da od njega ne dobi nobenega odgovora. Po poti je opravljal kontrolo relejnih stanic, da bi ugotovil, kje je zastoj v posredovanju pošte. Šumenjak je ves čas vzdrževal pisne stike tudi s svojim dekletom Mileno Bokša-Božo, ki pa jih je prekinil dva meseca pred smrtjo, za katero tudi ona ni vedela. Hrovat je prispel v Prekmurje 9. 12. 1944 in ugotovil okoliščine Šumenjakove smrti. V Prekmurju je ostal vse do

³² AMNZ, f. 301/4, pismo Mirana Florjanu 14.5. 1944 in odgovor Miranu 17.6. 1944.

³³ AMNZ, f. 301/4, pismo Mirana Florjanu 24.7. 1944.

³⁴ AMNZ, f. 301/4, Splošno stanje na Madžarskem, poročilo Mirana 26.9. 1944.

³⁵ Ferdo Godina: Prekmurje 1941-1945. Ljubljana 1980, str. 117-147.

osvoboditve, ko je od aprila do junija 1945 opravljal delo pooblaščenca OZNE za okrožje Ljutomer. Vendar njegova poročila o položaju v Prekmurju ali na Madžarskem v arhivu niso ohranjena.³⁶

Ljuba Dornik-Šubelj

FOUNDING OF THE NATIONAL PROTECTION DEPARTMENT FOR SLOVENIA

S u m m a r y

The National Protection Department for Slovenia (OZNA) was founded in May 1944, following the reorganisation of the Interior Affairs Section of the Presidency of the Slovene National Liberation Council (SNOS) from which both the Foreign Affairs and the Intelligence Departments were reallocated and only the National Protection Department remained. At the same time, this department was transferred to the National Defence and, therefore, under military jurisdiction. As an integral part of a Yugoslav organisation, it had strictly hierarchical, military type structure. It was headed by Ivan Maček.

The department was divided into four sections. The first was to operate on the occupied territory, the second on the liberated territory, the third was responsible for counter-intelligence in the army, and the fourth for keeping records and statistics, radio-telegraphy, photography, and, from February 1945, for the OZNA training centre for Slovenia. In August 1944 a special protection squad was formed within the First VDV Brigade, whose task was the protection and supplying of Base 24 where the OZNA Headquarters for Slovenia were located. On Stražni vrh, there was also a Soviet military mission whose members participated in the training of radio-telegraphers and in the counter-intelligence protection of the British and American missions.

The activity on the occupied territory of the OZNA's First Division for Slovenia is presented in more detail. This division was directly connected with its organisations in Ljubljana and Trieste. In Ljubljana, the intelligence still operated in the framework of the former Security-Intelligence Service. The OZNA's first divisions and sections within the Corps Headquarters were responsible for the collection and processing of data, especially the addresses of major enemy intelligence institutions and agents. The OZNA's main task after the imminent liberation was to capture the leaders of the enemy intelligence centres, their main agents and records, in order to prevent their further activity. Within the division framework, special intelligence lines operated for Austria and Germany and, in Prekmurje, for Hungary.

³⁶ AMNZ, f. 301/4, pismi Bogdana Hrovata-Miha 9.11. 1944 in 11.11. 1944.

Bogdan Hrovat-Miha, znan na Štajerskem tudi po vzdevku "Puklasti Miha" zaradi telesne hibe, je bil rojen 20.5. 1923 na Planini pri Rakeku. Osnovno šolo in 7 razredov gimnazije je končal v Mariboru, kamor se je preselil z družino. Junija 1941 je bil z družino izgnan v Balego pri Čačku, nato je bil v Ljubljani do odhoda v partizane. Ker je stanoval v internatu Učiteljskega doma, je bil tu skupaj z bratom povezan v mladinski OF, bil je član SKOJ in njegov okrajni sekretar za Vič. Pred vojno je bil po politični opredelitvi pripadnik Sokola, zaradi telesne hibe pa je imel močan občutek manjvrednosti. V KPS je bil sprejet avgusta 1943. Od junija do septembra 1943 je bil inštruktor oblastnega komiteja SKOJ-a, od septembra do oktobra 1943 je bil sekretar SKOJ-a v Šlandrovi brigadi. Od oktobra 1943 do aprila je bil šef protiobveščevalne službe v Pohorskem odredu in Zidanškovi brigadi. Sodeloval je pri zaslišanjih in likvidacijah domnevnih plavogardistov, tudi na grozovit način, kar je imelo izredno negativen vpliv na partizansko gibanje na Štajerskem. Od aprila do junija 1944 je bil v partijski šoli v Kočevskem Rogu in od junija do oktobra 1944 na Dolenjskem. V OZNO je bil vključen, ko ga je Ivan Maček poslal za šumenjakom in je v njej ostal vse do svoje smrti. Od junija do avgusta 1945 je bil referent OZNE za mesto Maribor, do novembra 1945 obveščevalec I. odseka OZNE in nato do septembra 1946 referent II. odseka UDV v Ljubljani. Premeščen je bil v IV. odsek, kjer se je 29.2. 1948 tudi ustrelil na službenem mestu, potem ko je bil poklican na odgovornost zaradi svojega obnašanja na Štajerskem v času NOB.

Inštitut za novejšo zgodovino je izdal knjigo

KLJUČNE ZNAČILNOSTI SLOVENSKE POLITIKE V LETI 1929-1955 (Znanstveno poročilo)

o odprtih vprašanjih bližnje preteklosti. Težišče poročila je v prikazu prelomnih točk, ključnih za razumevanje slovenske novejšje zgodovine. V poročilu obravnavajo avtorji predvsem vprašanja iz političnega razvoja, pa tudi druge vidike (gospodarske, socialne, kulturne), na katere je politika vplivala. Delo je razdeljeno na tri poglavja, v katerih avtorji obravnavajo razvoj v tridesetih letih 20. stoletja, ko smo Slovenci živeli v okviru Kraljevine Jugoslavije in so politična in ideološka nasprotja naraščala, čas druge svetovne vojne in povojno obdobje do srede 50. let, ko je pritisk totalitarne države popuščal in je razvoj dobival demokratičnejše poteze.

Avtorji poročila so priznani slovenski zgodovinarji:

dr. Zdenko Čepič, prof. dr. Tone Ferenc, dr. Aleš Gabrič, dr. Bojan Godeša, mag. Boris Mlakar, prof. dr. Dušan Nečak, dr. Jože Prinčič, prof. dr. Janko Prunk, dr. Božo Repe, dr. Anka Vidovič-Miklavčič, prof. dr. Peter Vodopivec, prof. dr. Milan Ževart.

Knjigo (111 strani), v kateri je na zgoščen način predstavljena slovenska politična zgodovina obdobja, ko je v slovenski družbi značilen razcep, ki je opazen še danes

lahko kupite po ceni 1050 SIT na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, Ljubljana (v knjižnici).

Matejka Jeraj

Delavski zaupniki v Sloveniji v obdobju socializma

1. Delavski zaupniki pred letom 1945

Delavski zaupniki so bili zakoniti zastopniki delavcev, ki so posredovali v delovnih sporih med delavci in delodajalci ter skrbeli za izvajanje delavske zaščitne zakonodaje. Volili so jih vsi v obratu zaposleni delavci, zato so jih včasih imenovali tudi obratni zaupniki. Uživali so zaupniško imuniteto, praviloma jih podjetniki zaradi njihovega delovanja ne bi smeli niti odpustiti iz službe niti jih na kakršenkoli način preganjati.¹

Delavski zaupniki so se kot ena izmed organizacijskih oblik delavskega gibanja pojavili ob koncu prve svetovne vojne. V Sloveniji je bila ta institucija uvedena decembra 1918 in je bila v začetku precej tesno povezana z institucijo obrtnega nadzorništva, zato "bi do neke mere njeno vlogo lahko razumeli kot kontrolo in nadziranje proizvodnje",² medtem ko so kasnejši pravni predpisi njihovo dejavnost omejili in jim določili le vlogo posrednika med delavci in delodajalci, na upravljanje podjetij pa niso imeli nikakršnega vpliva.³

Naredba celokupne Narodne vlade SHS v Ljubljani glede obrtnega nadzorništva z dne 18. decembra 1918,⁴ ki je območje obrtnega nadzorništva za Kranjsko s sedežem v Ljubljani raztegnila na vse ozemlje Narodne vlade SHS v Ljubljani (čl. 1), je določala uvedbo delavskih zaupnikov v vseh obratih, ki so bili pod nadzorstvom obrtnega nadzorništva v Ljubljani, to nadzorništvo pa naj bi bilo z njimi "v najožjem stiku" (čl. 2). Notranjo ureditev institucije delavskih zaupnikov naj bi določila posebna naredba (3. člen), vendar pa je zakonski predpis, ki je določal pristojnosti, dolžnosti, način delovanja in izvolitve delavskih zaupnikov, izšel šele precej kasneje.

Osnovne določbe o delavskih zaupnikih je vseboval že zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922.⁵ Ta je določal uvedbo delavskih zaupnikov v vseh podjetjih v državi (čl. 108), ki naj bi ščitili gospodarske, socialne in kulturne interese delavcev, sodelovali pri oblikovanju individualnih in kolektivnih delovnih pogodb ter pri določanju akordnih tarif in povprečnih ter minimalnih zaslužkov, v kolikor jih niso uravnavale delovne pogodbe, posredovali v sporih med delavci

¹ France Kresal: Sindikati in njihov boj za izboljšanje socialnega in materialnega položaja delavstva v Sloveniji v obdobju 1918-1941. Sindikalno gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 29; isti: Kolektivne pogodbe kot vir delovnega prava. Delavski zaupniki, Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje, Ljubljana 1991, str. 87 (dalje Kresal, Delavski zaupniki).

² Kresal, Pregled razvoja, str. 152.

³ Prav tam, str. 153.

⁴ Uradni list (dalje UL) Narodne vlade SHS v Ljubljani št. XXVIII, 28.12. 1918.

⁵ UL Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, pokrajinske uprave za Slovenijo, št.74, 13.7. 1922.

in delodajalci glede zaposlovanja in plačevanja delavcev, skrbeli za dosledno izvajanje vseh zakonskih predpisov v zvezi z delovnim časom, zdravjem, življenjem in socialnim zavarovanjem delavcev, stremeli za vzdrževanjem reda in discipline v podjetjih, sodelovali pri upravljanju delavskih humanitarnih ustanov (konzumne zadruge, društva za medsebojno pomoč itd.) in dajali delodajalcem predloge za izboljšanje dela v podjetjih (čl. 109). Število zaupnikov je bilo odvisno od števila zaposlenih delavcev (čl. 114). Izvoljeni so bili za dobo enega leta (čl. 112), ob koncu mandata pa so bili dolžni predložiti pismeno poročilo o opravljenem delu pristojni inšpekciji dela (čl. 116). Volitve so bile neposredne in tajne, aktivno volilno pravico pa so imeli vsi delavci, ki so bili v tem času zaposleni v podjetju in ki so bili stari nad 18 let (čl. 111). Postopek za izvedbo volitev je bil dokaj zapleten in dolgotrajen. Izvajali so ga volilni odbori. Sprva so jih sestavljali najstarejši delavci podjetja, kasneje pa so člane teh odborov izbirali iz vrst bivših zaupnikov (čl. 113). Delavski zaupniki niso dobivali za svoje delo nobene plače ali nagrade, delo pa so bili praviloma dolžni opraviti izven delovnega časa (čl. 117). Delodajalci niso smeli odpustiti ali preganjati delavskih zaupnikov zaradi opravljanja njihovih dolžnosti v skladu z zakonom (čl. 119). O sporih med delavci samini, med delavci in delodajalci ter v sporih povezanih s poslovanjem zaupnikov, so odločale pristojne inšpekcije dela oziroma ministrstvo za socialno politiko (čl. 119).

Volilni postopek so podrobneje določala navodila za volitve delavskih in nameščenskih zaupnikov v podjetjih, ki spadajo pod zakon o zaščiti delavstva z dne 23. decembra 1927.⁶

Pri izvedbi volitev so sodelovale delavske zbornice, ki so morale volilnim odborom priskrbeti ves potreben material in nositi vse stroške volitev, nadzorovale pa so jih pristojne inšpekcije dela (čl. 12, 38 in 39). Te so bile dolžne ukrepati proti vsem delodajalcem, ki ne bi spoštovali navodil o volitvah (čl. 40), denarne kazni pa so se izrekale v korist fonda za zaščito delavskih in nameščenskih zaupnikov pri pristojni delavski zbornici (čl. 41). Način delovanja zaupnikov pa je določil poslovnik o delovanju delavskih in nameščenskih zaupnikov z dne 23. decembra 1927,⁷ ki je posebej poudaril posredniško-pomirjevalni značaj delavskih zaupnikov. Ti namreč niso smeli sprejemati delavcev v obrat niti jih odpuščati iz obrata, niso smeli določati mezd ali akordnih postavk (čl. 6). Lahko so le sprejemali prošnje in pritožbe posameznih delavcev in jih oddali svojemu starešini, zakonitemu zastopniku delavcev v podjetju, ki je obvestil prizadetega delodajalca. Če pa intervencija starešine ni bila uspešna ali če je zaradi nepopustljivosti bodisi delodajalcev bodisi delavcev pretila nevarnost stavke, je moral o tem nujno obvestiti pristojno inšpekcijo dela (čl. 7-9).

⁶ UL ljubljanske in mariborske oblasti Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, št.3, 9.1. 1928.

⁷ Prav tam.

V mnogih podjetjih so bili delavski zaupniki izvoljeni že pred izidom zgoraj omenjenih navodil in poslovnika, zato je marsikateri podjetnik lahko oviral njihovo delovanje, jih preganjal in jim odrekal vlogo legalnih delavskih predstavnikov.⁸

Med drugo svetovno vojno delavski zaupniki niso delovali.

2. Delavska zaščita po nastanku nove, jugoslovanske države

Slovensko politično vodstvo se je že jeseni 1944 odločilo za ukinitve delavsko-zaščitnih ustanov, ki so delovale v prejšnji državi, in poudarilo, da glede "vprašanja delavske enotnosti pod vodstvom KP" ne bi smelo biti "nobenega kompromisa in popuščanja". Vse dotedanje tovrstne ustanove bi bilo treba "principielno razbiti", njihovo delo pa bi morali prevzeti sindikati. Sicer pa naj bi bilo "vprašanje delavskih ustanov in njihovih oblik dokončno rešeno v jugoslovanskem merilu."⁹

Razpust t. i. "delavskih ustanov" je predvidel tudi Tone Fajfar, član Odbora Delavske enotnosti, predvojni krščanski socialist in sindikalni funkcionar. Napovedal je ustanovitev enotnih strokovnih organizacij, ki naj ne bi pomenile "zgolj sredstva delavstva za obrambo lastnih gospodarskih koristi," ampak bi morale biti tudi "najvažnejši činitelj industrijske proizvodnje s posebno nalogo, da pospešujejo obnovo industrije ter sodelujejo pri njenem nadaljnjem razvoju." Te organizacije naj bi bile "zakonito priznani zastopnik delavskih interesov", zato bi lahko odpadli vsi "posredovalci", med katere je uvrstil tako delavske zbornice kot obratne zaupnike. Njihove naloge naj bi prevzele nove "delavske organizacije," ki bi morale pomeniti "središče delavskega udejstvovanja na polju združništva, strokovne izobrazbe in kulture", delavci, ki bi jih zastopale take organizacije oziroma njihovi izvoljeni zastopniki, pa bi s tem postali "izključen gospodar v delavskih socialnih ustanovah (Okrožni urad, borza dela itd.)."¹⁰

Resolucija o ureditvi najbolj perečih socialnih vprašanj, sprejeta na državni sindikalni konferenci 23. januarja 1945 v Beogradu, je sicer vsebovala zahtevo po vrnitvi vseh "delavskih ustanov" delavstvu, "ki ima edino pravico do njih", vendar pa je načrtovala ohranitev delavske zbornice, ki naj bi obdržala funkcijo pravne zaščite delavcev in delavskih zaupnikov, medtem ko naj bi Javna borza dela kot samostojna institucija prenehala obstajati. Posredovanje dela naj bi prevzela delavska zbornica, izplačevanje pomoči nezaposlenim pa osrednja zavarovalna ustanova.¹¹

Delavska zbornica je bila v Sloveniji ukinjena že leta 1945, čeprav so bile tovrstne ustanove v drugih predelih Jugoslavije ukinjene šele z uredbo o odpravi

⁸ Kresal, Delavski zaupniki, str. 88.

⁹ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I, (dalje AS I), fond CK ZKS, zapisnik seje CK KPS, 24.10. 1944.

¹⁰ Delavska enotnost, Ponatis prvih letnikov, ki so izhajali v letih osvobodilne vojne in ljudske revolucije. Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije v Ljubljani, 1954; Delavska enotnost (dalje DE) III, 20.11. 1944, št.1, str. 54, Delavske strokovne organizacije v novi Jugoslaviji.

¹¹ AS, fond Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije (dalje RS ZSS), škatla 8, mapa 2, Resolucija o ureditvi najbolj perečih socialnih vprašanj v Demokratični federativni Jugoslaviji.

Delavskih zbornic, Osrednje uprave za posredovanje dela in javnih borz dela z dne 18. aprila 1946.¹² V začetku junija 1945 je Glavni odbor (GO) Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Jugoslavije (ESZDNJ) izdal navodila za poslovanje delavskih zbornic v prehodni dobi, vendar pa je GO Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Slovenije (ESZDNS) menil, da obnovitev take ustanove v Sloveniji ne bi bila smotrna. Zato je sestavil t. i. Spomenico o nezmožnosti obnove Delavske zbornice za Slovenijo,¹³ v kateri je obrazložil svojo odločitev. Menil je namreč, da je državna sindikalna konferenca načrtovala le začasno ohranitev delavskih zbornic, kajti novi sindikati v prvem razdobju svojega delovanja naj še ne bi bili sposobni uresničevati vseh svojih nalog. Slovensko sindikalno vodstvo pa je menilo, da navodila Glavnega odbora ESZDNJ za Slovenijo niso primerna, saj naj bi organiziranje novih sindikalnih organizacij v Sloveniji "hitro in lepo" napredovalo, poleg tega pa delavska zbornica v Sloveniji v času osvoboditve sploh ni več obstajala. Po zasedbi Ljubljanske pokrajine se je namreč z naredbo italijanskega visokega komisarja Ljubljanske pokrajine Delavska zbornica sicer preimenovala v Pokrajinsko delavsko zvezo (PDZ), ki pa je poleg Delavske zbornice vključevala tudi strokovne organizacije. Ministrstvo za notranje zadeve je že 18. maja 1945 razpustilo PDZ v Ljubljani, vse njene naloge in premoženje pa preneslo na sindikate. S tem je GO slovenskih sindikatov že prevzel delovna področja in lastnino Delavske zbornice kot sestavnega dela PDZ. Zato bi morali, če bi hoteli realizirati navodila jugoslovanskega sindikalnega vodstva, že ukinjeno zbornico ponovno ustanoviti, premoženje PDZ razdeliti med novo ustanovljeno zbornico in sindikalne organizacije, ob ukinitvi delavskih zbornic v vsej državi pa njeno premoženje spet prenesti na sindikate. Tak postopek naj bi bil povsem nesmiseln in birokratski.¹⁴

Tako so slovenski sindikati že takoj po osvoboditvi prevzeli ne le naloge bivših strokovnih organizacij, ampak tudi delovno področje delavske zbornice in imeli pomembno vlogo tako pri obnovitvi te ustanove kot tudi pri volitvah in nadaljnjem delovanju delavskih zaupnikov.

3. Obnovitev delovanja delavskih zaupnikov v letu 1945

Vodstvo ESZDNJ se je zavzelo za oživitev institucije delavskih zaupnikov, vendar pa je poudarilo, da "je treba vprašanje delavskih zaupnikov urediti na povsem nov način, ker so se s pridobitvami narodno-osvobodilne borbe bistveno spremenili predpogoji za delovanje teh organov delavske zaščite".¹⁵ Menilo je namreč, "da mora organizirani delavski razred za uspešno obnovo industrijske proizvodnje dobiti tudi večjo vlogo pri organizaciji in upravljanju podjetij oziroma

¹² UL FLRJ št.33/1946.

¹³ AS, RS ZSS, šk. 1, spis št.12(53), Spomenica o nezmožnosti obnove Delavske zbornice za Slovenijo, 21.6. 1945.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, O delavskih zaupnikih, 26.12. 1945.

da mora imeti tudi neposrednejši vpliv na gospodarsko življenje nasploh", delavski zaupniki pa naj bi predstavljali nek "aktiven dejavnik za sodelovanje med delovnimi ljudmi na eni strani ter podjetjem oziroma njegovo upravo kot neposrednim delodajalcem v imenu državne, ljudske oblasti na drugi".¹⁶

V skladu s tem mnenjem in na zahtevo sindikatov je bil oblikovan zakon o delavskih zaupnikih, ki ga je 23. julija 1945 sprejelo predsedstvo AVNOJ.¹⁷ Že 26. oktobra istega leta je predsedstvo začasne ljudske skupščine DFJ na predlog ministra za socialno politiko izdalo Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o delavskih zaupnikih (poverjenikih) z dne 23. julija 1945,¹⁸ 16. julija 1946 pa je izšlo tako imenovano prečiščeno besedilo zakona z nazivom Zakon o potrditvi, spremembah in dopolnitvah zakona o delavskih zaupnikih z dne 23. julija 1945 in zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o delavskih zaupnikih z dne 26. oktobra 1945.¹⁹ Zakon iz julija 1945 je predvidel volitve delavskih zaupnikov le v zasebnih, združenih in državnih podjetjih. Spremenjeni in dopolnjeni zakon je delavske zaupnike uvedel tudi v ustanove, državne urade, zasebne, združne in javne organizacije, medtem ko je prečiščeno besedilo zakona iz leta 1946 delavske zaupnike že označilo kot predstavnike delavcev, nameščencev in uslužbencev, s čimer naj bi bili delavci povsem izenačeni z nameščenci in uslužbenci, s tem pa tudi fizično delo z umskim. Po prvem zakonu naj bi delavski zaupniki skrbeli za zaščito socialnih in gospodarskih interesov delavcev in pomagali pri pospeševanju proizvodnje, zakon o spremembah in dopolnitvah zakona iz oktobra 1945 pa je njihovo dejavnost razširil in podrobneje opredelil, tako da so se bili delavski zaupniki dolžni zavzemati za zaščito socialnih, gospodarskih in kulturnih interesov delavcev, nameščencev in uslužbencev, pomagati pri pospeševanju dela in delovne discipline v podjetjih, uradih, ustanovah in organizacijah, kontrolirati proizvodnjo in izvajanje načrta v vseh podjetjih, razen v tistih, ki so delala za vojaške potrebe ter pomagati pristojnim organom, ki so nadzorovali izvajanje zakonov, uredb, odredb, pravilnikov in odločb državnih organov.²⁰ Najpomembnejšo novost pa je predstavljala pravica delavskih zaupnikov do nadzorovanja proizvodnje. Njen predlagatelj, minister za socialno politiko DFJ, je menil, da bi "onemogočanje sodelovanja delavskih zaupnikov pri kontroli proizvodnje pomenilo izkazovanje nezaupanja delodajalca, kar pa je v veliko primerih že bila država, do delavskega razreda".²¹ Tudi sindikati so izdelali svoj predlog, po katerem naj bi delavski zaupniki kot voljeni prestavniki delavcev in nameščencev nekega podjetja sodelovali tudi pri vodenju podjetja, saj zakon iz julija 1945 po njihovem mnenju

¹⁶ Zdenko Čepič, Janko Prunk: Vloga in položaj delavskega razreda v jugoslovanski revoluciji (1941-1947). Borec, 38, 1986, št. 2, str. 113-114 (dalje Čepič-Prunk, Vloga in položaj delavskega razreda).

¹⁷ UL DFJ št. 54/1945.

¹⁸ UL DFJ št. 85/1945.

¹⁹ UL FLRJ št. 58/1946.

²⁰ Dejavnost delavskih zaupnikov je bila podrobneje opredeljena z odredbo za izvajanje zakona o delavskih zaupnikih z dne 7.6. 1946 (UL LRS št. 42/1946).

²¹ Čepič-Prunk, Vloga in položaj delavskega razreda, str. 114.

ni bil povsem v skladu z interesi delavskega razreda in z vlogo delavskega razreda v gospodarstvu, ki je bil dolžan z vsemi močmi sodelovati pri izboljšanju in povečanju proizvodnje.²² Z zakonom uvedena pravica do nadzora nad proizvodnjo in izvajanjem proizvodnega načrta naj bi imela "ogromen pomen za neprestano vzdrževanje zanimanja delavcev in nameščencev za proizvodnjo" in hkrati pomenila tudi "novo močno pobudo za večje napore pri povečanju proizvodnje, zgraditvi in izboljšanju podjetij, v katerih bodo s svojim delom ustvarjali gmotne dobrine in s tem dvigali blagostanje naših narodov".²³ Vendar je temu odločno nasprotoval predsednik gospodarskega sveta, ki je menil, da bi se morali delavski zaupniki ukvarjati predvsem s socialno zaščito, tarifno politiko, sklepanjem kolektivnih pogodb in določanjem norm, medtem ko naj bi si na gospodarskem področju prizadevali le za boljšo delovno disciplino in večjo delovno storilnost ter vzpodbujali racionalizatorstvo, udarništvo in tekmovanje. S spremembami zakona iz oktobra 1945 so delavski zaupniki sicer dobili možnost izvajanja "posredne delavske kontrole, vendar le v mejah posvetovalnih pristojnosti do uprave podjetij oziroma do organov ljudske oblasti, medtem ko možnosti sodelovati neposredno pri upravljanju niso imeli".²⁴

Zakon o spremembah in dopolnitvah iz oktobra 1945 tudi ni več vseboval določb o kaznovanju delavskih zaupnikov. Dvanajsti člen zakona o delavskih zaupnikih z dne 23. julija 1945²⁵ je namreč določal, da se tisti delavski zaupnik, ki prekorači svoje zakonske pravice ali ne dela vestno in s tem "oškoduje interese proizvodnje", kaznuje z javnim opominom, denarno kaznijo do 1000 din ali s prisilnim delom do treh mesecev. Tako zakon iz oktobra 1945²⁶ kot tudi spremenjeno in prečiščeno besedilo zakona iz julija 1946²⁷ sta določala le kazni za delodajalce oziroma njihove predstavnike, zastopnike ali upravnike, ki bi ovirali delavske zaupnike in člane volilnih odborov pri opravljanju njihovih z zakonom določenih dolžnosti, in sicer: opomin, ki se na stroške krivca objavi v dnevnem časopisju, denarno kazen do 5000 din, prisilno delo brez odvzema prostosti do 3 mesecev. Zadnji kazenski ukrep je bil predviden za tiste primere, v katerih bi delodajalec proti delavskemu zaupniku ravnal "s posebno brezobzirnostjo". Med posebno oteževalne okoliščine pri odmerjanju kazni je zakon uvrstil "hudobni namen, družbeno pokvarjenost krivca in povrat".²⁸ Spore, povezane z delavskimi zaupniki, ki so nastali med delavci podjetja samimi ali med delavci in delodajalci,

²² DE, 3.11. 1945, št. 25, Pravice delavskih zaupnikov (prevod iz zveznega časnika Rad).

²³ DE 7.12. 1945, št.30, Priprava za izvedbo volitev delavskih zaupnikov.

²⁴ Prav tam. Več o tem glej: Zakonodavni rad predsedništva AVNOJ i predsedništva privremene narodne skupštine SFRJ (19.11. 1944 - 27.10. 1945), po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd 1951; Rad zakonodavnih odbora predsedništva AVNOJ i privremene narodne skupštine DFJ (3.4. - 25.10. 1945), po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd 1952.

²⁵ UL DFJ št. 54/1945.

²⁶ Glej 11. člen zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o delavskih zaupnikih z dne 23.7. 1945, ki je izšel 26.10. 1945. UL DFJ št. 85/1945.

²⁷ Glej 11. člen zakona o delavskih zaupnikih z dne 16.7. 1946. UL FLRJ št. 58/1946.

²⁸ Prav tam.

je reševala sindikalna podružnica sporazumno z upravo podjetja, če pa sporazuma ni bilo mogoče doseči, je o spornih vprašanjih odločal okrožni ljudski odbor oziroma njegov odsek za inšpekcijo dela,²⁹ ki je bil pristojen tudi za nadzor nad delovanjem delavskih zaupnikov.³⁰

4. Volitve delavskih zaupnikov

Minister za socialno politiko DFJ je 31. julija 1945 na podlagi 16. člena zakona o delavskih zaupnikih izdal uredbo o volitvi delavskih zaupnikov,³¹ ki bi jih bilo treba opraviti v vseh uradih, podjetjih, ustanovah in organizacijah z vsaj petimi zaposlenimi delavci, in sicer v času od 15. januarja do 15. februarja 1946.³² Volitve³³ je organiziral GO ESZDNS. Izdelal je posebna navodila, ki naj bi volilnim odborom olajšala delo in pripomogla k temu, da bi volitve potekale čim skladneje z zakonskimi predpisi. Po teh navodilih so bili okrožni ljudski odbori zadolženi za imenovanje okrožnih volilnih komisij, v vseh podjetjih, uradih in ustanovah z najmanj petimi zaposlenimi pa je bilo treba ustanoviti volilne odbore. Sindikalne podružnice so morale v skladu z navodili svojih krajevnih medstrokovnih svetov posredovati predloge za sestavo volilnih odborov okrožnim volilnim komisijam, te pa so na podlagi predlogov posameznih podružnic imenovalе člane volilnih odborov, ki so jih morali potrditi okrajni oziroma četrtni ljudski odbori. Volilni odbori, sestavljeni najmanj iz treh članov, so morali sestaviti sezname vseh zaposlenih delavcev, nameščencev in uslužbencev ter objaviti razpis volitev. Predlagatelj kandidatne liste je bila lahko sindikalna organizacija ali skupina posameznikov, ki je imela v primeru zapaženih nepravilnosti pri izvedbi volitev pravico do pritožbe na pristojno okrajno sodišče. Po preteku pritožbenega roka je moral predsednik volilnega odbora sklicati sejo vseh izvoljenih, poročilo in zapisnik o opravljenih volitvah, volilnem izidu in konstituiranju delavskih zaupnikov pa poslati pristojnemu okrožnemu oziroma mestnemu ljudskemu odboru in Glavnemu odboru ESZDNS.³⁴

Vendar pa partijsko vodstvo ni zaupalo svobodni odločitvi volivcev, ampak je menilo, da morajo partijske organizacije prevzeti iniciativo v svoje roke in z "vso pozornostjo" sodelovati pri volitvah delavskih zaupnikov: "Celice v obratih so dolžne voditi račun, kdo je v volilnih komisijah v tovarnah in kdo naj bo zaupnik. One naj preko sindikatov postavijo prvo in drugo".³⁵ V skladu s temi smernicami je tudi sindikalno vodstvo svojim članom takole svetovalo: "Novi delavski zaupnik, tisti, ki ga bomo kandidirali za te volitve, mora imeti vse pozitivne vrline razredno zavednega delavca. Zavesten in discipliniran pri delu, predan delavskemu razredu

²⁹ Glej 18. člen odredbe ministra za delo LRS z dne 7.6. 1946. UL LRS št. 42/1946.

³⁰ Glej 17. člen zgoraj navedene odredbe.

³¹ UL DFJ št. 56/1945.

³² Odlok o razpisu volitev delavskih zaupnikov z dne 13.12. 1945. (UL DFJ št. 98/1945).

³³ Način volitev se ni bistveno razlikoval od tistega pred letom 1941.

³⁴ AS, RS ZSS, šk. 22, spis št. 18 (766), Delavski zaupniki, Ljubljana, 1946.

³⁵ AS, CK ZKS, zapisnik seje sindikalne komisije pri CK KPS, 17.12. 1945, govor Vide Tomšič.

in svojemu ljudstvu; nepomirljiv v odnosu do škodljivcev in ljudskih sovražnikov; nesebičen in požrtvovalen, s čustvom do tovariša, ki ga mora ščititi in zastopati; v svesti si ciljev in nalog, ki jih postavlja gospodarska obnova prav v njegovem podjetju ali ustanovi, do skrajnih možnosti strokovno izobražen, da bo lahko vsestransko nadzoroval proizvodnjo in da dela za njen dvig - vse to so vrline, ki jih mora imeti delavski zaupnik. O vsem tem je treba dobro premisliti pri kandidiranju in volitvah delavskih zaupnikov.”³⁶ Zato je pozvalo sindikalne organizacije, naj se intenzivno posvetijo zadnjim pripravam na volitve, izvedejo vse, z zakonom predpisane ukrepe in oblikujejo končne predloge za kandidate delavskih zaupnikov.³⁷

Uredba o volitvah delavskih zaupnikov (čl. 3) z dne 31. julija 1945³⁸ je sicer omogočala predložitev večih kandidatnih list, vendar pa je bila partijska direktiva drugačna. Članom partijskih celic je bilo namreč naročeno, da je treba “gledati na to, da se ne bodo pojavile dve liste temveč samo ena lista in da do volitev sploh ne pride,”³⁹ temveč, da se prizna samo ena lista”, vendar pa bi morali biti pri tem “spretni in delati v okviru zakona, da ne bi prišlo do kakih razdorov v delavskih vrstah”.⁴⁰ GO ESZDNS je ta navodila takole obrazložil: “Če hočemo, da se bodo naloge, ki jih zakon daje zaupnikom res izvajale, je predvsem naša naloga, da stremimo za enotnostjo. Ne smemo dovoliti, da bi se v kateremkoli podjetju postavljalo več list, kot se je to npr. delalo v predaprilski Jugoslaviji, kjer so se potem izvoljeni zaupniki na več listah, na mesto, da bi ščitili interese delavstva, med seboj kregali, kar je bilo tudi v interesu tistih, ki so v predaprilski Jugoslaviji vladali in izkoriščali delovno ljudstvo”.⁴¹ Sicer pa slovensko sindikalno vodstvo pravzaprav niti ni pričakovalo več kandidatnih list,⁴² saj ni nabavilo niti glasovnic niti kuvert.⁴³

Čeprav je bila v večini primerov zares vložena le ena kandidatna lista,⁴⁴ pa volitve kljub temu niso zadovoljivo potekale. Politične organizacije si po mnenju Glavnega odbora slovenskih sindikatov niso dovolj prizadevale, da bi delavce in nameščence pravočasno in ustrezno “pripravile”, pa tudi strokovne zveze volitvam delavskih zaupnikov večinoma niso posvečale dovolj pozornosti. Zato so k delu volilne komisije, ki je delovala pri GO ESZDNS, pritegnili tudi tajnike strokovnih

³⁶ DE, 11.1. 1946, št.2, Ali ste že izvedli zadnje priprave za volitve delavskih zaupnikov.

³⁷ Prav tam.

³⁸ UL LRS št. 42/1946.

³⁹ Peti člen uredbe o volitvi delavskih zaupnikov z dne 31.7. 1945 (UL DFJ št. 56/1945) pravi namreč takole: “Ako je bila vložena samo ena kandidatna lista, volivni odbor to na dan volitev ugotovi in vpiše v zapisnik in brez glasovanja razglasi kandidate s te liste za izvoljene delavske zaupnike.”

⁴⁰ AS, CK ZKS, zapisnik seje sindikalne komisije pri CK KPS, 17.12. 1945, govor Vide Tomšič.

⁴¹ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, Kako bomo volili delavske zaupnike. Iz poročil in zapisnikov o poteku volitev je razvidno, da so podjetja, uradi in ustanove ta priporočila v večini primerov tudi upoštevali (AS, RS ZSS, šk. 26-33).

⁴² V navodilih za izvedbo volitev delavskih zaupnikov je namreč zapisalo: “Spričo enotnosti delavcev in delovne inteligence, ki se bo manifestirala tudi pri volitvah delavskih zaupnikov, na dve ali več kandidatnih list skoraj ni računati.” AS, RS ZSS, šk. 22, spis št. 18 (766).

zvez, ki so jih porazdelili po okrožjih, kjer so morali usmerjati in kontrolirati delo posameznih podružnic. Tisti člani komisije, ki so bili včlanjeni v KP, so bili dolžni sodelovati tudi s partijskimi organizacijami na terenu, vendar pa naj bi se še vedno pogosto dogajalo, da "tovariši", ki bi morali "Komitetu odgovarjati za sindikalno delo, o istem navadno niso imeli pojma",⁴⁵ pa tudi aktivisti OF tem volitvam marsikje niso posvetili nikakršne pozornosti.⁴⁶

Sicer pa so se pri delu posameznih okrožij pokazale precejšnje razlike. Medtem ko so si v celjskem okrožju člani volilne komisije smotrno razdelili naloge in takoj začeli z delom, pa tudi partijska organizacija je bila "precej budna", so v novomeškem okrožju z delom začeli prepozno. Partijski funkcionarji se za izvedbo volitev niso zanimali: neenotnosti sicer v glavnem ni bilo, saj so bile oblikovane enotne kandidatne liste, "vendar pa tudi ni bilo opaziti, da bi se polagala važnost na to, kdo bo izvoljen".⁴⁷ V mariborskem okrožju "so se hoteli dvigniti na mesta delavskih zaupnikov razni politični špekulanti, invalidi iz nemške vojske, ki so bili ranjeni v borbah proti partizanom, potem razni Kulturbundovci", v ljubljanskem okrožju, na primer, pa je bilo "vse delo v glavnem pravilno izvedeno", le na Jesenicah "se je pojavilo malo sektaštva in to predvsem s strani partijcev proti social-demokratom".⁴⁸ Pojavljale pa so se še drugačne nepravilnosti. Namesto, da bi najprej predlagali svoje kandidate posamezni oddelki in da bi potem na skupnem sestanku izmed njih izbrali res najprimernejše, je na primer v tovarni Erlich v Mariboru kar volilni odbor sam oblikoval kandidatno listo, v Trzinu so za zaupnike kandidirali izključno mojstri, v Trbovljah pa le delavci. Še posebej pa je GO slovenskih sindikatov svaril pred tole nevarnostjo: "Po nekaterih podjetjih se pojavljajo primeri, da se za kandidate postavlja ljudi z nečisto preteklostjo. Več takih primerov je bilo v mariborskem okrožju. Tu vidimo, da sindikalne organizacije sploh niso smatrale mesto delavskega zaupnika za važno in odgovorno, da sploh niso preštudirale zakona o delavskih zaupnikih ter na ta način niso vedele, kako važno vlogo bo ta zaupnik igral v podjetju in pri obnovi. Na drugi strani so pa naši nasprotniki ta zakon dobro preštudirali ter poskušali na račun naše malomarnosti in deloma nevednosti vriniti svoje elemente na ta mesta. Dolžnost sindikalnih organizacij je, da te naklepe reakcionarjev prepreči, da te ljudi na množičnih sestankih razkrinkava in postavlja na njihovo mesto dobre in zavedne tovariše in tovarišice."⁴⁹

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Glej AS, RS ZSS, šk. 26-33, ki vsebujejo zapisnike in poročila o volitvah delavskih zaupnikov v tovarnah, podjetjih in delavnicah.

⁴⁷ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, poročilo o delu volilne komisije za izvedbo volitev delavskih zaupnikov pri GO ESZDN Slovenije. Poročilo je sicer nedatirano, vendar je očitno nastalo nekje ob koncu roka, ki je bil določen za izvedbo volitev.

⁴⁸ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, Naši aktivisti in volitve obratnih zaupnikov, nedat.

⁴⁹ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, poročilo o delu volilne komisije za izvedbo volitev delavskih zaupnikov pri GO ESZDN Slovenije, ki je bila ustanovljena 24.1. 1946, nedat.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Mišljeni so zgoraj opisani primeri.

5. Dejavnost delavskih zaupnikov v obdobju 1945-1946

O sami dejavnosti delavskih zaupnikov je ohranjenega zelo malo gradiva, saj so obstajali le kratek čas. Vsaj deloma pa je njihovo delovanje mogoče osvetliti na podlagi zapisnika konference delavskih zaupnikov julija 1946 v Kranju, na kateri so bila med drugim podana tudi tale poročila oziroma opisi poročil:

“Intex:⁵⁰ Preskrbeli smo za delavce kurivo. Napeljali smo s pomočjo delegata v tovarni pitno vodo v gotove oddelke. Sodelujemo pri nagradah, pri živilskih kartah, kontroli v kuhinji in pri urejanju plač. Z upravo podjetja smo v dobrih odnošajih.

Iskra:⁵¹ Glede discipline je tov. omenil zelo različno. V nekaterih oddelkih je dobra, v nekaterih slaba, v nekaterih je pa sploh ni. Imamo velike težkoče radi ind. šole. Vajenci so sedaj učenci in se bo njihove prestopke kaznovalo po šolskem sistemu. Dobivajo namesto plače štipendijo. Ustanovil se bo za te učence šolski internat. Preskrbeli smo za delavce kurivo.

Jug, tvornica gume: Do sedaj smo imeli 10 sej. Na sejah se rešujejo večinoma problemi glede plač. Imamo svojega pravnega referenta. Radi sabotaže v tovarni je bilo odpuščenih 6 delavcev. Gledali bomo, da se bo dvig norm dvignil za 10 %. Odnosi med podjetjem in delavstvom so odlični.

Gradis:⁵² Predvsem so najslabše stanovanjske razmere. Delo na mostu je bilo obremenjeno z raznimi težkočami. Odnosi med delavci in vodstvom podjetja so zelo slabi.

Ogrizek: Produkcija pri nas se ne more zvišati. Manjka vsega in poleg tega imamo še pokvarjene stroje. Odnosi vodstva in del./avcev/ so dobri.

Prah:⁵³ Odnosi so dobri. Imamo težkoče glede udarniškega dela. Kurivo za delavce se bo preskrbelo.

Tekstilindus:⁵⁴ Tajnica ne sklicuje sestankov redno. Imamo jih zelo različno od 3 do 6 tednov, potem pa traja sestanek do 5 ur. Pripomnil je glede zdravnikov. Ko zdravnik pride v hišo, vpraša najprej ali je na bol./niško/ blagajno ali na svoje stroške. Če je bolnik na bol./niško/ blagajno pravi zdravnik 'saj ne bo nič z njim' ali pa 'saj mu nič ni'. Take razredne stopnje se bodo morale odpraviti v najkrajšem času. Ko smo obravnavali glede obleke in smo hoteli sklicati sestanek je rekel eden od del./avskih/ zaupnikov, da sestanek sploh ni potreben. Vodstvo nima pravega odnosa do delavstva ali pa sploh noče pomagati. Premog smo že razdelili. Imamo tarifni sporazum glede plače.

Naproza:⁵⁵ Pri uslužbencih manjka združnega duha. Imamo vsak mesec združne sestanke. Obravnavamo napake in vse predmete, ki se tičejo naše stroke. Predviden je tudi knjigovodski tečaj. Plače so urejene po okrožnici. Delamo

⁵⁰ Inteks - Tekstilna tovarna, Kranj.

⁵¹ Iskra - Tovarna elektronike in finomehanike, Kranj.

⁵² Gradbeno industrijsko podjetje s centralo v Ljubljani in s petimi podružnicami.

⁵³ Prah A. - Tovarna volnenih in bombažnih tkanin, Kranj.

⁵⁴ Tekstilindus - Bombažna tkalnica, Kranj.

⁵⁵ Nabavno-prodajna zadruga.

prekomerno službo. Razčistke ima glavna uprava. Informirani smo tudi mi o vseh stvareh.

Prosvetni delavci: Prirejamo z pionirji nastope. Imamo razne nabiralne akcije. Pričel se je tečaj popravnih izpitov in tečaj za vstop v gimnazijo.

Telefon. sekcija: Tov. je vprašal, zakaj sploh obstajajo v tej službi oz. podjetju (državnem) delavski zaupniki. Vse uredbe pridejo iz višjih forumov - direkcije in po teh se morajo ravnati. Pripomnil je glede Jugobruna in Tekstilindusa. Vsak naj gre v službo na pošto ali k železnici, pa bo videl, kakšno plačo bo imel. Imamo zelo majhno plačo in čakamo, da se bo tudi za nas enkrat stanje izboljšalo. Pri nas se dela vedno, tudi ob nedeljah. Ker pa radi tako nizkih plač ne moremo dajati prostovoljnih prispevkov, upam, da boste s pravim smislom gledali na nas in ne silili, da bi se obvezali koliko bi lahko nabrali. Sklenjeno je bilo čisto prostovoljno, kolikor kdo more pa naj daje. Ker imamo toliko ur dnevnega dela - inštalater celo po 14 ur dnevno - potem izgubiš vso voljo do dela, pa pravijo reakcija. Tovariši to ni reakcija - to je samo nezadovoljstvo dela.

Finančni odsek: Pri nas vse določa ministrstvo in starešina in je vprašanje ali je sploh potrebno, da imajo državne službe delavske zaupnike.

Okraj: Sploh ne deluje. Nima sej in ne sestankov.⁵⁶

Iz poročil posameznih predstavnikov podjetij je torej razvidno, da so se delavski zaupniki ukvarjali predvsem s problemi, povezanimi s preskrbo, stanovanji, zdravstveno službo socialnega zavarovanja, plačami, delovnim časom, udarniškim delom, delovno disciplino in medsebojnimi odnosi, predvsem s tistimi med vodstvom podjetja in delavci. Ponekod so se dokaj redno sestajali, bili dobro informirani in imeli urejene odnose z upravo podjetja, medtem ko so se zastopniki upravnih organov in nekaterih državnih podjetij spraševali, ali je delavske zaupnike v tako imenovanih državnih službah sploh smiselno vzpostaviti, "če vse določa ministrstvo in starešina".⁵⁷

Nezadovoljna delavska zaupnica Marija Bračko, zaposlena v tovarni kemično-tehničnih izdelkov UNIO v Mariboru, se je v imenu članov sindikata svoje tovarne obrnila na Krajevni medstrokovni svet Maribor s prošnjo, naj opozori republiško vodstvo strokovne zveze delavcev in nameščencev kemične industrije v Ljubljani na probleme, ki so nastali zaradi slabega sodelovanja med upravami podjetij, delavskimi zaupniki in sindikalnimi podružnicami. Po njenem mnenju bi morale sindikalne organizacije in delavski zaupniki sodelovati pri oblikovanju predlogov za določanje pač in mezd, upravniki podjetij pa tudi ne bi smeli dajati oblastnim organom nikakršnih podatkov oziroma karakteristik o posameznih delavcih in nameščencih brez vednosti delavskih zaupnikov in zastopnikov sindikata, saj naj bi na tak način izpolnjene vprašalne pole oziroma karakteristike odražale le subjektivno mnenje določenega upravnika. S tem naj bi bila marsikomu storjena

⁵⁶ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, zapisnik konference delavskih zaupnikov v Kranju, 20.7. 1946.

⁵⁷ Prav tam.

krivica, porušena pa naj bi bila tudi "glavna pridobitev osvobodilne borbe, t.j. ljudska oblast, volja, sodba in mnenje ljudstva, v tem slučaju delavstva", ki bi moralo biti v socialistični družbi pravzaprav "enakopravni sodelavec v podjetju". Misel je zaključila z naslednjimi besedami: "Saj vendar ne živimo več v času, ko vlada absolutizem enega samega šefa, ki uveljavlja svoje subjektivno mnenje, ki lahko iz osebnega nerazpoloženja ali sovraštva povzroči posamezniku veliko krivico! Vsi smo sodelavci in ne več sužnji in naš Tito nam je dal pravico soodločanja!" Zato je podpisana pričakovala od svoje strokovne zveze ustrezno pomoč, sicer pa bi se bilo treba po njenem mnenju vprašati: "Čemu smo sicer postavili odbore v tovarnah in delavske zaupnike? Gotovo ne zato, da so samo na papirju, temveč da v vsakem oziru sodelujejo z upravo! V nasprotnem slučaju naše funkcije nimajo smisla!"⁵⁸

Ohranjen je tudi primer o razrešitvi delavskega zaupnika. Upravitelj veležganjarne Addalbert Gusel iz Maribora se je obrnil na personalni odsek Ministrstva za industrijo in rudarstvo s prošnjo, da se delavskemu zaupniku Otonu Severju odvzame mandat in se ga tudi odpusti z dela, "ker je nevaren za red in disciplino v podjetju."⁵⁹ Oton Sever naj bi stikal po pisarniških prostorih v času opoldanskega odmora in pregledoval okrožnice ter zaupne spise ministrstva, s svojim "čvekanjem" naj bi motil delavce pri delu, žalil upravo, ker ni brezplačno delila jabolčnika in namigoval na to, da je bil še prejšnji lastnik, pobegli Nemec, boljši od obstoječih oblasti, ker je dajal delavcem pijačo brezplačno. Oton Sever naj bi se tudi pritoževal zaradi pregledovanja ročne prtljage delavcev ob prihodu in odhodu z delovnega mesta, en dan neopravičeno izostal z dela, nasprotoval popisovanju strojev itd. Svojo odločitev je upravitelj podkrepil tudi s Severjevim obnašanjem med vojno, saj naj bi bil "do zadnjega dne nemški vojak član glazbe Wehrmanschaft, spremljal na kolodvor in sviral Wehrmanom, ko so hodili v hajko na partizane."⁶⁰

6. Vloga delavskih zaupnikov v socialistični državi

Naloge delavskih zaupnikov v Sloveniji in Jugoslaviji v prvih letih po končani 2. svetovni vojni so bile tako sorodne nalogam sindikalnih organizacij, da jih je bilo pogosto zelo težko, če ne skorajda nemogoče razločevati, torej je bila tudi njihova vloga v pogojih socialističnega družbenega reda dokaj podobna vlogi teh organizacij. Zato menim, da razumevanje vloge delavskih zaupnikov v socializmu ni mogoče brez poznavanja pomena in nalog, ki so ga v tem obdobju imele sindikalne organizacije.

⁵⁸ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, dopis Podružnice Zveze delavcev in nameščencev kemične industrije št. 4, Maribor, Krajevemu medstrokovnemu svetu Maribor. Kopija tega dopisa je bila poslana tudi Glavnemu odboru ESZDN Slovenije v Ljubljani.

⁵⁹ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, prepis dopisa Miloša Štrosa, upravitelja Veležganjarne Addalbert Gusel iz Maribora, personalnemu odseku Ministrstva za industrijo in rudarstvo v Ljubljani 2.5. 1945.

⁶⁰ Prav tam.

Vloga sindikatov v socializmu pa je tako v teoriji kot v praktičnem delovanju povsem drugačna od pomena sindikatov v kapitalističnih državah, kjer predstavlja prizadevanje za pridobitev čimširših pravic proti delodajalcem njihovo glavno funkcijo. Jugoslovansko partijsko vodstvo v prvih letih po končani 2. svetovni vojni sicer v javnosti ni povsem odkrito povedalo, kakšno vlogo naj bi imele sindikalne organizacije v novi državi, vendar je iz organizacijske strukture in nalog, ki so jih opravljale, jasno razvidno, da se je pri oblikovanju novih sindikatov ravnalo po sovjetskih vzorih.

Značaj socialističnih sindikatov je začrtal Lenin v nizu člankov in govorov na začetku dvajsetih let tega stoletja in jim namenil predvsem vzgojno nalogo. Zamislil si jih je kot nekakšno "šolo komunizma", ki naj bi pomagala partiji pri oblikovanju "novega človeka", duhovno bogatega, moralno čistega in telesno popolnega, hkrati pa naj bi pripadnike delavskega razreda usposobila tudi za upravljanje in vodenje državne uprave in gospodarstva.⁶¹ Vendar pa v samo upravo sindikati ne bi smeli posegati. Socialistično državo naj bi namreč vodila izključno le t.i. avantgarda delavskega razreda - komunistična partija, sindikati pa bi morali predstavljati le nekakšen vmesni člen med partijo in državo, kar je Lenin takole obrazložil: "Kakor najboljša tovarna z odličnim motorjem in prvovrstnimi stroji ne more več delati, če se pokvari transmisijski mehanizem med motorji in stroji, tako je neizbežna tudi katastrofa socialistične graditve, če je nepravilno izdelan ali če nepravilno deluje transmisijski mehanizem med komunistično partijo in množicami - sindikati."⁶²

Kot šola komunizma so sindikati v začetnem obdobju socialistične države delovali prav na vseh področjih družbenega življenja. Udeleževali so se pri obnovi v vojni porušene države, v obdobju planskega gospodarstva so skrbeli za izpolnjevanje državnega gospodarskega načrta, bili so organizator t.i. socialističnega tekmovanja, ustanavljali in vodili so kulturna, športna in tehnična društva, sodelovali so pri pripravi in sprejemanju pravnih predpisov. Sindikati so v socializmu obdržali tudi neke vrste zaščitno vlogo, ki se načeloma ni preveč razlikovala od klasičnih funkcij, značilnih za sindikate v kapitalističnih državah, ki se izražajo v obrambi delavskih pravic v odnosu do privatnih delodajalcev, v zavzemanju za dosledno izvajanje predpisov s področja delovnega prava, v prizadevanjih za razširitev socialno-ekonomskih pravic delavcev. Toda ta funkcija je bila nujno pogojena s spremembo nosilca oblasti in poddržavljenjem pretežnega dela proizvodjalnih sredstev. Absurdno bi bilo namreč trditi, da se mora delavski razred zaščititi pred samim seboj. Vendar pa je že Lenin predvidel, da bo imela tudi socialistična država vsaj v začetnem obdobju določene birokratske odklone. Zato je določil sindikatom dve povsem protislovni nalogi: na eni strani naj bi ščitili delavce pred deformacijami lastne države, na drugi strani pa naj bi s pomočjo

⁶¹ Putnik Dajić: Sindikati u socialističkim zemljama. Beograd 1963, str. 43.

⁶² V. I. Lenin: O vlogi in nalogah sindikatov v pogojih nove ekonomske politike. Ljubljana 1946, str. 8-9, 11.

istih delavcev zaščitili tudi državo (prizadevanja za boljšo delovno disciplino, za večko učinkovitost proizvodnje ipd.).⁶³

Dvojnost je obstojala tudi v sami metodi sindikalnega dela. Po eni strani naj bi socialistični sindikati delali po vojaško, kajti diktatura proletariata je, kakor je rekel Lenin, "najsrditejša, najtrdovratnejša, najbrezobzirnejša vojna med razredi", hkrati pa bi se morali znati prilagoditi nivoju množice in s posebno taktiko ter z najmanjšim možnim trenjem doseči, da se ta množica povzpne "za stopničico više v kulturnem, gospodarskem in političnem pogledu".⁶⁴

Povprečni slovenski državljani, ki s socializmom ni imel nikakršnih praktičnih izkušenj, pa tudi z razvojem sindikalne teorije v Sovjetski zvezi ni bil seznanjen, ni mogel razumeti vloge sindikalnih organizacij v spremenjenih razmerah. Bila je težko razumljiva bivšim sindikalnim funkcionarjem iz vrst krščanskih socialistov in socialdemokratov, toda prav tako tudi marsikateremu članu komunistične partije. Član slovenskega partijskega vodstva Ivan Maček-Matija je na primer na sestanku CK KPS 24. septembra 1945 ugotavljal, da "člani partije slabo poznajo sindikate, saj v 4 letih borbe o tem ni bilo niti govora." Zatorej ni čudno, da delovanje slovenskih sindikatov v obravnavanem obdobju ni moglo potekati v skladu s pričakovanji. Zaradi prevladujočega nepoznavanja sindikalne problematike partijsko vodstvo namreč ni uspelo izbrati takšnih sindikalnih voditeljev, da o lokalnih funkcionarjih niti ne govorimo, ki ne bi bili hote ali nehote obremenjeni s tistim načinom sindikalnega dela, na kakršnega so bili navajeni v prejšnji državi.

Prav tako kakor ni bila vsesplošno razumljiva vloga sindikalnih organizacij, tako tudi večini delavcev, pa tudi marsikateremu političnemu funkcionarju, ni bilo jasno, kakšne naloge naj bi delavski zaupniki v novi državi pravzaprav morali opravljati. Najpogosteje sta se pojavljala dva, s stališča partijskega vodstva povsem napačna načina razmišljanja, ki so ju označevali s pojmom "ekonomizem" in "sindikalni avantgardizem", očitali pa so ju tako sindikalnim funkcionarjem kot delavskim zaupnikom.

S pojmom "ekonomizem" so označevali tradicionalno razumevanje odnosov med delojemalci in delodajalci, običajno v kapitalističnih državah, ki naj bi se odražalo v zavzemanju za večje plače in za krajši delovni čas, z upiranjem proti uvajanju norm ipd. Po mnenju partije je bil ta pojav najbolj razširjen prav v Sloveniji, vzpodbujali pa naj bi ga predvsem predvojni sindikalni funkcionarji, vzgojeni v socialdemokratskem duhu, ki naj ne bi razumeli spremenjenega položaja delavskega razreda v socialističnem družbenem redu.⁶⁵ Miha Marinko je na sindikalni konferenci februarja 1946 v Ljubljani označil ekonomizem kot "najbolj značilno črto že preživelega sindikalnega gibanja", ki pa po njegovem mnenju ni

⁶³ Prav tam, str. 12.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Branko Petranović: Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove. Beograd 1969, str. 114-115.

bil samo "ostanek prošlosti", ampak naj bi izhajal tudi iz "oportunizma", ki se je izražal "v sebičnosti razredno nezavednih in politično zaostalih ljudi, ki gledajo le hipne interese."⁶⁶ Na "oportunistični ekonomizem (postavljanje svojih ozkih trenutnih osebnih koristi pred nalogami splošnega značaja)", ki naj bi bil "močno zakoreninjen med politično zaostalimi množicami", je opozoril tudi Tone Dolinšek, vršilec dolžnosti predsednika GO ESS na sindikalni konferenci aprila 1946 v Ljubljani, razloge pa je iskal predvsem v preteklosti, ko naj bi "sovražniki delovnega ljudstva budno pazili", da so ostale "delovne množice nepoučene."⁶⁷

Enake "napake" so bile opazne tudi pri delovanju delavskih zaupnikov. Tedanji slovenski minister za delo, Tomo Brejc, je v članku, objavljenem v Delavski enotnosti, poudarjal, "da se nekateri delavski zaupniki ne zavedajo dovolj globoko odgovornih nalog, ki so jim zaupane in tudi ne znajo ceniti dovolj visoko svobodo delovanja, ki jo imajo delavski zaupniki v naši ljudski republiki." V podkrepitev svoje trditve je navedel primer iz leta 1936, ko naj bi bilo le v mesecu oktobru v Sloveniji odpuščenih z dela kar 37 delavskih zaupnikov, "kateri so tavalu sem in tja in niso nikjer mogli najti dela samo zato, ker so pravilno in odločno zastopali interese delavskega razreda." Tega bi se morali zavedati tudi zaupniki v novi državi, da bi bili "bolj vestni v izpolnjevanju svojih dolžnosti." Vendar pa je minister za delo ugotavljal, da "imamo v vrstah naših zaupnikov še precej takih, ki se v izvajanju svojih zaupniških poslov ravnaajo 'še kar po starem', kakor da imajo pred seboj v osebi današnjih upravnikov tovarn predvojne kapitaliste, ne pa odgovorne voditelje obratov, ki so naša skupna občeljudska imovina." Ti delavski zaupniki naj bi kratkovidno mislili, "da dobro zastopajo interese delavcev in nameščencev, če stalno zahtevajo od upravnika večje plače in pri tem ne vprašajo, če se je povečanju plač primerno dvignila tudi produkcija." Zato je menil, da se morajo vsi tovrstni zaupniki zavedati, da v "ljudski državi" lahko "pravilno zastopa interes delavskega razreda samo tisti zaupnik, ki se z vsemi silami bori za povečanje produkcije in istočasno skrbi za boljšo kvaliteto izdelkov, smotrno razdelitev delovnih sil, kar najbolj racionalno uporabo sirovin itd." Prav na tem področju pa naj bi bili nekateri delavski zaupniki "silno površni in pomanjkljivi": "Namesto, da bi bili skupaj z odborom sindikalne podružnice desna roka vodstva tovarne pri uvajanju akordnega dela, določevanju tarifnih postavk, namesto, da bi skrbno proučevali storilnost pri delu, dajali pobudo za pravočasno nagrajevanje najboljših delavcev, stojijo ob strani kakor da ni to ena njihovih najbolj važnih nalog. Kako naj se v našem tarifnem sistemu odpravijo nedostatki, ki jih delavci marsikje upravičeno kritizirajo, če delavski zaupniki, ki so za to izvoljeni, ne skrbijo dovolj, da bi vsak delavec dobil prav tako plačo, ki mu po njegovi pridnosti in sposobnosti pripada, kar pa je mogoče uvesti samo z uvajanjem množičnega akordnega dela?!" Poleg tega je minister za delo opozoril tudi na druge dolžnosti

⁶⁶ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, referat Mihe Marinka na sindikalni konferenci v Ljubljani 24.2. 1946.

⁶⁷ DE, 26.4. 1946, št. 17, Konferenca Glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije.

delavskih zaupnikov: "Mnoge naše tovarne so zgrajene čisto po kapitalističnih metodah. Podjetniki so stremeli za tem, da bi tovarno hitro zgradili in še bolj hitro stlačili delavstvo vanjo, da bi čimprej prišli do dobička. Zato so te tovarne v higijenskem oziru skrajno pomanjkljive. Nekatere se sploh ne bodo dale urediti tako, da bi odgovarjale sodobnemu skrbstvu za zdravje delavcev. Marsikateri nedostatek pa bi se dal odpraviti, če bodo delavski zaupniki sami dovolj iniciativni in če bodo tudi v delavstvu znali vzbujati potrebno iniciativo." Zato bi morali novi delavski zaupniki postati "vzgojitelji delavstva". Za dobro opravljanje te naloge se pa bodo morali najprej sami ustrezno izobraziti, in sicer s proučevanjem "direktivnih člankov v našem časopisu, poučnih knjig in brošur, predvsem pa zakonov in uredb, ki jih izdaja naša vlada." Na koncu je razložil še skupne cilje sindikalnih funkcionarjev in delavskih zaupnikov: "Kar velja za političnega aktivista, sindikalnega funkcionarja, velja tudi za delavskega zaupnika: njegovo delo je vredno le toliko, kolikor z njim doprinaša k dviganju gospodarskega stanja delovnega ljudstva in kolikor s svojim strokovnim in političnim znanjem, s svojimi izkušnjami vzgaja sebe in svojo okolico - gradi nove kadre!"⁶⁸ Pred t.i. "ekonomizmom" je svaril tudi član GO ESZDNS Martin Greif v članku, objavljenem v delavski enotnosti. Sindikate in OF je pozval k skupnemu zavzemanju za izvolitev takih delavskih zaupnikov, ki ne bodo "uganjali starega kruhoborstva", ampak si bodo prizadevali za "obnovo domovine in razširitev udarnišтва".⁶⁹

Drugo skrajnost je predstavljal t. i. "sindikalni avantgardizem". Delavski zaupniki, enako je veljalo za sindikate, so sicer imeli pravico do nadzorovanja proizvodnje, vendar pa so bile njihove pristojnosti zgolj posvetovalnega značaja, pravice do neposrednega vmešavanja v delovanje uprave na organizacijsko-tehničnem področju pa niso imeli. Če pa je do tega vseeno prišlo, je nastopila nekakšna oblika dvovladja med upravo podjetja na eni in delavskimi zaupniki oziroma sindikati na drugi strani.⁷⁰ Proti takemu vmešavanju je nastopil Miha Marinko na sindikalni konferenci februarja 1946. Obsodil je primere, ko naj bi sindikati "prekoračili okvir kontrole" in začeli "izvajati teror nad upravniki", kar naj bi ustvarjalo vtis o nesamostojnosti upravnikov in vodilo v anarhijo, ki nastane, "če se namesto kontrole komandira in se ne nosi odgovornosti."⁷¹ Enako je menil tudi Tone Dolinšek, vršilec dolžnosti predsednika GO Enotnih sindikatov Slovenije (ESS), ki je na konferenci GO ESS 19. in 20. aprila 1946 v Ljubljani poudaril, da je naloga tako sindikatov kot delavskih zaupnikov, da se spoznajo s "produkcijo, s knjigovodstvom", saj se bodo le na ta način lahko usposobili za upravljanje podjetij. Vendar pa delavski zaupniki nikakor ne bi smeli zagospodariti v upravi

⁶⁸ DE, 9.8. 1946, št. 31, O nekaterih pomanjkljivostih v delovanju naših delavskih zaupnikov.

⁶⁹ DE, 25.1. 1946, št. 4, Napake pri volitvah delavskih zaupnikov.

⁷⁰ Čepič-Prunk, Vloga in položaj delavskega razreda, str. 114.

⁷¹ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, referat Mihe Marinka na sindikalni konferenci v Ljubljani, 24.2. 1946.

podjetja, "kajti kjer gospodarita dva, ni gospodar nihče", nazadnje pa za marsikatero stvar noče prevzeti odgovornosti nihče: "Upravnik se izgovarja, da je hotel napraviti tako in tako, pa ni dovolila sindikalna podružnica ali zaupnik itd." Zato bi se bilo treba po njegovem mnenju zavedati, "da je odgovoren za poslovanje podjetja upravnik, delavski zaupniki in podružnični funkcionarji lahko upravniku in obratovodji svetujejo, ne morejo pa smatrati svoj predlog že za obvezen."⁷²

Z delom delavskih zaupnikov, predvsem z izpolnjevanjem njihovih nalog s področja zaščite pri delu, čeprav je bila tovrstna dejavnost delavskih zaupnikov določena z zakonom,⁷³ tudi ministrstvo za delo ni bilo zadovoljno. Dotedanja praksa naj bi namreč pokazala, da se je delo delavskih zaupnikov "utopilo" v delu sindikatov. Čeprav naj bi zakon o delavskih zaupnikih sicer predvideval tesno sodelovanje zaupnikov s sindikati, pa nikakor ni bilo zamišljeno, da naj bi se delo obeh ustanov "zlilo v eno". Vendar pa so se po mnenju ministrstva delavski zaupniki "enostavno uvrstili v delo sindikatov" in tako "izgubili iz vida svoje z zakonom določene naloge", med katere naj bi sodila tudi higiensko-tehnična zaščita pri delu.⁷⁴

7. Ukinitve delavskih zaupnikov

Čeprav so si še jeseni 1946 marsikje prizadevali, da bi delavski zaupniki dejansko opravljali naloge, predvidene z zakonom,⁷⁵ pa se ta institucija ni obdržala niti do konca leta. Že iz dopisa Glavnega odbora ESZDNJ iz oktobra 1946, naslovljenega na vse najvišje organe sindikalnih organizacij v posameznih republikah, je bilo mogoče slutiti, da se je jugoslovansko politično vodstvo že odločilo ukiniti delavske zaupnike. Jugoslovansko sindikalno vodstvo je zato naročilo vsem republiškim sindikalnim vodstvom sledeče:

"1. Ni si treba prizadevati za aktiviranje delavskih zaupnikov, pustite jim, da delajo tako kot so do sedaj, naše sindikalne organizacije pa bodo postopoma prevzemale njihove dolžnosti in naloge, dokler ne bo sprejet dokončen sklep o njihovi likvidaciji.

2. Novih volitev delavskih zaupnikov, niti delnih niti splošnih, v bodoče ne izvajati. V podjetjih, kjer so delavski zaupniki iz kakršnegakoli razloga prenehali delovati, jih ni treba ponovno voliti.

⁷² DE, 26.4. 1946, št. 17, Konferenca Glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije, referat Toneta Dolinška O politično gospodarskih nalogah sindikatov.

⁷³ Glej 3. člen zakona o delavskih zaupnikih z dne 16.7. 1946. UL FLRJ št. 58/1946.

⁷⁴ AS, RS ZSS, šk. 22, spis št. 18 (766), dopis Ministrstva za delo FLRJ Ministrstvu za delo LRS (nedat.), ki je priložen dopisu Ministrstva za delo LRS Glavnemu odboru ESZDNS z dne 21.8. 1946.

⁷⁵ GO ESZDNS se je še septembra 1946 zavzemal za spremembo zakona o delavskih zaupnikih (AS, RS ZSS, šk. 22, spis št. 18 (766), dopis GO ESZDNS Glavnemu odboru ESZDNJ, 11.9. 1946).

3. Dosedaj izvoljeni delavski zaupniki naj še naprej opravljajo svojo dolžnost do izteka zakonskega roka, vendar pa naj bo njihovo delo pod vodstvom sindikalne podružnice.⁷⁶

Takšno stališče je utemeljil z obrazložitvijo, da v novi državi, v kateri naj bi bila oblast v rokah delavskega razreda, tovrstni zaupniki niso več potrebni. Skoraj vse njihove dolžnosti naj bi prevzele sindikalne organizacije. Po mnenju GO ESZDNJ so že v času pred ukinitvijo delavskih zaupnikov večino njihovih nalog opravljali sindikati, ki so na podlagi obstoječih zakonskih predpisov skupaj z upravami podjetij reševali vse probleme, povezane s proizvodnjo in delovnimi odnosi. Sindikati naj bi namreč imeli v socialistični Jugoslaviji vse možnosti za povsem svobodno delovanje, odpravljeni pa naj bi bili tudi vsi razlogi za kakršnokoli nespoštovanje predpisov. Poleg tega naj bi tudi zakon o državnih gospodarskih podjetjih (čl. 43) z dne 24. julija 1946⁷⁷ dodelil sindikalnim organizacijam precej dolžnosti in nalog delavskih zaupnikov, in sicer: skrb za izboljšanje življenjskih in delovnih pogojev vseh zaposlenih, skrb za povečanje proizvodnje in za večjo učinkovitost dela. Novo ustanovljene komisije za tehnično in higiensko zaščito, ki so začele delovati pri sindikalnih podružnicah,⁷⁸ pa naj bi prevzele še dodaten del dolžnosti dotedanjih zaupnikov. Jugoslovansko sindikalno vodstvo je torej menilo, da v prihodnje volitev delavskih zaupnikov ne bo več in je sporočalo vsem sindikalnim organizacijam, naj ne izvajajo nobenih priprav za kakršnekoli nove volitve teh zaupnikov.⁷⁹

Dokončno je bila ustanova delavskih zaupnikov odpravljena z zakonom o inšpekciji dela z dne 12. decembra 1946,⁸⁰ s katerim je prenehal veljati zakon o delavskih zaupnikih z dne 16. julija 1946.

Ni povsem jasno, ali se je sindikalno oziroma bolje rečeno partijsko vodstvo odločilo za ukinitve delavskih zaupnikov, ker je menilo, da se je prehodno obdobje, ki sledi vsem večjim spremembam političnega sistema, končalo oziroma da so spremenjene družbene, politične in ekonomske razmere že omogočile spremembo starih delovnih odnosov in oblik delavske zaščite, ali pa je delavske zaupnike ukinilo enostavno zato, ker niso uresničili vloge, ki jim jo je namenilo.

⁷⁶ AS, RS ZSS, šk. 33, m. 1, dopis Glavnega odbora Enotnih sindikatov delavcev in nameščencev Jugoslavije vsem republiškim sindikalnim odborom in strokovnim zvezam z dne 18.10. 1946.

⁷⁷ UL FLRJ št. 62/1946.

⁷⁸ Tudi GO ESZDNS je ugotovil na svoji seji 5.9. 1946, da je v podjetjih, rudnikih in na gradbiščih pogosto prihajalo do nesreč, ki bi jih lahko z ustreznimi zaščitnimi ukrepi preprečili, če bi sindikalne organizacije in delavski zaupniki posvečali več pozornosti tovrstni problematiki. Zato je sprejel sklep, da se pri vseh sindikalnih organizacijah uvede poseben sektor dela za tehnične in higiensko-zaščitne ukrepe pri delu, in sicer komisije za tehnično in higiensko zaščito pri odborih in pododborih podružnic, pri tajništvih strokovnih zvez, sindikalnih svetih in pri glavnih odborih posameznih republik pa naj bi delovali posebni referenti ali odseki za zaščito dela, ki bi pomagali nižjim organizacijam (DE, 11.10. 1946, št.41, O ustanovitvi in delu komisij za tehnično in higiensko zaščito).

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ UL FLRJ št. 100/1946.

Dejstvo pa je, da so bila mnenja o vlogi, pomenu in nalogah delavskih zaupnikov različna, o čemer pričajo nesoglasja med ministrom za socialno politiko in sindikati na eni strani ter predsednikom gospodarskega sveta na drugi strani. Očitno je tudi, da niti delavci niti njihovi izvoljeni zaupniki niti upravniki podjetij, pa tudi marsikateri politični funkcionar ne, v glavnem niso razumeli, da je partijsko vodstvo delavskim zaupnikom pravzaprav namenilo predvsem vlogo nekakšnih "vzgojiteljev", ki naj bi sindikatom kot "šoli komunizma" pomagali pri vzgoji delavcev in uslužbencev na delovnem mestu. Pa tudi tistim, ki so navodila partijskega vodstva pravilno razumeli, ni bilo povsem jasno, na kakšen način bi bilo dane naloge mogoče uresničiti. Klasičnih nalog, povezanih z zaščito delavskih interesov v odnosu do delodajalcev, ki jih imajo delavski zaupniki v kapitalističnih državah, zaupniki v socialistični državi seveda niso mogli opravljati, pravice do soodločanja pa partijsko vodstvo delavskemu razredu v tistem času ni bilo pripravljeno priznati. Poleg tega so se naloge delavskih zaupnikov tesno prepletale z delovnim področjem sindikalnih organizacij, tako da jih v marsikaterem podjetju niso znali ločiti med seboj, njihova vloga v državni upravi pa večini zaposlenih že od vsega začetka ni bila razumljiva. Zaradi vsega tega so delavski zaupniki postali bolj ali manj nepotrebna ustanova in pravzaprav ni nič presenetljivega, da so jih tako kmalu ukiniteli.

Matejka Jeraj

TRADE UNION ORGANISERS IN SLOVENIA DURING THE SOCIALIST PERIOD

S u m m a r y

Trade Union organisers, who had emerged at the end of World War I as a structure within the Workers Movement, were introduced in Slovenia in December 1918. They were legitimate workers' representatives whose task was to intervene in the event of disputes between workers and employers and see that legislation protecting workers was administered. During World War II Trade Union organisers did not operate.

The leadership of the Yugoslav Trade Unions, which were founded at the beginning of 1945, was interested in the restoration of this institution provided that its activity complied with the political and economic characteristics of the new Yugoslav state. Legislation was passed, according to which Trade Union organisers were to be elected in all private, cooperative and public companies, institutions and organisations as well as in state offices. Their responsibility was to protect the social, economic and cultural interests of workers, to encourage better production and work discipline, to supervise the production process and the execution of the economic plan in all companies except those working for military needs. The Yugoslav Communist Party, however, assigned a primarily educational role to them, expecting them to become some kind of working class educators within the Trade Unions which were considered "the schools of Communism".

Trade Union organisers were elected directly and secretly by those having an active voting right, that is, all workers and apprentices employed in a company, office, institution or organisation. The elections were supposed to take place between 15th January and 15th February 1946. In Slovenia they were organised by the Slovene Trade Unions Main Committee which also prepared the instructions for the work of Election Committees. The YCP leadership, however, who neither respected the voters' free decision nor trusted the Trade Unions, ordered its party members to monitor the elections vigilantly and prevent the "inadequate" people from being elected as Trade Union organisers. In spite of this, the party was dissatisfied with the course of the elections and their results. The newly elected Trade Union organisers were often unclear as to what their duties were. They normally dealt with furnishing, housing, health service of social insurance, salaries, working hours, shock work, work discipline and mutual relations. In some places Trade Union organisers had good relations with the company leadership and held regular meetings, while those working in government bodies and state owned companies, were often confused about their role, as they had not been consulted by the leadership before important decisions were taken.

In October 1946 the Yugoslav Trade Union leadership advised the highest Trade Union bodies in the Yugoslav republics not to hold any more elections for Trade Union organisers, with an explanation that these were no longer necessary in a country where all the power was in the hands of the working class. Most of their functions were transferred onto the Trade Union organisations which had been dealing with similar issues even before. The function of Trade Union organisers was definitely abolished in December 1946 with the passing of the Law on Work Inspection. The Yugoslav political leaders decided for its abolition either because they considered that Trade Union organisers were obsolete in the new political and economic climate, or because they failed to fulfil the role assigned to them by the party.

Historična dokumentacija

Vida Deželak-Barič

Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev

Problematika revolucije, oziroma vprašanja, kdaj se je le-ta v slovenskem oziroma v jugoslovanskem prostoru začela, na kakšen način in v kakšnih pogojih se je izvajala, kakšno je bilo razmerje med njo in narodnoosvobodilnim gibanjem, kje so bili njeni vzori in izvori itd., sodijo še vedno med aktualne teme.

Pri presoji teh vprašanj je seveda nujno poznati stališča voditeljev Komunistične partije Jugoslavije v času, ko se je končni cilj KPJ, tj. izvedba družbenega prevrata oziroma revolucije, znašel v polju realnih možnosti za njegovo uresničitev. Te možnosti so nastopile z okupacijo Jugoslavije in pritegnitvijo Sovjetske zveze v svetovni spopad leta 1941, čemur je sledila odločitev partije za oboroženo vstajo in podreditev le-te tudi političnim ciljem. S tem trenutkom so se težnje in napor za osvoboditev izpod okupatorjev ter prizadevanja za korenitejšo (vključno revolucionarne) spremembe družbenega reda začele združevati v medsebojno tesno prepleten proces, zato je na splošni ravni nemogoče (iz)ločiti revolucijo od osvobodilnega boja. Skupine in posamezniki, ki so se vključili v osvobodilno gibanje kot nekomunisti in so vede ali nevede podprli organizatorično in sploh vodilno vlogo partije v osvobodilnem boju ter s tem postali t.i. zavezniki partije v osvobodilnem boju, so hkrati hote ali nehote, z dilemami ali brez njih, postali tudi zavezniki partije pri izvedbi revolucije.

Končnemu cilju se ni KPJ nikoli odrekla, le svoje delovanje je prilagajala trenutnim bolj ali manj (ne)ugodnim okoliščinam, se v skladu s tem odzivala na izzive časa, ustvarjala zavezništva in jih tudi razbijala. Vendar je glede stopnje zavednosti in zavedanja partijskega članstva o končnem cilju, če se omejimo le na čas druge svetovne vojne, vendarle treba postaviti določene razmejitve oziroma upoštevati paleto raznovrstnih struktur (ki pa niso bile stalnice) v sami partijski organizaciji - od vodstvenega kadra do običajnega članstva, od predvojnih članov do tistih, ki so postopoma stopali v partijske vrste v teku vojne, od izkušenih revolucionarjev do tistih, ki so delovali (in se čutili) predvsem kot člani odporniškega gibanja, od izobraženih do povsem neizobraženih itd.; skratka ločevati tiste, ki so jim bili cilji povsem jasni, od ostalih. In ob tem upoštevati, da je na koncu praviloma vedno odločujoča volja vodstva, kar je še posebej veljalo za komunistične partije.

O poti, ki vodi do revolucionarne zmage, sta zlasti Lenin in Stalin ob prakticiranih metodah boja razvila posebno teorijo, t.i. strategijo in taktiko vodenja razrednega boja proletariata in njegove "avantgarde", tj. delavske partije.

Ta teorija se je Stalinu zdela tako pomembna, da ji je pridal kar atribut znanstvenosti. Sam jo je opredelil kot "sistem pravil in vodilnih načel za vodstvo razredne borbe proletariata", pri čemer določa strategija glavno smer udarca na posamezni etapi revolucije (etape buržoazno - demokratične, proletarske in svetovne revolucije) in išče, ustrezajoč določeni etapi, širši ali ožji krog zaveznikov. Taktika pa določa ravnanje proletariata v sorazmerno kratkem obdobju plime ali oseke gibanja in je kot samo del strategije le-tej podrejena. Cilj strategije je dobiti "vojno" v celoti (npr. z buržoazijo), cilj taktike pa izbojevanje zmago v posameznih bitkah.* Če to prenesemo na naše razmere v času druge svetovne vojne, bi lahko rekli, da je narodnoosvobodilni boj partiji nudil in pomenil vrsto različnih bitk, ki so ji na koncu omogočile zmagovito izbojevanje "Velike vojne", tj. revolucije.

O tem, kako se je porajala revolucija pri nas, predvsem pa o taktičnih prijemih, ki jih je uporabljala partija na poti k t.i. strateškemu cilju, je med osvobodilnim bojem in revolucijo med drugim predaval član politbiroja CK KPJ Edvard Kardelj v partijski šoli CK KPS na Rogu. Predavanje je imel za tečajnike IV. partijskega tečaja (31. 1. 1944 - 13. 3. 1944), ki se ga je udeležilo precej vidnih komunistov (vseh udeležencev je bilo 30), udeležila pa sta se ga npr. tudi član IO OF Zoran Polič in namestnik komandanta GŠ NOV in POS Jaka Avšič.**

Kardeljevo predavanje pod naslovom "Strategija in taktika osvobodilne borbe" je ohranjeno v več izvodih v tipkopisni obliki, vendar v dveh variantah. Gre za vsebinsko podobni varianti, po obsegu pa za obsežnejšo ter za skrajšano varianto. Izvirnejša je gotovo obsežnejša varianta, skrajšana pa je najverjetneje bila namenjena tečajnikom kot pomoč pri učenju. Posamezni izvodi se nahajajo v različnih fondih oziroma zbirkah Arhiva Republike Slovenije: v dislocirani enoti 1 npr. v zbirki člankov in referatov iz vojnega obdobja, v fondu partijske šole CK KPS in v mapi življenjepisov Edvarda Kardelja, v dislocirani enoti 2 pa npr. v fondu politkomisariata GŠ NOV in POS. Nobeden od izvodov nima Kardeljevega podpisa, pri večini pa je na začetku teksta navedeno, da gre za Kardeljev tekst. Koliko je tekst povsem avtentičen oziroma identičen s tistim, kar je Kardelj predaval, je težko reči, ker ni povsem jasno, ali je Kardelj ob nastopu imel predavanje že napisano ali pa je zapis nastal šele med njegovim predavanjem in so ga zatem v nekaj izvodih pretipkali. Na enem izmed izvodov je pod naslovom predavanja namreč navedeno, da gre za tekst "po predavanju tov. Edvarda Kardelja", kar lahko navaja tudi k sklepanju, da je tekst nastal šele ob oziroma po predavanju. Tudi če je šlo za to pot, lahko glede na poznavanje druge dokumentacije trdimo, da Kardeljevo predavanje po pristnosti vsebine ni bilo okrnjeno. Dodamo naj še, da predavanje ni datirano, tekstna analiza pa pokaže, da je le-to bilo po 22. 2. 1944, tj. po znanem Churchillovem govoru, ki se v referatu še omenja, in pa seveda pred zaključkom tečaja 13. 3. 1944.

* J. Stalin: Vprašanja leninizma. Ljubljana 1948, str. 63-66.

** Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (dalje AS I), fond partijska šola CK KPS, a.e. 16781, seznam udeležencev IV. tečaja partijske šole CK KPS.

Kardeljevo predavanje je pomembno in zanimivo, saj v njem v strnjeni obliki in na odkrit način podaja presek ravnanja KPJ v različnih okoliščinah v daljšem časovnem razdobju; ob jasno izraženem prepričanju v zmago revolucije razkriva tudi namere partije v bodočnosti. V njem je med drugim rečeno, da je partija šla v revolucijo tisti trenutek, ko je "prijela za puško", predstavljeni sta prva in druga faza revolucije kot fazi, ki se v razmerah osvobodilnega boja medsebojno prepletata, pomembna je taktična opredelitev, da je potrebno notranjo reakcijo onemogočati na osnovi njenega zadržanja do osvobodilnega gibanja in ne na razrednih osnovah, močno je poudarjena instrumentalna vloga KPJ kot dela mednarodnega komunističnega gibanja in predvsem Sovjetske zveze itd.

Od Kardeljevega referata, ohranjenega v tipkopisni obliki, pa je treba ločiti brošuro z enakim naslovom, ki so jo ciklostilno razmnožili konec zime ali spomladi 1944 in jo je za potrebe upravnopolitične šole pri predsedstvu SNOS priredil predavatelj na tej šoli Zoran Polič.

Kot smo že omenili, se je IV. partijskega tečaja udeležil tudi Zoran Polič. Po tečaju so ga imenovali za predavatelja v upravnopolitični šoli in ker šola ni imela na voljo študijskega materiala za slušatelje, se je Polič odločil, da pripravi nekaj skript. Tako je s pomočjo nekega zgodovinskega učbenika napisal marksistično utemeljevano zgodovino v brošuri "Slovenska politična zgodovina" (ARS, d. e. 2, tisk NOB, sig. 970) ter brošuro "Strategija in taktika osvobodilne borbe" (ARS, d. e. 2, tisk NOB, sig. 1055). Glede slednje je Polič že v preteklosti zatrjeval in pri tem stališču vztraja še danes, da jo je napisal na osnovi lastnih zapiskov s partijske šole, ki jih je delal ob poslušanju predavanj Edvarda Kardelja, Moše Pijade in Borisa Zihlerla. Polič si torej ne prisvaja avtorstva v smislu, da je tematiko domislil sam. Zanima pa, da je brošura nastala tako, da bi samo priredil že neki obstoječi Kardeljev tekst. Čeprav tekstna primerjava povsem nedvoumno potrjuje neposredno povezavo in soodvisnost med Kardeljevim predavanjem ter brošuro, kar je ugotovil tudi Zoran Polič ob ponovnem soočenju z obema tekstoma, ni bilo mogoče razčistiti, kako je povezava konkretno potekala.

Omenimo naj še zanimivost, da je razmnožitvi obeh brošur sledil določen zaplet. Brošuri je namreč razmnožila (vsako v približno 100 izvodih) osrednja ciklostilna tehnika na Rogu brez predhodne odobritve komisije za agitacijo in propagando CK KPS. Ker sta bili brošuri namenjeni vendarle nekoliko širši javnosti, ne samo članom partije, saj so upravnopolitične tečaje obiskovali tudi nekomunisti (čeprav so sodeč po ohranjeni statistiki politične pripadnosti tečajnikov I. tečaja komunisti izrazito prevladovali), ni bilo vseeno, kako sta prikazali temeljne politične probleme tedanjega časa. Za širšo javnost sta bili analiza revolucije in napoved njene zanesljive zmage, kakor je bilo razvidno iz brošur, gotovo nesprejemljivi ali vsaj sporni. Poleg tega je bil nesprejemljiv prikaz medskupinskih odnosov v OF pred dolomitsko izjavo in še posebej morebitna vloga krščanskih socialistov, saj je Polič v "Slovenski politični zgodovini" o njih naravnost zapisal, da bi lahko postali "odskočna deska za rušenje OF" (str. 48). Zaradi naštetega sta bili brošuri prepovedani in naj bi bili vzeti 'iz prometa', kar pa se dejansko ni zgodilo.

Prepoved je zahteval Boris Kidrič, predvsem pa naj bi bil zaradi brošur in Poliča revoltiran Edvard Kocbek. Vendar Kocbekova vloga pri tem ni popolnoma jasna. Nejasnost je povezana z nepoznavanjem točnega datuma izida brošur. Polič navaja, da sta bili brošuri razmnoženi po pričetku delovanja upravnopolitične šole (ta je pričela z delom 21. 4. 1944), ker se je šele kot predavatelj soočil s problemom pomanjkanja učnih gradiv in ga je ravno ta težava spodbudila, da je brošuri sploh napisal. Kot vemo, pa Kocbeka od 17. marca 1944, ko je s Kardeljem ponovno odšel na sedež jugoslovanskega vodstva, ni bilo več v Sloveniji. Možnost, da so brošure razmnožili prej, kakor navaja Polič, ostaja odprta.***

Primerjava tekstov Kardeljevega referata in Poličeve brošure je zanimiva predvsem iz enega razloga. Tekstna analiza nam namreč nazorno pokaže, kako je mogoče neko tematiko različno prirediti za dve različni ciljni skupini, za dve različni potrebi; v konkretnem primeru na eni strani za interno partijsko uporabo med lastnim (po položaju predvsem vodstvenim) članstvom in na drugi strani za širšo partijsko uporabo, ko se partija obrača na vse pripadnike osvobodilnega gibanja in govori "skozi usta" Osvobodilne fronte. Medtem ko je Kardelj pred izbranimi partijskimi člani lahko govoril brez zavor in ozirov, je v Poličevi brošuri vidna težnja zmanjšati vodilno vlogo partije v osvobodilnem gibanju in prikrivati partijske cilje. Vendar ta preobrat ali "prevod" ali "potvorba", kakorkoli pač to imenujemo, ni bil izveden povsem dosledno in zadovoljivo, tako da je v brošuri še vedno ostalo preveč sledov "revolucionarne predloge", tj. Kardeljevega teksta - zato je brošura tudi postala sporna.

Sprejemljivost za širšo javnost se je v brošuri poskušala doseči predvsem s spreminjanjem določenih izrazov iz Kardeljevega predavanja v nove izraze, s čimer se je prvotni smisel precej zabrisal in se na nekaterih mestih celo približal nesmislu. Dalje je ponekod prišlo do izpuščanja posameznih besed ali stavkov, nekaj je tudi primerov krajših delov besedil v brošuri, ki so novi in jih torej v Kardeljevem predavanju ne najdemo.

Z vsemi naštetimi prijemi je Poličeva brošura želela učinkovati bolj narodnoosvobodilno, bolj protifašistično in manj razredno - revolucionarno naravnano. Partija in delavski razred sta v njej mnogo bolj integrirana z narodom in njegovim osvobodilnim bojem, medtem ko v Kardeljevem tekstu ta dva v skladu s poslanstvom avantgardnosti ostajata večkrat nad narodom in njegovim osvobodilnim bojem. Skratka, če se izrazimo svobodneje, brošura je hotela s spremembo posameznih tonov ustvariti novo melodijo.

Da se doseže sprememba smisla besedila, je dovolj, da podvržemo spremembi le ožji krog izrazov. V brošuri so najpogostejše, a hkrati izredno povedne naslednje spremembe: beseda "partija" (kadar ni izpuščena ali ko ostane nespremenjena)

*** O vprašanjih v zvezi z brošuro "Strategija in taktika osvobodilne borbe" je Zoran Polič dal avtorici ustno izjavo 2. 6. 1995. O njej ter o upravnopolitični šoli glej še Z. Polič: Prva upravnopolitična šola. Pravnik, 1964, št. 9; isti: Nekaj spominov na dogajanja v našem narodnoosvobodilnem boju. Borec, 1983, št. 1, str. 46-47; Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941 - 1945, knjiga 3. Ljubljana 1991, str. 435-436.

se spreminja v "delovno ljudstvo", v "osvobodilno gibanje", v "borbo" ali v "napredne sile"; "proletariat" postane "delovno ljudstvo" ali "osvobodilno gibanje"; "revolucija" se spreminja v "borbo proti imperializmu" in "boj proti fašizmu"; "mednarodni proletariat" postane "delovno ljudstvo".

Kompozicija obeh tekstov je popolnoma enaka in vsebini sta skoraj dobesedno enaki. Večja razlika nastopa le v uvodnem delu brošure, kjer je Poličev tekst dopolnjen z nekoliko daljšim protifašistično in narodnoosvobodilno intoniranim uvodom. V tem delu je zanimivo tudi opozorilo, ki v Kardeljevem predavanju ni izrecno navedeno, namreč, da naj bralec, predno prične s čitanjem brošure, preštudira poglavje o strategiji in taktiki iz "Temeljev leninizma". Naj omenimo, da je slovenskim komunistom to Stalinovo delo bilo v slovenščini dostopno že pred vojno, novembra 1943 pa ga je natisnila tudi partizanska tiskarna na Goteniškem Snežniku in je izšlo kot 14. zvezek v zbirki brošur, ki jih je izdajala komisija za agitacijo in propagando CK KPS.****

Zaradi velike sorodnosti in hkrati pomembnih razlik med obema besediloma smo se odločili, da objavimo obe. Ker je zaradi že povedanega integralna objava obeh besedil negospodarna, objavljamo v celoti obširnejšo varianto Kardeljevega predavanja (ARS, d.e. 1, zbirka člankov in referatov iz vojnega obdobja, a. e. 271), ker je pristnejši vir. Na razlike, ki so bile vnešene v tekst brošure, opozarjamo sproti, in sicer tako, da na spremembo v besedilu brošure opozorimo neposredno za mestom, ki se s tekstom Kardeljevega predavanja ne sklada. Spremembe iz brošure objavljamo v oglatem oklepaju (oziroma samo opozorimo, če je del teksta izpuščen), tisti del besedila Kardeljevega predavanja, ki je v brošuri spremenjen, pa objavljamo ležeče. S takim načinom objave obeh dokumentov smo želeli čim neposredneje soočiti razlike in tudi prikazati uporabo t.i. dvotirne terminologije in prakticirane pojmovne zmede, za kar nudita ravno ta dva dokumenta enkratno možnost in priložnost.

Uvodna dela obeh tekstov objavljamo dvokolonsko, ker so med njima prevelike razlike in jih ni mogoče objaviti na zgoraj opisani način. Zaradi lažjega in takojšnjega razumevanja sprememb v brošuri je v oglatem oklepaju na začetku vedno naveden tip spremembe (spremenjeno besedilo = spr.; dopolnjeno besedilo = dop.; izpuščeno besedilo = izp.).

Opozarjamo pa, da nismo upoštevali tistih sprememb, ki so za namen naše objave nebitvene in se nanašajo izključno na slovnična pravila. Tekst Kardeljevega predavanja je v rabi slovničnih pravil večkrat šibkejši od brošure - še zlasti je izredno šibek pri rabi ločil, kar govori v prid tezi, da Kardelj ni neposredni pisec tega teksta. Z upoštevanjem še tovrstnih sprememb (uporaba vejic, kratic, sprememba vrstnega reda besed, uporaba besed: "poskus" ali "poizkus", "kot" ali "kakor", "temveč" ali "ampak" itd.) bi tekst dodatno obremenili in zmanjšali njegovo preglednost.

**** Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem, knjiga 1. Ljubljana 1972, str. 84.

STRATEGIJA IN TAKTIKA OSVOBODILNE BORBE

(Po predavanju tov. Edvarda Kardelja)

Za strategijo in taktiko v dobi osvobodilne borbe je važna strategija in taktika Partije kakor je bila postavljena na VII. kongresu Komunistične Internacionalne.¹

Strategija in taktika je znanost o vodstvu razredne borbe proletariata. Osnovne principe strategije in taktike sta postavila Marx in Engels, toda v njuni dobi je bilo delavsko gibanje še nerazvito, kapitalizem je bil šele na prehodu v novo etapo in proletarska revolucija še ni bila neizbežna.

Dejstvo je da II. Internacionala ni imela pred seboj revolucionarnega cilja (Reformizem) in je zato značilno drobno taktiziranje strank II. Internacionalne po parlamentih (Bernstein: Gibanje je vse, cilj nič).²

V dobi imperializma postane proletarska revolucija neizbežna in sicer nastopi najprej na najslabši točki imperializma.³ V tej dobi sta razvila Lenin in Stalin nauk o strategiji in taktiki do vrhunca.

STRATEGIJA IN TAKTIKA OSVOBODILNE BORBE

(Preden čitaš to razpravo, prečitaj "Temelje leninizma", poglavje o strategiji in taktiki.)

Fašizem je prisilil vse narode, ki so okusili vso zločinsko nizkotnost nosilcev "novega reda v Evropi", da se z vsemi silami upro nameram popolnega uničenja. Prisilil je vse svobodoljubne narode, da združijo svoje napredne sile v skupno borbo proti uničevalcu človeške kulture in človeškega dostojanstva. Kakor je torej fašizem po eni strani nastopal organizirano, z uporabo vseh še tako nizkotnih sredstev, tako so morale tudi vse napredne narodne sile ustvariti skupen načrt, ki naj vodi do popolnega uničenja fašističnih zatiralcev. Govorimo o strateškem načrtu, ki je postal izhodišče borbe vseh svobodoljubnih narodov za osnovne človeške pravice. Dosega teh pravic je mogoča s popolnim uničenjem fašizma in zato tudi postavlja načrt kot svoj najvišji cilj zlom hitlerizma in vseh z njim povezanih fašističnih izrastkov.

¹ Sedmi (obenem zadnji) kongres Kominterne je zasedal v Moskvi od 25. 7. 1935 do 20. 8. 1935. Ob osrednjem vprašanju, tj. boju proti fašizmu in vojni, se je kongres izrekel za ustvarjanje široke ljudske fronte, v katero se naj povežejo obe krili delavskega gibanja, kmetje in tudi demokratični meščanski sloji za obrambo meščanske demokracije pred nevarnostjo fašizma. V skladu z novo taktiko so komunistične partije začasno opustile prizadevanja za izbojevanje diktature proletariata.

² Eduard Bernstein (1850 - 1932), nemški socialdemokrat, utemeljitelj revizionizma v socialističnem gibanju. V devetdesetih letih 19. stoletja je zahteval revizijo filozofskih, gospodarskih in političnih temeljev teorije socializma, kateri je odrekal znanstvenost; oporekal je oceni o zaostritvi razrednih nasprotij v kapitalizmu in odklanjal socialistično revolucijo ter idejo diktature proletariata. Njegova krilatica "Končni cilj ni nič, gibanje je vse" je navajala delavsko gibanje na odmik s poti revolucionarnega boja. Po prvi svetovni vojni je bil Bernstein eden izmed voditeljev II. internacionalne in nemške socialdemokracije.

³ V Vprašanjih leninizma Stalin navaja, da je bila veriga "svetovne imperialistične fronte" leta 1917 najšibkejša v Rusiji, zato se je pretrgala prav v Rusiji in odprla pot proletarski revoluciji. Člen v verigi se je pretrgal, "ker se je v Rusiji razvnela silna ljudska revolucija, ki ji je načeloval revolucionarni proletariatski tako resnim zaveznikom na svoji strani, kot so bile milijonske in milijonske kmečke množice, ki jih je zatirala in izkoriščala zemljiška gospoda. Zato, ker je tam stal revoluciji nasproti tako gnusen predstavnik imperializma, kot je bil carizem, ki ni imel prav nobenega moralnega ugleda in si je bil nakopal splošno sovraštvo prebivalstva. Pokazalo se je, da je bila veriga v Rusiji šibkejša, čeprav je bila Rusija v kapitalističnem pogledu manj razvita kakor recimo Francija ali Nemčija, Anglija ali Amerika". (J. Stalin: Vprašanja leninizma, str. 26-27).

Strategija in taktika osvobodilne borbe pa ne bi vodila do zaželenega uspeha, če ne bi bile njene osnove že znanstveno ugotovljene in potrjene. Zato se mora vsako osvobodilno gibanje v postavljanju svojega načrta opirati na tiste znanstvene izsledke v strategiji in taktiki, ki so že doslej pokazali svoj družbeno-napredni značaj. Osnova za strategijo in taktiko v dobi osvobodilne borbe je zato strategija in taktika, kakor jo je postavil Lenin in kakor jo obravnava Stalin v "Temeljih leninizma". Predvsem pa je važen v postavljanju strateškega načrta za borbo proti fašizmu VII. Kongres KOM. Internacionalne 1935. Osnovne principe strategije in taktike sta postavila že Marx in Engels, toda v njuni dobi je bil kapitalizem še na prehodu v novo etapo in tudi proletarska revolucija še ni bila neizbežna. Dejstvo pa je, da si je lahko postavil strateška in taktična načela samo razred, ki se je boril za ustvaritev nove družbe. Za svoje delo in borbo si je moralo torej postaviti delavstvo znanstvene osnove. Strategija in taktika je zato v svojem bistvu znanost o vodstvu razredne borbe proletariata. II. Internacionala še ni imela pred seboj revolucionarnega cilja (reformizem) in je zato značilno drobno taktiziranje strank II. internacionalne po parlamentu (Bernstein: Gibanje je vse, cilj nič). To dokazuje, da socialna demokracija ni imela niti jasnega cilja, niti izdelanega strateškega načrta.

V dobi imperializma, ko postaja proletarska revolucija neizbežna in sicer nastopi najprej na najslabši točki imperializma (Rusija) sta razvila Lenin in Stalin nauk o strategiji in taktiki do vrhunca.

Vloga nacionalnega *osvobodilnega* [izpuščeno] gibanja je bila v dobi Marxa popolnoma drugačna kot je danes. Predvsem je bilo nacionalno gibanje omejeno samo na evropske države in samo na ozek okvir poedinih držav. Nikjer ni nastopalo kot vprašanje kapitalizma sploh, ker nacionalno zatiranje še ni bilo pogoj razvoja kapitalizma.

Bistveno je vplival na strategijo in taktiko proletariata [dopolnjeno: in s tem na strategijo in taktiko delovnega ljudstva] fašizem. V *tej dobi* [spremenjeno: V dobi fašizma] morajo imeti vse progresivne sile, predvsem pa *proletariat* [spr.: delovno ljudstvo], pred očmi progres avatgarde človeštva to je Sovjetske Zveze [dop.: ,ki je edina sposobna, da prevzame vlogo nosilca borbe proti fašizmu].

Novo življenje ni mogoče stisniti v šablone preteklosti [spr.: Za tako gledanje je potrebno upoštevati predvsem dejstvo, da novega življenja ni mogoče stisniti v šablone preteklosti.]. Včasih je bilo mogoče postaviti strateški načrt ločeno od okolice, danes pa moramo upoštevati dejstvo da je imperializem povezal svet v celoto. Danes je svet politično in razredno deljen v dva dela, na eni strani je napredek, ki se druži okrog Sovjetske Zveze, na drugi strani je reakcija. Vsled take povezanosti je lahko strateški načrt v poedinih deželah samo del splošnega načrta proti imperializmu.

Z nastankom Sovjetske Zveze se je položaj *proletariata* [spr.: delovnega ljudstva] v svetu bistveno izpremenil. Stojimo pred dejstvom da *proletariat* [spr.: delovno ljudstvo] ne vpliva na razvoj izključno samo od spodaj (revolucionarno gibanje) temveč ima možnost poseči v tok svetovnih dogodkov tudi od zgoraj to je preko Sovjetske Zveze, ki je postala odločilen mednarodni faktor. Preko Sovjetske Zveze slabi *proletariat* [spr.: delovno ljudstvo] reakcionarne sile [dop.: v svetu] in zato mora biti SZ v strateškem načrtu *revolucionarnega proletariata* [spr.: delovnega ljudstva] sleherne države kot izhodiščna točka. [dop.: Za postavljanje splošnega strateškega načrta v tej dobi so merodajne tudi razne značilnosti imperializma.]

Splošni okvir strateškega načrta v dobi osvobodilne borbe. Imperializem se skuša rešiti s pomočjo fašizma. To na drugi strani omogoča *proletariatu da združi okrog sebe vsa osvobodilna gibanja* [spr. in dop.: delovnemu ljudstvu, da se poveže v razna osvobodilna gibanja, v katerih nosi glavno breme ravno delavski razred]. Fašizem *vnaša* [spr.: povzroča] silno neenotnost med same kapitaliste. *Kmečki in srednji sloji se pridružujejo proletariatu* [spr. in dop.: Spremembo vnaša fašizem tudi v kmečke in srednje sloje, ki se tesno povezujejo z delavstvom.]. Fašizem se drži na oblasti samo s pomočjo vojne. Fašizem je *nastal* [spr.: postal] kot nujna potreba imperialistov da preko njega pripravijo napad na SZ. Zato je VII. kongres kominterne odločno postavil: Fašizem je vojna. Dejstvo da predstavlja fašizem vojno je prišlo v silno nasprotje s splošno težnjo človeštva po miru. Zato se je vse kar je bilo za mir dvignilo proti fašizmu in se strnilo okrog *proletariata* [spr.: osvobodilnih gibanj]. Imperialistične države niso poznale demokratičnih pravic za delovne mase, vendar so se ponekod *saj* [spr.: vsaj] delno ohranili še nekateri drobci teh pravic. Fašizem je skušal uničiti tudi te najmanjše pravice v kolikor so

še obstojale in je zato dvignil proti sebi vse elemente, ki so bili za obrambo demokratičnih pravic.

Važnost narodno osvobodilnih gibanj. Anglija, Amerika, Francija in Japonska so si delile [dop.: po prvi svetovni vojni] vso *kapitalistično* [izp.] oblast nad svetom. Po drugi strani je Hitler (Nemčija) ko je prišel na oblast sanjal o gospodstvu nad svetom. Da je bilo njegovo stremljenje resnično takšno je dokazala vsa njegova zunanja politika. Predvsem je strmel za tem, da ekonomsko zaduši ostale narode in da do vrhunca razvije industrijsko silo Nemčije. Tako bi postale vse ostale države agrarni dodatki Nemčije. Da izvede svoje načrte je stremel Hitler po kolonizaciji evropskih narodov. S to svojo težnjo je dvignil proti sebi tudi kapitalistične elemente ostalih imperialističnih držav in na drugi strani prisilil svoje pomočnike v ostalih državah da so se razkrinkali kot navadni narodni izdajalci.

Vsled takega stremljenja fašizma so se razvila narodno osvobodilna gibanja v gibanja proti koreninam fašizma. S takim značajem so [dop.: torej] postala narodno osvobodilna gibanja glavna *rezerva proletariata* [spr.: sila] v revolucionarni borbi proti imperializmu. *Zveza proletariata in narodno osvobodilnih gibanj* [spr.: Povezanost delovnega ljudstva v narodnoosvobodilnih gibanjih] je s tem postala osnova te borbe. Razlikujemo pa dva načina te zveze:

1. prva oblika je borba SZ za kolektivno varnost in vezanje najširših množic ostalih narodov na SZ (posebna oblika v tem načinu zveze je pogodba med SZ in ČSR⁴);

2. drug način je *neposredna zveza proletariata in narodno osvobodilnega gibanja* [spr.: neposredno vezanje delovnega ljudstva v narodnoosvobodilna gibanja] od spodaj (primer: Jugoslavija). Originalna oblika zveze je v tej smeri v Jugoslaviji [dop.: slovenska] OF, ki je nastala po zaslugi prizadevanja Komunistične Partije. S to zvezo je postala Komunistična Partija narodno ljudska in v pravem smislu nacionalna stranka.

Fašizem pa ni nova oz. posebna etapa kapitalizma. Če bi bil posebna etapa bi se moral tudi bistveno spremeniti strateški načrt *proletariata* [spr.: delovnega ljudstva]. Fašizem je samo izraz imperializma. Zato tudi ni glavni strateški sovražnik in je važen *izključno* [izp.] le za taktiko *proletariata* [spr.: osvobodilnih gibanj].

Shema strateškega načrta mednarodnega proletariata [spr.: osvobodilnega gibanja]. Glavni sovražnik *proletariata* [spr.: narodnoosvobodilnega gibanja] je *ostal* [izp.] imperializem. Za zrušitev imperializma mora usmeriti *proletariat* [spr.: osvobodilno gibanje] glavni udarec proti tistim silam, ki predstavljajo največjo oviro za uničenje imperializma, to je proti fašizmu in vsem tistim

⁴ Mišljena je pogodba, sklenjena med Češkoslovaško republiko in Sovjetsko zvezo v maju 1935, ki je predvidevala v primeru ogroženosti podpisnic medsebojno posvetovanje in takojšnjo medsebojno pomoč v primeru, če bi bila katera izmed podpisnic napadena. Pogodba je vključevala tudi določilo, da bo Sovjetska zveza nudila vojaško pomoč Češkoslovaški samo v primeru, če bo isto storila tudi Francija, kar je igralo usodno vlogo v dogodkih na Češkoslovaškem leta 1938 in 1939.

reakcionarnim silam, ki so se združile s fašizmom (n. pr. social-demokrate na Finskem)⁵ in skušajo s to združitvijo reševati imperializem. Direktne rezerve *proletariata* [spr.: narodnoosvobodilnega gibanja] v splošnem strateškem načrtu so Rdeča Armada, SZ sploh kot avantgarda in najmočnejša postojanka narodno osvobodilnega gibanja, demokratični srednji sloji, ki po imperialističnih metro-polah vrše pritisk na reakcijo in končno neodvisna kmečka gibanja. Indirektne rezerve so imperialistična nasprotja med velesilami (n. pr. brez nasprotja med Nemčijo in Anglijo bi bil položaj *proletariata* [spr.: osvobodilnih gibanj] mnogo težji. Na drugi strani pa dejstvo da SZ ni v vojni z Japonsko⁶ pač pa da je vojna samo med Japonsko in ZDA samo omogoča utrditev položaja SZ v Evropi po uničenju Hitlerja) in demokratične ustanove v mnogih imperialističnih državah, ki izvajajo pritisk na imperialistične vrhove in preprečujejo njihove namere.

Ta načrt ni enoten in na vsej fronti naenkrat temveč je le generalna orientacija za borbo proti imperializmu.

V tej zvezi je važno omeniti, da vojna med Ameriko in Japonsko ni imperialistična ampak pravična ker je njen odnos do osnovnega vprašanja to je do borbe *proletariata* [spr.: narodnoosvobodilnega gibanja] pozitiven in sicer na ta način ker veže roke Japonski v odnosu do SZ. Vojna med Anglijo in Nemčijo od leta 1939 do 1941 je bila imperialistična torej krivična. S Hitlerjevim napadom na Sovjetsko Zvezo in z zvezo med Anglijo in SZ se je karakter vojne spremenil. Vojna med Anglijo in Nemčijo je postala pravična (podoben je odnos Srbije v letu 1914 do 1918⁷).

Strateški načrt naše partije [spr.: našega narodnoosvobodilnega gibanja]. *Strateški načrt na prvi etapi predstavlja načrt buržuazno-demokratične revolucije, ki z neprekinjenim preraščanjem prehaja v drugo etapo v proletarsko revolucijo.* [spr.: Strateški načrt kaže v prvi etapi gotove značilnosti načrta buržuazno demokratične revolucije, ki se z neprekinjenim preraščanjem povezuje z značilnostmi druge etape - z značilnostmi proletarske revolucije.]

Ali se je strateški načrt [dop.: v teku borbe kaj] spremenil? Ugotoviti moramo, da predstavlja vloga *Partije v narodnoosvobodilni borbi* [spr.: narodnoosvobodilnega gibanja] in nove perspektive ki se odpirajo s to borbo samo del obče

⁵ Najbrž je mišljeno ravnanje celotnega finskega državnega vodstva, ki je v naslonitvi na Nemčijo videlo protitež pred pritiski Sovjetske zveze (karelijska vojna leta 1939!). Tako sta Finska in Nemčija septembra 1940 sklenili vojaški sporazum, ki je omogočil prihod nemških čet na Finsko, po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. 6. 1941 pa je tudi Finska 25. 6. 1941 napovedala vojno Sovjetski zvezi in vodila operacije proti Rdeči armadi, dokler ni osvobodila tistih območij, ki jih je izgubila v karelijski vojni. Ker so v finskem parlamentu in vladi bili zastopani tudi socialdemokrati, so kot taki bili sooblikovalci omenjene politike.

⁶ Sovjetska zveza je napovedala vojno Japonski šele 8. 8. 1945.

⁷ Zoran Polič je v že omenjeni Slovenski politični zgodovini (str. 15) zapisal, da je bila vojna, ki je izbruhnila med Avstrijo in Srbijo, v začetku pravična vojna, ker se je Srbija borila za svojo svobodo. Ko se je vojna razrastla v svetovno imperialistično vojno in je Srbija postala z vključitvijo v angleško-francoski vojaški blok del ene izmed imperialističnih sil, ki se je borila za prevlado v Evropi in v svetu, pa se je vojna iz pravične spremenila v krivično.

borbe, del občega načrta, ki to borbo približuje k dokončnemu cilju. Da ugotovimo ali se je strateški načrt kaj spremenil si moramo predvsem ogledati glavne sile revolucionarne borbe.

Glavni sovražnik *proletariata* [spr.: delovnega ljudstva] pred narodno osvobodilno borbo je bila *velesrbska* [spr.: srbska] reakcija združena z reakcijo ostalih narodov Jugoslavije in povezana z monarhijo, veleposestjo in drugimi kapitalističnimi elementi. Zrušenje diktature teh elementov je bil neposredni cilj strateškega načrta *Partije* [spr.: delovnega ljudstva]. Glavne sile v borbi so bile: delavski razred, kmečka gibanja, srednji sloji in narodno osvobodilna gibanja.

Niti glavni sovražnik niti glavne sile se niso spremenile. Spremenila se je samo stopnja in obseg borbe.

Glavni sovražnik se je povezal z okupatorji in torej če bijemo okupatorja bijemo tudi glavnega domačega sovražnika. Smer glavnega udarca je naperjena proti vsem silam, ki kakor koli ovirajo borbo proti glavnemu sovražniku. V to vrsto spadajo predvsem razne profašistične in fašistične klike v Jugoslaviji (Maček⁸, Mihailović⁹). V teh klikah so vključeni tudi vsi ostanki nekdanje reakcije.

Na novi osnovi so se torej pojavile iste sile kot preje pred zlomom jugoslovanske armade. Razlika je le ta, da danes stvari ne postavljamo na isti način.

Osvobodilna fronta je nastala kot koalicija skupin [spr.: V tej zvezi je važno poudariti, da je Osvobodilna fronta nastala kot koalicija skupin] med katerimi je glede nekaterih vprašanj v začetku še vladala nejasnost. Popolnoma jasno pa je bilo osnovno vprašanje to je, da je bila izvedena združitev radi skupne borbe proti okupatorju. Na tem vprašanju se je tudi delil narod na dva tabora.

Glavni udarec, ki je bil usmerjen proti vsem klikam, ki so podpirale okupatorja, je ustvaril trdno *borbeno* [spr.: bojovno] povezanost *proletariata z narodno osvobodilnim gibanjem* [spr.: delovnega ljudstva v narodno osvobodilno gibanje]. Tako stojimo pred dejstvom, da določa zveza *proletariata z osvobodilnim gibanjem*, [spr. in izp.: delavskega razreda] s kmečkimi množicami in srednjimi sloji glavno postavko v strateškem načrtu. Ta *zveza proletariata z narodnoosvobodilnim gibanjem* [spr.: povezanost delovnega ljudstva v narodnoosvobodilnem gibanju] je postala danes že stvarnost. Strateški načrt se torej ni bistveno spremenil [dop.:, ker ostajajo kot osnovne sile iste sile, kot pred zlomom jugoslovanske armade]. Važno je pri tem omeniti še to, da je glavni sovražnik že precej oslavljen in nastopa v vedno novih oblikah borbe [dop.: ,da tako prikrije svojo slabost].

⁸ Dr. Vladimir Maček (1879 - 1964), hrvaški politik, odvetnik. Od 1928 voditelj Hrvatske seljačke stranke; 1939 postal podpredsednik vlade Kraljevine Jugoslavije in isti položaj ohranil tudi v vladi Dušana Simovića (1941). Po okupaciji ostal v domovini in bil lojalen ustaškemu režimu. Maja 1945 emigriral in umrl v ZDA.

⁹ Dragoljub (Draža) Mihailović (1893 - 1946), vodja četniškega gibanja v Jugoslaviji 1941 - 1945. Pred drugo svetovno vojno generalštabni polkovnik vojske Kraljevine Jugoslavije; maja 1941 začel ustanavljati četniške odrede in do novembra 1941 sodeloval s partizani, nato z okupatorjem. Od novembra 1941 komandant "jugoslovanske vojske v domovini", 1942 - 1944 minister vojske v kraljevi jugoslovanski vladi in povišan v armadnega generala. Po končani vojni ostal v Jugoslaviji, bil marca 1946 ujet in obsojen na smrt.

Na kateri strateški etapi smo danes [dop.: v smislu Leninovega postavljanja strategije in taktike]? *Revolucija* [spr.: Borba proti imperializmu] ni enkratni dogodek, ampak proces. Mi smo stopili v ta proces, ko smo prišli za puško in pričeli z združevanjem elementov, ki bodo šli zvesto s *proletariatom* [spr.: z osvobodilnim gibanjem]. Zmaga v *revoluciji* [spr.: borbi proti fašizmu] ni dobljena z enkratno bitko, ampak z več taktičnimi uspehi.

Po vsem značaju naše borbe lahko ugotovimo, da doživljamo danes *buržoazno demokratično i proletarsko revolucijo* [spr.: gotove značilnosti buržuazno demokratične in proletarske revolucije]. *Trenutno smo v okvirju buržoazne revolucije, zavzemamo pa položaje, ki bodo omogočili takojšen prehod v proletarsko revolucijo* [izp.]. Ugotoviti pa moramo, da ima naša borba sploh svoj poseben značaj, tako da ne moremo govoriti o buržoazno demokratični revoluciji v njenem pravem obsegu. Če pogledamo uspehe, ki smo jih v naši borbi dosegli, vidimo da so le delno izpolnjeni cilji buržoazno demokratične revolucije (delna rešitev *vprašanja monarhije, rešitev vprašanja fevdalnih ostankov* [spr.: v vprašanju monarhije, v vprašanju fevdalnih ostankov]). Ustvarili pa smo s svojo borbo novo enotnost *proletariata in osvobodilnega gibanja* [spr.: delovnega ljudstva v osvobodilnem gibanju], ki bo *omogočala* [spr.: omogočila] na gotovi stopnji rešitev vseh tistih zahtev, ki si jih postavlja buržoazno demokratična revolucija za cilj in bomo istočasno lahko na nov način pristopili k *izvedbi proletarske revolucije* [spr.: rešitvi vseh perečih vprašanj]. Pri tem moramo ugotoviti zanimivost, ki jo nosi s seboj osvobodilna borba. Smo namreč v položaju, ko ni nujen revolucionarni prehod, temveč je mogoča za izvedbo ciljev *proletarske revolucije* [spr.: delovnega ljudstva] reformistična pot (položaj je približno enak, kakor je bil v Sovjetski zvezi februarja 1917, ko je tudi Lenin dopuščal možnost reformističnega preraščanja v proletarsko revolucijo¹⁰).

V sedanjem stanju borbe je važno, da je *proletariat zavzel* [spr.: delovno ljudstvo zavzelo] komandne pozicije. Tako mu bo omogočeno reševati vsa vprašanja tudi v obliki reform (ki pa bodo imele revolucionaren značaj). Pri tem pa ne smemo misliti, da lahko enostavno kopiramo oblike borbe, kakor se je razvijala v Sovjetski zvezi. Zunanja oblika sprememb bo gotovo drugačna kot pa je bila revolucija v SZ.

Enotnost skupin v osvobodilni borbi nima samo začasnega značaja. Jedro osvobodilnega gibanja, to so delavci, kmetje in delovna inteligenca, so tako trdno povezani med seboj, da se *lahko proletariat tudi v bodočem razvoju opira na to zvezo* [spr. in izp.: bo tudi bodoči razvoj opiral na to zvezo].

¹⁰ Po leninistični teoriji je za revolucionarja reformistična pot, pot kompromisov in sporazumov v določenih pogojih nujna in koristna. To velja tudi v primeru, ko je oblast proletariata že dosežena, če je le-ta začasno prisiljena opustiti nadaljnjo revolucionarno preobrazbo obstoječega družbenega reda in dati koncesije neproletarskim razredom; vendar je cilj takšnega umika pridobiti čas za ustvarjanje novih pogojev oziroma zbiranje novih sil za razkroj teh razredov, kajti reforma v rokah revolucionarja ni običajna reforma, temveč se spremeni v svoje nasprotje. (J. Stalin: Vprašanja leninizma, str. 74-76; V. I. Lenjin: O značaju zlata sada i posle potpune pobede socijalizma. Izabrana dela, tom 14. Beograd 1960)

Za nas je važno, da bo reakcija razbita na narodno osvobodilnih pozicijah. S tem kapitalizmu kot sistemu nismo zadali udarca v narodno osvobodilni borbi, smo pa politično izolirali kapitalistične *vrhove* [spr.: duhove], *ki* [spr.: ko] so se v narodno osvobodilni borbi postavili na protinarodne pozicije. Ravno ta opredelitev kapitalističnih vrhov odpira možnost nove poti, to je možnost sprememb potom reform. Buržoazija se bo v vsem razdobju narodno osvobodilne borbe posluževala sovražnih aktov proti novi narodni enotnosti in bo s tem prisilila *proletariat* [spr.: delovno ljudstvo], da jo dotolče že v dobi narodno osvobodilne borbe.

Da je zaznamovalo narodno osvobodilno gibanje tak uspeh, moramo pripisati dejstvu, da je *imela partija* [spr.: imelo delovno ljudstvo] ob vstopu v novo dobo jasno perspektivo, ki jo je dal VII. Kongres Kominterne, ko je ugotovil: imperialistični svet gre nasproti novi vojni - na čelu koraka fašizem - fašizem je vojna - osnovna naloga *mednarodnega proletariata* [spr.: delovnega ljudstva] je borba proti vojni in fašizmu - nujna je združitev vseh sil, ki jih je mogoče zediniti na platformi borbe proti vojni in fašizmu - proti razvijanju fašističnih tendenc v demokratičnih državah je nujna borba za demokratične pravice v kolikor v teh državah še obstojajo - nujna je borba za nacionalne pravice zatiranih narodov.

Ko je VII. Kongres postavil pred *proletariat* [spr.: delovno ljudstvo] *te* [izp.] naloge, s tem ni postavil vprašanje novega strateškega načrta ampak samo vprašanje nove taktike.

Rezultati taktike VII. Kongresa. Predvsem je dejstvo, da je imperializem v svetovnem merilu že oslavljen. Preprečen je poskus združitve imperializmov proti SZ (Chamberlain¹¹, Muenchen¹²). Narodno osvobodilno gibanje je po vseh delih Evrope v polnem poletu. Vloga SZ se je s tem, da se je povezala z vsemi zatiranimi narodi močno dvignila. Tudi *proletariat* [spr.: delovno ljudstvo] v kolonijah se je povezal z narodno osvobodilnim gibanjem in spodkopava korenine imperializma. *Vidimo namreč, da se i Kitajska i Indija, ki sta bili dva najmočnejša stebra imperializma že izmikata imperialističnemu sistemu. Verjetno je, da bo Indija že v bližnji bodočnosti izgubljena za imperialistični sistem.* [spr.: Vidimo namreč, da se Kitajska, ki je bila ena najmočnejših stebrov imperializma, že izmika imperialističnemu sistemu. Verjetno je, da bo Kitajska že v bližnji bodočnosti izgubljena za imperialistični sistem.] Ob zlomu fašizma bo vsled značaja osvobodilne borbe nastopilo tudi razpadanje imperialističnega sistema v celoti.

¹¹ Neville Chamberlain (1869 - 1940), britanski politik, državnik, vodja Konservativne stranke. Od 1931 minister, 1937 - 1940 predsednik vlade. Proti agresivnim težnjam fašističnih sil je vodil politiko popuščanja, ki je med drugim pripeljala do Münchenskega sporazuma.

¹² Mišljen je Münchenski sporazum, sklenjen septembra 1938 med Hitlerjem, Mussolinijem, Chamberlainom in Daladierom. Po tem sporazumu je morala Češkoslovaška odstopiti Nemčiji Sudete, Hitler pa je zagotovil, da nima več ozemeljskih zahtev v Evropi. Sporazum je pomenil umik zahodnih sil in njihovo nepripravljenost, da bi se uprle fašističnim zahtevam, Hitlerja pa je vzpodbudil k postavljanju novih zahtev, kar je končno privedlo do druge svetovne vojne.

Že danes moremo ugotoviti veliko krizo imperializma. Že v toku sedanje borbe se kot posledica celotnega razvoja pripravljajo sile za nov proboj imperialističnega obroča (razvoj v Jugoslaviji nam kaže prvo razpoko tega obroča). Tako lahko ugotovimo, da je taktika VII. Kongresa približala napredne sile zmagi, pripravila teren za dokončni zlom imperializma in približala *mednarodni proletariati njegovemu* [spr.: osvobodilna gibanja njihovemu] strateškemu cilju.

Vse osnovne gibalne sile, predvidene po strateškem načrtu, so danes mobilizirane. Pri tem pa je treba ponovno poudariti, da je pot naše *revolucije* [spr.: borbe] drugačna, kot je bila pot SZ, 1917.

Taktični prijemi v borbi za izvedbo strateškega načrta in rezultati teh taktičnih prijemov. Jugoslavija je bila v imperialističnem obroču najslabši člen. To dejstvo si tolmačimo na ta način, da je bilo v Jugoslaviji največ nasprotij, ki jih nosi s seboj imperializem in da so ravno tu prišla ta nasprotja do najmočnejšega izraza. V Jugoslaviji je bilo močno nacionalno zatiranje, socialno zatiranje, obstojali so polfevdalni ostanki in na površju so bile vojne klike. Proti vsemu temu so nastopala močna demokratična stremjenja, ki se niso omejevala samo na *proletariat* [spr.: delovno ljudstvo], temveč so zajemala tudi nekatere kapitalistične sloje. V Jugoslaviji je bil močan imperialistični pritisk. Vršila se je tiha borba med Nemčijo na eni strani ter Francijo in Anglijo na drugi strani za politično in gospodarsko podreditev tega ozemlja. V samih reakcionarnih vrhovih je vladala neenotnost. V zunanje politični orientaciji je bilo veliko nasprotje med reakcionarnimi vrhovi in ljudskimi množicami. Vršila se je borba za usmeritev k bloku Nemčija Italija ali bloku Francija Anglija ali pa k SZ. Vsa gori naštetá dejstva so prispevala k popolni izolaciji reakcionarnih vrhov in omogočila povezovanje ljudskih množic.

Jugoslavija je imela odprti samo dve poti. Prva je bila vključitev v trojni pakt in s tem nastopiti kot Hitlerjev vazal, druga pa vstop v neenako vojno, ki jo sprejema z zavestjo, da bo takoj zgubljena.

Na IV. Konferenci Komunistične Partije Jugoslavije v Ljubljani¹³ je bil sprejet sklep o ustanovitvi enotne antifašistične fronte. Takoj po konferenci je pričelo delo za ustanovitev te fronte. Novo razdobje v tem delu je nastopilo začetkom leta 1938, ko je linija Partije vsled zasedbe Avstrije po Hitlerju, dobila poseben poudarek. Partija je ob tej priliki izdala posebno proklamacijo,¹⁴ v kateri je nakazala pot, ki jo nastopa fašizem. Predvsem je pokazala, da se fašizem ne bo ustavil na avstrijskih mejah, temveč bo skušal uresničiti geslo: *Drang nach Osten*. V proklamaciji je bil tudi poziv jugoslovanskim narodom na združitev. [spr.: V Ljubljani je bila leta

¹³ Konferenca je potekala 24. in 25. 12. 1934. Z njo se je končalo obdobje organizacijskega obnavljanja organizacij KPJ, razbitih v času šestojanuarske diktature. Poudarila je potrebo oblikovanja protifašistične fronte, vzpodbujanja ekonomskih akcij delavcev v povezavi s političnim bojem proti režimu ter sprejela sklep o ustanovitvi nacionalnih partij (KP Slovenije, KP Hrvatske, KP Makedonije).

¹⁴ Poziv "Za mir, neodvisnost in svobodo" je napisalo vodstvo KPJ v Parizu neposredno po priključitvi Avstrije k Nemčiji marca 1938. Natisnili so ga v Jugoslaviji (v Sloveniji npr. v 2500 izvodih), kjer so ga komunisti začeli širiti že konec meseca marca.

1936. ustanovljena enotna protifašistična fronta.¹⁵ Novo razdobje v tem delu je nastopilo v začetku 1938., ko je osvobodilna borba radi zasedbe Avstrije po Hitlerju dobila poseben poudarek. Predvsem je v tem času postalo jasno, da se fašizem ne bo ustavil na avstrijskih mejah, temveč bo skušal uresničiti geslo: "Drang nach Osten". Zato je bil nujen poziv jugoslovanskim narodom, da se združijo.]

Vzporedno s tem pozivom so bile postavljene še sledeče zahteve:

1. Naslonitev na SZ. Ta zahteva je bila utemeljena z dejstvom, da je SZ edina realna pomoč v borbi za neodvisnost. Zapadne velesile so predvsem skrbale za lastno varnost in potiskale nemški fašizem proti vzhodu, da tako pripravijo napad na nevarnega nasprotnika, na SZ. Razen tega je narekovalo tako naslonitev dejstvo, da je bilo nujno potrebno uskladiti narodno osvobodilno gibanje s progresom, to je z interesi *proletariata* [spr.: delovnega ljudstva] (poznamo tudi reakcionarna osvobodilna gibanja na primer Sudeti ali Slovaki,¹⁶ ki nasprotujejo osvobodilnim interesom ostalih narodov in človeštva sploh). *Zato je proglas poudaril* [spr.: Zato je bilo nujno poudariti], da bo naše narodno osvobodilno gibanje napredno samo *v zvezi s proletariatom* [spr.: ,če poveže vse delovno ljudstvo] in da bo tudi samo v tem primeru uspelo (primerjaj leto 1848, ko so se pridružili Slovenci reakciji in zato prejeli za plačilo to, kar so drugi narodi prejeli kot kazen). Naša naslonitev na SZ mora biti sestavni del naše borbe. Sploh je dolžnost vseh progresivnih sil, da naslonijo svojo borbo na SZ.

2. Uvedba demokratičnih pravic (proti šestojanuarski Jugoslaviji teh parol ni bilo, ker je bilo takrat bistveno razkrinkavanje demokracije kakršna je obstojala). Bistveno za demokracijo oz. za izvedbo demokratičnih pravic je *v tem* [spr.: dejstvo], kateri sloji zavzemajo komandne pozicije. Z zahtevami po demokratičnih pravicah je onemogočen poskus reakcije, da bi se umaknila v eno izmed oblik fašizma (onemogočena uvedba diktature).

3. Enakopravnost narodov Jugoslavije.

4. Uničenje fašističnih in profašističnih klik. Poudarjena je bila parola: v zapor s fašisti.

Taka je bila taktična linija neposredno pred napadom na Jugoslavijo. Ta taktika je tudi omogočila *Partiji, da je zavzela v Jugoslaviji položaj, kakršnega ima danes v osvobodilni borbi* [izp. in spr.: ,da se je v Jugoslaviji razvila do take višine osvobodilna borba].

¹⁵ Mišljeno je ljudskofrontno gibanje, ki se je v Sloveniji pojavilo že leta 1935, v letu 1936 pa je gibanje doseglo vrh tako glede množičnosti kot tudi glede uspešnega povezovanja različnih opozicijskih skupin v Slovensko kmečko-delavsko gibanje.

¹⁶ Nerešeno nacionalno vprašanje sudetskih Nemcev in Slovakov je Hitlerju pod krinko zaščite Nečehov olajšalo izvajanje pritiskov na vodstvo Češkoslovaške republike - še zlasti, ker so nezadovoljni narodi oz. njihovi predstavniki iskali pomoč pri Hitlerju, kar je v končni fazi pripeljalo do okupacije in razkosanja (pripojitev sudetskih pokrajin k Nemčiji, izročitev Podkarpatske Rusije Madžarski, ustanovitev samostojne slovaške države s profašistično Tisovo vlado in ustanovitev češkomoravskega protektorata) Češkoslovaške.

Strateški načrt s to taktiko ni bil spremenjen. Ta taktika je vodila predvsem do slabitve imperialističnih sil, ko je poudarjala parolo obrambe, z zahtevo po naslonitvi na SZ je krepila avantgardo napredka, z zahtevo demokratičnih pravic je vezala roke reakciji in ji onemogočila naslonitev na fašistične sile. Lahko rečemo, da je bila taktika v teh letih splošno prizadevanje za realizacijo strateškega načrta.

Kaj smo pričakovali od te taktike?

1. Cilj taktike je bil okrepiti zvezo *med delavci in narodno osvobodilnim gibanjem* [spr.: delovnega ljudstva v narodno osvobodilnem gibanju].

2. Ustvariti neenotnost v reakcionarnih vrhovih, to je v vrstah glavnega sovražnika.

3. Razbiti socialne grupacije, ki so ovirale borbo proti sovražniku in bile objektivno glavno oporišče sovražnika.

4. Razbiti sovražnika tam, kjer je bil najšibkejši, to je na vprašanju obrambe pred zunanjim sovražnikom.

Razbitje reakcionarne linije na narodno osvobodilnih pozicijah to je rdeča nit, ki se vleče skozi vso taktično prizadevanje *Partije* [spr.: osvobodilnega gibanja]. To razbitje na teh pozicijah je nujno, ker je ravno v narodno osvobodilni borbi najlažje izolirati reakcijo od osnovnih ljudskih množic.

Rezultati taktike. Taktične poteze *Partije* [izp.] so se z razvojem dogodkov v Evropi menjavale. Leta 1938 je bila parola *Partije* [izp.]: borba za neodvisnost Jugoslavije. S to parolo se je *postavila Partija* [spr.: postavilo delovno ljudstvo] v obrambo versailske Jugoslavije, to je tiste Jugoslavije, za katero je leta 1918 postavila parolo: borba za razbitje Jugoslavije, ker je takrat bila Jugoslavija osnovno oporišče imperializma. Novo parolo, *torej* [spr.: to je] nujno premestitev taktičnega stališča je zahtevalo stališče fašizma, ki je imel interes razbiti Jugoslavijo. S takim postavljanjem vprašanja pa seveda *Partija ni priznala* [spr. ni šlo za priznanje] meja versailske Jugoslavije.

V politiki Partije velja železna logika. [izp.] *Ko je Partija pozivala* [spr.: Ko je veljal poziv] na odpor proti fašizmu, je bila reakcija na kapitulantskih pozicijah. Leta 1938 in 1939 se je reakcija grupirala okrog Hitlerja, ki je bil avantgarda imperializma. Leta 1939 se je položaj v toliko spremenil, ker so skrahirali načrti chamberlainovske reakcije, da bi vrgli Hitlerja proti SZ. Ti načrti so propadli predvsem iz dveh razlogov:

1. Vsled odpora ljudskih množic celega sveta,
2. Vsled podpisa nemško-sovjetskega pakta.¹⁷

¹⁷ Dne 23. 8. 1939 sta zunanja ministra Sovjetske zveze Vječeslav Molotov in Nemčije Joachim von Ribbentrop podpisala pogodbo o prijateljstvu in nenapadanju. Pogodba je imela tajne dodatke, s katerimi sta si Nemčija in Sovjetska zveza razdelili interesne sfere. V interesno sfero Sovjetske zveze so prišle baltske države (razen Litve), Besarabija, Poljsko pa sta si podpisnici razdelili. Zveza med nacistično Nemčijo in "prvo državo socializma" je Sovjetski zvezi zagotovila začasen predah za okrepitev obrambne moči, komunisti, dotedanji nosilci politike ljudske fronte, kot tudi demokratična javnost v svetu pa so ga sprejeli z začudenjem, zmedo in strahom.

Glavna nevarnost za evropske narode je v letu 1939 prešla na zapad (Chamberlainovi [dop.: novi] poskusi).¹⁸ Reakcija je ugotovila, da se za rešitev pred nevarnostjo ki prihaja iz SZ ne more opirati na Nemčijo, temveč da je težišče samo *na* [spr.: v] Franciji in Angliji. Zato se je zelo ohladil njen odnos do Hitlerja. Za Jugoslavijo je v tej zvezi značilen pakt Cvetković-Maček,¹⁹ ki naj ojači notranjo sposobnost Jugoslavije in jo približa Angliji *in* [spr.: ali] Franciji. Proglašena je bila mobilizacija, pričela je agitacija za vstop Jugoslavije v vojno na strani Anglije in Francije proti Nemčiji. V taki situaciji bi parola: Za obrambo Jugoslavije - pomenila pritegnitev Jugoslavije v imperialistično vojno na strani Anglije in Francije. Zato je *Partija postavila parolo* [spr.: bila potrebna parola]: Za obrambo miru. V ta namen je *tudi aktivno delala* [spr.: bilo tudi potrebno aktivno delo] med mobiliziranci za mir in proti pritegnitvi Jugoslavije v grozečo imperialistično vojno. Vojna med Anglijo in Nemčijo je imela izključno imperialistični značaj, ker je v bistvu nastala kot posledica neuspelega poizkusa, da se rešijo imperialistična nasprotja na račun SZ.

Nova sprememba v odnosu sil na mednarodnem področju je nastopila v letu 1940 - 1941. Sledili so si zlom Francije, Belgije, Holandske in Norveške, Nemci so utrjevali Atlantsko obalo in se z vojaško silo usmerili proti vzhodu. Nemškemu bloku so se priključile Slovaška, Madjarska in Romunija in končno bi se morala še Jugoslavija. Jasno je bilo, da je bil tak razvoj dogodkov odločno usmerjen proti SZ in da je bilo vse samo priprava za napad na SZ. Ko je Hitler ob svojem pohodu na zapad ugotovil, da je Anglija nesposobna za kakršno koli ofenzivo proti njemu, je hotel izrabiti ta trenutek za obračun z nevarnostjo, ki je pretila imperializmu z vzhoda in se je odločil za takojšen napad na SZ. Pri tem je Hitler računal *tudi* [izp.] na možnost povezave z reakcionarnimi vrhovi vse Evrope, ki bi mu naj služila kot zakladnica surovin za borbo proti SZ. S tako preusmeritvijo se je takoj sprizajnila tudi jugoslovanska reakcija in obrnila jadra v korist Hitlerju. S porazom Francije in priključitvijo srednje evropskih in balkanskih satelitov je dejansko izgledalo, da je postal Hitler najmočnejša sila v Evropi. Jasno je bilo tudi, da se Hitler pripravlja za napad na SZ. Zato nam postane razumljiv vstop Cvetković-Mačkovega režima v trojni pakt.

¹⁸ Neposredno po nemški okupaciji Češkoslovaške marca 1939 sta si Francija in predvsem Anglija prizadevali s pomočjo Sovjetske zveze oblikovati širšo obrambno skupnost evropskih držav in ZDA proti nemški ekspanziji. Precej držav ni pokazalo interesa oziroma se zaradi določenih zadržkov niso želele vključiti v takšno zvezo. Nadaljnji pogovori so šli v smer poskusa sklenitve trojne pogodbe med Anglijo, Francijo in Sovjetsko zvezo. Ti so se zaradi medsebojnega nezaupanja končali neuspešno, za kar ni mogoče kriviti le Chamberlaina, temveč predvsem sovjetsko stran, ki se v tistem trenutku ni želela zaplesti v vojno in se je zato odločila za pakt z Nemčijo, da ne bi za zahodne države hodila po "kostanj v žerjavico".

¹⁹ Sporazum med predsednikom vlade Kraljevine Jugoslavije Dragišo Cvetkovićem in predsednikom HSS dr. Vladimirjem Mačkom je bil podpisan 26. 8. 1939. Z njim je bila ustanovljena Banovina Hrvatska kot edina avtonomna politično-teritorialna enota v Kraljevini Jugoslaviji.

Tudi Partija je morala računati z novo nastalo situacijo in je napravila v letu 1941 taktični preokret. Na V. Partijski konferenci v Zagrebu²⁰ je bila ponovno postavljena parola obrambe Jugoslavije [spr.: V letu 1941. je delovno ljudstvo ponovno z vso jasnostjo postavilo parolo: "Za obrambo Jugoslavije"] in pričelo se je delo za [dop.: čimprejšnje in] čim čvrstejšo povezanost narodov Jugoslavije. Mase so bile v tem času proti trojnemu paktu. Najmanj je bilo to *vidno* [spr.: razvidno] na Hrvaškem, kjer je imel Maček večino, dočim je v drugih delih države vladala silna razgibanost. Razpoloženje množic, ki se je kazalo predvsem v različnih demonstracijah in protestih, je dalo poguma nekaterim vrhovom vojske, da so izvedli 27. III. 1941. državni udar. V tem državnem udaru je sodelovalo s Simovićem²¹ le malo civilistov (Budisavljevič²²), vendar je naletel na splošno odobravanje ljudstva, ker je *puč* [izp.] odgovarjal težnjam ljudstva. *Partija je dala državnemu udaru s svojim sodelovanjem* [spr.: Državni udar je imel s povezovanjem vseh naprenih sil] značaj vsenarnodnega akta. Danes je jasno, da bi Simović s svojim udarom ne uspel, če *Partija ne bi organizirala v Beogradu množičnih demonstracij* [spr.: ne bi prišlo v Beogradu do množičnih demonstracij].

Po takem razvoju situacije je bilo popolnoma jasno, da je vojna med Jugoslavijo in Nemčijo neizbežna. *Partija se je tega zavedala* [spr.: Napredne sile so se tega zavedale] in se je na vojno tudi pripravljala. Svojo nalogo je *vršila Partija* [spr.: so vršile - napredne sile, op.p.] s tem, da je [spr.: so - v nadaljevanju sprememb v množinsko obliko ne upoštevamo, op.p.]:

1. Napravila vse, da učvrsti voljo za vojno proti Hitlerju,
2. Razkrinkavala je izdajalce v vojski in državnem aparatu, ker so ti predstavljali silno nevarnost za notranjo trdnost obrambe.
3. Organizacijsko prilagajala svoje delo novim razmeram.

Zakaj se je Partija odločila [spr.: so se napredne sile odločile] za vojno kljub temu, da je bilo jasno, da bo Jugoslavija [dop.: tako] hitro podlegla?

1. V tem času je *bilo* [spr.: postalo] že popolnoma jasno, da je *nemško - sovjetski spopad* [spr.: nemški spopad s SZ] neizbežen. Naša naloga je bila, da oslabimo Hitlerjev udarec proti Sovjetski Zvezi in s tem udarec reakcije proti progresu sploh.

²⁰ Peta državna konferenca KPJ je ob množični udeležbi delegatov potekala v Dubravi pri Zagrebu 19. - 23. 10. 1940. Opredelila je program partijskega delovanja na različnih področjih (v sindikatih, med kmeti, mladino itd.) in izdelala strateško koncepcijo KPJ. Poudarila je, da vojna, ki jo je ocenjevala kot imperialistično, neposredno ogroža Jugoslavijo, zato je zahtevala naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo. Izrekla se je za ustvarjanje enotne ljudske fronte od spodaj, torej za pridobivanje množic brez sporazumevanja z vrhovi meščanskih strank, ker jih je imela za reakcionarne.

²¹ Dušan Simović (1882 - 1962), general letalstva jugoslovanske kraljeve vojske. Dne 27. 3. 1941 je vodil skupino častnikov, ki je izkoristila množično nezadovoljstvo zaradi pristopa Jugoslavije k Trojnemu paktu in prisilila vlado Cvetković - Maček ter kraljevo namestništvo k odstopu. Novo vlado je sestavil Simović in jo vodil še v emigraciji do januarja 1942. Po končani vojni se je vrnil v Beograd.

²² Dr. Srdjan Budisavljevič (1883 - 1968), pravnik in politik. Leta 1918 je bil sekretar Narodnega vijeća v Zagrebu, od 1939 predsednik Samostalne demokratske stranke. Bil je član vlade Cvetković - Maček, iz katere je zaradi pristopa k Trojnemu paktu izstopil. Zatem notranji minister v begunski vladi Dušana Simovića in v letu 1945 eden od treh kraljevih namestnikov.

2. Kapitulacija pred Hitlerjem bi bil triumf reakcije. Reakcija bi si *utrdila* [spr.: ustvarila] svoje položaje in se povezala s fašizmom. Nastopil bi teror, ki bi v kali zadušil vsak poskus odpora (kot n. pr. v Nemčiji, Češki²³). Če tudi je bilo jasno, da bo vojna težka, je bilo na drugi strani jasno tudi to, da vojna ne bo mogla oslabiliti naprednih narodno osvobodilnih pozicij. Na drugi strani pa mora vojna nujno voditi reakcijo do tega, da se razkrinka kot izdajalska. Očitno je bilo, da bo *proletariat lažje razbil* [spr.: delovno ljudstvo lažje razbilo] reakcijo v pogojih izgubljene vojne, kakor pa v pogojih trojnega pakta. Vojna je zato predstavljala poleg slabitve zunanjega sovražnika tudi odločno slabitev notranjih nasprotnikov ljudstva, ki se s svojim vezanjem na fašizem popolnoma razkrinkajo. Zato je *Partija zavestno krepila* [spr.: so napredne sile zavestno krepile] odpor ljudstva pod parolo: "Bolje rat nego pakt".

V teku vojne je *Partija storila vse, da okrepi* [spr.: so napredne sile storile vse, da okrepe] splošni narodni odpor. Toda sile izdajstva so bile močnejše in tako je nastopil že v kratkem času zlom jugoslovanske armade in s tem razkosanje državnega ozemlja. Da je bila taktika *partije* [spr.: naprednih sil] pred in med vojno popolnoma pravilna, so pokazali že prvi meseci po vojni. Velešrbska reakcija, ki se je za očuvanje svojih pozicij vezala na okupatorja in vršila izdajalsko vlogo v obrambni borbi je izšla iz vojne silno oslabljen. Na drugi strani pa so ljudske množice spoznale izdajalsko vlogo reakcije in se pričele odločno naslanjati na sile napredka. Nastopila je splošna orientacija na pozicije *Komunistične Partije* [spr.: naprednih narodnih sil].

Po okupaciji razlikujemo dve osnovni etapi v naši [dop.: narodno] osvobodilni borbi. Prva etapa obsega razdobje do napada na SZ, druga etapa pa razdobje po napadu. Z oboroženo akcijo, ki smo jo pripravljali že v prvi etapi, smo pričeli z napadom na SZ. To dejstvo nam mnogi očitajo in skušajo ravno s tem prikazati, da je bila naša borba izključno komunistična in vezana na ukaz iz Moskve. Mi priznamo in celo poudarjamo, da smo pričeli z oboroženo akcijo *še le* [izp.] ob napadu Nemčije na SZ, toda ne zato, ker prej ni bilo ukaza, temveč izključno le zato, ker niso bili podani objektivni pogoji za oborožen *upor* [spr.: odpor]. Če bi pozivali na oborožen *upor že* [spr. in izp.: odpor] v prvi etapi, bi bili vezani izključno le nase, ker ni bilo nobene realne moči, na katero bi se lahko naslonili.

²³ Verjetno je s 1. mišljeno leto 1933 v Nemčiji, ko sta finančni in industrijski kapital podprla Hitlerjev vzpon na oblast oziroma izvedbo t.i. nacionalsocialistične revolucije in ko je CK KP Nemčije 31. 1. 1933 napovedal generalno stavko. Med stavko, ki je del socialdemokratov ni podprl, je prišlo do spopadov s policijo. Sledili so prepoved komunistične stranke, aretacije delavskih voditeljev (tako komunističnih kot socialdemokratskih) in nazadnje odprava vseh strank - razen NSDAP, političnih in osebnih svoboščin. In 2.: po okupaciji Češkoslovaške je Hitler vsilil Čehom svoj protektorat in postavil za predsednika češkomoravskega protektorata prejšnjega predsednika Češkoslovaške republike Emila Hacho. Odporniško gibanje, ki ni bilo posebej močno, je doživelo težak udarec po uboju namestnika državnega protektorja Češke in Moravske Reinharda Heydricha, zaradi česar so Nemci 10. 6. 1942 do tal porušili rudarsko naselje Lidice pri Pragi, večino moških postrelili, ostale prebivalce pa poslali v taborišča ali zavode za prevzgojo.

V tem času bi bila možna samo naslonitev na Anglijo in v tej zvezi pričetek oborožene akcije. Toda taka naslonitev bi bila samo potrditev stremeljenj reakcije, ki se je hotela nasloniti na zapadne imperialistične sile. S to naslonitvijo na zapad bi torej okrepili domačo reakcijo in bi postali privesek imperialistične vojne. Če pa smo se hoteli resnično boriti za napredek [dop.: sveta] smo nujno morali čakati na silo, ki bo izključila reakcionarne elemente.

Razen tega pa moramo tudi poudariti, da *Partija nikdar ni zasledovala* [spr.: nismo smeli zasledovati] kakih avanturističnih podvigov. Dokler še ni prišlo do spopada s SZ so bile vse Hitlerjeve divizije še svobodne in zato proste za vsakršno akcijo kjerkoli. Oborožen odpor naših narodov v prvi etapi bi torej prisilil Hitlerja, da vrže brez števila divizij v Jugoslavijo in bi s tem zavestno povzročili uničenje vseh najbolj pozitivnih sil, to je vseh tistih, ki so bili že v tej prvi etapi pripravljeni na odločen odpor okupatorju.

Politična taktika *Partije* [izp.] je bila v obeh navedenih etapah različna. Če vzamemo ožji okvir to je razvoj v sami Sloveniji, potem vidimo, da je bila takoj po okupaciji izdana parola: enotnost patriotskih sil in borba proti tistim, ki hočejo vezati naše sile izključno na Anglijo. Takoj po okupaciji je bila ustanovljena v Sloveniji protiimperialistična fronta, ki se je razvila iz društva prijateljev SZ.²⁴ Takoj so se pričele priprave za oboroženo vstajo. *Takoj aprila že so bili ustanovljeni vojni komiteti*²⁵ *pri vseh partijskih komitetih, toda neodvisno od njih.* [spr. in izp.: Že aprila so bili ustanovljeni posebni vojni komiteti.] Glavna naloga teh vojnih komitetov je bila zbiranje orožja in nabiranje prostovoljcev. Popolnoma drugačen je bil razvoj v Srbiji, kjer je že v tej prvi etapi prišlo do spopadov med vojnimi komiteti in žandarmi.²⁶

Popolnoma nova situacija je nastopila z napadom Hitlerja na SZ. S tem napadom je predvsem nastopila sprememba v razporejenosti širokih ljudskih množic. Pred tem napadom je veljal Hitler za nepremagljivega. Z napadom na SZ pa se je dvignila v množicah vera v zlom Hitlerjeve vojaške sile.

Značilno za pravilno linijo partije je dejstvo, da je CK KPJ, ki je bil deloma v Beogradu deloma v Ljubljani, iznesel dne 22. VI. 1941 v obeh centrih iste zaključke glede oboroženega odpora. [izp.]²⁷

²⁴ Društvo prijateljev Sovjetske zveze so na pobudo CK KPJ začeli ustanavljati sredi leta 1940 po vzpostavitvi trgovinskih odnosov med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo, vendar oblasti društvenih pravil niso odobrile. Vanj so se vključili tudi vidni javni in kulturni delavci. Društvo je odigralo veliko vlogo pri popularizaciji Sovjetske zveze. Ker so v njem sodelovale temeljne skupine, ki so pozneje sestavljale Osvobodilno fronto, ga imamo za predhodnico OF.

²⁵ Vojaški komiteji so bili sestavljeni izključno iz članov KPS, kar izpričuje, da je priprave na oboroženi boj partija zastavila kot notranjo partijsko nalogo. Kadrovska sestava vojaških komitejev se je izrazito prepletala z adekvatnimi partijskimi komiteji. Največ vojaških komitejev so ustanovili v mesecu juniju, tj. neposredno pred ali pa ob samem napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo.

²⁶ Ni znano, da bi že pred 22. 6. 1941 v Srbiji prišlo do spopadov med vojnimi komiteji in orožniki. Kot prvi se navaja spopad med partizansko skupino in orožniki v Beli Crkvi pri Šabcu 7. 7. 1941; ta dan so kasneje razglasili za dan vstaje srbskega naroda.

²⁷ Ob vesti o napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo se je še isti dan, tj. 22. 6. 1941, sestel del vodstva KPJ s Titom na čelu v Beogradu. Ocenil je, da je nastopil trenutek za začetek oboroženega

Nova situacija v mednarodnem vojaškem razvoju je zahtevala razširitev množične osnove osvobodilne borbe. Odločilno pri tem je bilo dejstvo, da se je karakter angleško-nemške vojne spremenil. *To je jasno proglasil CK KPS, ko je poudaril, da je vojna Sovjetske zveze proti Nemčiji osvobodilna in dalje, da je postala vojna med Anglijo in Nemčijo v svetovnem obsegu pravična.*²⁸ [spr. in izp.: Vojna Sovjetske zveze proti Nemčiji je bila osvobodilna in vojna med Anglijo in Nemčijo v svetovnem obsegu pravična.] To dejstvo je narekovalo združitev vseh svobodoljubnih sil in zato *je izdala Partija poziv anglofilskim silam na priključitev* [spr.: so bile pozvane na sodelovanje anglofilske sile]. Po celotnem razvoju situacije je bilo jasno, da se bo vojna SZ in Anglije zlila v enotno vojno proti Nemčiji. Posledica tega je bila potreba po maksimalni širini. Razmerje sil je jasno kazalo, da bo prevzela vodilno vlogo v protifašističnem bloku SZ. Zato je sam razvoj vojne potiskal v ospredje *Komunistično Partijo in skupine, ki so bile z njo povezane* [spr.: delovno ljudstvo in skupine, ki so bile z njim povezane], ker so v svojem načrtu gradile na vodilno silo, to je na SZ.

22. VI. 1941 *je sklenil CK KPS, da se anti imperialistična fronta preimenuje v Osvobodilno fronto in je takoj stopil v stik z mlado JNS²⁹ in drugimi skupinami ter jih povabil* [spr.: 22. 6. 1941. se je antiimperialistična fronta preimenovala v osvobodilno fronto in je takoj stopila v stik z mlado JNS in z drugimi skupinami in jih povabila] na sodelovanje na temelju množičnega odpora proti okupatorju. S tako širino so bili takoj v začetku razbiti vsi manevri reakcije. Uspehe, ki jih je dosegla Osvobodilna fronta v teku borbe, smemo smatrati za posledico te zdrave politike *Komunistične Partije* [izp.].

V ostalih pokrajinah Jugoslavije je bil razvoj nekoliko drugačen predvsem [dop.: zato], ker so *Partije zoževale* [spr.: bile nekoliko ožje] množične osnove narodnega odpora. Smatrali so namreč, *da stojimo pred socialistično vojno in* [izp.] *da je torej* [izp.] *treba takoj v začetku izključiti vse količkaj nezanesljive elemente.*³⁰

boja in o tem izdal poseben razglas. Enako se je isti dan sestal CK KPS v Ljubljani in tudi naslovil na slovenski narod ter komuniste poseben poziv, v katerem je med drugim zapisal, "da v tej naši nacionalni vojni ne položimo orožja iz rok prej, dokler ne bo fašistični tlačitelj popolnoma razbit in uničen" ter da je boj Rdeče armade ter sovjetskih narodov tudi "sveta nacionalna vojna slovenskega naroda". (Glej: Josip Broz - Tito: Zbrana dela, knjiga 7. Ljubljana 1981, str. 42-45; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1. Ljubljana 1962, dok. 11). Sklep o takojšnjem prehodu iz sabotažnih akcij v splošno vstajo proti okupatorjem pa je sprejel politbiro CK KPJ na seji v Beogradu dne 4. 7. 1941.

²⁸ Glej poziv CK KPJ z dne 12. 7. 1941, objavljen v Dokumentih ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. 14.

²⁹ Skupina Mlada JNS ali Nova Jugoslavija je po okupaciji skušala nastopati politično samostojno. Ni se strinjala s sodelovanjem predstavnikov JNS v sosvetu za Ljubljansko pokrajino in nameravano politično pasivnostjo. Jeseni 1941 je navezala stike z OF, vendar v OF ni stopila zaradi sporne 3. točke temeljnih točk OF; po njeni presoji ni zagotavljala ustavne kontinuitete Kraljevine Jugoslavije.

³⁰ Gre za t.i. sektaške pojave, kakor jih je poimenovala partija sama, v resnici pa za zaostrovanje revolucije, za prehod v njeno drugo fazo, tj. v fazo proletarske revolucije. To je bilo uradno stališče CK KPJ pozimi 1941 - 1942 in je izhajalo iz ocen notranjega razvoja v Jugoslaviji (napad četnikov na partizane in podpora begunske vlade Mihailoviču) ter iz razmer na svetovnih bojiščih (zaustavljen prodor nemške armade pred Moskvo). Te okoliščine naj bi napovedovale zaostrovanje razrednih

Splošna linija *Partije* [spr.: borbe] je tudi danes še [izp.] neizpremenjena in veljajo predvsem sledeče naloge nove taktike:

1. Privesti najširše množice na linijo borbe proti fašizmu,
2. *Učvrstiti zvezo med Kom. Partijo in narodnoosvobodilnim gibanjem na bojni osnovi.* [spr. in izp.: učvrstiti zvezo v narodno osvobodilnem gibanju na bojni osnovi,]

3. Z učvrstitvijo zveze med *proletariatom in narodno osvobodilnimi gibanji* [spr.: delovnim ljudstvom v narodno osvobodilnem gibanju,] postaviti temelje za preraščanje osvobodilne borbe v likvidacijo buržoazno demokratične revolucije.

Osnovne štiri etape v razvoju [izp.] naše narodno osvobodilne borbe.

1. Doba pred napadom na SZ. Politične akcije in zbiranje na množični osnovi.

2. Partizansko gibanje je tudi edina politična oblika gibanja (Srbija, Bosna, Črna gora), na katero se *opira Partija* [spr.: opirajo napredne sile]. Vrhovni štab je istočasno tudi vrhovno politično predstavništvo.

3. Vsled razmaha partizanske vojne se poveča tudi politična aktivnost in nastopi potreba formiranja širšega političnega gibanja. Nastopi potreba po ustanovitvi AVNOJ-a, ki daje gibanju širše politične temelje. Državo ima formalno v rokah še reakcija.

4. Ustvaritev naše vlade NKOJ, kar predstavlja najvažnejši politični akt v dosednji vojni. Ta akt je revolucionaren tako do okupatorja, kakor tudi do stare Jugoslavije. Toda tudi v tej dobi še nismo gospodarji na vsem našem terenu in zato proces še ni zaključen.

Partija ni šla [spr.: Napredne sile niso šle] na to pot, ki jo predstavljajo gori navedene etape slučajno, temveč premišljeno in načrtno. NKOJ je bil ustanovljen šele leta 1944 [spr.: 1943] zato, ker je *korakala Partija* [spr.: bilo treba korakati] vzporedno z razpoloženjem ljudskih množic in vzporedno z objektivnimi okoliščinami. Vlado smo lahko ustanovili šele tedaj ko smo vedeli, da bo ogromna množica to vlado tudi branila.

Danes že lahko ugotovimo, da je borba *Partije* [izp.] za realizacijo prve strateške etape v fazi popolne zmage. Ogromen del nalog prve strateške etape je *danes* [izp.] že realiziran. Predvsem je ustanovljen NKOJ, katerega naloga je utrjevati dosežene rezultate. Z ustanovitvijo NKOJ-a je podana slika novega odnosa političnih sil v Jugoslaviji, sama ustanovitev je zmaga ljudskih sil nad silami reakcije.

Kakšni so uspehi naše dosedanje borbe? *Danes lahko že postavimo, da je monarhija likvidirana, četudi smo dokončno rešitev odložili na čas po vojni. Končano je nacionalno zatiranje* [izp. in spr.: Danes že lahko postavimo, da je končano nacionalno zatiranje] in likvidirani so fevdalni ostanki, ki so še spremljali Jugoslavijo po letu 1918. Če tudi ne moremo istovetiti osvobodilnega boja z buržoazno demokratično revolucijo, vendar lahko ugotovimo, da je v naši osvobodilni borbi etapa buržoazno demokratične revolucije v veliki meri že izpolnjena. V kolikor ni izpolnjena, pa so dozoreli vsi pogoji za njeno takojšnjo

likvidacijo. To omogoča predvsem dejstvo, da ima buržoazija sicer še svoje ekonomske pozicije, izgubila pa je vse politične.

V vsaki revolucionarni borbi je važno, da najdemo pravi trenutek za izvršitev revolucionarnih nalog. Stalin pravi v Temeljih leninizma: "Trenutek za odločilni udarec, trenutek za začetek vstaje je treba izbrati takrat, ko pride do vrhunca, ko je avantgarda pripravljena, da se bije do konca, ko so rezerve pripravljene pomagati avantgardi in ko je v sovražnikovih vrstah največja zmeda." Naša borba sicer ni proletarska revolucija, vendar velja gornje v gotovi meri tudi zanjo.

Tudi med nami so bili nekateri mnenja, da je glavna borba proti fašizmu in da je treba z udarcem to je z ustanovitvijo NKOJ-a počakati. To stališče se je deloma pokazalo pred zasedanjem AVNOJ-a v Jajcu. Kakšna bi bila posledica našega postopanja v smislu takega gledanja? Predvsem bi se reakcija lahko povrnila in mi bi jo lahko tolkli samo na razrednih, ne pa kot sedaj, na narodno osvobodilnih pozicijah. S tem da smo udarec izvedli, se je reakcija rezkrinkala kot sovražnik ljudstva že sedaj, ko je v najtežjem položaju, ko ne more v protinapad in ko zunanja reakcija ne more podpirati domače. Zato moramo ugotoviti, da je bil udarec izveden pravočasno. V kakšni zagati je danes reakcija, nam *dokazuje zadnji Churchillov govor*³¹ [spr.: dokazujejo zadnji napor begunske vlade].

Mi smo s svojo borbo in s pravilno politiko uspeli razbiti notranjo reakcijo. Istočasno smo tudi prisilili ves svet, da nas prizna. Toda ne smemo si delati nobenih iluzij. Domača in tuja reakcija in tudi mnogi izmed tistih, ki nas danes priznavajo, bodo skušali izrabiti vsako našo najmanjšo napako. Velik uspeh za nas je, da uživa naš pokret simpatije ljudskih množic celega sveta. Te množice gledajo v našem pokretu novo strukturo nacionalnega vodstva. Mirno lahko trdimo, da od oktobra 1917 to je od ruske socialistične revolucije, noben dogodek ni v toliki meri pretresel sveta, kakor ravno naša borba. Danes lahko tudi ugotovimo, da se na našem primeru vrši diferenciacija sveta. Na našem vprašanju razbijajo napredne sile pozicije reakcije in onemogočajo kakršen koli manever *oficijalne Anglije in Amerike* [spr.: reakcionarnih klik v Angliji in Ameriki] proti nam.

Po celotnem razvoju postaja neizogibno, da pride do čim močnejše utrditve odnosov med novo Jugoslavijo ter Anglijo in Ameriko. Pri tem pa nam mora biti

spopadov. Skladno s takšno oceno je CK KPJ postavil partijskim organizacijam kot glavne naloge: zagotavljanje delavsko - kmečkega (zlasti vaška revščina) jedra v narodnoosvobodilni fronti, ustanavljanje organov ljudske oblasti s prevlado revnih in srednjih kmetov v njih in ustanavljanje proletarskih vojaških enot, s čimer bo KPJ utrdila svojo vodilno vlogo. Navedena usmeritev je zatem doživela kritiko kominterne oz. Sovjetske zveze, ki zaradi jugoslovanskega vprašanja ni želela zaostrovati odnosov z zahodnimi zavezniki.

³¹ Predsednik britanske vlade Winston Churchill je imel 22. 2. 1944 v Spodnjem domu govor, v katerem je z "obžalovanjem" ugotavljal, da se enote generala Mihailoviča ne bojujejo zoper okupatorja ter da je med njimi in Titovimi partizani prišlo do "tragičnih in ostrih spopadov". Na drugi strani je jasno povedal, da so partizani maršala Tita edini, ki se aktivno borijo proti nemškemu okupatorju, zato bo Anglija storila vse, kar je v njeni moči, da pomaga in podpre Tita oziroma "da brez predsodkov ali političnih izbirčnosti pomagamo tistim, ki v boju za svobodo udarjajo zoper nacistično oblast". (Glej Dušan Biber: Tito - Churchill strogo tajno. Ljubljana 1981, str. 94-96).

jasno, da bodo imperialisti popuščali samo toliko, v [izp.] kolikor jih bomo z našo borbo v to popuščanje prisilili.

Nalogi naše zunanje politike.

1. Utrditi zvezo z Anglijo in Ameriko,
2. Ne dovoliti, da bi nas vodile kakršnekoli iluzije temveč predvsem odločna navezanost na lastne sile.

Perspektive naše borbe. *Partija in proletariat sta prevzela komandne pozicije, ki so predvsem odločilne za uspeh. Partija vodi v vseh organih oblasti.* [spr. in izp.: Delovno ljudstvo je prevzelo komandne pozicije, ki so pred vsem odločilne za uspeh in vodi v vseh organih oblasti.] Buržoazne grupacije so razbite. Zveza med *proletariatom in ljudskimi množicami* [spr.: delovnimi množicami] je tako močna, da ne bo težko likvidirati ostankov kapitalizma (pri tem se nam odpira možnost, da nastopimo pot postopnih reform, ne pa pot nove oborožene vstaje).

Partija je po svoji vodilni vlogi in po zavzemanju komandnih pozicij tako močna, da mirno dopušča razvoj revolucionarnega procesa v najširših množicah. [izp.] Pri tem je za nas važno tudi dejstvo, da lahko navežemo na 27 letne uspehe SZ. (SZ je morala dajati v letih 1920-21 koncesije kapitalizmu v tkzv. NEP-u.³² Lenin je napisal [spr.: zapisal]: "Ni za vse države nujen vojni komunizem, za vse pa je nujen NEP. Toda tudi ta samo po ekonomski plati, ne pa po politični". Proces predvidenega odstopanja se bo pri nas verjetno odražal v nizu reform.)

Karakter Osvobodilne fronte v luči gornjih izvajanj. Zavedati se moramo, da je predvsem sestav narodno osvobodilnega gibanja tisto, kar je dvignilo simpatije ljudskih množic širom sveta za nas. Brez gornjega in po sami borbi bi takih simpatij gotovo ne uživali.

Osvobodilna fronta je realizacija zveze med proletariatom, osvobodilnim gibanjem in osnovnimi ljudskimi množicami. To od vsega početka naše borbe ni bilo popolnoma jasno. Razen tega smo morali tudi računati z ostanki starih političnih elementov. *Partija je morala šele v borbi sami dokazati, da je s proletariatom sposoben voditelj procesa.* [spr.: Napredne sile so morale šele v borbi sami dokazati, da so sposoben voditelj procesa.]

Osvobodilna fronta je nastopala navzven kot koalicija. Šele februarja 1943 so bili razbiti ostanki koalicije in je bilo s skupno izjavo osnovnih skupin³³ potrjeno dejstvo, ki je nastopilo v toku leta 1941 in 42, dejstvo namreč, da je prišlo do popolne notranje enotnosti. Ostanke koalicije imamo še na primer na Hrvaškem,

³² Nova ekonomska politika, ki jo je sprejel Lenin leta 1921, je bila odgovor na do tedaj prakticirani t.i. vojni komunizem, v katerem je vlogo tržišča prevzela država, kar je zaviralo razvoj proizvodnje in povzročalo veliko nezadovoljstvo. Z NEP-om so uvedli davek v naravi, pravico kmeta, da sam razpolaga in trguje s presežki, državno pomoč drobni industriji, poživitev trgovine s pomočjo industrije in kmetijstva. NEP je dopuščal delno svobodno trgovino ter delni razvoj zasebne lastnine, vendar pod državnim nadzorom.

³³ Mišljena je t.i. dolomitska izjava, podpisana 1. 3. 1943, v kateri so se predstavniki treh temeljnih skupin v OF izrekli za enotno OF. Z njo si je KPS tudi formalno zagotovila vodilno, dejansko monopolno vlogo v narodnoosvobodilnem boju, krščanskosocialistična in sokolska skupina pa sta se odrekli snovanju lastnih strank.

kjer se je en del HSS pod vodstvom Magovca³⁴ šele pred kratkim priključil narodno osvobodilnemu gibanju. Toda tudi tu bo prej ali slej prišlo do zlitja, ker se moramo zavedati, da se ustvarja enotnost od spodaj iz narodnih množic, ne pa mogoče s kakšnim dekretiranjem. *V ostalih pokrajinah Jugoslavije se je Kom. Partija neposredno povezala z ljudskimi množicami, ker se je reakciji posrečilo pritegniti demokratske vrhove v protiljudsko fronto.*[izp.]

Razvoj v Srbiji je [dop.: danes] posledica objektivnih pogojev. Tam vidimo, da včerajšnji republikanci danes vodijo čete Draže Mihajlovića, da je Srbski klub,³⁵ ki je bil v opoziciji proti diktaturam v Jugoslaviji, danes aktiven v obrambi velesrbskih pozicij. (Jovanović)³⁶. Po takem razvoju je jasno, da so se ljudske množice, ki so bile sovražne tem elementom, neposredno vezale na Kom. Partijo [dop.: ,ki je sprožila tam borbo].

Vkljub raznolikosti razvoja v poedinah pokrajinah Jugoslavije pa to ni vplivalo na enotnost *narodov Jugoslavije* [spr.: jugoslovanskih narodov]. Zasluga za to gre predvsem *Partiji, ki ni pustila* [spr.: dejstvu, da nismo izpustili] izpred oči prvo etapo strateškega načrta in strateški načrt sploh. Vse taktične poteze in v tej zvezi izvedeni preokreti so *samo služili učvrstitvi strateških zmag* [spr.: nam služili samo za učvrstitev strateških zmag].

Nekaj momentov iz Slovenije. Ko smo bili v ofenzivi proti reakciji leta 1941 in 42 in ko je bil pri tem glavna ovira Draža Mihajlović, nismo mnogo poudarjali Jugoslavije, ker je bila to glavna parola teh reakcionarnih elementov. Mi smo predvsem postavljali samoodločbo slovenskega naroda s posebno pravico do odcepitve. Na tej paroli smo razbili Mihajlovićevsko reakcijo in pridobili zase mase.³⁷

³⁴ Božidar Magovac (1897 - 195?), publicist, politik. Pred drugo svetovno vojno član glavnega odbora HSS in narodni poslanec v parlamentu Kraljevine Jugoslavije. Po spremembi politike dela HSS jeseni 1943 začel sodelovati z NOG, bil član predsedstva ZAVNOH, član predsedstva AVNOJ od drugega zasedanja do izključitve avgusta 1945 in podpredsednik NKOJ do odstopa avgusta 1944. Na sodelovanje med HSS in KPH je gledal kot na koalicijsko razmerje. Po vojni obsojen in umrl med prestajanjem zaporne kazni.

³⁵ Srbski kulturni (književni) klub - iz prvotne pretežno kulturne in prosvetne dejavnosti se je leta 1939 pod vodstvom dr. Slobodana Jovanovića izrazilo usmeril v politiko. V srbskem političnem prostoru je predstavljal ekstremno nacionalno krilo in svoje poglede izražal v glasilu "Srpski glas". Zlasti se je angažiral v nasprotovanju sporazumu Cvetković - Maček, ker da je bil do Srbov nepravichen. Zavzemal se je za Jugoslavijo z močno centralno oblastjo. Konec leta 1940 je s klubom iskalo stike tudi vodstvo KPJ.

³⁶ Dr. Slobodan Jovanović (1869 - 1958), pravnik, univerzitetni profesor, pisatelj, politik. Predsednik Srbskega književnega kluba, podpredsednik v vladi Dušana Simovića, predsednik vlade v emigraciji od januarja 1942 do junija 1943, v kateri je prevzel tudi notranje ministrstvo ter zastopanje ministra za zunanje zadeve ter ministra za vojsko. Leta 1946 v odsotnosti obsojen na 20 let zapora.

³⁷ Glej "Gesla našega osvobodilnega boja", sprejeta na prvem zasedanju vrhovnega plenuma OF 15. 6. 1941 (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. 10) ter 3. in 8. temeljno točko OF, sprejeti 1. novembra in 21. decembra 1941 (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. 111).

Drugačna je bila situacija po italijanski ofenzivi.³⁸ V tem razdobju so nastopili mihajlovičevski elementi odkrito pot izdajstva.³⁹ Naš kurz je bil na pridobitev sredine.⁴⁰ Zato smo spremenili taktiko in postavili na dnevni red vprašanje Jugoslavije.⁴¹ S tako taktiko nam je uspelo del sredine pridobiti, del pa jo nevtralizirati. Svojo taktiko smo vedno uravnavali po potrebah, ki jih je narekoval celotni razvoj. Zato smo enkrat poudarjali odcepitev, drugič pa bolj naglašali združitev.

Ob razsulu Italije smo dajali poseben poudarek na parolo združitve vsega slovenskega naroda. V tej zvezi smo tudi izdali odlok o amnestiji belogardistov.⁴² Ko pa se je Bega jasno povezala z okupatorjem, smo odločno udarili po njej.

Vsi gori navedeni primeri nam kažejo, da so taktične spremembe vedno rezultat objektivnih sprememb.

Če danes pogledamo v bodočnost in se zamislimo v svoje naloge, vidimo predvsem, da je naša prvenstvena naloga utrjevati narodno osvobodilno oblast. V vsem svojem delu pa moramo predvsem paziti, da obdržimo komandne pozicije, ki nam bodo služile kot odskočna deska v nadaljnjem razvoju.

³⁸ Mišljena je velika italijanska ofenziva proti partizanskemu ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem v času od 16.7. - 4.11. 1942.

³⁹ Maja 1942 so v Ljubljanski pokrajini začeli ustanavljati ilegalne četniške skupine, ki pa so se julija 1942 zatele pod zaščito okupatorja, s čimer se je končala t.i. prva četniška ilegala v Sloveniji.

⁴⁰ Po končani veliki italijanski ofenzivi, ko je vodstvo NOB napovedalo politično in vojaško ofenzivo proti Prostovoljni protikomunistični milici, so hkrati tekla prizadevanja za pridobivanje sredine, tj. tistih, ki se do tedaj še niso opredelili ne za eno na za drugo stran. Odnos do sredine se je zaostрил in šel v smer njenega razbijanja oziroma jasnega diferenciranja. Po tem času je bil obstoj sredine za partijo vedno manj sprejemljiv, in obveljalo je stališče, da njen obstoj objektivno pomeni podporo nasprotnikom osvobodilnega gibanja. (Glej Jesen 1942, Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 81, proglas vrhovnega plenuma OF 6.11. 1942)

⁴¹ Glej članek Maksa Stermeckega KPS in Jugoslavija (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, Ljubljana 1964, dok. 156), v katerem je rečeno, da odklanjanje versajske Jugoslavije še ne pomeni odklanjanje Jugoslavije sploh, samoodločba pa je pojmovana kot način zbliževanja jugoslovanskih narodov, med katerimi slovenski narod ne bo imel občutek narodne zapostavljenosti.

⁴² Julija in avgusta 1943 so IO OF, GŠ NOV in POS ter major William Jones izdali več pozivov pripadnikom kolaboracionističnih formacij slovenske protirevolucije, naj se vključijo v NOV ali pa vrnejo na svoje domove, da bi se preprečilo nadaljevanje bratomorne vojne. (Glej npr.: Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del 6, knjiga 6, dok. 51).

Jubileji

France Kresal - šestdesetletnik

7. avgusta je dopolnil šestdeset let priznani slovenski gospodarski in socialni zgodovinar, naš kolega France Kresal. Marsikdaj gresta človekov poklic in njegovo delo vzporedno z njegovim značajem in temperamentom. Za gospodarsko in socialno zgodovino mora človek imeti smisel za socialno problematiko, znanje, delovno voljo, potrpežljivost, vztrajnost in osebno ter strokovno umirjenost. Vse te odlike krasijo našega kolega Franceta in tisti, ki ga že dolgo poznamo, smo se v to lahko že nešteto krat prepričali.

France Kresal je bil rojen v kmečki družini v Grmu pri Trebnjem, kjer je že od mala spoznaval delo in njegovo vrednost. Gimnazijo je kot vozač obiskoval v Novem mestu, kjer je leta 1956 maturiral z odliko. Po maturi je vpisal študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

V zgodovinskem seminarju Filozofske fakultete si je s svojo delavnostjo in zanesljivo kolegialnostjo kmalu ustvaril ime pri profesorjih in med kolegi. Bil je demonstrator in predsednik kluba študentov zgodovine. V eni in drugi funkciji je bil mlajšim kolegom zares pravi mentor in prijatelj.

Svojo diplomsko nalogo o zgodovini predilnice Litija je spisal za tiste čase tako temeljito, da je izšla takoj v samostojni obsežni knjigi in je zanj dobil tudi študentovsko Prešernovo nagrado. Diplomsko delo (diplomiral je leta 1963) ga je (kot marsikaterega študenta) opredelilo za določeno področje oziroma smer v zgodovinopisju - za socialno in gospodarsko zgodovino. S to usmeritvijo se je zaposlil na tedanjem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, z nalogo proučevanja sindikatov in delavskega socialnega položaja med obema svetovnima vojnama.

Na inštitutu se je srečal in spoprijateljil z gospodarskim zgodovinarjem dr. Jožetom Šornom, ki je Franceta Kresala še utrdil v njegovi usmeritvi v gospodarsko in socialno zgodovino. Tako je za doktorsko disertacijo prijavil temo Razvoj tekstilne industrije v Sloveniji 1918-1941. Doktoriral je januarja 1972. Od tega časa dalje se je posvečal predvsem zgodovini socialnega položaja delavstva od druge polovice 19. stoletja pa do leta 1941. Iz tega njegovega dela so nastale številne obsežne razprave, večinoma pionirske in temeljne za poznavanje te problematike.

Leta 1975 je bil izvoljen za direktorja inštituta, in to kot drugi akademsko izobraženi zgodovinar na tem položaju (za dr. Tonetom Ferencem). Direktor je bil pet let in v času njegovega direktorovanja se je inštitut kadrovske najbolj okrepil. Pridobil je številne mlade diplomirane zgodovinarje in nekaj inštitutovih sodelavcev je v tem času napravilo doktorate. Ob direktorovanju je bil v letih

1975-1977 tudi glavni urednik inštitutove revije *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*.

V težkih pogojih finansiranja znanosti je kot direktor pokazal veliko smisla za finančno poslovanje; uspevalo mu je zagotoviti redno in kolikor toliko dostojno financiranje inštituta. Še večja pa je njegova zasluga za urejanje medsebojnih odnosov med delavci inštituta. Pri tem je pokazal svojo umirjeno preudarno in človekoljubno naravo. Medčloveški odnosi med sodelavci so bili v času njegovega vodenja inštituta izredno dobri in harmonični.

Po prenehanju direktorske funkcije se dr. Kresal ni odtegnil vodstvenim dolžnostim, da bi se posvetil samo svojemu raziskovalnemu delu. Skoraj celo desetletje (od 1980 do 1989) je vodil raziskovalni oddelek na inštitutu. Številna dela, ki jih je inštitut opravil v tem času in so inštitut uveljavila v slovenski znanstveni javnosti, so tudi njegova zasluga. V letih vodenja inštituta je bil dr. Kresal tudi vodja usmerjenega raziskovalnega programa *Zgodovina Slovencev* pri tedanji Raziskovalni skupnosti Slovenije in nato programa *Novejša zgodovina Slovencev*. Od leta 1980 je dve leti predsedoval Zvezi zgodovinskih društev Slovenije, nato pa je bil še štiri leta njen podpredsednik. Leta 1982 je bil na Filozofski fakulteti izvoljen za znanstvenega svetnika.

Od leta 1983 do 1990 je predsedoval češkoslovaško-jugoslovanski zgodovinski komisiji, leta 1994 pa je ustanovil kot eno prvih biletaralnih zgodovinskih komisij slovensko-češko komisijo.

V zadnjih desetih letih je publiciral številne razprave o različnih vprašanjih socialnega položaja slovenskega delavstva v prvi polovici 20. stoletja, pa tudi nakaj tehničnih pregledov industrijskega razvoja Slovenije v tem času. Najobsežnejše njegovo delo iz tega časa pa je nova, predelana izdaja *Zgodovine predilnice Litija*, posvečena njenemu stoletnemu razvoju.

Kdorkoli opisuje in vrednoti znanstveno in strokovno delo dr. Franceta Kresala v preteklem desetletju, ne more mimo številnih člankov o zgodovini gospodarskega razvoja in delavskega socialnega položaja, napisanih za *Enciklopedijo Slovenije*.

Če bi kritični biograf poskušal določiti mesto in vlogo dr. Franceta Kresala v slovenski historiografiji, bi moral ugotoviti, da je Kresal eden tistih slovenskih zgodovinarjev, ki je v zadnjih treh desetletjih poleg starejših strokovjakov (dr. Ferda Gestrina, dr. Vasilija Melika in dr. Jožeta Šorna) največ prispeval k uveljevitvi gospodarske in socialne zgodovine neagrarnih panog. S temi zgodovinarji in njihovim delom je ta veja zgodovinopisja postala v slovenskem zgodovinopisju enakopravna drugim vejam. To ugotovitev potrjuje tudi dejstvo, da je dr. Kresalu uspelo k proučevanju gospodarske in socialne zgodovine pritegniti številne zgodovinarje mlajše generacije in jim biti zelo uspešen mentor, kar najlepše kažejo rezultati, s katerimi so se ti zgodovinarji že lepo uveljavili v slovenski historiografiji.

Kot je bilo rečeno že na začetku, je vse to delo bilo mogoče opraviti zaradi značaja, kakršnega ima naš jubilar. Pri jubilejnih zapisih za znanstveno publikacijo

se mnogokrat izpušča omemba in oris jubilarntovega človeškega lika, kar ni prav. Zato želim na koncu zavestno poudariti, da je dr. France Kresal slovenskemu zgodovinopisju dal še mnogo več kot samo svojo strokovno-znanstveno delo. Slovenskemu zgodovinopisju in zgodovinarjem, zlasti tistim, s katerimi je bil v pogostejšem, daljšem in intenzivnejšem kontaktu, je dajal veliko svoje človečnosti, svoje življenjske preudarnosti, človeškega razumevanja, vzpodbude, kolegialne solidarnosti in zanesljivosti ter prijateljske topline. Naj mu bo po njegovem šestdesetem letu dano, da bi ohranjal zdravje, da bi lahko še nadalje uspešno raziskoval in da bi še naprej s kolegi in prijatelji živel v kolegialnosti in prijateljstvu.

Janko Prunk

Vsaka predstavitev celote raziskovalnega dela katerega od kolegov je nujno nepopolna. Nepopolna zato, ker teži k splošni sliki podobe jubilarntovega dela z izpostavljanjem najbolj značilnih ali najpomembnejših razprav - bodisi v revijah ali samostojnih knjižnih objavah - drugim, skritim za splošnimi označbami, pa nehotе jemlje vrednost, čeprav si tega ne zaslužijo.

Znanstveno-raziskovalno delo znanstvenega svetnika dr. Franceta Kresala je zaznamovano z neobičajno dvojnostjo. Le bežen pogled na Kresalovo bibliografijo - obsega okoli stopetdeset bibliografskih enot, od tega štiri samostojne knjižne objave - nam predoči za njegovo delo značilno razpetost med dve, na videz sicer različni, a vendar zelo sorodni tematiki: na gospodarsko in socialno zgodovino namreč.

Odveč bi bilo razglabljanje o pomembnosti enega ali drugega vidika tematske raznolikosti v jubilarntovem delu. Razlogi, ki nas vodijo k izpeljavi takega sklepa so na moč enostavni. Vedeti je potrebno, da je France Kresal na obeh področjih, ki sta zaznamovali njegovo poklicno življenje, oral ledino in s tem postavljaj metodološke in vsebinske standarde - z nadaljnimi raziskavami in širitvijo znanja pa iz leta v leto postajal vedno večja avtoriteta na področju gospodarske in socialne zgodovine - za čas med obema vojnama ali nazorneje rečeno za obdobje prve jugoslovanske države, ko je gospodarski razvoj slonel na kapitalističnih vzorcih.

Gospodarski zgodovini se je France Kresal zavezal že kot študent, za diplomsko nalogo si je izbral raziskavo zgodovine litijske predilnice. Z zadnjimi dopolnitvami (Zgodovina predilnice Litija 1886-1986, Litija 1986) na podlagi novih spoznanj je ta publikacija postala eden od primerov zgodovinarske obdelave razvoja tovarne od njenih začetkov pa takorekoč do današnjih dni. Odločitev za tematiko diplomske naloge se je, tako kot pri marsikaterem zgodovinarju doslej, izkazala za daljnosežno, saj je Franceta Kresala za vrsto let usmerila v preučevanje razvoja tekstilne industrije v Sloveniji, ki je postala tudi tema njegove doktorske disertacije.

V doktorski tezi, ki je bila nekaj let po uspešni obrambi dopolnjena in prirejena objavljena v samostojni knjižni obliki pod preozkim naslovom Tekstilna industrija v Sloveniji (Ljubljana 1976), se je France Kresal lotil problematike razvoja tekstilne

industrije v Sloveniji med obema vojnama. Ponesrečenost naslovitve monografije ne omenjamo zato, da bi delu jemali vrednost, temveč nasprotno, da bi njegovo vrednost poudarili. Dejstvo namreč je, da naslov le deloma ustreza vsebini, kajti v knjigi je mogoče brati še o marsičem drugem in ne zgolj o tekstilni industriji, kakor nas prepričuje izbrani naslov. Gre za splet zgodb o pomembni etapi "kapitalistične" industrializacije in o dinamiki izgradnje socialne politike v Sloveniji, še preden se je drugi spopad svetovnih razsežnosti prenesel tudi na naše ozemlje.

Ker se v gospodarski zgodovini največkrat srečujemo - razen v primeru iz širšega konteksta izoliranih raziskav - z obravnavo dolgoročnih procesov, je France Kresal to delo zastavil problemsko. Študij razvoja tekstilne industrije, ki je bila v obdobju med vojnama najbolj ekspanzivna gospodarska panoga, je Kresalu na široko odprl vrata v razumevanje gospodarske problematike časa pred drugo svetovno vojno. Tedaj so se mu zastavila vprašanja, ki jih natančneje in podrobneje obravnaval v kasnejših razpravah. Za celovito razumevanje razmaha tekstilne industrije je bilo nujno spoznati tako "predzgodovino" te dejavnosti na slovenskih tleh, izvesti primerjavo z drugimi jugoslovanskimi predeli, obenem pa spoznati tudi konkretno okolje, v katerem je bil ta razmah mogoč. Kresalu pač ni preostalo drugega, kakor da se je lotil natančnega študija gospodarske, carinske in finančne politike vlad prve jugoslovanske države, kajti le umestitev "tekstilne" problematike v širši družbeno-gospodarski kontekst mu je nudila zadovoljive odgovore.

Gospodarske tematike, v katere je France Kresal posegel z raziskovanjem razvoja tekstilne industrije, so ga napotile tudi v skrivnosti socialne zgodovine. Za cilj si je zastavil predstavitev socialne varnosti in materialnega položaja tekstilnega delavstva. Tudi te teme se je lotil z vso problemsko širino in ob tem trčil na "veliki gozd problemov" iz splošnih, ne samo "tekstilnih", socialno-političnih tem, skozi katerega si je uspešno utiral pot z obravnavo delavsko zaščitne zakonodaje, materialnega položaja delavstva, mezdnih in stavkovnih gibanj ter drugih oblik delavskega sindikalnega boja. Tako je bila določena Kresalova temeljna usmeritev in že omenjena dvojnost njegovega raziskovalnega dela.

V nadaljnjih letih je France Kresal svoje raziskave v zastavljenem problemskem okviru še poglobljal. V strokovni periodiki so se, kot plod vztrajnega dela, iz leta v leto vrstile številne izvirne in temeljne razprave iz gospodarske in socialne zgodovine, ki v jubilentovi bibliografiji predstavljajo skorajda polovični delež. Vsekakor gre za nezanemarljivo in zelo povedno dejstvo, ki v zadostni meri priča o kakovosti Kresalovega dela. O slednjem poudarku govore tudi številni citati in sklicevanje na njegove dosežke v literaturi in to ne samo v zgodovinarski.

Detaljno poznavanje slovenskega gospodarskega in socialnega razvoja v prvi jugoslovanski državi mu je v zadnjih letih omogočilo tudi pisanje sintetičnih razprav o poteku industrializacije, o položaju in dosežkih Slovencev izpred druge svetovne vojne na gospodarskem področju. Enako ugotovitev velja zapisati tudi za drugo torišče Kresalovega raziskovalnega udejstvovanja, to je za področje zgodovine socialne politike in delovno-pravnih odnosov. Sloves temeljitega

poznavalca se izraža tudi v dejstvu, da je bil in je še vedno redni gost tistih znanstvenih simpozijev in posvetov, ki se kakorkoli dotikajo gospodarsko-socialnega razvoja Slovenije v času, za katerega je "zadolžen" France Kresal. Njegove razgledanosti po gospodarski in socialni zgodovini niso prezrli tudi izven ozko strokovnih krogov, tako da so ga vabili k sodelovanju kot pisca vrste strokovnih člankov v Enciklopediji Slovenije in v različnem dnevnem časopisu.

Žarko Lazarević

Bibliografija dr. Franceta Kresala

Prispevki za novejšo zgodovino tekoče objavljajo bibliografijo inštitutovih sodelavcev. Bibliografijo dr. Franceta Kresala vsebujejo:

Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št.1 (Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Biobibliografija), str. 101-109 (do leta 1988).

Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, št. 1-2

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, št. 1-2

Miroslav Stiplovšek - šestdesetletnik

Vzrok, zakaj smo za ta prispevek morali vzeti pero v roke, je skorajda neverjeten: prof. dr. Miroslav Stiplovšek je letos praznoval šestdeset let. Neverjeten zato, ker nas, preprosto, k temu prepričanju povsem samodejno navajata svežine polna življenjska podoba prof. Stiplovška in njegova mladostna in neokrnjena ustvarjalna moč. Zato lahko navedeni življenjski obletnici verjamemo le zaradi enega, toda poudarka vrednega dejstva: danes namreč ni slovenskega zgodovinarja mlajšega rodu, ki mu prof. Stiplovšek ne bi bil univerzitetni učitelj, podobno pa velja tudi za starejše zgodovinarje na Slovenskem; marsikomu je bil ali kolega v študijskih letih ali - kasneje - strokovni in raziskovalni sodelavec. Z večino povojnih predavateljev zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani je tudi delil isto poklicno pot. Tako nam je vsem dobro poznan kot izjemno delaven, strokovno dosleden, razgledan in raziskovalno široko usmerjen slovenski zgodovinar in znanstvenik, kar se odraža v obsežnem opusu (350 bibliografskih enot) njegovih prispevkov in del.

Miroslav Stiplovšek se je rodil 18. julija 1935 v Ljubljani, po končani osnovni šoli v Domžalah (tu je bila doma njegova družina) pa je obiskoval gimnazijo v Kamniku. Nato je vpisal študij zgodovine ter diplomiral leta 1960. Po odsluženem vojaškem roku se je kot asistent prof. dr. Metoda Mikuža zaposlil na Filozofski fakulteti, kjer je decembra 1965 zagovarjal doktorsko disertacijo Dejavnost strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije 1918-1922. Za doktorja zgodovinskih znanosti je bil promoviran februarja 1966. Leta 1972 je bil izvoljen za docenta, leta 1976 za izrednega in leta 1981 za rednega profesorja novejšje zgodovine. Naslednje leto (1982) je tudi prevzel vodenje oddelka za zgodovino, katerega predstojnik je bil do leta 1984. Poleg zahtevne predstojniške funkcije (sovpadala je z menjavo profesorskih generacij na zgodovinskem oddelku), je na Filozofski fakulteti prof. Stiplovšek opravljal še vrsto drugih funkcij - kot član fakultetnega sveta, vodja raziskovalne skupine za področje zgodovine, član sveta Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete in vodja drugih komisij ter organov FF.

Ob navajanju najvažnejših podatkov o znanstveno-univerzitetni poti prof. Stiplovška je prav, da že na tem mestu opozorimo tudi na njegovo razvejano strokovno in širše družbeno delovanje, ki ni bilo neposredno vezano na obveznosti iz poklicnega dela. Prof. Stiplovšek je namreč eden izmed vodilnih slovenskih zgodovinarjev, ki so bili in so z znanjem in bogatimi izkušnjami v dragoceno pomoč celotni slovenski zgodovinski stroki, hkrati pa so prispevali tudi opazen delež pri zagovarjanju in uveljavljanju njenih interesov v slovenskem nacionalnem prostoru. V tej zvezi je potrebno spomniti na njegovo delo v vodstvenih organih številnih slovenskih muzejskih, znanstvenih in arhivskih ustanov, v Izobraževalni in Raziskovalni skupnosti Slovenije, v Zgodovinskem društvu Slovenije (bil je

njegov tajnik v letih 1962-1968) ter sodelovanje v uredniškem odboru glasila ZDS Zgodovinski časopis (nekaj časa je bil tudi njegov tehnični urednik), ki traja nepretrgano od leta 1973 do danes. Prof. Stiplovšek je bil ob tem dejaven tudi v slovenskem političnem življenju: v letih 1965-1969 je bil kot predstavnik Univerze poslanec prosvetno-kulturnega zbora Skupščine SR Slovenije; vrsto let je bil vodilni kulturno-prosvetni funkcionar v občini Domžale; kot predsednik občinske kulturne skupnosti pa je leta 1977 organiziral odmevno (in prvo) slovensko znanstveno posvetovanje o krajevni zgodovini. Za svoje prizadevno strokovno in javno delo je prejel več uglednih priznanj in nagrad, odlikovan pa je bil tudi z visokim državnim priznanjem - redom dela z zlatim vencem.

Kljub uspešnemu in predanemu javnemu delovanju in osebnemu zadovoljstvu, posebej pri delu v domačih Domžalah, pa je prof. Stiplovšek vedno namenjal prvo skrb in pozornost svojemu znanstveno-pedagoškemu delu. Pri tem je treba posebej poudariti, da je kot predavatelj predmetov Izbrana poglavja iz zgodovine narodov in narodnosti Jugoslavije 1918-1945 in nato Zgodovina Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov med vojnama - ob znanih vsebinskih stalnicah iz tega obdobja - študente skrbno seznanjal tudi z najnovejšimi raziskovalnimi dognanji, ki zadevajo ta del novejše narodne in jugoslovanske zgodovine, ob izpitnih srečanjih z njimi pa je na umirjen način vedno dobro ocenil, kolikšen napor so tudi sami vložili v spoznavanje predstavljenih študijskih vsebin.

Naš jubilarant se je ustvarjalno poglobljal tudi v znanstveno delo. To dobro dokazujejo vsi trije temeljni tematski sklopi njegovih raziskav, s katerimi je pomembno razširil ter kvalitativno utrdil obseg slovenskega zgodovinskega pisarstva. Prof. Stiplovšek je bil prvi, ki se je lotil skoraj popolnoma neraziskane zgodovine sindikalnega gibanja na Slovenskem; to je po njegovi zaslugi danes že zelo dobro historiografsko obdelano, in sicer za obdobje od njegovih začetkov leta 1868 do leta 1941. To je dosegel prof. Stiplovšek s svojimi številnimi in z izjemno znanstveno akribijo preudarjenimi razpravami in prispevki, pri čemer vrh njegovih tovrstnih obravnav predstavljajo monumentalni Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922 (Ljubljana 1979, 671 str.) ter Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije 1868-1945 (Maribor 1989, 317 str.), ki so izšli v ugledni zbirki Documenta et studia historiae recentioris pri založbi Obzorja. V prvi knjigi, ki je za enkratni obseg razširjena doktorska disertacija, je prof. Stiplovšek osvetlil idejne in programske usmeritve slovenskih strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije v letih 1918-1922. Preučil je njihovo številčno stanje, organizacijske mreže, oblike organiziranosti, sodelovanje s političnimi in drugimi organizacijami, povezave v jugoslovanskem okviru in njihovo gmotno stanje, hkrati pa je prikazal tudi oblike in rezultate njihove dejavnosti v boju za izboljšanje položaja delavstva na socialnem, ekonomskem, političnem, izobraževalnem in humanitarnem področju. Ob tem je opozoril tudi na splošne družbenopolitične in socialnoekonomske razmere v prvih štirih letih po prvi svetovni vojni, ki so vplivale na razvoj in dejavnost strokovnih organizacij.

V drugi knjigi pa je posvetil posebno pozornost delovanju strokovnih-sindikalnih organizacij v letih 1868-1941, pri čemer je obdelal tudi posamezne razvojne in akcijske značilnosti strokovnih organizacij iz socialnodemokratskega, komunističnega in krščanskosocialističnega sindikalnega gibanja, ki so predstavljale jedro tega gibanja na Slovenskem. Tema dvema temeljnima deloma o slovenskem sindikalnem gibanju je prof. Stiplovšek v zadnjih letih dodal še brošuro Strokovno-sindikalno gibanje na Slovenskem od leta 1868 do 1. svetovne vojne (Ljubljana 1990, 75 str.), iz te tematike pa je objavil tudi dvoje pomembnih razprav - Ustanovitev socialnodemokratskega tajništva leta 1905 v Trstu. Začetek novega obdobja v slovenskem strokovnem-sindikalnem gibanju (Annales, 5/1994) ter Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisationen in Slowenien 1918-1941 (Österreichische Osthefte, 35/1993).

Drugi tematski sklop v znanstvenem raziskovalnem delu prof. Stiplovška zadeva leta 1941-1945. Zgodovina slovenskega narodnoosvobodilnega boja ga je pritegnila že v študentskih letih (diplomiral je s temo Mengeš v času NOB in za diplomsko nalogo prejel študentsko Prešernovo nagrado), v kasnejših številnih razpravah in publikacijah pa se je posvetil predvsem obravnavanju političnega in vojaškega vidika NOB na kamniškem in domžalskem območju. Višek njegovega poznavalskega preučevanja problematike NOB pa predstavlja njegovo drugo veliko delo, še danes v marsičem nepresežena monografija Šlandrova brigada (Ljubljana, Maribor 1971, 808 str.), ki jo je - kot ustvarjalno izrazito močan zgodovinar - predal strokovni in širši javnosti, ko mu je bilo petintrideset let. O tej monografiji, v kateri je obdelana prva narodnoosvobodilna enota z območja IV. (štajerske) operativne cone - Šlandrova brigada - je prof. Metod Mikuž, utemeljitelj slovenskega zgodovinopisja o obdobju NOB, leta 1973 upravičeno zapisal, da je "doslej ena od najboljših o katerikoli jugoslovanski brigadi." (M. Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, V. knjiga, Ljubljana 1973, str. 271). Kasneje je prof. Stiplovšek pripravil še eno, zgoščeno delo o tej brigadi - Bojna pot Šlandrove brigade (Ljubljana 1983, 153 str.).

Poseben in večplasten sklop v znanstvenem delu prof. Stiplovška pa predstavlja njegovo, že dobri dve desetletji dolgo poglobljanje v problematiko slovenske zgodovine med svetovnima vojnama. V tej zvezi naj najprej opozorimo na njegovo razpravo O revolucionarnosti v obdobju 1918-1921 (objavljeno v zborniku Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973), ki jo je treba brati kot odličen prikaz slovenskega narodnopolitičnega in socialnogospodarskega razvoja v prvih letih po nastanku jugoslovanske države, ter razpravi Slovenske politične stranke in njihovi kmečki programi 1918- 1920 (JIC, 3-4/1973) in Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918-1920 (PZDG, 1-2/1974). Prof. Stiplovšek se je zelo natančno poglobljal tudi v razvoj delavskega gibanja, zgodovino komunistične stranke in nekaterih vidikov ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem, vzporedno s tem pa je sintetično obdelal značilnosti družbenega in političnega življenja na Slovenskem v letih 1918-1941. Razčlenil je tudi

vprašanje Münchenskega sporazuma iz leta 1938 in njegovega odmeva v slovenski politični javnosti tistega časa; na področju gospodarsko-socialne zgodovine je posebej obdelal še slavninarsko industrijo na domžalskem območju.

Za slovensko zgodovinopisje in celovito poznavanje slovenskih narodno-emancipacijskih naporov po letu 1918 pa je zelo pomembno še zadnje torišče njegovih dosedanjih preučitev zgodovine Slovencev v času prve jugoslovanske države. Le-to temelji v jubilentovem načrtnem raziskovanju vprašanja slovenske avtonomije in načinov njenega uresničevanja v Kraljevini SHS (1918-1929); o tej problematiki je v zadnjih dveh letih prof. Stiplovšek prispeval pomemben referat na znanstvenem posvetovanju SAZU o slovenski državi (1994) in več temeljnih razprav. Naj pristavimo, da je zadnja med njimi objavljena v pričujoči številki Prispevkov za novejšo zgodovino.

Na koncu moramo spregovoriti še o enem, za nas zelo važnem vidiku bogatega strokovnega in znanstveno-pedagoškega delovanja prof. Stiplovška. V posebno zadovoljstvo nam je namreč, da je prof. Stiplovšek, katerega znanstveno zanimanje obsega dovršen del novejše zgodovine slovenskega naroda, že dolga leta tesno povezan z našim inštitutom. Ta povezanost se je pričela že leta 1960, ko je bil krajši čas zaposlen v arhivu takratnega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Nato je bil v letih 1971-1975 član vodstvenega kolegija inštitutove znanstveno-raziskovalne enote, v letih 1971-1990 član uredništva inštitutove revije *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* (od leta 1986 *Prispevki za novejšo zgodovino*), od leta 1992 pa je član Upravnega odbora Inštituta za novejšo zgodovino. Najvidnejši pečat v svojem dolgoletnem sodelovanju z našim inštitutom pa je prof. Stiplovšek vtisnil pri znanstvenem oblikovanju današnjih inštitutovih raziskovalcev, saj jih v resnici ni malo, ki so od njega - ob pripravljanju magistrskih in doktorskih del ter pri nadaljnjih raziskovalnih nalogah - mnogo pridobili. Tisti, ki smo pod njegovim mentorstvom dosegli doktorski naziv, pa smo imeli še posebej dobro priložnost in možnost, da smo spoznali njegovo vzpodbujajoče znanstveno razumevanje in požrtvovalno pomoč pri doseganju zastavljenih ciljev. Ko imamo pred očmi njegov prijazen in veder človeški lik, se delavci našega inštituta z veseljem pridružujemo čestitkam, ki so bile prof. Stiplovšku izrečene ob njegovem, jubilejnem šestdesetem letu in mu iskreno želimo nadaljnjih znanstvenih ter pedagoških uspehov in polne življenjske sreče.

Jurij Perovšek

Zdravko Klanjšček - sedemdesetletnik

Pogosto naletim nanj, ko v arhivu zatopljeno preučuje dokumente, vmes spretno udarja po tipkovnici svojega prenosnega računalnika in nikoli ne pozabi nasmeška v znak pozdrava. Skoraj vedno se vprašam, od kod ta delovna vztrajnost. Morda je Klanjšček na vprašanje odgovoril v nekem intervjuju pred desetimi leti, ko je razlagal svoje veselje do zgodovine, skratka do svojega dela, ki ga nikoli ni jemal kot breme, temveč kot izraz notranje motivacije - kot razliko med delati in hoditi v službo. Večkrat pomislim tudi na skorajda neizmerljivo razliko med "tehniko" dela v času, ko se je s svojo muzo šele začel ukvarjati, in danes, ko namesto z listi in peresniki hodi v arhive kar z računalnikom. Tudi okoliščina, da se je kot pripadnik seniorske generacije med prvimi zgodovinarji računalniško opremil in opismenil, nemara govori, da se je skorajda pozabil starati.

Njegova življenjska pot se je začela 3. marca 1925 na Kogu v Ormoških goricah. Njegov oče, šolski upravitelj, je po nastopu fašizma v Italiji tja emigriral iz Slovenskega primorja, kjer je služboval. Zdravka je očitno zaznamovalo napredno in narodnozavedno družinsko okolje. Po očetovi smrti se je družina preselila v Ljubljano, kjer je nadaljeval šolanje. V 7. razredu ga je prekinila aretacija - gotovo zavoljo njegove dejavnosti v mladinski organizaciji OF. Maja 1943 je bil interniran v Gonars.

Tudi tu je sodeloval v skrivni odporniški organizaciji in z večjo skupino internirancev po kapitulaciji Italije odšel v partizane. Bil je politični komisar v partizanski četi, od oktobra naprej pa v več bataljonih. Od marca 1944 je predaval na divizijskem tečaju in poleti obiskoval tečaj politične šole CK KPS na Kočevskem Rogu. Sodeloval je v sklepnem partizanskem pohodu na Trst in konec vojne dočakal kot kapetan.

Do leta 1950 je bil na političnih funkcijah v enotah Jugoslovanske armade (Trst, Maribor, Beograd, Split, Sarajevo), po končani enoletni politični šoli je leta 1951 postal sodelavec Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu. V Ljubljani je urejal 6. del Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, ki je obravnaval Slovenijo. Po dveh letih je šel na pehotno oficirsko šolo v Sarajevo in se po odličnem zaključku zaposlil v personalni upravi JLA. Med sedemletnim službovanjem je postal podpolkovnik in med drugim pisal strokovne članke za vojaško enciklopedijo. Sledil je študij taktike na Višji vojaški akademiji JLA. Po dveh letih je spet delal na Vojaškem zgodovinskem inštitutu in začel s skupino sodelavcev in nekaterimi drugimi zgodovinarji pripravljati monografijo *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, 1941 - 1945*. Med enajstletnimi pripravami je sam napisal dobro polovico obsežnega in doslej še nepreseženega dela (medtem pa tudi napredoval v polkovnika). Delo je izšlo 1976. leta - nato pa še dvakrat - v skupni nakladi 17.000 izvodov in bilo večkrat nagrajeno.

Poleg tega, da je napisal njegov povzetek v srbo-hrvatskem jeziku (*Narodno-oslobodilački rat u Sloveniji 1941 - 1945*, Beograd 1984), je prevedel več monografskih del o NOB iz srbskega oziroma hrvaškega jezika v slovenščino. Že poltretje desetletje tudi predseduje zgodovinski komisiji ZZB NOV Slovenije, pri tem je bil tako rekoč duša obsežne Knjižnice NOV in POS. Za pisce knjig v tej zbirki je sestavil programska in metodološka navodila (1968) in sodeloval pri nadaljevanju slovenskega dela Zbornika dokumentov in podatkov o narodno-osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, katerega 17. knjiga je izšla leta 1986.

Omembo zasluži Klanjščкова razprava *O strategiji in taktiki NOV in PO Slovenije* (1972), pa tudi dopolnjena izdaja "beograjske" monografije v slovenščini *Pregled narodnoosvobodilne vojne 1941 - 1945 na Slovenskem* (1989), ne na zadnjem mestu vsekakor tudi vrsta njegovih vojaškozgodovinskih člankov iz NOB v dosedanjih osmih zvezkih Enciklopedije Slovenije. Sicer njegova bibliografija obsega več kot 120 naslovov knjig, pri katerih je bil bodisi (so)avtor bodisi urednik ali prevajalec, ter razprav, člankov in recenzij.

Priznanje njegovemu ukvarjanju z vojaško zgodovino pomeni poleg številnih nagrad predvsem izvolitev za docenta na katedri za obramboslovje FSNP (za predmet vojaška zgodovina) leta 1978 in za izrednega profesorja iste katedre FDV leta 1984; leto poprej je postal višji znanstveni sodelavec Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA.

- * -

Glede vojaške zgodovine NOB ima Klanjšček nekaj trdnih stališč. Vztraja pri prepričanju, da brez političnega okvira ni celovita in dovolj jasna. Za Slovenijo je to še posebej značilno (očitno misli na vlogo OF in politično mobilizacijo "terena") in verjetno je zaradi takšnega pogleda prišel v navzkrižje z načelnikom Vojaškega zgodovinskega inštituta generalom Terzičem. ("Če slovenskemu NOB vzameš politično razsežnost, je za unitariste vse v redu", pravi Klanjšček.) Pozneje je sicer trda "protinacionalna" linija na inštitutu nekoliko oslabela in bržkone tudi zaradi tega ni bilo hujših odzivov na monografijo o NOV na Slovenskem.

Drugo značilno stališče se nanaša na vprašanje kakovosti več kot sto knjig Knjižnice NOV in POS. Kategorično pravi, da nasprotuje navijaškemu pisanju, ki bi lahko ustvarjalo videz nekakšnih kavbojk, če povem po svoje. Priznava, da nekatere niso zadovoljive, da je marsikatera preobsežna ipd., vendar misli, da je zbirka v celoti koristna.

Vprašanje "proporcev" se večkrat pojavlja tudi v zvezi z deležem tematike NOB v Enciklopediji Slovenije. Klanjšček meni, da glede na nedvomne dosežke NOB (pridobitev pretežnega dela Primorske, napredovanja Slovenije iz banovine v federalno republiko ipd.) in zares množično udeležbo ljudi te snovi v razmerju do drugih zgodovinskih obdobj in tem le ni preveč. To mnenje lahko razumemo kot njegovo osebno stališče, vendar mu prejkone daje pečat tudi dolgotrajno poklicno ukvarjanje z NOB oziroma z NOV.

Zakaj se ni ukvarjal v večji meri tudi z drugimi vojaškimi formacijami na naših tleh? Usmeril se je predvsem v partizansko vojaško zgodovino in je druge formacije obravnaval le kot nujno sestavino obravnavane tematike, kolaborantske enote pa so poleg tega razmeroma slabo dokumentirane. Ostaja torej partizanski vojaški zgodovinar - z željo, da bi kmalu in v vseh pogledih dobro "napisal IX. korpus". To mu bodi tudi naše voščilo ob jubileju!

Martin Ivanič

In memoriam

Bogo Grafenauer (1916 - 1995)

Profesor dr. Bogo Grafenauer si je v slovenskem zgodovinopisju postavil spomenik z dvema vrstama dela: s konkretnim raziskovanjem in poučevanjem slovenske zgodovine in z učenjem zgodovinopisne metode številnih generacij slovenskih zgodovinarjev na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Skoraj ni bilo njegovega predavanja v zgodovinskem seminarju ali v širši javnosti, na katerem profesor Grafenauer ne bi govoril o problematiki virov, o kritičnem pristopu do njih in presojanju dogajanja po merilih njegovega časa - to je o osnovnih elementih zgodovinske znanosti. Celo v enem svojih zadnjih velikih predavanj, na simpoziju Slovenske akademije znanosti in umetnosti 23.-24. maja 1991 o Slovenskem uporju leta 1941 se mu je zdelo vredno opozoriti na zgodovinopisne metode - na načelo historizma, "ki mora vselej zgodovinsko resničnost presojati po merilih časa in ne po merilih, ki so zgodovinski resničnosti bistveno tuja." Imel je za potrebno pojasniti, da opis (političnih) dogodkov "vselej pušča vrsto spornih vprašanj o resničnosti posameznega in popolnosti vseh resnic." Povedal je, da se zaveda tveganosti svojega početja pojasniti problem diferenciacije in grupiranja političnih tokov v slovenskem političnem življenju od 1935 do konca leta 1940, ker ni videl vseh virov, ki so ohranjeni. Povedal je še, da se novejša zgodovina poslužuje še dodatnih prijemov kot srednjeveška, to je "oralne zgodovine". Toda njegov referat je bil zelo dobro utemeljen in je postal kar središčna točka znanstvenega posveta in profesor Grafenauer je še enkrat vzbudil občudovanje svojih učencev tako zaradi svoje znanstvene tehtnosti, kakor zaradi svoje moralne politične drža, ki je kazala njegovo več kot petdesetletno zvestobo svoji krščanskosocialistični zavezanosti.

Bogo Grafenauer je bil rojen v družini znanega slovenskega znanstvenika, slavista Ivana Grafenauerja, koroškega Slovenca. Družinsko poreklo je Boga Grafenauerja opredelilo kot Slovenca s posebno ljubeznijo in skrbjo za slovensko Koroško ter kot znanstvenika. Po klasični gimnaziji v Ljubljani je študiral zgodovino na Filozofski fakulteti, kjer je diplomiral tik pred začetkom druge svetovne vojne, v jeseni 1940. Že med študijem je precej publiciral, zlasti kritične ocene historičnih del o slovenski srednjeveški zgodovini, v katerih je pokazal že izjemno znanje. Poleg tega je bil v letih študija tudi politično aktiven v krščanskosocialistično usmerjenem akademskem klubu Zarja in v reviji Dejanje, kjer je v letih 1938-1940 objavil vrsto pomembnih razprav o slovenskem narodnem vprašanju in položaju slovenskega naroda, ki jih je vedno premišljeno utemeljeval z zgodovinskimi, sociološkimi, kulturološkimi, geostrateškimi in političnimi

elementi. Nekakšen sukus njegovega tedanjega razmišljanja pa je nedvomno njegovo predavanje Slovensko vprašanje, podano na Kulturno socialnem tednu akademskega društva Zarja v Bohinju 9. avgusta 1939. (Vsi predvojni članki in razprave B. Grafenauerja so ponatisnjeni v knjigi B. Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. Uredil J. Prunk. Slovenska matica, Ljubljana 1987)

Vojna, najprej nemško ujetništvo 1941, nato 1942 internacija v italijanskem taborišču Gonars, so ovirali njegovo znanstveno delo, kateremu se je ves predal. Vseeno je uspel doktorirati leta 1944 s temo Boj za staro pravdo, kmečki upori na Slovenskem v 15. in 16. stoletju. Tematika je postala eno ključnih področij njegovega proučevanja. O kmečkih uporih je objavil številne razprave in tudi dve samostojni knjigi (1962, 1974).

Med drugo svetovno vojno se je vključil v Osvobodilno fronto, kjer je pripravljaj zgodovinsko argumentacijo za slovenske narodnostne meje za bodočo mirovno konferenco. Na njej je leta 1946 v Parizu sodeloval kot ekspert. Jeseni 1946 je začel kot docent predavati na Filozofski fakulteti zgodovino Slovencev od zgodnjega srednjega veka do leta 1918. Svoje profesorsko delo je opravljal štirideset let in z njim so bile zvezane tudi številne dolžnosti na fakulteti kot so dekanstvo in predsedovanje študijski komisiji.

Prva leta raziskovalnega dela po vojni je posvetil vprašanjem karantanske države in njene družbe. Raziskavo je kronal leta 1952 z obsežno knjigo Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. Postala je standardno delo za zgodnesrednjeveško zgodovino Slovencev, mimo katerega ne more noben raziskovalec tega obdobja. Knjiga je pravi vzorec kritičnega pretresa virov neke medievistične teme. Ta tematika je postala drugo težišče Grafenauerjevega raziskovanja.

Nekako v tem času je začel predavati tudi predmet Uvod v študij zgodovine. Ta svoja predavanja je že leta 1960 izdal v obsežnem univerzitetnem učbeniku Uvod v študij zgodovine, kar je bil tedaj edini takšen učbenik v Jugoslaviji. Doživel je več izdaj in je služil vrsti generacij kot osnovna metodološka knjiga zgodovinske vede.

Od srede petdesetih do začetka šestdesetih let je izdal pet knjig širše sinteze zgodovine slovenskega naroda od zgodnjega srednjega veka do srede 19. stoletja (Zgodovina slovenskega naroda I-V. Kmečka knjiga, Ljubljana 1954-1962). Deset let pozneje je pripravil drugo predelano in dopolnjeno izdajo, od katere pa so izšle le tri knjige (I., II. in V; 1964-1974). Ves čas se je posvečal tudi tretjemu težišču svojega raziskovanja - agrarni zgodovini Slovencev, saj je v njej videl za dolgo obdobje, do konca 19. stoletja, eksistenčno osnovo slovenskega narodnega razvoja. Bil je urednik dveh knjig Zgodovine agrarnih panog (1970, 1980) prvih knjig iz velikega projekta Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev.

Še četrto težišče Grafenauerjevega raziskovanja je potrebno omeniti, če hočemo da je slika njegovega dela kolikor toliko popolna. To je bilo njegovo raziskovanje slovenskega narodnega vprašanja s posebnim ozirom in pozornostjo temu

vprašanju na Koroškem. Tudi iz te tematike je občasno objavil pomembne razprave. Omenimo samo dve temeljni za to problematiko: prva, o diplomatskem boju za Koroško na pariški mirovni konferenci 1919, je izšla v zborniku Koroški plebiscit leta 1970, druga, ki je bila uvodni referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu leta 1992, o izoblikovanju slovensko-nemške meje, je izšla v Zgodovinskem časopisu.

Bogo Grafenauer je napisal številne ključne članke iz slovenske zgodovine za Enciklopedijo Jugoslavije. Od vsega začetka, nekako od leta 1980, je sodeloval pri snovanju in nato ustvarjanju Enciklopedije Slovenije, kjer je bil član glavnega uredniškega odbora in glavni urednik zgodovinske tematike. Tudi za Enciklopedijo Slovenije je napisal številna pomembna gesla.

Poleg raziskovanja mu je bilo najbolj pri srcu poučevanje zgodovine na univerzi. Bil je velik profesor, ki je s svojim velikim znanjem obdaril in zaznamoval več kot štirideset letnikov študentov zgodovine. Zelo si je prizadeval za pravo mesto zgodovine v programih osnovnih in srednjih šol, ki se je v raznih šolskih reformah zadnjih petintrideset let pod prevladujočo paradigmo nezgodovinskosti večkrat slabo odrezala. Grafenauer je poudarjal, da je zgodovina temeljna družbena veda, ki človeku pojasnjuje njegov sodobni položaj. V prvi polovici sedemdesetih let je slovenskemu zavodu za šolstvo predlagal nov načrt za pouk zgodovine v šoli, ki je poleg primerne števila ur vseboval tudi velik premik znotraj same zgodovinske snovi, od pretežno politične in sociologizirane zgodovine, k tako imenovani novi zgodovini, ki obravnava vsestransko vse plasti človeškega in družbenega razvoja. Žal nič iz njegovega predloga tedaj ni bilo upoštevano. Reči pa je potrebno, da se petnajst let po tem v novih, spremenjenih okoliščinah, v novi politični kulturi na Slovenskem, njegovi učenci pri postavljanju novih učnih programov v glavnem inspirirajo v Grafenauerjevih smernicah.

Za njegovo izjemno znanstveno delo ga je Slovenska akademija znanosti in umetnosti leta 1968 izbrala za svojega dopisnega, leta 1972 pa za rednega člana. Filozofska fakulteta mu je leta 1984 podelila naslov zaslužni profesor. Leta 1989 pa je dobil najvišjo nagrado republike Slovenije za znanstveno delo, nagrado Borisa Kidriča.

Bogo Grafenauer je bil učitelj vsem zgodovinarjem zaposlenim ob njegovi smrti na Inštitutu za novejšo zgodovino. Mnogim je bil tudi še mentor pri magistrskem študiju in doktoratu. Bil je skrajno korekten in vzpodbujajoč. Tudi usoda inštituta mu ni bila tuja stvar. Želel je razvoj inštituta, pomagal pri njegovih akcijah, to je znanstvenih posvetovanjih. Zato je izguba profesorja dr. Boga Grafenauerja velika izguba tudi za Inštitut za novejšo zgodovino. Ohranjanje zvestobe njegovi znanstveni kritičnosti in njegovi javni moralni drži je dobra usmeritev za slovenske zgodovinarje.

Janko Prunk

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

- osrednja slovenska historična revija
- glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, telefon 061/17-69-210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) – 480 SIT	36/1982, št. 1-2 – 400 SIT
2-3/1948/49 (1988) – 620 SIT	36/1982, št. 3 – 260 SIT
4/1950 (1987) – 580 SIT	36/1982, št. 4 – 240 SIT
5/1951 (1987) – 740 SIT	37/1983, št. 1-2 – 360 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 960 SIT	37/1983, št. 3 – 240 SIT
8/1954 (1990) – 680 SIT	37/1983, št. 4 – 260 SIT
9/1955 (1989) – 620 SIT	38/1984, št. 1-2 – 360 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 680 SIT	38/1984, št. 3 – 240 SIT
12-13/1958/59 (1991) – 680 SIT	38/1984, št. 4 – 260 SIT
14/1960 - (1993) – 840 SIT	39/1985, št. 1-2 – 380 SIT
15/1961 (1989) – 500 SIT	39/1985, št. 3 – 340 SIT
16/1962 (1991) – 560 SIT	39/1985, št. 4 – 260 SIT
17/1963 (1978) – 620 SIT	40/1986, št. 1-2 – 460 SIT
18/1964 (1980) – 600 SIT	40/1986, št. 3 – 360 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 680 SIT	40/1986, št. 4 – 400 SIT
21/1967 (1992) – 600 SIT	41/1987, št. 1 – 460 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 380 SIT	41/1987, št. 2 – 440 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	41/1987, št. 3 – 400 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	41/1987, št. 4 – 400 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 360 SIT	42/1988, št. 1 – 360 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 360 SIT	42/1988, št. 2 – 360 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 400 SIT	42/1988, št. 3 – 380 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 440 SIT	42/1988, št. 4 – 360 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 400 SIT	43/1989, št. 1 – 360 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 500 SIT	43/1989, št. 2 – 360 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 460 SIT	43/1989, št. 3 – 380 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	43/1989, št. 4 – 380 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 1 – 360 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 2 – 380 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	44/1990, št. 3 – 380 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	44/1990, št. 4 – 400 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	45/1991, št. 1 – 400 SIT
30/1976, št. 1-2 – 560 SIT	45/1991, št. 2 – 400 SIT
30/1976, št. 3-4 – 400 SIT	45/1991, št. 3 – 380 SIT
31/1977, št. 1-2 – 880 SIT (kmalu razprodan)	45/1991, št. 4 – 400 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	46/1992, št. 1 – 360 SIT
31/1977, št. 4 – 340 SIT	46/1992, št. 2 – 360 SIT
32/1978, št. 1-2 – 460 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
32/1978, št. 3 – 360 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
32/1978, št. 4 – 360 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
33/1979, št. 1 – 440 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
33/1979, št. 2 – 380 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
33/1979, št. 3 – 360 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
33/1979, št. 4 – 320 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
34/1980, št. 1-2 – 520 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
34/1980, št. 3 – 260 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
34/1980, št. 4 – 260 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
35/1981, št. 1-2 – 440 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
35/1981, št. 3 – 280 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
35/1981, št. 4 – 240 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večje od 3000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 3000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 50 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Posvetovanja

Stoletje gospodarskih sprememb v Sloveniji in prelomnice 1918 - 1945 - 1991, Celje, 8. marec 1995

Inštitut za novejšo zgodovino in Zveza ekonomistov Slovenije sta letos v začetku marca v Celju pripravila posvetovanje ekonomistov in zgodovinarjev o gospodarskih spremembah v slovenskem prostoru ob velikih političnih spremembah v letih 1918, 1945 in 1991. Pomembno skupno srečanje zgodovinarjev in ekonomistov je pokazalo, da imata obe stroki veliko skupnega in bi lahko več in plodno sodelovali že doslej. Glede na zavzetost pripravljalnega odbora, ki so ga sestavljali Jasna Fischer, Žarko Lazarevič in Neven Borak, pa smo v bodoče sodelovanje obeh strok povsem prepričani.

Na posvetu je bilo predstavljenih 15 referatov. Z ekonomskega in zgodovinarskega zornega kota so bile predstavljene osnovne značilnosti in problemi slovenske gospodarske zgodovine tega stoletja. Za vse tri prelomne letnice je značilno, da so bili ukrepi in gospodarske posledice zelo podobni. V vseh treh primerjanih obdobjih so preurejali lastniško strukturo, izvajali denarne, agrarne in dolžniške reforme. Leta 1918 je Slovenija iz avstro-ogrskega gospodarstva prešla v jugoslovansko. Izvedena je bila "nacionalizacija" (pod tem izrazom so razumeli poslovenjenje lastništva), agrarna reforma, denarna reforma. Tudi leta 1945 je bila izvedena nacionalizacija, tokrat kot podržavljenje, agrarna reforma in valutna reforma. Po osamosvojitvi Slovenije zopet spreminjamo lastniško strukturo, uvedli smo svoj denar in urejamo dolžniško vprašanje.

Jasna Fischer je predstavila gospodarsko bilanco Slovenije leta 1918 ob njenem vstopu v Kraljevino SHS. Ugotavlja, da je slovenska socialna politika ob vstopu v Kraljevino SHS v mnogočem prehitevala položaj drugod po državi. O značilnostih slovenske socialne politike je govoril France Kresal. Problematičnost vstopanja v nov gospodarski prostor jugoslovanske države je bila tema referata Žarka Lazareviča, prav tako je tudi Jurij Perovšek govoril o velikem preobratu v slovenskem gospodarstvu, ki ga je prinesel prehod iz Avstro-Ogrske v Kraljevino SHS. Jože Prinčič in Maruša Zagradnik sta obravnavala probleme, ki so povezani tudi s sedanostjo; po drugi svetovni vojni je nova oblast zasebnikom odvzemala premoženje na različne načine. Vzrok je lahko bil nacionalna "neprimernost" lastnika (Nemci) ali politična neprimernost (medvojni sodelavci okupatorja in razredni sovražniki). Zagradnikova se je dotaknila problematike, ki je danes politično aktualna zaradi odnosov z Italijo. Predstavila je podržavljanje premoženja

na Primorskem, kjer so bili med žrtvami tudi Italijani. Kmetijsko vprašanje po drugi vojni je predstavil Zdenko Čepič. Tudi kmetijstvo je bilo podvrženo velikim lastninskim spremembam. Sociološki vidik agrarnih sprememb, s primerjavo Slovenije in osrednje Srbije, je predstavila Mojca Novak.

Franceta Križaniča je zanimala gospodarska uspešnost slovenskih vlad od leta 1918 do danes. Socialno politiko v Sloveniji po drugi svetovni vojni do danes je predstavil Dušan Kidrič. Primerjal je razmerje med aktivnim in pasivnim prebivalstvom ter projekcijo za bodočnost. Število aktivnega prebivalstva že nekaj let pada, nasprotno pa narašča število vzdrževanega prebivalstva. Zarjan Fabjančič je v duhovitem nastopu predstavil proračun in bilanco nekdanje Avstro-Ogrske. Zanimivo je bilo razmišljanje o strukturi državnih odhodkov in prihodkov. O denarnih reformah, ki smo jim bili priča ob vseh treh prelomnicah, je spregovoril Neven Borak. Leta 1918 smo se poslovili od avstroogrske krone, leta 1945 je bilo potrebno obnoviti denarni sistem, ki ga je vojna povsem uničila. Leta 1991 pa je bilo potrebno uvesti lasten, slovenski denar. Oto Norčič je govoril o lastnini in pogledih na oblike lastnine, Franjo Štiblar o bančnih sistemih in Miran Mihelčič o različnih pogledih na upravljanje.

Pripravljalci posvetovanja so napovedali, da bodo vsa predavanja objavljena v posebni publikaciji. Prostore za posvet je gostoljubno odstopil Celjski sejem.

Bojan Balkovec

Ocene in poročila

Die Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848-1867), Abteilung VI, Ministerium Belcredi 29.7. 1865 - 6.2. 1867. Wien 1971 (prvi zvezek do 26.3. 1866), 351 str., 1973 (2. zvezek 8.3. 1866-6.2. 1867), 478 str.

Potem ko je leta 1970 izšel uvodni zvezek izpod peresa Helmuta Rumplerja, v katerem je opredelil pomen in edicijski načrt tega pomembnega hevrističnega dejanja avstrijske zgodovinske vede za področje novejšo zgodovino, sta v kratkem zaporedju dveh let, 1971 in 1973, izšla prva dva zvezka, ki ju je oba pripravil za tisk Horst Brettner-Messler, dva obširna uvoda pa je prispeval Friedrich Engel-Janosi. Ni sicer jasno, zakaj sta prva izšla zvezka zadnjega, šestega razdelka začete serije. Vsekakor je z obema zvezkoma to edina zaključena vlada; izdajanje protokolov vseh ostalih vlad je v teku ali pa se sploh še ni začelo.

Belcredijeva vlada ni najmanj pomembna in je zdržala relativno dolgo. Razdelitev pričujočega dela v dva zvezka je pogojena z dvema različnima obdobjema vladavine grofa Richarda Belcredija. V prvem, ki mu je posvečen prvi zvezek, se je vlada bolj kot zunanji politiki posvečala preureditvi države po padcu Schmerlingovega sistema, novonastalemu ustavnemu položaju, opredeljevanju razmerja z Ogrsko, še posebej njenemu položaju v okviru skupne države in pa položaju Hrvaške, Slavonije in Transilvanije do Ogrske posebej. V tem času so bila zelo važna tudi gospodarska vprašanja, saj so bile državne finance v zelo slabem stanju. Vlada si je spet prizadevala, da bi več vlagala v izgradnjo železnic in prometa nasploh in je kar 15 od 56 vladnih sej namenila prav temu vprašanju. Kljub temu, da je Belcrediju manjkalo večje poznavanje ekonomskih vprašanj, ki ga kot tipičnega predstavnika aristokracije tedanje dobe in veleposestnika ni tako zelo privlačilo, lahko vidimo, da si je bil svest pomena gospodarskega razvoja monarhije in je čutil potrebe po razvoju države, ki je precej zaostajala za kapitalistično razvitimi državami zahodne Evrope. Njegovo vladanje je prevečalo prepričanje, ki ga je sam izrazil že v svojem programskem govoru in ki je temeljilo na prepričanju, da je treba državne finance urediti z drastičnimi varčevalnimi ukrepi, pri čemer pa se je tudi zavedal, da je davčna politika že dosegla tisto skrajno mejo, ki jo je prebivalstvo še moglo zdržati. Ta temeljni problem je Belcredijeva vlada skušala reševati, pa ga zaradi vojne ni mogla zadovoljivo udejaniti. Omeniti je tudi, da je bil sam Belcredi po političnem prepričanju manj nemško nacionalen kot njegov osebni prijatelj in zunanji minister v njegovem kabinetu grof Mensdorff-Pouilly, ni bil pa tudi bolj pročeški, od koder je izhajal, pač pa je razmišljal tipično avstrijsko. O odnosih s cesarjem, ki je bil v tem času povsem okupiran z zunanjo politiko in posebej nemškim vprašanjem, moremo iz protokolov manj sklepati kot pa iz različnih memoarskih

in drugih dokumentov. Zlasti spomine in dnevnike so tedanji avstrijski državniki kar radi pisali.

Zapisniki vladnih sej so objektiven zapis dogajanj na sejah, so pa birokratsko sivi in ne ravno idealen vir za proučevanje mentalitet, duševnega obzorja in medsebojnih odnosov, prijateljstev in animozitet članov vlade. Vendar pa dovolj plastično kažejo delovanje, prizadevanja in težave, s katerimi se je morala ukvarjati vlada. Vse te probleme je v zajetni uvodni študiji opredelil na skoraj šestdesetih straneh eden najboljših poznavalcev tega časa Engel-Janosi, medtem ko je edicijsko problematiko predstavil Brettner-Messler. Zelo uporabna je bibliografija, ki daje izčrpen seznam priročnikov, zbirk zakonov in zapisnikov državnega in deželnih zborov ter diplomatskih aktov, spominov in dnevnikov, časopisov in znanstvene literature za Belcredijev čas. Dragocen je seznam navzočih na sejah vlade, skupaj s seznamom referentov državnega sveta, ministrskih, civilnih in vojaških oblasti. Med udeleženci vladnih sej ne najdemo nobenega slovenskega uradnika. Skrbno je sestavljen register krajev in oseb, kjer so pri narodnostno mešanih ozemljih upoštevana tudi nenemška geografska poimenovanja.

V prvem zvezku je objavljenih 56 protokolov z obširnimi pripombami, v drugem zvezku ša še nadaljnjih 70, tako da je skupaj objavljenih 126 protokolov. Na koncu drugega zvezka, ki ga je za tisk tudi pripravil Horst Brettner-Messler, je dodanih še 5 protokolov vojaških konferenc, ki so se jih poleg cesarja udeležili nekateri ključni ministri, predvsem pa generali, in pa kratki zapisniki cesarjevega generalnega adjutanta grofa Crennevilla.

Drugi zvezek je v primerjavi s prvim v mnogo večji meri posvečen zunanji politiki, vsaj od aprila do konca avgusta 1866 pa predvsem vojni s Prusijo in Italijo. Tako je z datumom 1. junija 1866 tudi za nas zanimiva in važna nota s Francijo o avstrijski izgubi Benečije. Po koncu vojne se je vlada večinoma morala ukvarjati spet s slabšo finančno situacijo države in njeno notranjo preureditvijo, kar je pripeljalo do uvedbe dualizma, s čimer se tudi končuje Belcredijeva vladavina.

Tudi drugi zvezek je strukturiran identično s prvim in tudi tu je uvodno študijo na petdesetih straneh napisal Engel-Janosi, izdajatelj Brettner-Messler pa je spet pisal o edicijskih problemih. Bibliografiji, seznamu okrajšav in registru je tu dodan tudi za nas zelo uporaben seznam zastarelih izrazov, ki jih je uporabljal tedanji birokratski aparat. Tudi v drugem zvezku ne najdemo med udeleženci nobenega Slovenca.

Vsekakor gre za zelo skrbno in tehtno pripravljeno edicijo virov, ki omogočajo globlje ukvarjanje s problematiko tistih let avstrijske zgodovine, medtem ko je za Slovence manj neposredno uporabnih dokumentov, saj je specifičnih problemov slovenske zgodovine v tej izdaji malo ali skoraj nič in slovenski kraji in zadeve, ki jih omenjajo, spadajo v širši državni sklop.

Franc Rozman

Bojan Godeša: *Kdor ni z nami je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 468 str.

Dr. Bojan Godeša, zaposlen na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, je kljub svoji "mladosti" (rojen 1962) v stroki že razmeroma dobro uveljavljen. Nekateri njegovi teksti so vzbudili splošno zanimanje, zlasti Prispevek k poznavanju Dolomitske izjave (Nova revija, št. 105-108/1991) in Priprave na revolucijo ali NOB (Slovenski upor 1941, SAZU, Ljubljana 1991). Knjiga "Kdor ni z nami je proti nam" je prirejena doktorska disertacija in njegova prva samostojna publikacija. V slovensko zgodovino in v aktualno vednost o dogajanju med zadnjo veliko vojno na Slovenskem prinaša več bistvenih novosti. Prvič je v zgodovinski monografiji ta prelomni čas zaobjet kot celota in ne ločuje oziroma izključuje vojaških ali idejnih nasprotnikov. V to razmerje vnaša doslej v slovenskem zgodovino pisju zelo zanemarjeno metodo primerjalne analize. Raziskava se loteva problematike - vloge in pomena slovenskih kulturnikov in intelektualcev v slovenski zgodovini - ki je bila kljub splošno priznanemu pomenu doslej razmeroma zanemarjena. Nekateri površni poskusi sociologov so potrebo po celoviti obdelavi teh vprašanj le potrdili. Zgoščeni čas vojne se je pri tem pokazal kot zelo primeren časovni okvir za tako raziskavo in to daje knjigi širši metodološki pomen v slovenskem družboslovju in humanistiki, kot ga ima zgolj za proučevanje vojnih dogodkov na Slovenskem.

Analiza dogajanja marsikje popravlja doslej uveljavljeno sliko tudi v zgodovino pisju najbolj obdelane strani v vojnem spopadu, to je Osvobodilne fronte. Enakovredno pa obravnava tudi oblikovanje protirevolucionarnega tabora, kajti za razumevanje usodnih odločitev posameznikov sredi vojne, ki naj bi bolj ali manj opazovali in razmišljali z lastno glavo, so politične razmere najpomembnejše okolje. Zato knjiga prinaša tudi nove politične analize dogodkov in zanesljivo vodi bralca po zapletenih vojnih razmerah in razmerjih.

Avtor uvidevno najprej osvetli razmere med slovenskimi izobraženci v dveh desetletjih pred vojno. Za razumevanje vojnega dogajanja so bistveni zlasti idejni spopadi med tremi glavnimi ideološkimi skupinami (katoliki, liberalci, marksisti) in spremembe znotraj teh skupin v zadnjem desetletju pred vojno. Tridesetim letom sta politična in gospodarska kriza namreč dali posebno ostrino. Posebej bi rad opozoril na zanimivo in danes ne preveč popularno misel o klinu, ki ga je drugi svetovni spopad zabil v sicer "naravni" politični razvoj na Slovenskem - pa pri tem avtor ni mislil na revolucijo. "Tradicionalna delitev na nazorske tabore, nastala konec 19. stoletja, kot najpomembnejše merilo notranje razslojenosti slovenske družbe, je bila konec tridesetih let že močno načeta. Začetek vojne je ujel slovensko družbo ravno sredi procesa preoblikovanja. Težko je predvideti, kakšen bi bil nadaljnji razvoj slovenske družbe, če ne bi prišlo do zasedbe, vsekakor pa ne bi bil tak, kot se je zgodil med vojno. Medvojni razvoj nikakor ne pomeni nadaljevanja predvojnega "naravnega" toka, vsebuje pa mnoge bolj ali manj

latentne prvine (naraščanje polarizacije, nestrpnosti in ekskluzivizma je bilo očitno!), ki so ga omogočale. Slednje poudarjam predvsem zato, ker obstaja nevarnost, da bi na predvojni razvoj gledali zgolj v luči medvojnih dogodkov." (str. 24) Podrobneje Godeša pojasnjuje to misel šele sredi zadnjega poglavja, ko govori o bitki Osvobodilne fronte in protirevolucionarjev za izobražence v času po kapitulaciji Italije; ta je razmerja in potek vojne bistveno spremenila. "Razlogov za opredeljevanje torej ne moremo iskati le v idejnih vidikih, v ugotavljanju preteklih korenin. Medvojni razvoj je s svojo radikalnostjo namreč deloma "popačil" in nepredvideno premaknil predvojni tok dogodkov, saj so na odločitve posameznikov lahko precej vplivale tudi konkretne medvojne okoliščine... Marsikdaj so bili odločilni povsem osebni razlogi. Tako se je dogajalo, da so se na različnih straneh nehote znašli ljudje podobnih pogledov, včasih tudi znanci ali celo prijatelji. Razmerje med osebno izkušnjo in trenutnimi razmerami, ideologijo in tradicijo je dalo rezultanto odločitev." (str. 297) Posebej zanimive v tem pogledu so usode in odločitve Dušana Serneca, Izidorja Cankarja in Franca Snoja, ki so se vsak po svoji poti pridružili OF, čeprav sta bila vsaj zadnja dva še pred vojno v vrhu s protikomunizmom dodobra prežete katoliške stranke. Celestin Jelenc pa je kot 'marksist' npr. predstavljal bivšo socialistično stranko pri protirevolucionarnemu taboru.

Drugi temeljni pogoj za tak razvoj dogodkov, kot nam ga kaže knjiga, je bil različen odnos nemškega, italijanskega in madžarskega okupatorja do slovenskih izobražencev in Slovencev nasploh. Ti odnosi in posebna izpostavljenost izobražencev kot glavnih nosilcev narodne zavesti so v prvem obdobju pripomogli k nenavadni koncentraciji slovenskih intelektualcev v Ljubljani. Italijanski okupator je namreč v Ljubljanski pokrajini v začetku ubral veliko prijaznejše tone do Slovencev in njihove kulture kot pa Nemci na Gorenjskem in Štajerskem ali Madžari v Prekmurju, ki so zlasti izobražence začeli izganjati. Končni cilj vseh treh zavojevalcev pa je bil, to velja poudariti, izbrisati pojem Slovenija in Slovenci z etničnega zemljevida Evrope.

Tretji in, kot pravilno ugotavlja avtor, najpomembnejši dejavnik za opredeljevanje intelektualcev sta bila različna odnosa obeh med Slovenci bojujočih se taborov do tega sloja ljudi. Avtor s primerjavo obeh odnosov zelo razvidno pokaže glavne vzroke za večinsko opredelitev slovenskih izobražencev med vojno, tako njihovo ideološko osnovo kot pragmatično plat tega opredeljevanja. Pri tem velikokrat postreže s konkretnimi imeni in številkami, kar bo knjigi nedvomno dalo trajno podatkovno vrednost in uporabnost, kljub temu, da ne našteva dolgih seznamov različnih stanovskih skupin izobražencev, ki so se priključili OF ali so na drugi strani prispevali svoje ime pod različne protirevolucionarne spomenice in pozive. Ti seznamji so bili v različnih publikacijah namreč že objavljeni. Imensko kazalo na koncu knjige zajema okrog 1400 imen, so pa med njimi seveda upoštevani tudi avtorji citirane literature.

Kljub skoncentriranosti dogajanja v Ljubljanski pokrajini niso zanemarjene druge, v tem pogledu precej drugačne slovenske pokrajine. Razmeroma kratko

časovno obdobje, ki ga je avtor razdelil v dva bistveno različna dela - do in po kapitulaciji Italije - mu je omogočilo bolj ali manj tematsko obdelavo problematike, kar je prispevalo k jasnosti in preglednosti teksta, pri tem pa seveda ni zanemarjen kronološki vidik, ki je za razvoj državljske vojne bistven. Knjiga je razdeljena na štiri temeljna poglavja, v uvodu pa je avtor s širokim pogledom na aktualno evropsko zgodovino pisje, zlasti francosko in italijansko, utemeljil potrebo po posebnem raziskovanju obnašanja intelektualcev. Prvo poglavje slovenske izobražence pripelje do vojne (36 str.), drugo poglavje razčleni odnos vseh treh okupatorjev do tega sloja Slovencev (65 str.), osrednji problem monografije, nihanje izobražencev med osvobodilnim bojem (pod vodstvom komunistov in nevarnostjo revolucije) in bojem proti komunistični revoluciji (tudi s pomočjo okupatorja) do kapitulacije Italije septembra 1943 (124 str.) ter po kapitulaciji Italije (185 str.) pa je obdelan v tretjem in četrtem poglavju. Pri tem opredeljevanju se pokaže kot eden najpomembnejših prav odnos do komunizma. (Ne)strpnosti do komunistov, ki so bili pred začetkom vojne marginalna skupina, je v marsičem botrovala predvojna katoliška politika, ki je z nevarnostjo komunistične revolucije dostikrat pretiravala in jo izrabljala za večjo agresivnost lastnih vrst. V tem pogledu so izredne, vojne razmere ekstremnim političnim opcijam (tako desnim kot levim) toliko ustrezale, kolikor so se nadejali, da bodo lahko zmanjšali število nevtrálnih ("sredincev", večinoma intelektualcev, ki so se od poenostavljenih demagoških političnih rešitev distancirali) v svojo korist. Zato je naslov knjige glavno taktično načelo obeh strani: "Kdor ni z nami je proti nam!"

Monografija sicer zajema poseben, ne preveč širok, a tako pomemben segment dogajanja med drugo vojno na Slovenskem, da bo bralcu ob tej knjigi celoten razvoj dogodkov mnogo bolj jasen, kot nam ga nudijo dosednji pregledi posameznih tematskih sklopov (vojaški, oblastni, protirevolucionarni...) tega zgodovinskega obdobja.

Na koncu moram pohvaliti zelo dober jezikovni in miselni stil, ki je razmeroma preprost, a zato toliko bolj berljiv in učinkovit, poveden in ni, v nasprotju s starejšo zgodovinsko literaturo, pust ali dolgovezen. Knjigo metodološko odlikuje analiza podatkov in kritična presoja najraznovrstnejših virov, kjer prevladuje avtentično arhivsko gradivo, enakovredno pa ga dopolnjuje strokovna, propagandna in spominska literatura vseh udeležениh strani. Priloženi seznam virov in uporabljene literature na koncu obsega kar okrog 400 bibliografskih enot.

Velika odmevnost knjige kaže, da je slovenski knjižni trg, kljub zasičenosti s tematiko druge svetovne vojne pri nas, po drugi strani pa ravno zato, že nekaj let nestrpno čakal na tako delo. S svojo neprizadetostjo in nepristranskostjo razjasnjuje mnogo danes še posebej aktualnih vprašanj tistega časa. V slovenski publicistiki je to prepotrebna osvežitev in iz poplave najrazličnejših pogledov na ta usodni čas krepko izstopa. Ta prelom, ta svežina pa je bržkone tudi posledica dejstva, da je zgodovino začela pisati nova, s političnimi pritiski na interpretacijo tega ključnega časa precej bolj neobremenjena generacija.

Ervin Dolenc

M a k s o Š n u d e r l: *Dnevnik 1941 - 1945. II. V partizanih*. Založba Obzorja, Maribor 1994, 530 strani. (Documenta et studia historiae recentioris; 9b)

Urednik Šnuderlovega dnevnika dr. Zdenko Čepič je za prvim delom (V okupirani Ljubljani, Maribor 1993) v kratkem času pripravil za objavo še drugi in obenem zadnji del obsežnega opusa. V prvem delu smo spremljali Šnuderlovo pot od razpada vojske Kraljevine Jugoslavije, v katerem je bil kot rezervni oficir aktivno soudeležen, ter zatem njegovo prisilno dveipolletno bivanje v Ljubljani, kjer je bil kot štajerski begunec in hkrati član vrhovnega plenuma OF. Drugi del se nanaša na Šnuderlovo partizansko obdobje od kapitulacije Italije septembra 1943 do konca leta 1944 in na njegovo pravniško - politično delo v Beogradu ter deloma v Sloveniji v letu 1945.

V knjigi so v prilogi poleg nekaterih dokumentov objavljene tudi pesmi, posebej pa opozarjamo na neposredno izpovedna zapisa Šnuderlovega razgovora z dvema partizanoma decembra 1943. Delo je urednik opremil z okoli 780 tehtno izbranimi opombami, fotografijami ter kazalom osebnih imen.

Z odhodom na partizansko ozemlje je dr. Makso Šnuderl dobil širši vpogled v politične razmere v osvobodilnem gibanju in značaj dnevnika se je v primerjavi s predhodnim obdobjem precej spremenil. Izraža mnogo večji Šnuderlov interes za politično dogajanje, ki ga v ljubljanskem obdobju iz različnih razlogov Šnuderl ni spremljal tako intenzivno. V ilustracijo naj navedemo, da je za dolomitsko izjavo, ki je v Ljubljani precej zaostрила medskupinske odnose v OF, zvedel šele po prihodu na Rog, čeprav je bil član vrhovnega plenuma OF že od leta 1941.

S prihodom na partizansko ozemlje se je začel neposredneje soočati tako z uspehi osvobodilnega gibanja kot z njegovimi notranjimi antagonizmi, stranpotmi, zločini, partijskim monopolizmom itd. Na večkratne dileme, ali je z vključitvijo v osvobodilno gibanje izbral pravilno pot, pa si je kljub določenim zadržkom vedno odgovarjal pritrdilno in osebno ostajal lojalen do komunistične partije.

Sam ni imel posebnih političnih ambicij in je želel v prvi vrsti delati na lastnem strokovnem, tj. na pravnem področju, kar mu je bilo tudi omogočeno. Na tem področju se je v zgodovino zapisal kot soustvarjalec t.i. revolucionarnega prava. Med drugim je soavtor sklepov in odlokov s kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda in črnomeljskega zasedanja SNOS. Iz leta 1944 pa je predvsem poznano njegovo vodenje Komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ter na osnovi zbranega gradiva napisana obsežna brošura "Fašistično domobranski teror nad Slovenci".

Ob tem pa je pozorno opazoval in beležil odnose v osvobodilnem gibanju. Kmalu po prihodu na partizansko ozemlje je spoznal, da sta celotno delo in iniciativa v rokah partije oziroma njenega CK, da vsa pomembnejša mesta zasedajo člani partije, da so partiji ugledni posamezniki iz nepartijskih vrst potrebni predvsem zaradi njihovih imen, v praksi pa se partija do njih vede nezaupljivo in

konspirativno, jih drži v nevednosti in vsiljuje lastna politična stališča. Zato je postal skeptičen, da bi sam lahko odločilneje participiral na urejanju demokratičnejših odnosov v OF. Šnuderl, ki je gornja spoznanja in osebna občutja zapisoval jeseni 1943, je za položaj, v kakršnem se je znašel, našel zgovorno primerjavo - namreč, da se počuti kot medved, ki ga CK vodi po svetu.

Vendar tako doživljana vloga drugorazrednosti v njem ni vzbudila kakšnega posebnega notranjega odpora do partije, kar je mogoče delno razložiti tudi z njegovo liberalno usmerjenostjo. Vse to je sicer spremljal z nejevoljo, a se je z razmerami sprijaznil, ker je menil, da je njegova primarna dolžnost sodelovanje v osvobodilnih prizadevanjih slovenskega naroda. Ker si je za osvoboditev prizadevala tudi partija, mu je bila skupna pot samoumevna.

Ob popolnem zavedanju, da dela partija istočasno za lastne politične cilje, pa Šnuderl sprva dvomi, da bo po končani vojni mogoče zadušiti pojave drugih strank in da bo zunanji svet pristal na boljševiško rešitev tako pomembnega dela Evrope, kot je Slovenija oziroma Jugoslavija. Ko mu je jeseni 1943 Franc Svetek pojasnjeval svoje odklonilno stališče do partije, ker da je tej samo do tega, da bi iz vojne izšla kot edina politična stranka, je Šnuderl v lastnem imenu in v imenu še nekaterih drugih zastopnikov nekomunističnih smeri v OF kategorično zapisal: "Dokler bo boj zoper okupatorja, pojdemo z njimi, pozneje ne."

Po teh prvih neposrednih izkušnjah Šnuderl v glavnem ohranja do KP takšen odnos, kakršnega si je izoblikoval že v ljubljanskem obdobju, za katerega sta značilni umirjenost in distančnost. V svojih sodbah ni tako oster kot npr. Lojze Ude, katerega je osebno globoko cenil, vendar se mu je zdel preodločen in naj bi tudi preveč javno izkazoval nasprotovanje partiji. Sam vodilno vlogo partije sprejema, ker ji priznava pomembne zasluge za organiziranje osvobodilnega boja in mestoma skorajda občuduje prizadevno delo in moč trdnega idejnega prepričanja njenih članov. Po notranjem funkcioniranju pa mu je seveda tuja. Med njenimi člani opaža pretirano vnemo po sestankovanju, strahospoštovanje pred lastno organizacijo in represivnimi organi, pretiravanje v konspiraciji in dajanju političnih ocen, fanatizem itd.; vse skupaj se mu zdi pretirano in ga spominja na "klosterski red".

Po drugi strani pa je jasno razvidno, da Šnuderl pristaja na partijsko vodstveno vlogo ne samo za čas osvobodilnega boja ampak tudi za bodočnost in se osebno opredeli za revolucijo. Ker so se po njegovem prepričanju narodnoosvobodilna hotenja tesno prepletala s hotenji po socialnih spremembah, mu je socialna revolucija, katera bo sledila nacionalni revoluciji, tako rekoč nujnost. O prepletanju in pomenu obeh vidikov v času vojne je novembra 1943 zapisal naslednje osebno spoznanje, ki hkrati nazorno pojasnjuje Šnuderlovo opredeljevanje tako med vojno kot po njej: "Mislim, da bi samo narodnostno načelo, da je treba osvoboditi slovensko ozemlje in ustvariti združeno Slovenijo, ne bilo zadosti za tako borbo (namreč za boj proti okupatorju, op. p.). Tisti, ki pridejo v poštev kot borci, bi se ne žrtvovali samo za Veliko Slovenijo, če bi naj ta nadaljevala prejšnje politično življenje. Kajti rekli bi si, čemu bi se žrtvovali, kaj

bo imelo ljudstvo od take Velike Slovenije? Ker pa si je dalo osvobodilno gibanje močno socialno vsebino, ki jo je izražala Komunistična stranka, je pa postal položaj drug. Za Slovenijo, ki bo imela nov družbeni red in nove pravice delovnega ljudstva, pa se izplača žrtvovati zdravje, življenje in napore. Tako je prav za prav uspela narodna osvobodilna borba proti okupatorju zato, ker je imela socialno vsebino." (str. 76)

Za čas vojne si Šnuderl prvenstveno želi, da bi se OF čimbolj utrčila, zajela čim širši krog ljudi, in da bi se vanjo vključili tudi tisti, ki partiji nasprotujejo, ker bo le na ta način mogoče preprečiti absolutni partijski vpliv. Zato kar ne more skriti zadovoljstva nad izidom volitev v narodnoosvobodilne odbore v Beli krajini spomladi 1944, na katerih je propadel takratni okrožni partijski funkcionar. V takšnem izidu je videl izrekanje ljudi za OF in proti KPS, podporo Osvobodilni fronti in odklanjanje partijskega radikalizma, pa tudi potrditev, da so volitve potekale resnično demokratično in svobodno. Tudi vesti iz poletja 1944 o koalicijskem razmerju med KP Hrvatske in Hrvatsko seljačko stranko so mu glede nadaljnje usode OF vzbujale večji optimizem. Zavedal se je sicer, da so v Sloveniji drugačne razmere kot na Hrvaškem, da se je OF koalicijskim odnosom že morala odreči na račun oblikovanja enotne organizacije, vendar mu hrvaška situacija vzbuja upanje, da se bo tudi v Sloveniji ob komunistični partiji vzpostavilo samostojno politično življenje na demokratičnih osnovah. Če tega ne bo, se boji, da bo šel razvoj v ekstremno smer; po njegovi oceni ljudje namreč ne bodo šli v partijo, zato jih je potrebno zajeti na "demokratičen, napreden in socialno orientirani način".

V poletnih mesecih leta 1944 je komunistom zmotno napovedoval precej neobetavno bodočnost. Prelom prvotnega dogovora, da v času trajanja vojne stranke oziroma skupine, zastopane v OF, opustijo izvajanje lastnega programa, naj bi se po Šnuderlu začel obračati proti partiji sami. Če bi se vsi v OF držali dogovora in se angažirali izključno za boj proti okupatorju, bi se partija izognila marsikateri napaki. Tako pa naj bi se ji njena ekskluzivnost, izsiljena vodstvena vloga in sektaška propaganda za partijo začeli maščevati. S tem naj bi si partija ustvarila toliko nasprotnikov, da ni imela več možnosti za bolj množično pritegovanje ljudi nase. Skratka, partija je po njegovem naredila taktično napako, si sama "skopala grob" in tako nehote sama preprečila, da bi v Sloveniji zavladal komunizem. Šnuderl je videl v tej situaciji enkratno priložnost za ustvaritev demokratične podobe Slovenije, če bi se le našla stranka, ki bo demokratične in krščansko - socialistične elemente znala združiti na levem programu. Za tega je prepričan, da bi nanj pristal ves narod. Njegovo jezo na tiste krščanske socialiste, ki so prehajali v partijske vrste, pa si lahko razlagamo ne samo z njegovim obsojanjem ustvarjanja duhovne zmede, ampak tudi z zavedanjem, da ti pojavi vodijo v slabljenje nekomunističnega levega bloka.

V zvezi z zgoraj omenjenim obžalovanjem, da se OF (predvsem KPS) ni omejila samo na boj proti okupatorju, bi omenili dve Šnuderlovi tezi oziroma oceni. Ugotavlja namreč, da je partija s tem škodovala Osvobodilni fronti in da je račun

plačala Osvobodilna fronta kot celota. Po drugi strani pa postavi trditev, da v primeru neprestopanja okvira osvobodilnega boja reakcija ne bi imela tako lahkega dela s protikomunistično propagando in pribije: "Morda še bele garde ne bi bilo ali vsaj ne v toliki meri".

Razširitev IO OF septembra 1944 (njegov član postane tudi Šnuderl) je zanj prišla povsem nepričakovano in v njem izzvala velika upanja. S tem korakom naj bi KPS dokazala "častno dalekovidnost". Zmotno je ocenil, da je na vidiku novo razdobje v razvoju OF, velika preorientacija, s katero bo OF postala nosilka vsega političnega življenja, v njenem okviru pa bo prostora za razne politične struje, zlasti tudi za opozicijo.

Z odhodom v zvezno komisijo za ugotavljanje okupatorjevih zločinov ob božiču 1944 je ostal Šnuderl odtrgan od političnega dogajanja v Sloveniji. Beograjsko obdobje je doživljal kot vsestransko mučno iz naslednjih razlogov: smrt sina Save, splošno pomanjkanje, birokratsko delo v komisijah za ugotavljanje zločinov in vojne škode, kot član IO OF se čuti zapostavljenega od strani slovenskega političnega vodstva, njegova želja, da odide v diplomatsko službo, ni uslišana.

Po vsem tem sklene, da se vrne v Slovenijo. Ob volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1945 je kandidiral za poslanca v okraju Maribor - levi breg, kjer je bil tudi izvoljen. Ob tem pa kot nečlan partije in kot pripadnik meščanskega sloja, zaradi česar pri partiji ni užival polnega zaupanja, doživlja tudi določene zlorabe. Iz volilnega obdobja je vredno omeniti Šnuderlovo oceno, da bi partija dobila na volitvah le okoli 20 % glasov, če ne bi šla na volitve v okviru Ljudske fronte, za katero vemo, da je zmagala. Ob postavljanju vprašanj, kdaj je vest o poboju domobrancev postala širše znana, pa naj omenimo še dnevniški zapis iz decembra 1945, ko je tudi Šnuderl zvedel za pobjo domnevno okoli 12.000 domobrancev. Ko je o tem Edvard Kocbek terjal pojasnilo od Edvarda Kardelja, mu je ta pritrdil, da je do poboja resnično prišlo, vendar naj bi šlo le za okoli 500 domobrancev.

Zaključek dnevnika izveni v spoznanju, da novi oblasti ni več potreben. Kljub temu pa je Šnuderl odločen, da še naprej sodeluje v izpolnjevanju partijskega programa, tj. v izgradnji socialistične družbe.

Z objavo dnevnika je širši javnosti postal dostopen pomemben zgodovinski dokument, ki v obliki neposredno pisanega avtoportreta izpod roke razmišljajočega izobraženca razkriva, kako in zakaj se je posameznik v protislovnih razmerah druge svetovne vojne in neposredno po njej odločal tako, kot se pač je in vsaj delno prispeva k bolj celovitemu spoznavanju ter lažjemu razumevanju naše preteklosti.

Vida Deželak-Barič

T o n e F e r e n c: *La provincia 'italiana' di Lubiana. Documenti 1941 - 1942.* Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione. Udine (Videm) 1994. 582 str., ilustr. (Studi e documenti 18).

Ko je pred osmimi leti prof. dr. Tone Ferenc izdal zbirko virov o italijanski okupacijski politiki v medvojni Ljubljanski pokrajini (Fašisti brez krinke, Dokumenti 1941 - 1942, Založba Obzorja, Maribor 1987), je bila ta po svoji vsebini kakor naročena za italijanski znanstveni prostor, ki pa, kot vemo, boleha na poznavanju slovenskega jezika še mnogo bolj kot to velja v nasprotni smeri. Takrat smo obžalovali, da dokumenti niso objavljeni (tudi) v originalu. V medtem povsem spremenjenih razmerah, tako na slovenski kot na italijanski strani, je prišlo ob velikem prizadevanju videmskega inštituta za zgodovino odpornišтва do italijanske izdaje omenjene zbirke virov. Prevajalec je bil prof. Ezio Martin. Avtor sam pa se je potrudil, da je za italijansko objavo znova zbral in prispeval vse dokumente v originalu, tako da je ta objava za strokovnjake celo verodostojnejša od slovenske, kjer so bili dokumenti (sicer odlično) prevedeni.

Knjiga je vsebinsko enaka slovenski izdaji. V nekoliko skrajšanem uvodu je avtor dodal le zahvalo tistim, ki so najbolj zaslužni za izid italijanskega prevoda. Pri navedbi originalne izdaje v kolofonu je prišlo do nedoslednosti pri letu izdaje, saj je bila slovenska izdaja datirana z letom 1987 (tudi v CIP-u), le da je izšla 1988. V italijanski izdaji zbirke sta objavljena dva dokumenta manj; gre za dve zabeleži poveljnika XI. armadnega korpusa generala Robottija z dne 26. maja 1942, ki pa sta manj pomembna; najpomembnejše vprašanje, ki ga obravnavata, zadeva odločitev o ustrelitvi talcev po uboju dr. Lamberta Ehrlicha.

Pričujoče delo je zbirka virov o okupacijski politiki italijanskega okupatorja na Notranjskem in Dolenjskem z Ljubljano, na ozemlju, ki ga je italijanski okupator maja 1941 priključil svoji državi, ga organiziral v Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana), ki ji je dal kljub temu poseben status (prebivalcem ni bilo potrebno služiti v italijanski vojski, imeli so poseben davčni status, uvedena je bila uradna raba obeh jezikov, na političnem področju pa v ustanovitvi visokega komisariata, posebnem posvetovalnem organu sosvetu ali konzulti, v katerega so vstopili nekateri slovenski politiki).

Precizen in slikovit prikaz stanja v provinci nam je avtor prispeval v temeljiti uvodni študiji o vseh področjih delovanja okupacijskega režima, od vojske in policije, sodstva, do preskrbe in ravnanja z gozdovi. Študija je dopolnjena s številnimi grafičnimi (razporeditve vojaških postojank v različnih obdobjih) in podatkovnimi preglednicami (npr. o vojaških izgubah v pokrajini) ter slikovnim gradivom, pretežno portreti italijanskih funkcionarjev v pokrajini.

Osrednje mesto v knjigi zavzema 107 dokumentov italijanskih oblasti, urejeni po kronološkem redu od 12. aprila 1941 do 30. decembra 1942; za poznejše obdobje pa avtor ni našel dokumentov enake pomembnosti. Gre za najpomembnejše in najatraktivnejše dokumente, ki so jih ustvarili v medsebojnih diskusijah najvišji oblastniki pokrajine, tudi v diskusijah z ustreznimi nadrejenimi poveljstvi in ustanovami v Rimu.

Prvi sklop dokumentov prikazuje oblikovanje pravnega statusa novoosvojene pokrajine, ki je dosegla vrh s kraljevim ukazom o vključitvi Ljubljanske pokrajine v italijansko kraljestvo.

Drugi sklop dokumentov kaže na italijanske reakcije na prve začetke odporniškega gibanja v okviru Osvobodilne fronte; kot krivce zanj so dolžile komuniste. Do prvega preplaha je prišlo že nekaj dni pred 14. julijem, obletnico padca Bastilje, in sicer predvsem med vojaškimi veljaki. Vojaško poveljstvo je nato začelo izdelovati načrte za reagiranje v primeru oboroženega upora, sprva povezane z dogodki v sosednji NDH, nato, avgusta 1941, glede na razmere v pokrajini. Generali so si od jeseni 1941 prizadevali, da bi dobili v svoje roke boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, čemur pa se je upirala civilna oblast, iz kompetenčnih razlogov in ker je sprva na položaj gledala bolj optimistično. To rivalstvo med oblastniki se je nadaljevalo vse do Mussolinijevega odloka, s katerim je vojski zaupal obrambo reda in miru januarja 1942, in še dlje, le da je nato negodovala civilna veja oblastnikov in v Rim sporočala, kako nerodna in neuspešna je vojska pri vzdrževanju italijanske oblasti. Spremljamo lahko reakcije na uspehe in neuspehe pri bojevanju s partizanskimi enotami od oktobra 1941 do spomladi 1942.

Prelomnico v spoznanju, da se osvobodilno gibanje ne bo dalo kar tako umiriti, predstavlja v glavih italijanskih vrhov napad na preserski most na južni železnici, za katere varnost so bili Italijani še posebej občutljivi zaradi prevozov strateške surovine - nafte iz Romunije.

Potem, ko je sodni del boja proti narodnoosvobodilnemu gibanju prevzela vojska (ustanovitev sekcije vojaškega vojnega sodišča II. armade), je januarja 1942 vojska razširila svoja pooblastila še na obrambo javnega reda in miru, kar je pomenilo, da je sama presojala okoliščine za nastop vojaških sil v pokrajini; civilnemu komisarju je ostalo le varstvo javnega reda in miru.

Vendar pa je v istem času vojaško vodstvo pripravljalo novo obrambno taktiko (načrt Primavera), s katero je nameravalo nastopiti ob partizanski vstaji, ki naj bi nastopila spomladi. Načrt je postal novo jabolko spora med obema vejama italijanske oblasti, še posebej za visokega komisarja, ki je bil osebno prizadet zaradi zmanjšanja pooblastil. Načrt je predvideval, da naj bi XI. armadni zbor, ki je po ocenah generalov bil prešibak za takojšnje zatrtje vstaje - imel pa je tedaj okoli 45.000 mož! - skoncentriral sile in ohranil le strateško najvažnejše postojanke in prometne zveze, kar pa ni bilo po volji visokemu komisarju, ki je s tem izgubljal podporo za svoje karabinjerske in financarske posadke v občinskih središčih. Razvoju tega načrta, ki je bil dosedaj poznan predvsem v svoji končni verziji, je posvečenih kar več dokumentov. Preventiva se je po drugi strani dopolnjevala z omejitvami gibanja, množičnimi internacijami oficirjev in podoficirjev bivše jugoslovanske vojske, študentov in politično sumljivih. V isto vrsto spada tudi ograditev Ljubljane z bodečo žico, ki je imela namen izolirati vodstveni center narodnoosvobodilnega gibanja od podeželja.

Genezo velike italijanske ofenzive in obdobja najhujšega terorja poleti 1942 podrobno prikazuje večja skupina dokumentov od pojava okrožnice "3C" dalje. Z omenjeno okrožnico se je pojavil tudi sistematičen "protiteror" italijanskih vojaških enot, ki so proti civilnemu prebivalstvu začele nastopati praviloma skrajno ostro s požigi hiš in vasi ter pobijanji civilnega prebivalstva v krajih, kjer so ali naj bi delovali partizani. V sklopu priprav na ofenzivo so jim pridružili množične internacije različnih kategorij prebivalstva, ukrepe za omejevanje gibanja in aktivnosti prebivalstva, ipd. Opazno je, da je visoki komisar le še pritrdjeval pobudam in zahtevam vojaških oblasti.

Vprašanje oborožene kolaboracije se v dokumentih pojavlja od spomladi 1942, ko italijanski vojaški in politični funkcionarji premišljujejo o prvih slovenskih pobudah, npr. Ehrlichov predlog za ustanovitev protikomunistične milice v začetku aprila, Adlešičevo poizvedovanje o možnosti za ustanovitev slovenske oborožene milice konec aprila 1942, ki pa so jih spočetka zavračali, ker so po eni strani menili, da bodo sami opravili z osvobodilnim gibanjem, na drugi strani pa niso hoteli, da bi meščanske sile, zlasti (bivšo) Slovensko ljudsko stranko, potisnili k Osvobodilni fronti, kar bi se zgodilo v primeru direktne zavrnitve.

Že konec maja 1942 je poveljnik XI. armadnega zbora kot edino možnost za stabilizacijo položaja predlagal veliko ofenzivno akcijo s svežimi silami in korpusovimi enotami ter zatrjeval, da je to edina možnost za ureditev razmer. Še pred koncem meseca je vedel, da njegovo zamisel odobravajo tako v poveljstvu za Slovenijo in Dalmacijo na Sušaku (SUPERSLODA), kot tudi v Rimu.

Posebej je omeniti prvotni program za izvedbo velike vojaške ofenzive poleti 1942, ki je bil dosedaj nepoznan, kljub temu, da ga hrani tudi Arhiv Slovenije v Ljubljani v sicer težko čitljivem rokopisu samega generala Robottija. Ta osnutek je še posebej zanimiv, ker kaže, da naj bi ofenziva imela le osem faz, oziroma "operativnih ciklov" kot so jih imenovali generali. Ker jih je dejansko bilo dvanajst, je jasno da so bili izdelani v zadnjem trenutku ali že med ofenzivo.

Zaključni dokumenti govorijo o rezultatih ofenzive; omenimo med njimi pogovor duceja Mussolinija v Gorici 31. julija s vojaškimi poveljniki in civilnimi funkcionarji, kjer se je zavzel za nadaljnjo zaostritev odnosa do slovenskega prebivalstva in potrjeval dotedanje drakonske ukrepe v ofenzivi, na drugi strani pa je resigniral z mislijo "To ljudstvo nas ne bo nikdar ljubilo".

Italijanska izdaja dokumentov o okupacijski politiki je pomemben prodor slovenskega zgodovinopisja v širši evropski, v tem primeru italijanski prostor, v katerem je sicer dr. Ferenc precej prisoten, saj je sodeloval na kar nekaj znanstvenih simpozijih. Pomemben dosežek je tudi to, da je sama dokumentacija izčrpno in natančno podprta tako z obsežno uvodno študijo kot podrobnim znanstvenim aparatom. Italijanska izdaja te knjige je še en dokaz o bolj odprti italijansko-slovenski znanstveni komunikaciji na tudi politično konotiranem področju novejši zgodovine (delovanje italijansko-slovenske kulturnozgodovinske komisije, sodelovanje pri projektu v Trstu, diskusija o Pavonejevi monografiji), ki jo potencialno konfliktno urejanje bodočih državno-političnih odnosov zaenkrat še

spodbuja. Za italijansko bralstvo bo zbirka tako možnost hitre in strnjene informacije o tem, kaj je pomenila italijanska okupacija, pa tudi o življenju slovenskega prebivalstva pod nedvomno težkimi pogoji.

Damijan Guštin

Silvo Grgič: *Zločini okupatorjevih sodelavcev*; 1. knjiga: Izven boja pobiti in na druge načine umorjeni, ranjeni in ujeti slovenski partizani. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije - Dolenjska založba, Novo mesto 1995, 559 str. (Partizanski knjižni klub, knjiga št. 15; Knjižnica NOV in POS, knjiga 87).

S splošnim slovenskim spraševanjem zadnjih let o smiselnosti in ambivalenci medvojnega dogajanja na Slovenskem se vedno bolj postavlja v ospredje tudi tisto, kar je konkretna vsebina vseh teh spraševanj: ne analiza ravnanja, temveč žrtve in storilci; ne analiza, temveč viktimologija.

Tovrstna literatura sicer ima že dolgo tradicijo. Začelo se je med vojno; omenimo le Črne buke in V znamenju OF na eni strani in Fašistično-domobranski teror, skupaj z objavljenim in neobjavljenimi elaborati Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev na drugi strani. Nato so sledili povojni popisi žrtev okupatorjev in kolaborantov, v emigraciji pa je nastala najboljšejejša tovrstna publikacija protipartizanskega tabora, Bela knjiga slovenskega protikomunističnega odpora (Cleveland, 1974). Po letu 1990 so se pojavili ponatisi Črnih bukev, ena stran nekdanjih bojnikov, društvo Nova zaveza, je začela z akcijo postavljanja farnih plošč, ki naj bi na simbolni ravni vzpostavile ravnotežje s spomeniki NOB. V tem kontekstu je (žal) videti vpeto tudi sicer povsem avtorsko prizadevanje Silva Grgiča, da dokumentirano, takorekoč z zgodovinopisno metodo, prikaže zločine, ki so jih storili slovenski kolaboranti.

Pisec se je v nekem smislu, če pravilno razumemo motto, imel za nadaljevalca dela Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. In je res, vsaj v tem smislu, da je v mnogočem uporabljal njeno gradivo in njeno metodo. Res pa se je povsem izognil orientaciji na krivce (kar je bila poglobljena naloga omenjene komisije), ki jih je ponekod celo omejil na inicialke in se posvetil predvsem žrtvam.

Poleg same kvantitativne plati pa nam knjiga priča o slovenskem medsebojnem sovraštvu in pobijanju, ki ostaja dejstvo, ne glede na to, ali to početje imenujemo državljanska vojna ali ne. V tem je knjiga dragocena, ker usmerja na nekoliko drugačno optiko, lahko bi rekli antropološko, kot pa jo sicer prakticira zdajšnja prevladujoča tendenca; da je torej vse rešeno, če odmerimo koliko je šlo v medvojnem dogajanju za osvobodilni boj in koliko za (boljševiško) revolucijo. Še mnogo bolj bo to veljalo za stvarino drugega dela, ki naj bi govoril o civilnih žrtvah.

Avtor sicer povsem nedvoumno razmejuje ubijanje ene in druge strani; kakor sicer obsoja medvojne in poveljske poboje domobrancev in drugih kolaborantov, pa meni, da so v veliki meri bili krivci ali vsaj sokrivi vojnih zločinov, kar mu potrjujejo tudi v knjigi zbrani podatki.

V prvi knjigi načrtovane trilogije je avtor zbral historične podatke o vsaj 2444 oz. 2484 (tabela) partizanih, pripadnikih NOV in PO Slovenije, ki so jih izven boja postrelile ali kako drugače zakrivilo njihovo smrt slovenske vojaške formacije (med storilci je neupoštevani Wehrmannschaft) nasprotnikov Osobodilne fronte same ali v sodelovanju z nemškimi in italijanskimi policijskimi organi in vojaškimi enotami; gre torej povečini za ujetе ali ranjene ujetе partizane. Povejmo, da že od prve kodifikacije ravnanja v vojni konec prejšnjega stoletja velja, da se ujetnikov - vojakov nasprotne strani ne sme ustreliti, niti izstradati ali podobno. Predmet avtorjevega zanimanja ima torej jasno pravno opredelitev, a je hkrati delikatno, saj hkrati govori o nezastaranih kaznivih dejanjih (v pravni državi bi navedba storilca takega dejanja terjala postopanje državnih organov pregona, ker t.i. "vojni zločini" ne zastarajo).

V uvodnih podrobnih metodoloških pojasnilih v Predmetu raziskave in Splošnih pojasnilih o pobojih ujetih slovenskih partizanov avtor pojasnjuje svoje poglede na stvarino in utemeljuje njeno razdelitev.

Prvo temeljno vprašanje Grgičeve metodologije je predvsem vprašanje kriterijev za uvrstitev katere od ugotovljenih žrtev v katero od kategorij. Med naštetimi, podrobneje opredeljenimi kategorijami (ujeti in ubiti partizani in pripadniki Narodne zaščite, ubiti na zahrbtnen način, ubiti na begu, samomori v skrajni stiski, umrli v ujetništvu, pogrešani oz. izginuli) so posebej vprašljivi npr. samomori v nuji, ko so se ranjeni ali povsem obkoljeni partizani sami ustrelili, da ne bi prišli v roke sovražnika (npr. str. 112, 234). Kakor je lahko tako dejanje hrabro in ga je moralno mogoče celo odobravati, pa je vprašanje, ali sodi neposredno med žrtve nasprotnikov. Pomisleke v zvezi s statusom pripadnikov Narodne zaščite (ali jih je mogoče šteti za pripadnike oborožene sile) je navedel že avtor sam (str. 16-18).

Naslednje vprašanje, kjer so se križanja dveh metodoloških principov posebej jasno pokazala, je vprašanje neimenovanih, oziroma neznanih žrtev. Če bi sodili po prvih treh poglavjih, je takih od 2484 žrtev kar 1945 ali 67 %. Tako razmerje povzroča dvom bodisi o kvaliteti zbiranja podatkov, bodisi o resničnosti zbranih podatkov. Avtor se problemu ni izogibal, ga korektno predstavi, ga pa ni mogel rešiti. Podpisani se sicer, tudi iz lastnih izkušenj, povsem zaveda vseh težav, ki se tovrstnemu raziskovalcu pokažejo - ob nekvaliteti sodobnih in poveljskih podatkov - pri identificiranju in zbiranju podatkov o borbah, padlih, internirancih in še čem. V zadnjih letih se je kot ovira takemu raziskovanju pokazal tudi zakon o zaščiti osebnih podatkov; avtor tako ni mogel dobiti vpogleda v matične knjige.

Osrednji del knjige predstavljajo sezname pobitih - kratke biografije posameznih kategorij vseh razpoznanih žrtev kolaborantskega nasilja in krajevno urejen sezname množičnih pobojev. K vsaki kratko opisani žrtvi oziroma poboju je avtor

navedel tudi vire in literaturo kaj različne kvalitete, ki jo pogosto smatra kar za vir; upati je, da so taki podatki preverjeni.

Knjiga je razdeljena v tri poglavja (avtor jih je poimenoval za dele), ki govore o razpoznanih žrtvah, tri poglavja, ki govorijo o skupinskih pobojih ujetnikov in ranjencev, ter sklepnega poglavja, ki prinaša sintetične, statistično obdelane podatke.

Kvaliteta virov o posameznih žrtvah se med seboj zelo razlikuje. V bistvu se je avtor boril s pomanjkanjem kvalitetnih virov, kar je specifičen izraz tematike. Posegel je namreč v vprašanje, ki je sicer realnost vsake vojne, a samo po sebi velja za nekaj, kar ni povsem častno in se torej vojske (in policije) s tem ne postavljajo, to pa pomeni tudi, da je primarnih virov mnogo manj sploh nastalo, kaj šele se ohranilo. Mnoga posredna sklepanja o načinu smrti (npr. ubiti na begu) pa so seveda metodološko šibka, saj jih je pogosto mogoče tolmačiti pro et contra avtorjeve uvrstitve.

Prvi in drugi del obsegata poimenski seznam 899 partizanov, ki so jih ujete ubile kolaborantske enote same (776) ali v mešani formaciji oziroma med skupnimi operacijami skupaj z okupatorjevimi policijskimi in vojaškimi enotami (123 žrtev), tretji del pa navaja 40 partizanov, ki so bili ujeti in poslani v nemška koncentracijska taborišča. Skupaj je torej poimensko upoštevanih 939 žrtev ali 33 % od tistih, ki jih sicer navaja avtor kot ugotovljeno število. Vendar pa nam podroben pregled naslednjih poglavij pove, da je pravzaprav poimensko znanih mnogo več žrtev kot pa zgoraj navedeno število (npr. Klanec, str. 313); ali jih avtor ni uvrstil v prve tri poglavja le zato, ker ni mogel zbrati ostalih podatkov o ubitih ali se mu niso zdeli zanesljivi, pa bo bralec lahko le ugibal. V povzetku (str. 483) je avtor navedel, da je poimensko ugotovil okoli 1500 žrtev omenjenih kategorij; torej je v prva tri poglavja neuvrščenih kar okoli 600 žrtev, ki pa so upoštevane v statističnih preglednicah v sklepnem poglavju.

Četrti del navaja zbrane podatke o pobojih ujetih partizanov, ki so jih storile kolaborantske enote same. Tako navaja 125 skupinskih pobojev in 61 posameznih ubojev s skupaj 851 ubitimi, od katerih pa je v prvih treh delih navedenih le 285. Med poboji sta bila deležna posebno skrbne obdelave poboja na Javorovici in pri Borovljah že po uradnem koncu vojne.

V petem delu so navedeni poboji skupin in posameznikov, ki so jih storile med skupnim delovanjem okupatorske in kolaborantske formacije. Po Grgičevih navedbah gre za najmanj 49 skupin in 10 posameznikov s skupaj 704 žrtvami, poimensko pa je upoštevanih le 166 borcev.

Zaradi take strukture zbranih podatkov bodo gotovo možne različne interpretacije; pripadnikom ene strani bo mogoče trditi, da je mogoče sprejeti največ le število poimensko znanih žrtev, pristaši nasprotnih prepričanj pa bodo seveda radi segli po največji številki, ki ji tudi ne gre odrekati neke verodostojnosti.

V sklepnem delu je avtor nanizal temeljite analize zbranega gradiva. Tako trdi, da je bilo od pobitih partizanov 70 % takih, ki so pripadali manjšim partizanskim enotam (do bataljona), vendar pa hkrati ugotavlja, da je bilo med

pobitimi 766 borcev partizanskih brigad, 290 (203 v sodelovanju z okupatorjevimi enotami) pa borcev, ki so bili v partizanskih bolnišnicah. Zanimive so tudi ugotovitve o storilcih. Tako pripisuje enotam MVAC skupaj 554 (242 skupaj z italijanskimi formacijami) ubitih ujetih ali ranjenih partizanov, domobranskim enotam v vseh treh pokrajinah (Ljubljanska pokrajina, Gorenjska, Primorska) skupaj 1841 (572 v sodelovanju z nemškimi enotami). Med pokrajinami je po številu žrtev prevladovala v vseh časovnih obdobjih Ljubljanska pokrajina s nad dvotretjinsko udeležbo, še posebej pa Dolenjska s 55 % vseh ubojev. Med načini umorov (str. 431) je žal statistična nedoslednost, saj je avtor štel neznane primere kar med najbolj običajne umore z ustrelitvijo (skupaj 63 %), kar zamegli situacijo. Starost je znana za 1142 umorjenih. Med njimi je bilo 8 % mladoletnih, skupaj z mlajšimi polnoletnimi (do 20 let) celo 20%. Ubitih žensk je bilo 81 oz. 6 % od po spolu znanih žrtev. Večino teh in še drugih statističnih pokazateljev je avtor nazorno ilustriral tudi z grafikoni.

Avtor je med dolgoletnim zbiranjem gradiva pregledal zavidljiv obseg literature in arhivskega gradiva, čeprav ne vsega, ki je na voljo, tudi v Sloveniji ne. Rezultat takega dela se zrcali v številu ugotovljenih žrtev; po njegovi ugotovitvi kar polovica ugotovljenih dosedaj v literaturi še ni bilo omenjena. Čeprav Grgič ni šolan zgodovinar, je knjiga strokovno dovolj dobro napisana, nekoliko dodelave bi bil potreben strokovni aparat (opombe), vendar pa ne vpliva na razvidnost. Le izrazje avtorju zlasti v uvodnem in sklepnem delu ponekod zdrzne (npr. kvislingi, klerofašistični voditelji).

Damijan Guštin

F e r d o G e s t r i n : *Svet pod Krimom*. Znanstvenoraziskovalni center SAZU : Škuc, Ljubljana 1993, 202 strani.

Knjiga akademika in univerzitetnega profesorja dr. Ferda Gestrina "Svet pod Krimom" zasluži pozornost iz več razlogov: v njej se je pisec odločil za izčrpnější prikaz zgodovinskega razvoja na zemljepisno zelo omejenem območju treh sedanjih podkrimskih krajevnih skupnosti (Ig, Iška vas, Tomišelji); po drugi strani je avtor presegel časovne zamejitve, saj pričenja "življenjepiš" podkrimskega območja z daljnim, s skrivnostjo nepoznanega prekritim prazgodovinskim obdobjem in ga končuje s kontraverznim obdobjem druge svetovne vojne; odločitev za zgodovinsko obravnavo prav omenjenega predela je bila smotrna še zlasti s stališča v mnogočem specifičnega pomena samega območja ter dogajanja na njem, zaradi česar je delo še posebej zanimivo.

Knjiga je dejansko razdeljena v dva dela, ločnico med njima pa predstavlja začetek druge svetovne vojne. V prvem delu avtor poseže v štiri tisočletja oddaljeno preteklost, ko se je na Ljubljanskem barju razvila koliščarska kultura. Zatem naniza v strnjenem prikazu nadaljnje civilizacijske kroge na našem območju, v

katere je bilo integrirano tudi podkrimsko območje. Podrobnejši prikaz družbenih in gospodarskih razmer pa pričena z obdobjem uveljavljanja in razvoja fevdalnih odnosov, ko se obravnavano območje vključuje v različna zemljiška gospostva (npr. Spanheimov, Turjaških gospodov itd.). V tem okviru podaja konkretno in spreminjajočo se strukturo zemljiških gospostev, strukturo kmetij ter kmečkih bremen, predstavi primere kmečkega uporništva (npr. upor izanskih kmetov leta 1514 zaradi novega jezu in mlina na Ljublanici, štiftarsko gibanje, napad na izanski grad v revolucionarnem letu 1848) in opozarja na pridobitve splošnega pomena za prebivalce tega območja v zaključnem obdobju fevdalizma (izkop Grubarjevega kanala, izgradnja ceste Ljubljana - Ig).

V poglavju z naslovom "Stoletje kapitalizma (1848 - 1941)" je podana analiza razmer na gospodarskem, socialnem, demografskem, kulturnem in političnem področju. Avtor med drugim ugotavlja, da je obravnavano območje obdržalo izrazito agrarni značaj vse do pričetka druge svetovne vojne in da se je v tem času tudi podkrimski kmet, ki je bil v glavnem lastnik majhnih kmetij, soočal s težkimi kriznimi razmerami (odplačevanje odškodnine za zemljiško odvezo, visoki davki, gospodarska kriza v tridesetih letih našega stoletja). Le-te so ga potiskale v socialno stisko in marsikdaj tudi s kmetij, ga množično silile v izseljenišтво ter postopoma usmerjale k iskanju novih virov zaslužka oziroma novih zaposlitev.

Na političnem polju je bilo to območje z uveljavitvijo političnega življenja ves čas v domeni katoliškega političnega tabora oz. SLS. SLS je po Gestrinovi oceni zlasti v desetletju pred začetkom druge svetovne vojne dobila močno oporo v vsestransko zavzetem delovanju duhovnikov (Janez Klemenčič - župnik na Igu, Jože Murn - župnik v Tomišlju, Ciril Milavec - župnik v Želimljah), "ki so prek cerkve in šole ter katoliških društev v veliki meri idejno obvladovali svoje farane in ki so se končno opredelili proti Osvobodilni fronti in proti narodnoosvobodilnemu boju" (str. 31). Navedena ocena kaže na avtorjevo prepričanje o odločilni vlogi duhovnikov v kasnejšem opredeljevanju ljudi v razmerah okupacije na Ižanskem.

Poudariti je treba, da je bilo težišče Gestrinove raziskave usmerjeno v obdobje druge svetovne vojne in da so temu obdobju namenjene kar štiri petine knjige. Avtor je sam v uvodni besedi pojasnil, da se je tako odločil zaradi pomanjkanja mikroraziskav tega obdobja, "ki morejo veliko prispevati k splošni zgodovinsko resnični podobi dogajanja" in predvsem zaradi zanj nesprejemljivih "enostranskih, poenostavljenih in nekritičnih ocen na eni in drugi strani glede večplastnosti dogajanja".

Območje Krma in Mokreca je imelo že zaradi geografskega značaja in lege za partizansko stran izjemen pomen. Tu so se pojavili prvi partizani že v juliju 1941 in se zadrževali zaradi ugodnih možnosti za partizansko bojevanje večji del vojnega obdobja. Hkrati je območje imelo pomembno prehodno in povezovalno vlogo, omogočalo delovanje partizanskim ustanovam in po potrebi nudilo zatočišče aktivistom s terena.

Pogosto prisotnost partizanskih enot, številne bojne spopade in druge partizanske akcije so torej prebivalci podkrimskih vasi neposredno doživljali od samega začetka oboroženega odpora in jih v različnih obdobjih različno sprejemali. Tu naj omenimo, da avtor ni imel namena obširneje prikazovati dogajanj vojaškega značaja in da mu je v zvezi z njimi šlo predvsem za odsliskavanje temeljnih dejstev, to je preglednega podajanja razvoja partizanskih enot (predvsem v začetnih razdobjih na Notranjskem), oziroma opozarjanja na to, katere enote so se zadrževale na krimsko-mokrškem območju in kakšen je bil njihov bojno-politični učinek. Vojaški vidik avtor smotrno vključuje v tolikšni meri, kolikor je nujen predvsem za razumevanje procesa opredeljevanj prebivalcev podkrimskih vasi.

Težišče avtorjevega zanimanja je usmerjeno v prvi vrsti k prebivalcem šestnajstih vasi, k njihovemu odnosu do okupatorja, do porajajočega se odpora proti okupatorju in z razvojem dogodkov do protirevolucije oziroma kolaboracije ter v tem trikotniku spremlja usode in stiske posameznika. Ugotavlja, da so Podkrimci enako kot večina Slovencev v začetku enotno odklanjali italijanskega okupatorja in da je bila v začetni fazi osvobodilnega gibanja kljub različnim ideološkim opredelitvam med njimi prisotna visoka stopnja vaše solidarnosti. Tisti, ki so se vključevali v osvobodilno gibanje, so se vključevali vanj prvenstveno iz narodnoosvobodilnih, to je protiokupatorskih in ne iz revolucionarnih razlogov, kar po svoje potrjuje tudi podatek, da na tem območju pred vojno ni bilo partijske organizacije in da je bila tu ustanovljena prva partijska celica šele konec leta 1941. Tisti pa, ki se osvobodilnemu gibanju zavestno niso priključili, so ostajali do njega lojalni.

V obdobju od zgodnjega poletja 1941, kamor datira začetek organiziranja Osvobodilne fronte, pa do italijanske ofenzive julija 1942, je potekal proces precej enosmerno, namreč v smeri postopnega in kontinuiranega pritegovanja vedno širšega kroga ljudi v osvobodilno gibanje ter organizacijskega utrjevanja le-tega. Pri snovanju organizacije pa so prihajali vsaj na začetku pomembni, lahko rečemo odločujoči impulzi iz Ljubljane oziroma ljubljanskega okrožja, iz barjanske partijske celice in partijske organizacije v Tobačni tovarni v Ljubljani, v katero je bilo povezano tudi nekaj domačinov iz obravnavanih vasi, tako da je vloga partije kljub njeni organizacijski odsotnosti v tem prostoru v začetnem obdobju organiziranja OF vendarle zelo očitna. OF se je razmahnila poleti 1941, ko so oblikovali rajon Barje (najprej je spadal v ljubljansko okrožje, do konca vojne pa je pripadal še nadaljnim petim okrožjem) s frontnim in partijskim vodstvom, ki je odgovarjalo tudi za podkrimske vasi. Vsaj do začetka pomladi 1942 je bila organizacija OF že trdno organizirana v vseh vaseh in je pritegnila velik del prebivalcev ne glede na ideološke razlike, obenem pa tudi ni bilo malo tistih, ki so sodelovanje z OF zavračali. Avtor ocenjuje, da sta vplivala na uspešno širjenje osvobodilnega gibanja prav stopnjevan pritisk in represija okupatorja na širšem krimsko-mokrškem območju (akcije proti Krimskemu bataljonu jeseni 1941, ustrelitev skupine talcev decembra 1941 v Tomišlju, ofenziva marca 1942 s požigom Golega in Škrilj), ki sta torej dosegla nasproten učinek od pričakovanega.

Opis širitve osvobodilnega gibanja je podan zelo podrobno in nazorno, kar je avtor dosegel s prizadevnim ugotavljanjem organizatorjev, sodelavcev in simpatizerjev OF ter z rekonstrukcijo vaških odborov OF in narodne zaščite.

Lahko rečemo, da je osvobodilno gibanje doseglo največji razmah v celotnem vojnem obdobju v času od zgodnje pomladi 1942 do italijanske ofenzive julija istega leta. Maja je moral okupator pod partizanskim pritiskom za teden dni zapustiti postojanko na Igu (avtor navaja, da je Ig med vojno kar enajstkrat menjal gospodarja; podatek po svoje zgovorno ilustrira negotovost in strah kot temeljni občutki, ki sta v takih razmerah spremljali človeka kot posameznika) in osvojen ozemlje je seglo do ljubljanskega predmestja. V času vzgona osvobodilnega gibanja je odšlo v partizanske enote okoli 200 prebivalcev iz podkrimskih vasi (dosedanje ocene so bile precej nižje), ostali so se v gibanje množično vključili na različne načine; nastalo je stanje splošne vstaje in vzpostavljanja t.i. ljudske oblasti.

Tudi temu območju osvojen ozemlje ni prizaneslo s t.i. pojavi vojvodstva in sektaštva. Poleg usmrtitev, ki jih je vendarle mogoče utemeljevati (npr. sankcioniranje ovaduštva), je prišlo tudi do usmrtitev iz neutemeljenih sumov, v enem primeru iz usodne pomote, ker je bila partizanska puška hitrejša od njene obveščevalne službe, in iz t.i. preventivnih razlogov. Med slednje sodi usmrtitev romskih družin iz Vrbljen in Podpeči (ta ne spada v okvir obravnavanih krajevnih skupnosti), kar avtor sicer omenja (str. 69, 202), vendar ne navaja vzroka, zakaj jim ni namenil podobnega načina obravnave kot ostalim žrtvam. Pri žrtvah iz romskih vrst ne navaja niti njihovega števila, ne uvršča jih v priloženi seznam žrtev partizanov in jih tudi ne upošteva v tabelarnem pregledu vseh žrtev.

Če ocenjujemo položaj vseh prebivalcev med vojno, lahko trdimo, da so le-ti doživljali najtežje trenutke v času velike italijanske ofenzive poleti 1942, ki se je z vso uvodno silovitostjo prve faze razbesnela prav na obravnavanem območju. Čeprav so bile prizadete tudi partizanske enote, v katerih so se bojevali borci podkrimskih vasi (smrtne žrtve in predajanje okupatorju), je trpelo predvsem civilno prebivalstvo. Avtorjeve konkretne ugotovitve najbolj prepričljivo ilustrirajo to stanje: pobitih je bilo okoli 50 civilistov (med njimi številni člani OF), številne domačije so bile požgane (v Iški vasi, ki je bila najbolj prizadeta, je od 110 ostalo le še 7 hiš) in interniranih je bilo kar 726 oseb. Skratka, ofenziva je pustila za sabo smrt, razdejanje in globoko stisko preživelih. Avtor ocenjuje, da so prav strahote, povezane z ofenzivo, usodno prispevale k uveljavitvi novih razmer in odnosov, to je k "ločitvi duhov", k delitvi na "rdeče in bele" dotlej bolj ali manj složnih prebivalcev. Revolucionarni teror se mu zdi za potek tega procesa na obravnavanem območju drugotnega pomena.

V novih razmerah je vaška vzajemnost začela popuščati, nasprotja so se poglobljala, ljudje so se začeli zapirati vase, sodelavci OF in partizanski borci so odpadali in prestopali v nastajajoči, osvobodilnemu gibanju (ki je v sebi nosilo tudi revolucionarno vsebino) nasprotujoči tabor, organizacijska mreža OF se je trgala in nadomeščati jo je začel zaupniški sistem. Ko so od decembra 1942 do

julija 1943 ustanovili iz odpuščenih internirancev postojanke vaških straž na Igu, v Tomišlju in Pijavi Gorici, se je politična diferenciacija dokončala. Ob tem posebej opozarjamo na avtorjevo analizo motivov, ki so vodili posameznike, da so se odločali za vstop med vaške stražarje; motivi so bili raznoteri, med ugotovljenimi (ideološki, verski, politični, maščevanje kot odgovor na določene partizanske akcije in ukrepe, prisila itd.) pa je izpostavljena predvsem želja po rešitvi iz taborišča. Poudarjena je tudi ugotovitev, da vaške straže v tem prostoru niso nastajale samodejno, temveč so predvsem rezultat prizadevanj politično vplivnih posameznikov (župani, duhovniki).

Zaradi že ustvarjenega razkola je logično, da prebivalci podkrimskih vasi niso več enotno ali večinsko navdušeno sprejeli kapitulacije Italije, ponovnega pojava osvobojenega ozemlja in uveljavitve oblasti OF, kot so to storili spomladi 1942. Poslej se je nasprotje le še poglobljalo, pri čemer je na protipartizansko stran močno vplivala usoda vaških stražarjev, zajetih na Turjaku, ki je v obravnavanem prostoru seveda močna odmevala. Indikativna je avtorjeva ugotovitev, da je ob kapitulaciji Italije odšla v partizane še zadnja večja skupina, zatem so tja odhajali le redki posamezniki.

V obdobju nemške okupacije se je v tem prostoru zopet iz različnih vzrokov, ki so podrobneje razčlenjeni (poleg omenjenih motivov pri vaških stražarjih npr. še želja po ohranitvi življenja), krepilo le še domobranstvo. Po končani nemški ofenzivi novembra 1943, ko je ustanovljena domobranska postojanka v Črni vasi na Barju, ki s svojim delovanjem poseže tudi v podkrimske vasi, dokler Ig ne dobi aprila 1944 lastne postojanke, se je pričelo obdobje postopnega uveljavljanja domobranske prevlade, ki je v drugi polovici leta 1944 postala absolutna. To je čas, ki ga zaznamuje silovit domobranski nastop proti aktivistom in simpatizerjem OF. Faza "čiščenja" vsega, kar je bilo povezano z OF in partizanstvom, je bila najostrejša od novembra 1943 do junija 1944, ko je skupina domobrancev pod vodstvom Franca Fraklja - Petra Skalarja pobila blizu 70 vaščanov in jih nad 80 poslala v internacijo oziroma na prisilno delo, kjer so nekateri tudi umrli. Gestrinova raziskava kaže, da je v tem prostoru v vojnem obdobju partizanska stran povzročila manj žrtev kot domobranska in da so bili partizanski ukrepi usmerjeni predvsem proti posamezniku (izjema so Romi, ki jih avtor ne upošteva in en primer usmrtitve matere z otrokom), medtem ko so domobranski ukrepi zajeli tudi cele družine. Hkrati avtor ugotavlja, da je z ustanovitvijo domobranskih postojank dobival boj v podkrimskih vaseh "v večji meri oblike in značaj državljanske vojne", saj so na tem območju "pogosto v neposrednih medsebojnih spopadih sodelovali domačini na obeh straneh. Poleg tega so tod, na tem prostoru, domobranci nastopali precej samostojno brez večje odvisnosti od nemškega zveznega oficirja" (str. 121). Lahko bi celo rekli, da se je državljanska vojna približala svoji čisti obliki.

Domobransko nasilje je do sredine leta 1944 povsem razbilo organizacijo OF na terenu in politično delo je bilo zatem krajši čas vezano predvsem na okrajno (rajonsko) politično vodstvo, dokler se tudi to ni bilo prisiljeno novembra 1944

umakniti iz okraja. Ker so bili redki preostali aktivisti v opisanih razmerah povsem onemogočeni v delu, poleg tega pa partizanske enote od oktobra 1944 dalje tudi niso več posegale v ta prostor, so postali domobranci popoln gospodar v tem prostoru do konca vojne.

Obračun, ki je bil po končani vojni izstavljen preživelim prebivalcem podkrimskih vasi, je bil predvsem tragičen, ne glede na to, v katerem taboru so se med vojno po lastni presoji ali proti lastni volji znašli. Soočiti so se morali z ogromno materialno škodo, ki jo je povzročila vojna, še hujše pa so bile človeške izgube, ki niso prenehale z umikom okupatorja, ampak šele po obračunu zmagovalne strani s poraženimi domobranci. Skupno število vseh vojnih žrtev gotovo uvršča obravnavano območje med območja z najvišjim odstotkom žrtev in presega številko 440 (90 padlih borcev NOV, 79 umrlih v internaciji, 16 padlih vaških stražarjev in domobrancev, 69 žrtev okupatorja, 69 žrtev domobrancev in več kot 136 žrtev partizanov - po tabeli na str. 202!). Poleg tega se je po končani vojni odločilo za beg v tujino okoli 170 civilnih oseb. Če je na obravnavanem območju pred začetkom vojne živelo okoli 3250 oseb, jih je bilo leta 1948 samo še 2558, torej se je med vojno in neposredno po njej zmanjšalo število prebivalcev za 21,2 %, predvojno stanje pa je bilo doseženo šele okoli leta 1980. Poudarjeni vidik, ki ga avtor vključuje v obravnavo vojnega dogajanja, to je ugotavljanje izgub narodovih življenjskih sil, daje knjigi posebno vrednost in pomen. S tem, ko knjiga razgrinja dogajanje v širokem časovnem razponu, pa hkrati opozarja, da smo bili Slovenci v primežu izčrpavanja narodovih sil tudi pred tem, čeprav v bistveno drugačnih okoliščinah in iz bistveno drugačnih razlogov. Opozorimo naj samo na množično izseljevanje zaradi eksistenčne stiske od konca prejšnjega stoletja dalje ter na prvo svetovno vojno, v kateri je padlo tudi 69 vojakov izpod Krima.

V knjigi je objavljen tudi dobrodošel seznam oseb, razvrščenih v sledeče kategorije: pripadniki, aktivisti in terenci OF; borci NOV; interniranci; vaški stražarji in domobranci; žrtve okupatorja; žrtve domobrancev; žrtve partizanov. Seznam predstavlja osnovo za statistični prikaz izmerljivih opredeljevanj in usod prebivalcev na podkrimskem območju, kar je avtor storil v že omenjeni tabeli na strani 202. Za statističnim prikazom, v številkah zapisani zgodovini, se skrivajo usode in opredelitve posameznikov, ki so v knjigi vsaj enkrat zapisani z imenom in priimkom (če ne drugje, pa v seznamih) ter tudi mnogo avtorjevega minucioznega in vztrajnega dela. Seznami večinoma prinašajo tudi osnovne podatke o vanje uvrščenih osebah in nudijo bogato možnost nadaljne analitične obdelave, ki jo avtor ni opravil v celoti. Že bežen pregled seznama žrtev partizanov nam npr. pove, da gre v ogromni večini za osebe, ki so izgubile življenje po končani vojni; iz seznama žrtev, ki jih je povzročila protipartizanska stran, razberemo, da so skoraj vse žrtve iz obdobja od pozne jeseni 1943 do pomladi 1944 itd.

Navedimo še, da je avtor zlasti v delu, ki obravnava vojno obdobje, uporabljal številne arhivske vire tako s partizanske, protipartizanske kot okupatorjeve

provenience, spominske zapise in pričevanja udeležencev vojnega dogajanja (predvsem na partizanski strani) ter širok krog literature. Tekst je dokumentiral z 964 opombami in nekaj fotografijami.

Za zaključek naj še ugotovimo, da je cilj, ki si ga je avtor zadal, to je prikazati zelo težko, občutljivo in kontraverzno obdobje v narodovi zgodovini na kompleksen in neizključujoč način, s knjigo "Svet pod Krimom" gotovo dosežen. V terminologiji je sicer včasih še opazen pečat časa, v katerem je rokopis nastajal (npr. večkratna raba izraza "bela garda", "reakcionaren" itd.), toda s podrobno, konkretno obravnavo dogajanja in izhajajoč tudi iz doživljajskega sveta posameznika prinaša knjiga predvsem paleto dejstev, ki omogočajo lažje razumevanje in natančnejše poznavanje tistega časa. Čeprav se predmet raziskave omejuje na majhen del slovenskega ozemlja in avtorjev namen ni bil dajati širših zaključkov in splošne vrednostne sodbe, je iz knjige vendarle mogoče razbrati avtorjev afirmativen odnos do osvobodilnega boja kljub njegovi hkratni revolucionarni vsebini. Vlogo nasprotnega tabora namreč ocenjuje ne glede na njegove subjektivne cilje objektivno kot boj proti osvobodilnemu gibanju in podporo okupatorju.

Vida Deželak-Barič

M i r k o F a j d i g a : *Bračičeva brigada. Na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem*. Prva in druga knjiga, Založba Obzorja, Maribor 1994, 862 strani.

Jeseni leta 1994 je Založba Obzorja Maribor izdala obsežno monografijo v dveh zvezkih o bojni poti 13. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade Mirka Bračiča. Izšla je v okviru Knjižnice NOV in POS pod zaporedno številko 17. Avtor je upokojeni višji kustos Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru Mirko Fajdiga. Zgodovinarja Fajdiga bralci in preučevalci vojaške zgodovine dobro poznamo, saj njegova bibliografija obsega že nad 110 enot.

Monografija o Bračičevi brigadi ima dva dela. Avtor prvega dela je Ladislav Kiauta. Knjiga je izšla leta 1982, v njej je prikazal bojno pot brigade od ustanovitve v septembru 1943 do zaključka pohoda na Štajersko konec februarja 1944. Drugi del je napisal zgodovinar Mirko Fajdiga, ki se je tega opravila lotil na prošnjo predstavnikov Skupnosti borcev Bračičeve brigade. Po več letih intenzivnega zbiranja gradiva je delo uspešno privedel h koncu. Monografija zajema obdobje od konca februarja 1944 do druge polovice junija 1945 in temelji na skrbno zbranem in preučevanem arhivskem gradivu partizanskega in okupatorjevega izvora, ustrezne literature in kar ogromnem številu (280) pričevanj udeležencev bojne poti brigade. Vse to gradivo je navedeno v opombah, ki so na koncu poglavij, in jih je 1060.

Po večdnevnikih bojih z enotami 14. divizije, ki je prišla na Štajersko, se je nemški okupator vrnil v svoje postojanke in razglasil, da je "14. banditska divizija"

uničena. Bračičeva brigada je imela na pohodu med vsemi brigadami 14. divizije največ izgub. Bila je razbita, vendar ne uničena. V slabem mesecu dni po pohodu so rešili veliko skritih ranjencev ter zbrali razdružene in razbite enote. Že 22. marca 1944 je bila na Graški gori brigada obnovljena in preoblikovana. Do konca aprila se je število borcev že močno približalo stanju pred prihodom na Štajersko. Precej slabša je bila njena oborožitev, nekoliko je zaostajala tudi v bojnih veščinah in izkušnjah. Sedemindvajsetega aprila je brigada napadla sovražnikovi postaji v Šoštanju. Delno uspešen napad je sovražniku in domačinom dal vedeti, da brigada ni uničena, borcem "vlil" samozaupanje in napovedal prehod v akcije širšega pomena.

V maju in juniju je brigada doživljala na svoji bojni poti vzpone in zastoje. Po veliki zmagi ob napadu na premogovnik Velenje je sredi maja doživela hud poraz na Langersvaldu in padla v krizo. Izgubila je nekaj vodilnih ljudi in borcev, osip v enotah pa je bil občuten. V juniju je bila Bračičeva brigada uspešna v rušilnih akcijah na prometnicah in v spopadih s sovražnikom. Številčni osip moštva je izpopolnjevala z novinci in se nekoliko okrepila.

Konec junija se je brigada po napornem in uspešnem bojnem pohodu z območja Slovenskih Konjic, Celja in Kozjanskega vrnila na strateško pomembno pohorsko območje; tam je bila v juliju večkrat v velikih preizkušnjah, ki jih je dobro prestala. Skupaj s Tomšičevo brigado sta se 29. junija bojevali med Šumikom in Staro Glazuto, kjer sta v manevrskih bojih premagali številčno in tehnično močnejšega sovražnika. Tu je sovražnik doživel poraz na začetku svoje ofenzive, ki se je potem izjalovila. Naslednji pomembni vojaški uspehi so bili napad in uničenje tovarne kovinskih izdelkov v Zg. Bistrici v noči na 8. julij, napad na Krambergerjevo postojanko pri Sv. Lovrencu na Pohorju v noči na 20. julij ter uničenje orožniške postaje v Framu v noči na 23. julij.

Avgusta in septembra se je nadaljevala uspešna rast, udarna moč ter okrepljena vojaška in politična dejavnost brigade. Brigada se je številčno okrepila. Od dveh bataljonov, ki sta imela pretežno po dve četi, je napredovala na tri močne bataljone s po tremi četami. Njen minerski vod je narasel na 33 mož, podobno tudi obveščevalni vod. Njena osrednja dejavnost v tem času je bila napadati vlake, rušiti proge in ceste, napadati sovražnikove postojanke in enote, mobilizirati v NOV in POS, zagotavljati preskrbo ter izvajati politično-kulturne in propagandne akcije. Štab 4. operativne cone NOV in POS je hotel osvoboditi čimveč okupiranih območij Štajerske, zato je ukazal pohod Bračičeve in Šerčerjeve brigade na Kozjansko, kjer je Bračičeva brigada 11. septembra po hudih bojih osvobodila Kozje. Operacije enot 4. operativne cone za osvoboditev ozemelj na Štajerskem so se sredi septembra 1944 v glavnem končale.

Nemški oblastniki se s svobodnimi ozemlji na Štajerskem nikdar niso mogli sprijazniti, kajti Štajerska je v tem času postajala zaledje velikih front in v strateškem pogledu zelo pomembno območje. Okupator je zato sklenil s sistematičnimi akcijami uničiti vsa svobodna ozemlja na Štajerskem; z akcijami je okupator začel sredi oktobra 1944, po odhodu Šlandrove in Zidanškove bri-

gade na Dolenjsko. Bračičeva brigada je sodelovala v hudih bojih pri obrambi Zgornje Savinjske in Zadrebke doline. Brigada je v tem času ustanovila inženirsko-tehnično četo, se okrepila s 1. bataljonom Vzhodnokoroškega odreda in 60 borci Lackovega odreda ter bila 26. oktobra razglašena za udarno brigado. Okupatorju je sicer uspelo do konca leta uničiti svobodna ozemlja na Štajerskem ter obnoviti svoje postojanke in upravo, a partizanskih enot ni mogel uničiti. Bračičeva brigada je tem težavam uspešno kljubovala, številčno se je krepila in celo ustanovila 4. bataljon (jurišni) za posebne namene.

Borcem 13. SNOUB Mirka Bračiča tudi v letu 1945 sovražnik ni dal miru, saj jih je neprestano napadal. Brigada je bila v tem obdobju v številnih manjših bojih in spopadih zelo uspešna, vendar so hudi boji, akcije in težavni pohodi vplivali na zmanjšanje številčnega stanja brigade. Osip borcev je bil precejšen, priliv pa zmanjšan. Število borcev se je v dobrem mesecu dni na prehodu leta zmanjšalo za 251 oziroma za 28 %.

Vrhovni štab NOVJ, ki je predvideval nevaren razplet dogodkov na štajerskih bojiščih, zlasti glede na načrtovani prodor levega krila Rdeče armade na Madžarskem med Blatnim jezerom in Muro ter glede na krepitev nemških čet v severni Sloveniji, je 12. februarja 1945 izdal Glavnemu štabu NOV in POS ukaz, naj 14. divizija čimprej krene na Dolenjsko. S tem ukazom so bile tako Bračičeva brigada kot tudi druge enote za dva meseca potisnjene v defenzivo.

Prek Save bi se morali prebiti na Dolenjsko. Kasneje se je izkazalo, da tega ukaza iz različnih razlogov ni bilo mogoče izpolniti. Dne 5. aprila 1945 je Generalštab JA odobril predlog, naj 14. udarna divizija ostane na Štajerskem in preide v ofenzivo. Štirinajstega aprila se je Bračičeva brigada močno okrepila z novimi borci in zavezniškim orožjem. Do konca meseca je vsakodnevno izvajala bojne akcije med Pohorjem in Bočem. Za uspešno vojaško dejavnost je brigada prejela priznanje štaba 4. operativne cone JA in PO Slovenije. V naslednjem, zadnjem mesecu vojne, se je brigada premaknila na Koroško, kjer je pri Borovljah sodelovala v bojih za končno osvoboditev domovine. Bojna pot brigade se je končala v juniju z združitvijo s Šlandrovo brigado, ta pa je s 14. udarno divizijo nato odšla v Vojvodino.

Monografija o Bračičevi brigadi na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem ima 12 poglavij; vsako poglavje ima več podpoglavij, ki dajejo tematiki večjo preglednost in berljivost. Na koncu vsakega poglavja je kratek povzetek, na koncu monografije pa daljši povzetek, ki zajema obdobje med letoma 1943 in 1945. Objavljen je tudi seznam borcev in bork brigade, in sicer za celotno obdobje delovanja brigade. V obeh zvezkih je veliko fotografij, skic, preslikav dokumentov, seznamov in preglednic. Seveda je v monografiji tudi kompleten znanstveni aparat, ki je nujen in daje delu značaj zgodovinske znanstvene študije.

V zadnjih treh letih so v okviru Knjižnice NOV in POS izšle kar štiri monografije o partizanskih enotah na Štajerskem (Tomaž Teropšič: Kozjanski odred. Prva in druga knjiga, Maribor 1993; Jože Marolt: Šerčerjeva brigada na Štajerskem. Maribor 1993; Mirko Fajdiga: Bračičeva brigada, Na Štajerskem,

Koroškem in Gorenjskem. Prva in druga knjiga, Maribor 1994; Franci Strle: Tomšičeva brigada 1944. Maribor 1995). Omenjena dela temeljijo na izredno veliki količini pregledanih in uporabljenih dokumentov partizanskega in okupatorjevega izvora ter na drugih virih. Na tej osnovi se prikazujejo resnični dogodki, zato je že omenjena monografija o Bračičevi brigadi velik prispevek k zgodovini vojaških dogajanj na območju 4. operativne cone NOV in POS. Manjka le še obdelava zadnjega dela Tomšičeve brigade. Z objavo omenjenega dela bi bil zgodovinski pregled delovanja enot 4. operativne cone NOV in POS zaokrožen. Pred slovenskimi vojaškimi zgodovinarji bo torej kmalu stal izziv - izdelava vojaškozgodovinske študije o 4. operativni coni oziroma sinteza zgodovine slovenske vojske na Štajerskem v vojnih letih 1941-1945.

Tomaž Teropšič

M i l k o M i k o l a: Sodni procesi na Celjskem 1944-1951. Publikacija Zgodovinskega arhiva v Celju, Študija 1., Celje 1995, 226 strani.

Vsebinsko in tudi pripovedno dovolj zanimiva publicistična dejavnost arhivskih ustanov v zadnjem času je eden nespornih dokazov, da je na tem področju prišlo do zamenjave generacij. V arhivih je namreč raziskovalno delo vse bolj prisotno in izdaja resnih arhivskih in historičnih študij ni več izjema ali izreden dogodek, temveč postaja sestavni del in zaključek delovnega procesa kvalificiranega arhivista. Če bodo novi direktorji uspeli zadržati ustvarjalen in deloven kader, ki se je v zadnjem desetletju zbral v njihovih ustanovah, potem se bo kmalu zabrisala umetno ustvarjena ločnica med arhivistom in raziskovalcem, se pravi med tistim, ki naj bi dokumentarno gradivo zbral in strokovno uredi ter tistim, ki naj bi ga historiografsko preoblikoval v tak ali drugačen spomenik preteklosti.

Zgodovinar mag. Milko Mikola je eden izmed arhivskih delavcev, ki se že dalj časa zagnano posveča raziskovanju novejše slovenske politične zgodovine, zato njegovo ime v strokovni javnosti ni neznano. Posebno odmevno in dragoceno je njegovo proučevanje različnih oblik procesa podržavljenja zasebnega premoženja na Celjskem v času zasedbe slovenskega ozemlja med letoma 1941 in 1945 ter v prvih povojnih letih; pomeni namreč uvod v celovitejšo in problemsko obravnavo enega izmed usodnejših gospodarskopolitičnih procesov, ki so se v letih 1945-48 odvijali v slovenskem prostoru. Med njegovimi dosedanjimi objavami je treba opozoriti vsaj na naslednje: Zaplembe premoženja v celjskem okrožju v letih 1945-1948 (Celjski zbornik, 1990), Nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij na Celjskem (Celjski zbornik, 1991), Zaplembe premoženja v Sloveniji v letih 1945-1946 (Prispevki za novejšo zgodovino, 1992).

Najnovejše delo predstavlja logično nadaljevanje njegovih dosedanjih raziskovalnih naporov, saj osvetljuje obdobje političnih in zrežiranih procesov na Celjskem v letih 1944-51. Ker ta problematika doslej ni bila podrobneje obdelana, kajti spadala je med teme, ki so se jih morali zgodovinarji in pravniki izogibati, njegovo

delo zapolnjuje eno izmed praznin v našem zgodovinskem spominu. Je pa tudi dovolj aktualno, saj hote nanovo oživlja nekatere tragične dogodke iz bližnje preteklosti.

Avtorjevo izhodišče je kaznovalna politika sodišč oziroma sodnikov in javnih tožilcev na Celjskem, ki nosijo velik del odgovornosti za povojne sodne procese, saj so se v glavnem sprijaznili z vlogo, ki jim jo je namenila partija v obračunu s svojim razrednim nasprotnikom, ter aktivno sodelovali pri teh procesih. Raziskavo je omejil na leta 1945-51, saj je bilo v tam času največ procesov, poleg tega pa se spisi kazenskih sodišč za ta leta v celoti nahajajo v Zgodovinskem arhivu Celje.

V skladu z opisano prostorsko in časovno omejeno zasnovo je pisec v uvodnem poglavju analiziral organizacijo in delovanje partizanskih vojaških sodišč na območju IV. operativne cone v času od avgusta 1944 do maja 1945. Lotil se je tudi medvojnih izvensodnih usmrtitev, to je okoli 100 primerov likvidacij oseb, ki so jih zakrivali pripadniki VOS, VDV in OZNE brez sodnega postopka. Opozoril je še na podobne brezpravne likvidacije v partizanskih enotah ter dodal seznam na smrt obsojenih iz širšega celjskega območja.

V drugem poglavju je osrednja pozornost namenjena procesom pred vojaškim sodiščem julija in avgusta 1945 v Celju. To so bili procesi proti pripadnikom slovenskega domobranstva, nacionalsocialistične stranke, funkcionarjem Štajerske domovinske zveze in še drugim osebam, ki so bile aretirane in zaprte v teharskem taborišču zaradi suma, da so med vojno storile kaznivo dejanje. Izpostavil je procese proti nemškim industrijskim podjetnikom (Francu Koellnerju, družini Woschnagg, Avgustu Westnu idr.), v katerih si je nova oblast prilastila najpomembnejša podjetja na tem področju. Veliko prostora je namenil tudi povojnim izvensodnim usmrtitvam. To območje je namreč spadalo med tiste, kjer je bilo takih usmrtitev največ v Sloveniji; med več kot tisoč žtvami so prevladovali pripadniki slovenskega domobranstva in njihovi svojci, ki so bili maja 1945 pripeljeni iz Vetrinja, in pripadniki nemške manjšine.

V tretjem poglavju so razčlenjeni procesi, ki so potekali pred senatom Sodišča slovenske narodne časti julija in avgusta 1945 v Celju. Ta senat je odigral pomembno vlogo pri "zdravem čiščenju slovenskega narodnega telesa", saj je obsodil okoli 1000 oseb, ki so bile obtožene navdušenja in agitiranja za nemško okupacijsko oblast in Hitlerja, zaničljivega izražanja o NOB itn. Iz avtorjevih dokumentiranih opisov je razvidno, da je bila v določenih primerih storjena krivica, zato so bile take sodbe razveljavljene.

Četrto poglavje govori o procesih pred okrožnim in okrajnim sodiščem v Celju v obdobju 1945-51, torej v času, ko je nova oblast predvojno zakonodajo razveljavila, nov kazenski zakonik pa sprejela šele leta 1951, tako da so morala sodišča izrekati kazni na podlagi posameznih predpisov. Obsojence, ki so jih v tem času v glavnem obsodili na podlagi zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo in zakona o "pobijanju" nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže, so v večini primerov obravnavali kot politične nasprotnike. Njihov položaj se je poslabšal leta 1948, ko so uvedli nov kazenski postopek, po katerem je za primere,

ko je šlo za politične prestopke, preiskavo prevzela OZNA (UDV); ker je bilo kot dokaz za krivdo dovolj že priznanje obtoženca, je OZNA z vsemi metodami hotela priznanje dobiti. Sodišče je imelo samo nalogo pripraviti in izvesti glavno obravnavo. Mikola je v tem poglavju ob vrsti primerov dokazal, da je kaznovalna politika temeljila na politični segregaciji državljanov oziroma v ločevanju na privilegirane in nepriviligirane. Medtem ko sta sodišči političnim nasprotnikom za najmanjše prekrške izrekli ostre kazni (odvzem svobode, zaplemba premoženja, smrtna kazen), so partijci za iste prekrške dobili mile kazni. Na koncu tega poglavja je statistični pregled poslovanja kazenskega oddelka okrožnega sodišča v Celju v letih 1945-48.

V zadnjem poglavju je najprej izčrpno predstavil nekatere najpomembnejše procese pred okrožnim in okrajnim sodiščem v Celju v letih 1945-51. Zaradi boljše preglednosti jih je obravnaval po skupinah, in sicer posebej procese proti industrialcem in obrtnikom, trgovcem, kmetom, duhovnikom in redovnikom ter proti pripadnikom ilegalnih skupin in organizacij. Na koncu tega najobsežnejšega poglavja je obdelal še ostale procese, to je tiste, ki so tudi imeli politični značaj, saj so potekali proti informbirojcem, tistim, ki so žalili ljudsko oblast in njene nosilce ipd. Posebno pozornost je namenil tistim obtožencem, ki so imeli dovolj poguma, da so javno in celo pisno izrazili kritičen odnos do oblasti in njenih gospodarskih ukrepov.

Knjigo mag. Milka Mikole, ki jo poleg zanimivega slikovnega gradiva, skic grobišč in taborišč, krasi jasno in tekoče pripovedovanje, je izdal Zgodovinski arhiv v Celju.

Jože Prinčič

Jože Prinčič: *Povojne nacionalizacije v Sloveniji 1945-1963*. Dolenjska založba, Novo mesto 1994, 176 str. (Seidlova zbirka; 12).

Zgodovinar dr. Jože Prinčič, znanstveni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino, je resnično ploden pisec zgodovinskih študij. Le dve leti po objavi monografije o industrializaciji Slovenije v desetletju 1947-1957 in objavi virov o nacionalizaciji je slednjo obdelal tudi v monografskem delu. Namen tega je bil "znanstveno utemeljena in ovrednotena zgodovinska analiza povojnih nacionalizacij." (str. 5) Nedvomno ustrezno postavljen cilj, saj je nacionalizacija eden tistih ukrepov, ki ga po vsakem prevratu ali revoluciji nova oblast uvede kot enega prvih za svojo utrditev in uveljavitev. Seveda je bila nacionalizacija, ki jo je uzakonila in izvedla jugoslovanska oblast po drugi svetovni vojni, drugačnega značaja in namena, kot je bila tista po prvi, ko je, kar avtor pravilno opredeljuje, bila "navidezna". Prinčič žal ne pojasni dovolj jasno te razlike oziroma ne opredeli, kaj nacionalizacija sploh je, kdaj jo neka državna oblast uvaja in izvaja, nasploh ne pojasni pojma in namena nacionalizacije kot ukrepa, s katerim država prevzame dotedanjo zasebno lastnino v svoje lastništvo. Tudi ne opozori na različne načine

in namene nacionalizacije, da se ta izvaja tudi v kapitalističnem gospodarskem sistemu, ko pravzame država tiste industrijske obrate ali banke, ki so v težkem ekonomskem položaju oziroma da to storijo vse države, ki se osvobajajo tujega gospodarstva. Te nacionalizirajo predvsem tuji kapital. To je bilo tudi v jugoslovanskem primeru po 1. svetovni vojni, ko pa je nacionalizacija pomenila za lastnike predvsem prevzem jugoslovanskega državljanstva in ne spremembe lastništva iz zasebnih v državne roke.

Nacionalizacija po 2. svetovni vojni je bila povsem drugačna in je v mnogočem sledila vzoru iz oktobrske revolucije v Rusiji, ko je julija 1918 bila z dekretom nacionalizirana vsa večja industrija. Pri tem so boljševiki sledili predvsem "napotilom" "klasikov marksizma" o načinih "ekspropriacije ekspropriatorjev", saj so kot enega prvih ukrepov po prevzemu oblasti novembra 1917 nacionalizirali zemljo in uvedli delavsko kontrolo. V jugoslovanski revoluciji izvedeni, v pogojih narodnoosvobodilnega boja pod vodstvom komunistov, so ti glede nacionalizacije delno že v času vojne sledili sovjetskemu vzoru kot meni Prinčič, še bolj pa po koncu vojne. Vendar je bila v obeh nacionalizacijah - boljševiški leta 1918 in jugoslovanski - zaradi različnosti v revolucionarnem prevzemanju oblasti opaziti razlike. Pri tem je prav značaj vojne v Jugoslaviji kot narodnoosvobodilne in v njej izvedene revolucije na političnem področju bil vzrok za razliko med sovjetskim in jugoslovanskim načinom "ekspropriacije ekspropriatorjev". Osnovni način razlaščenja oziroma podržavljanja (nacionalizacije) je bila v času vojne in prvo leto in pol po njej zaplemba, ki je bila dodatna kazen za sodelovanje z okupatorjem. Zaradi tega je ta oblika nacionalizacije dobila naziv "patriotična nacionalizacija". Bila je osnovni način prenosa zasebne v državno lastnino vse do uzakonitve nacionalizacije kot zakonskega akta konec leta 1946. Osnovno zakonsko osnovo je imela zaplemba v odloku Predsedstva AVNOJ z dne 21. novembra 1944 "o prehodu sovražniškega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile". Pri tem je šlo za "patriotično nacionalizacijo" imovine nemške države (rajha) in njegovih državljanov na ozemlju Jugoslavije, za imetje oseb nemške narodnosti, torej predvojnih jugoslovanskih državljanov (izjema so bili tisti, ki so se borili v vrstah NOV in POJ in državljani nevtralnih držav, če niso sodelovali z okupatorjem) in za imetje vseh, ki so sodelovali z okupatorjem ne glede na državljanstvo, pa tudi za sekvester imovine oseb, ki so bile med okupacijo nasilno odvedene ali so same pobegnile oziroma za sekvester imovine, ki je prešla pod pritiskom okupacijskih oblasti v last tretjih oseb. Pri tem je potrebno izpostaviti, da je sekvester, ko začasno država upravlja z imovino, predvideno za razlastitev, običajen način zaščite te imovine, uporabljan v obdobjih po vojnah in prevratih.

Te oblike "patriotične nacionalizacije" kot prve faze v razlaščenju oziroma nacionalizaciji predstavi Prinčič na kratko (o zaplembah v Sloveniji in obsegu le teh je opravil raziskavo Milko Mikola; objavljeno v Prispevkih za novejšo zgodovino, XXII, 1992, št. 1-2), pri čemer je med ta način podržavljanja uvrstil še darilne (izročilne) in najemne pogodbe. Z darilnimi pogodbami so posamezni

lastniki (po dosegljivem gradivu jih je bilo okoli 20) odstopali državi svoja podjetja z vso "aktivo in pasivo" sicer formalno brezplačno, vendar jim je (ali njihovim zakonitim dedičem) država zagotavljala redno mesečno izplačevanje rente, ki za tedanje razmere ni bila niti tako nizka. Zakaj so se ti lastniki odločali za "darovanje" državi (v nekaterih primerih pa Komunistični partiji Slovenije, ki je nato ta podarjena industrijska podjetja podarila državi), je vprašanje, katerega odgovor je mogoče iskati v dejstvu, da je bilo med "darovalci" tudi nekaj sorodnikov visokih političnih funkcionarjev (npr. Josipa Vidmarja). Na ta način so si "darovalci" namreč zagotovili rento (za svoje otroke štipendije) ne glede na določbe pričakovane nacionalizacije. Bili pa so tudi primeri, da je državna oblast darovanje zavrnila "iz moralnih ozirov", kajti "darovalec" se je skušal na ta način rešiti kazenskega postopka. V zvezi z darilnimi (izročilnimi) pogodbami je zanimivo poročilo iz novembra 1958 o izplačevanju finančnih obveznosti tistim, ki so državi podjetje prostovoljno izročili (objavljen v Viri za nacionalizacijo industrisjih podjetij v Sloveniji po 2. svetovno vojni, Viri 5, Ljubljana 1992, dok. I, 95, str. 146-150). Iz tega dokumenta izvemo, koliko "darovalcev" je bilo (11), koliko vrednost je država dobila z izročili in koliko je "darovalcem" do tedaj plačala. Še bolj pa je pomembno, da je iz njega mogoče razbrati, da je februarja leta 1948 Ministrstvo za lahko industrijo FLRJ zahtevalo, da se pogodbe o izplačevanju rent razveljavijo in da se ta podjetja formalno nacionalizirajo. Povedno pa je, da tedaj (leta 1958) državni sekretariat za finance LR Slovenije sploh ni imel izročilnih pogodb, ampak le sezname. Pogodb ni bilo niti v Javnem tožilstvu LRS, uničili naj bi jih leta 1951. To kaže tudi na problematiko virov za nacionalizacijo v celoti.

Če je zaplemba kot način podržavljanja imela revolucionarni značaj in je izhajala iz značaja narodnoosvobodilne vojne, je bila nacionalizacija izključno povojno politično gospodarsko vprašanje. To je bilo predvsem vprašanje taktike oziroma izbire primerne trenutka za uzakonitev in izvedbo nacionalizacije, katera je bila pričakovana in napovedana in je "izhajala iz splošnih zakonitosti marksizma in leninizma". Princič navaja načela taktike spreminjanja lastninskih odnosov oziroma razlaščenja in podržavljanja zasebne lastnine proizvodjalnih sredstev: 1. prekrito in ne javno spreminjanje lastninskih odnosov (torej z načini "patriotične nacionalizacije"); 2. uvedba in ustavna uzakonitev "mešanega gospodarstva" z obstojem državnega, združnega in privatnega sektorja, pri čemer prva dva označuje za "eksponenta partije", privatnega pa kot "eksponent buržoazije" in takšno obliko zamejuje z decembrom 1946, torej z uzakonitvijo nacionalizacije. Formalno, ne pa tudi dejansko je "mešano gospodarstvo" uzakonjeno v ustavi iz leta 1946 obstajalo do leta 1953, ko je bila z ustavnim zakonom uzakonjena družbena lastnina, zasebna pa je ostala v glavnem le na področju zemljiške lastnine in obrti. Razen na teh dveh področjih gospodarskega delovanja je privatni sektor v resnici nehal obstajati z izvedbo nacionalizacije leta 1948 in ne že decembra 1946. Kot tretje in četrto načelo taktike navaja krepitev državnega sektorja in "omejevanje in izrivanje kapitalističnih elementov",

to je načina znanega kot "patriotična nacionalizacija", pri čemer se je oblast držala formalne zakonitosti oziroma je v ta namen izdajala zakonske akte, kar je peto načelo taktike KPJ za poseganje in spreminjanje lastninskih odnosov. Prinčič je navedel tudi razloge, zakaj je prevladala takšna taktika, pri čemer meni, da so bili notranje politični bržkone pomembnejši. Za zunanje politične razmere pa zapiše, da so imele precejšen vpliv, zlasti zaradi podaljšanja poti do mednarodnega priznanja (kar ne more povsem držati, saj so novo Jugoslavijo vse tri velesile priznale že konec marca 1945 in je bila tudi med ustanovnimi članicami OZN) in urejanja mejne problematike. Verjetno je bilo bolj odločilno to, da jugoslovansko vodstvo ni želelo oteževati mednarodnega položaja Sovjetske zveze.

Dejstvo je, da je državno-partijsko vodstvo nacionalizacijo načrtovalo, kajti bila je sredstvo za okrepitev državnega sektorja gospodarstva, ki ga je oblast imela v svojih rokah, vendar je z njo odlašala oziroma je ni uzakonila, kajti na razpolago je imela "patriotično nacionalizacijo" z zaplembo, ki je imela dovolj velik obseg, da formalna nacionalizacija ni bila niti potrebna. V predlogu ustave FLRJ je sicer bila nacionalizacija predvidena, vendar nato ni bila v ustavo uvedena, ker "bi morda naše gospodarstvo dezorganizirali, če bi izvedli nacionalizacijo prej, kot bi razmere za to dozorele" in bi to "otežilo notranjo gospodarsko rekonstrukcijo". V nacionalizaciji so namreč videli bolj kot način radikalnega spreminjanja lastniških odnosov in "dušitev privatnega sektorja" predvsem poddržavljenje tujega kapitala oziroma industrije, katere lastniki so bili državljani zavezniških in v vojni nevtralnih držav. To je bil tudi razlog za odklonitev uvedbe nacionalizacije v ustavo in čakanje z uzakonitvijo do konca leta 1946 oziroma do septembra istega leta oziroma, kot navaja Prinčič (po Kidričevih besedah), "postopno dušitev" in ne "frontalna zadušitev". Ni bil tolikšen gospodarski in politični problem poddržavljanje domačega industrije in trgovine, kajti za to je oblast uporabljala zaplembo in druge politično ekonomske ukrepe, večji problem je bilo vprašanje velikih industrijskih in rudarskih obratov, katerih lastniki so bili iz Velike Britanije, Francije, Švice, Švedske, Čehoslovaške itd. Da se je jugoslovanska državno-partijska oblast odločila, da jih bo nacionalizirala, so morali dozoreti notranjepolitični pogoji (utrditev oblasti), še zlasti pa jo je morala v to prepričati mednarodno politična situacija. Za uzakonitev nacionalizacije je tako padla odločitev na sestanku Politbiroja CK KPJ 22. septembra 1946. Tedaj so očitno presodili, da je potrebno storiti korak tudi proti kapitalu držav, ki so spadale na zahodno stran "železne zaves"; tega je jugoslovanska oblast imela v sekvstru. Tedaj je bil sprejet sklep o izvedbi nacionalizacije z argumentacijo (to je tudi vse, kar je o vprašanju nacionalizacije zapisano v zapisniku s seje, ki je bila sicer posvečena vprašanjem gospodarske politike - bankam, davkom, kreditom, cenam, vodenju gospodarstva, industrializaciji): "Situacija sa stranim kapitalom nije baš najzgodnija. Držimo mnogo stranih poduzeća - zašto nemamo pravo. Ako ne izvršimo nacionalizaciju oni će nas. Što pre trebalo bi izvršiti nacionalizaciju. Nacionalizacija ne bi izazvala za nas u inostranstvu poteškoće. Treba pripremiti nacionalizaciju za prvu sjednicu Narodne Skupštine." Vsekakor

je državno-partijsko vodstvo dobro proučilo in ocenilo trenutek za izvedbo nacionalizacije in Prinčičeva trditev, da CK KPS v času priprav na nacionalizacijo skoraj ni razmišljal o političnih problemih, ki bi jih lahko izzvala, ne drži povsem. Prinčič to navaja posredno preko spominskega zapisa Edvarda Kardelja iz leta 1980, ko je neposredno pred smrtjo ocenil, da so nacionalizacijo "skušali izvesti kar najbolj humano, kolikor je to v takratnih razmerah bilo mogoče."

Da ni do tedaj bilo vprašanje nacionalizacije tujega kapitala bolj aktualno, je bilo na eni strani v tem, da je sekvester pomenil v ekonomskem pomenu v bistvu enako, saj je država upravljala in zasegala tudi ustvarjeno vrednost tega kapitala, na drugi strani pa je bilo to vprašanje odnosa med dotedanjimi zavezniki iz 2. svetovne vojne, razdeljenimi na dva tabora: sovjetski blok, v katerega je sodila tudi Jugoslavija in zahodno-demokratski.

Leto dni pred uzakonitvijo nacionalizacije, decembra 1945, je Politbiro CK KPJ sklenil pogajati se s tujci glede koncesij, "ker vsako odlaganje nam lahko v tujini politično škodi". Zavrnili so možnost monopola za vžigalice švedskim koncesionarjem in da je "Borski rudnik potrebno čim prej nacionalizirati". Pogajanja niso prinesla nobene rešitve in državno-partijsko vodstvo se je odločilo za nacionalizacijo tujega kapitala, ki je v tem času postal z nacionalizacijo v matičnih državah v večini primerov last teh držav. Pri tem velja spomniti, da v Sloveniji ni bilo veliko industrijskih podjetij v lasti državljanov oziroma podjetij iz zavezniških in nevtralnih držav, še zlasti ne večjih industrijskih obratov. V lasti angleškega kapitala je bil tedaj rudnik in topilnica svinca v Mežici, medtem ko v drugih velikih industrijskih in rudarskih obratih ni bilo zavezniškega kapitala.

Nacionalizacija kot politično ekonomski ukrep, zakon je bil sprejet 6. decembra 1946, je bila izvajana v več fazah. Avtor je v različnih letih izvajane nacionalizacije glede na različne objekte le-te enostavno oštevilčil, čeprav je šlo pri nacionalizaciji za enovit ukrep - "prisilni legalni odvzem" z nadomestilom (vsak odvzem je v resnici prisilen, če ne ni odvzem, marveč darilo). Nacionalizacijo je razdelil: prva nacionalizacija (1946-1948), druga (1948-1950), tretja (1958-1963). Pripomniti velja, da je šlo pri t.i. prvi in drugi v resnici za isti cilj koga nacionalizirati - zasebna gospodarska podjetja - pri t.i. drugi nacionalizaciji, uzakonjeni 28. aprila 1948, pa je šlo le za spremembe in dopolnitve zakona iz decembra 1946. V teh spremembah in dopolnitvah je bila nacionalizacija razširjena še na tista zasebna gospodarska podjetja, ki niso bila nacionalizirana konec leta 1946. Poenostavljeno je mogoče reči, da so bili objekt nacionalizacije v letu 1946 industrijska podjetja, veletrgovina, večji del hotelov, v letu 1948 pa "manjša" zasebna gospodarska podjetja, kot so bili manjši industrijski obrati, trgovski in gostinski lokali, skladišča, kinematografi ipd. Vsa nacionalizirana zasebna gospodarska podjetja je avtor poimensko navedel. Pri t.i. tretji nacionalizaciji, uzakonjeni deset in pol let po nacionalizaciji gospodarskih podjetij, pa so bili objekt podržavljanja stanovanja oziroma najemne zgradbe in gradbena zemljišča v mestih in naseljih mestnega značaja. Ob problematiki nacionalizacije stanovanj je pomembno še dejstvo, da je država že pet let pred zakonom o nacionalizaciji

stanovanj in gradbenih zemljišč v mestih izdala zakon o upravljanju stanovanjskih hiš, s katerim je bilo v hiše z več kot tremi stanovanji uvedeno družbeno upravljanje. To je pomenilo, da je bilo lastnikom stanovanj omejeno razpolaganje s stanarino, ki so jo pobirali za stanovanja; imel je pravico pobirati le 10 % stanarine, ostali del je šel državi. To je bila tudi nekakšna nacionalizacija, vsaj po učinku. Opozoriti velja, da je nacionalizacija kot način poddržavljanja lastnine opazna tudi pri agrarni reformi, izvedeni v Jugoslaviji po 2. svetovni vojni, če ne že po normativnem poimenovanju pa po učinku oziroma posledici. Vse gozdne površine, ki jih je zadel zakon o agrarni reformi in kolonizaciji, so namreč zakonsko postale lastnina države. Še bolj jasno pa je na področju kmetijstva nacionalizacija opazna v zakonu o kmetijskem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam, ko je vsa obdelovalna zemlja kmetov nad 10 ha postala splošno ljudsko premoženje tj. državna lastnina. Pri tem ne gre pozabiti, da je šlo za nacionalizacijo tudi v primeru zakona o odkupu zasebnih lekarn, s katerim je država posredno nacionalizirala vse zasebne lekarne. S tem zakonom so prenehala veljati dovoljenja za javne lekarne, izdana zasebnikom (koncesije), tako da ti dejavnosti niso mogli več opravljati in so bili prisiljeni svoje lokale z vso opremo in zalogami odstopiti državi proti odškodnini - torej jih prodati.

Glede na razdelitev nacionalizacije na tri je Prinčič obdelal te v treh poglavjih po domala istem vzorcu: zakon, obseg, prevzem, in preoblikovanje nacionaliziranih podjetij, preknjižba oziroma vknjiženje lastninskih pravic. V primeru t.i. prve in druge nacionalizacije je na kratko opozoril še na nacionalizacijo v coni B, pri čemer gre v prvem primeru za cono B Julijske krajine, v drugem za cono B Svobodnega tržaškega ozemlja, pri čemer v obeh primerih opozarja na razpravo Maruške Zgradnik, ki je to problematiko poglobljeno obdelala v zbirki virov o nacionalizaciji industrijskih podjetij po drugi svetovni vojni (Viri 5, Ljubljana 1992, str. 151-154).

Ker je nacionalizacija odvzem premoženja načeloma s plačevanjem odškodnine, je avtor posvetil pri obravnavi vsake faze nacionalizacije posebno podpoglavje obveznostim do bivših lastnikov. To je v obravnavi nacionalizacije še najbolj neraziskano področje, kjer je še največ nejasnosti oziroma ni mogoče dati točnih podatkov in je zato "nevalgična točka" tako nacionalizacije kot sedaj potekajoče denacionalizacije. Normativno je vprašanje odškodnine v veliki meri jasno (država je priznala odškodnino v vrednosti čistih aktiv na dan prevzema v državno lastnino, ni pa prevzela obveznosti nastale izven delovnega področja podjetja, tiste, ki so nastale med vojno ali iz dela za sovražnika, nastale zaradi nedovoljene trgovine in špekulacije, prezadolžitve), drugače pa je glede izplačevanja: kako je oblast ovrednotila nacionalizirano lastnino in v kolikšni meri je odškodnino posameznim razlaščenim lastnikom izplačala. Odškodnina naj bi se izplačevala v državnih obveznicah, v posameznih primerih pa v gotovini. Vprašljive so bile (so) ocenitve oziroma merila. Oblastem se je zdelo, da so bile cenoitve nacionaliziranega premoženja previsoke ("ne kupujemo od bivših lastnikov, temveč izvajamo

nacionalizacijo”), zato so cinitve v več primerih bile spremenjene oziroma zmanjšana vrednost nacionaliziranega podjetja. V praksi pa so bile odškodnine v mesečnih obrokih izplačevane le tistim, ki so zaradi nacionalizacije njihovih gospodarskih podjetij ostali brez sredstev za preživetje; leta 1957 so jim priznali celo plačilo pogrebnih stroškov (sic!). Odškodnina za stanovanjske hiše oziroma stanovanja, kajti nacionaliziran je bil “presežek” nad dve stanovanji v lasti posameznega državljan, je znašala 10 % stanovanjske najemnine plačevane za nacionalizirana stanovanja, plačevana naj bi bila za dobo 50 let (torej rok še ni iztekel!) v enakih letnih obrokih. Dve leti po izdaji zakona pa je bilo z uredbo ZIS določeno, da se bodo odškodnine izplačevale z obveznicami, v določenih primerih tudi v gotovini. Pri vsej problematiki plačevanja odškodnin je “kardinalno” vprašanje v kolikšni meri, komu in kdaj so bile izplačene oziroma ali so sploh bile. Kljub vestnemu spremljanju arhivskega gradiva pa na to ni Prinčič dal odgovora.

V sklepni besedi je povzel značilnosti vseh štirih faz nacionalizacije (po avtorjevem mnenju gre za več nacionalizacij) in na koncu navedel pozitivne in negativne učinke oziroma posledice nacionalizacije. Kot pozitivne šteje: z osredotočenjem kapitala je bil ustvarjen pogoj za hiter in vsestranski gospodarski razvoj, v primeru nacionalizacije najemnih stanovanjskih prostorov in gradbenih zemljišč pa je to omililo stanovanjsko problematiko in je pomenilo izhodišče za stanovansko reformo ter pospešeno urbanizacijo. Negativnosti nacionalizacije pa so po Prinčičevem mnenju: nacionalizacija je prinesla razformiranje dotedanjih podjetij oziroma omogočila združevanje teh v nova, večja, kar naj bi bilo nesmiselno “zlasti še ker so stroje, opremo in strokovno osebje razdelili in uporabili zelo negospodarno”; nacionalizacija naj bi bila vzrok za slabo gospodarjenje z nacionalnim premoženjem, povzročila konec zasebne pobude in podjetništva, kar naj bi povzročilo padec delovne storilnosti in kakovosti izdelkov. Kot negativno posledico šteje tudi površno izpeljan nacionalizacijski postopek (to je vzrok in ne posledica), posledica le-tega pa je slabo urejena dokumentacija. Nacionalizacija stanovanj in gradbenih zemljišč naj bi zmanjšala obseg najboljše obdelovalne zemlje v Sloveniji, pri čemer pa ni jasno kako je bilo to mogoče, kajti glede nacionalizacije gradbenih zemljišč je bilo jasno, da so bila v to zajeta le tista v mestih in naseljih mestnega značaja, na pa obdelovalna (še manj pa najboljša) zemlja. Pri tem gre še za nedoslednost v trditvi, ko na eni strani meni, da je nacionalizacija stanovanj in gradbenih zemljišč imela pozitiven vpliv na urbanizacijo, na drugi šteje med negativne posledice pozidavo kmetijskih zemljišč; nacionalizirana so bila le tista gradbena zemljišča, ki so bila tedaj kot taka spoznana in ne tista na podeželju. Tudi kasnejše razlastitve in prodaje zemljišč ter pozidave niso neposredno povezani z nacionalizacijskim zakonom iz decembra 1958. Zidanje stanovanjskih (v veliki meri zasebnih enodružinskih) hiš na slovenskem podeželju, ko so v resnici hiše in cela naselja rastla na dobri obdelovalni zemlji, pa je bolj stvar kasnejših let in “zasebne” pobude in interesa graditeljev ne pa nacionalizacije kot ukrepa države.

Na koncu knjige je še seznam podržavljenih in novo ustanovljenih podjetij, ki pa žal nimajo zaporednih števil, tako da je iz tega seznama težje spoznati obseg celotne nacionalizacije oziroma tistega dela, ki je podržaval gospodarska podjetja.

Prinčičevo delo je vsekakor dobrodošlo za spoznavanje nacionalizacije kot enega ključnih ukrepov razvoja družbeno političnih in ekonomskih odnosov po 2. svetovni vojni. Še bolj razumljivo je ob hkratnem branju dokumentov o nacionalizaciji, ki jih je pripravil in izdal v sodelovanju M. Zagradnik (Dokumenti o nacionalizaciji industrijskih podjetij v Slovenskem Primorju in Slovenski Istri) in M. Zupančiča (o problematiki arhivskega gradiva o tej temi). Monografska študija o nacionalizaciji v Sloveniji po 2. svetovni vojni je zato v resnici nadaljevanje izdaje virov z njihovo analitično uporabo. Knjiga, ki je kljub "dnevnopolitičnosti" teme napisana po zakonitostih zgodovinopisja, kljub nekaterim "koketiranjem" z zgodovinarskim "novorekom", je polna podatkov, kar je sicer kvaliteta vseh Prinčičevih del. Delo namreč temelji na arhivskem gradivu za obdobje po 2. svetovni vojni, kar govori o nedvomno velikem poznavalcu, saj je pregledal domala vse gradivo, hranjeno v osrednjem slovenskem arhivu, kar velja zlasti gradivo z gospodarskega področja. Žal ni mogel uporabljati tudi arhivskega gradiva iz beograjskega Arhiva Jugoslavije, kjer so za nacionalizirana podjetja iz Slovenije hranjeni celi dosjeji tistih, ki so bila uvrščena v t.i. podjetja zveznega pomena. Delo je opravljeno z veliko zavzetostjo in temeljitostjo in ima raven solidnega stvarnega pregleda.

Na koncu velja opozoriti še na "tehnično" pomanjkljivost, kajti vsebino je težko spremljati, ker so opombe, te pa so v mnogih primerih nadaljevanje oziroma bolj podrobno pojasnjevanje zapisanega v osnovnem besedilu, navedene na koncu vsakega poglavja. Za zgodovinopisna dela s kopico opomb, še zlasti če so te vsebinske in se v mnogih primerih vežejo neposredno na tekst, je vsekakor bolj primerna uporaba opomb pod črto. "Tehničnega" značaja pa je tudi različen naslov na naslovnici (ovitku) in v knjigi (uporabljen tudi v CIP). To je namreč že drugi primer pri isti založbi, da je naslov knjige Jožeta Prinčiča različen "zunaj" in "znotraj". Ob tem le na rob: naslov na naslovnici (Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945-1963) sicer točno opredeljuje vsebino (razen da ni v tem zajeto ozemlje, priključeno k Sloveniji leta 1947 oz. 1954), vendar je v njem pleonazem. Vprašanje je, ali je potrebno posebej poudariti, da gre za ozemlje LR Slovenije, če je Ljudska republika Slovenija v navedenem obdobju že sama po sebi ozemeljsko opredeljena.

Zdenko Čepič

A l e š G a b r i č: *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953 - 1962*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 370 strani.

Zanimanje za novejšo slovensko zgodovino se je kot posledica dinamičnih političnih procesov v zadnjem desetletju močno povečalo, saj so se začele načenjati

mnoge prej nezaželene in celo tabuirane teme. Eno od zijočih vrzeli v poznavanju naše povojne zgodovine je zapolnilo prav delo Aleša Gabriča, ki izčrpno analizira slovensko kulturno politiko v času "socialistične demokracije" od 1953 do začetka šestdesetih let. Za tisk prirejena doktorska disertacija je nadaljevanje Gabričevega prvega knjižnega dela Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945 - 1952, ki je izšlo pred štirimi leti. Avtor je za časovni mejnik izbral leto 1952/53, ko je bil po šestem kongresu KPJ/ZKJ ukinjen agitprop in sprejet nov ustavni zakon, ki je tudi na področje kulture vnesel nekaj samoupravnih novosti. Zaključek obravnavanega obdobja pa je postavil v čas zaostrovanja mednacionalnih odnosov in z njim povezane ideološke sprostitev oziroma natančnejše v leto 1962, ko je bil sprejet kompromisni osnutek ustave. Obravnavano desetletje je zaznamovala vrsta novosti, ki so pomenile nadaljevanje odstopanja od sovjetskega (stalinističnega) modela in iskanja lastne, jugoslovanske različice socializma. Partijski pragmatiki Kraigherjevega in Kavčičevega kova so zato dopustili oblikovanje še nekaj let prej nepojmljive 'opozicije' iz kulturniških vrst, saj je ta v politiko posredno vnesla marsikatero svežo idejo, pri čemer pa ni smela ogroziti partijskega monopola. Mlajša generacija kritične inteligence, ki se je zbirala okrog novih literarnih revij, je obenem uveljavila tudi vrsto novih smeri v znanosti in umetnosti; te niso bile vedno v skladu z vladajočo ideologijo, zato je bila kultura pogosto podvržena grobim vmešavanjem Partije. In prav oris odnosa med oblastjo in kulturo je bil osrednji namen pričujočega Gabričevega dela.

Knjiga je smiselno razdeljena na štiri tematske sklope, ki so posrečena kombinacija problemskega in kronološkega pristopa, poleg tega pa vsebuje še predgovor, uvod, seznam virov in literature ter imensko kazalo. V obsežnem prvem poglavju je prikazan "partijski kulturni interregnum" v letih od 1952 do 1955, torej čas od ukinitve agitpropa do ustanovitve ideoloških komisij in vzpostavitve sistema družbenega upravljanja v kulturi. Ideološki nadzor nad kulturniško sfero je po odpravi agitpropa popustil, zato je vladajoča ZK skušala poiskati bolj neprisiljen, pa vendar učinkovit sistem nadziranja kritične inteligence, ki je vedno glasneje nasprotovala partijskemu monopolu in tako postopoma prevzemala vlogo opozicije. Pri predsedstvu SZDLS sta bili zato ustanovljeni komisiji za ideološko vzgojno delo in za tisk, zatem pa še ideološka komisija CK ZKS, nadzor nad kulturnimi ustanovami pa si je oblast zagotovila tudi prek upravnih odborov oziroma sistema družbenega upravljanja. Partijski ideologi pod vodstvom Borisa Ziherla so odločno zavračali kakršnakoli odstopanja od socialističnega realizma in marksizma, pa najsi je bil to eksistencializem, pozitivizem, abstraktno slikarstvo ali jazz.

Naslednje poglavje se začena s prvo odjugo v odnosu oblasti do kulture, ki je nastopila sredi petdesetih let. Takrat so se v vodstvu slovenske Partije začeli uveljavljati novi pogledi političnih pragmatikov, ki so menili, da moderni umetniški tokovi ne ogrožajo partijskega monopola. Poleg tega so bili strpnější tudi do kritike iz vrst inteligence, vendar so te pogosto prestopile sproti določane

tolerančne meje, zato so se v drugi polovici petdestih let začele vrstiti kulturnopolitične afere.

Tema tretjega poglavja je obračun s humanistiko in družboslovjem v letih 1958-1959. Partija si je že od vsega začetka prizadevala oblikovati tehnično inteligenco iz delavskih vrst kot protitež klasični inteligenci, kar je bila tudi sicer značilnost socialističnih držav. Še bolj se je odnos do humanistike in družboslovja zaostрил v času priprave reforme visokega šolstva leta 1958. Njenim izhodiščem so najglasneje nasprotovali na Filozofski fakulteti, zato se je partijska elita odločila obračunati s kritiki njenih stališč. Gabrič ugotavlja, da so bili v tem času vsi posegi oblasti na področje kulture bolj ali manj povezani prav s Filozofsko fakulteto (ukinitve Revije 57, afera Slodnjak, ustanovitev inštitutov za sociologijo in zgodovino delavskega gibanja). Reforma je Univerzo močno prizadela, vendar ne za dolgo, saj so že v naslednjem desetletju tudi politiki kritizirali in zatem odpravili mnoge zgrešene ukrepe visokošolske reforme.

Zadnje poglavje je namenjeno mednarodnim odnosom na prehodu iz petdesetih v šestdeseta leta. V prvih povojnih letih je bilo nacionalno vprašanje potisnjeno v ozadje, saj je v partijskih vrhovih prevladovalo mnenje, da je bilo to vprašanje dokončno rešeno z revolucijo. Vodstvo slovenske partije je odločneje stopilo v bran nacionalnih interesov šele po sedmem kongresu ZKJ leta 1958, ko je začelo podpirati slovenske kulturnike, ki so vse pogostejše nastopali proti integralističnim težnjam po stapljanju v enotno jugoslovansko, socialistično kulturo in zahtevali uveljavitev legitimnih nacionalnih pravic. Vrhunec nasprotovanj med dvema konceptoma nadaljnega razvoja Jugoslavije je pomenila polemika Pirjevec - Čosić, v katero so bili, kot dokazuje Gabrič, vpleteni najvišji politični krogi v Ljubljani in Beogradu. Kljub navideznemu porazu v konfrontaciji s centrom, je slovenskemu političnemu vrhu vendarle uspelo zavreti poskuse centralistov in uveljaviti določene nacionalne interese.

Spisek uporabljenih virov in literature ob koncu knjige dokazuje, da je avtor delo zasnoval predvsem na arhivskem gradivu, kar je ob pomanjkanju strokovne literature in zanesljivih spominskih virov tudi razumljivo. Izbira virov kaže na Gabričevo pionirsko delo v arhivih, ki bo zgodovinarjem povojnega obdobja v marsičem olajšalo nadaljnja raziskovanja. Obilico podatkov mu je uspelo strniti v logično in kontinuirano pripoved, ki jo odlikujeta tudi berljivost in z imenskim kazalom podkrepjena preglednost. Gabričevo delo je nedvomno pomemben prispevek k razumevanju naše preteklosti, obenem pa predstavlja tudi temelj za nadaljnje poglobljanje in širjenje tematike. Knjiga je sodeč po odzivih javnosti prava uspešnica in bo morda kljub svoji ideološko neobremenjeni zasnovi (ali pa prav zato) spodbudila katerega od še živčih akterjev celo k pisanju spominov oziroma k razkritju svojega subjektivnega videnja tedanjih dogodkov.

Mateja Režek

A l e š G a b r i č: *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953-1962*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 370 str.

Štiri leta po prvi Gabričevi knjigi (Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952, Borec 1991), ki je v tovrstno zgodovinsko problematiko pri nas zaorala ledino, lahko beremo njeno časovno nadaljevanje. Zanimivo pri slovenskem zgodovinopisju o preteklem komunističnem obdobju je, da temeljne raziskave hitreje napredujejo pri manj aktualnih temah. Poleg Gabričevega dela bi opozoril zlasti še na raziskave gospodarske politike dr. Jožeta Prinčiča, ki so doslej zajele obdobje nekako do srede šestdesetih let. Raziskave osrednjih centrov moči, slovenske politike znotraj Slovenije in v razmerju z jugoslovansko politiko pa so, kot kaže, zahtevnejši projekt in so kljub temu, da so se začele prej, obtičale v 'krvavih' štiridesetih letih. Kulturna in gospodarska politika sicer nista manj pomembni temi od splošno političnih vprašanj, vendar sta verjetno zaradi razpršenosti in delne nedostopnosti arhivskega gradiva za zgodovinarje lažje obvladljivi. Zato je prednost, ki jo zgodovinopisje dosega pri kulturi in gospodarstvu, mogoče prava pot, po kateri bo splošno politični razvoj v Sloveniji po drugi svetovni vojni lažje opredeliti, analizirati in oceniti.

Desetletje, ki nam ga Gabrič predstavlja kot kulturno revolucijo, je seveda smiselno omejeno s prelomnicami v kulturni politiki. Začenja se s prvo ideološko in represivno sprostitevjo po trdih časih, ko je bilo treba najprej počistiti z "meščansko" politično opozicijo, po sporu s Stalinom pa še izčistiti lastne vrste. Političnemu prevzemu oblasti je logično sledil prevzem nadzora nad gospodarstvom. Za naskok na "duhovno kraljestvo" je bilo pač potrebno več časa, zato pa je nadzor nad duhovno produkcijo zagotavljal tudi časovno trajnejše rezultate. Prvo ideološko sprostitev v kulturi je omogočila ukinitve agitpropa, Komisije za agitacijo in propagando, neposrednega nadzornega aparata Komunistične stranke, ki je bil organiziran vzporedno z oblastnimi organi in je nadzoroval vsak organ posebej. Po dokončnem razočaranju nad "nerazumevanjem" velikega brata iz Moskve so jugoslovanski komunisti začeli iskati lastno pot v komunizmu. Po sedmih letih trde roke, po tisočih pobitih, obsojenih in razlaščenih je bila družba že dovolj prežeta z novim duhom, da je bilo usmerjanje in nadzor odtelej mogoče uspešno opravljati na manj grob način.

Avtor tako začenja s poglavjem Partijski kulturni interregnum (1952-1955), (105 str.), ki govori o času od ukinitve agitpropa do spoznanja, da so preveč popustili in so ustanovili Ideološko komisijo CK ZKS. To je bil čas, ko so uvajali nov sistem družbenega upravljanja v kulturne ustanove. Ustanove so vodili upravni odbori, ki so jih vedno večinsko sestavljali zunanji člani, imenovani od raznih "ustanoviteljev", v glavnem od upravnih in političnih teles. Tako oblikovani odbori so formalno vodili naše znanstvene, umetniške in izobraževalne ustanove praktično do začetka devetdesetih let. Sistem sestavljanja upravnih odborov je bil plod nasprotovanja oblasti, da bi v kulturne institucije neposredno prenesli delavsko samoupravljanje, ker bi s tem dobili zaposleni prevelik vpliv na programsko politiko gledališč, šol, raziskovalnih inštitutov idr.

Glavni kulturni ideolog slovenskih komunistov v tem času, pomemben tudi v jugoslovanskem merilu, je bil Boris Zihlerl. Njegov kulturni koncept je izhajal iz nepomirljivega nasprotja razrednega boja in je kot tak razlikoval dve nezdružljivi kulturi, to je delavsko in elitno. Kot plod ideološke sprostitev pa so drugačne kulturne koncepte začeli postopoma in previdno zagovarjati mlajši intelektualci zlasti v reviji *Beseda*, možen pa je bil tudi že dialog na visoki ravni, kjer sta različne poglede na kulturo zagovarjala npr. Josip Vidmar in Milovan Đilas. Nadzor nad založbami, revijalnim in drugim periodičnim tiskom je oblast razen v upravnih odborih izvajala tudi s sistemom denarnih podpor in, če je bilo treba onemogočati najnevarnejšega potencialnega sovražnika, to je katoliško cerkev, posebej s "samovoljo" državnih tiskarn pri odločanju, katere publikacije bodo tiskali. Zihlerlov ideološki primež se je postopno krhal tudi z gospodarsko navezavo in s tem z večjo odprtostjo na zahod po sporu z Informbirojem. V Slovenijo je občasno prodrlo kako sodobno zahodno gledališko delo, likovna razstava, film, glasba (zlasti je bil sporen jazz) ali knjiga, ki so sicer sprožali reakcije marksističnih cenzorjev in celo polemike. Vse to do začetka petdesetih ni bilo mogoče. Vertikalno delovanje in raven odločanja takratnega političnega sistema lepo kaže odnos političnega vrha do konkretnih ukrepov izvršnih oblasti v Ljubljani. Učinek ukazov ali celo samo namigov iz politbiroja CK KPJ je bil tako velik, da je moral npr. Kardelj zagretost slovenskih aparatčikov miriti, ne pa vzpodbujati. Tako jim je februarja 1951 pragmatično razlagal, "da tistega, kar ljudje počno iz veselja in ni naravnost škodljivo, nima smisla prepovedovati, saj 'ni ljudem prepovedano v socializmu smejeti se, plesati, norce briti in neumnosti počenjati... V Ljubljani ste imeli edini zabavni orkester Adamičev, pa še tega ste razgnali. Mislim, da to ni prav. Ljudje ne morejo živeti samo od simfonij, ampak morajo imeti tudi neko glasbo, ob kateri se zabavajo.'" (str. 103)

Drugo poglavje, Zihlerlova načela med dvema ognjema 1956-1961 (106 str.), zaokrožuje glavni pregled kulturne politike obravnavanega desetletja. Sredi petdesetih let je ideološko rigiden Zihlerlov kulturnopolitični koncept delavske kulture začel dobivati vse glasnejše nasprotnike znotraj partijskih vrst. Bolj iz ozadja sta Zihlerlovo pozicijo postopoma rušila dva pragmatična politika, ki sta bila kot taka tudi močnejša, to sta bila predsednik republiške vlade Boris Kraigher in podpredsednik Stane Kavčič, v jugoslovanskem vrhu pa sta imela podporo pri Edvardu Kardelju. Ta dva nista bila sama nosilca kake nove ideologije, temveč sta uveljavljanje drugačnih pogledov prepuščala kulturnim delavcem samim. To je hkrati pomenilo večjo avtonomijo kulture, a sistemi nadzora in prikritega usmerjanja preko različnih "medijev" so bili že izoblikovani in uveljavljeni. Kulturni ustvarjalci so to sprostitev razumeli po svoje in meje dopustnosti dostikrat prekoračili. Sprostitev je, nekoliko paradokсно, zato prinesla tudi številne afere v kulturnih institucijah.

Sloves prve oblastno ukinjene revije po vojni ima revija *Bori iz Kopra*, ki je izhajala med leti 1954 in 1956, čeprav pri ukinitvi Borov še ni prišlo do sodnega preganjanja, kot se je to zgodilo z ljubljansko revijo *Beseda* leto dni kasneje. Pri

poskusih uveljavljanja drugačnih gledaliških repertoarjev, ki so jih začeli igrati na manjših odrih, je prihajalo do političnih pritiskov. Strožji zakon o gledališčih, ki je med drugim uvajal komunalni sistem tudi v nacionalno kulturno sfero, je pripeljal do deprofesionalizacije (Šentjakobsko gledališče v Ljubljani, jeseniško Mestno, goriško in mala gledališča: Eksperimentalno in Oder 57 v Ljubljani) oziroma v primeru treh slovenskih gledališč celo do ukinitve (Prešernovo gledališče v Kranju, Gledališče Slovenskega Primorja v Kopru in Okrajno gledališče Ptuj). Ziherlovemu urejanju slovenske kulture so se posamezniki začeli zoperstavljati že v zgodnjih petdesetih letih; v slabo luč je bilo postavljeno s številnimi kulturniškimi aferami, kjer je Ziherl imel pač nevhvaležno vlogo predsednika ideološke komisije CK ZKS. Zlasti je odmevala ukinitve Besede, veliko vlogo pa je imela tudi polemika z Josipom Vidmarjem v letih 1956 in 1957. Nadaljnji, zlasti politični razvoj dogodkov je na čelo ideološke komisije CK ZKS aprila 1961 pripeljal drugega človeka.

Pregled slovenske kulturne politike v tem desetletju smiselno dopolnjujeta še dve specialnejši poglavji v knjigi. Tretje poglavje nosi naslov Obračun s humanistiko in družboslovjem 1958-1959 (72 str.). Tu Gabrič na hitro pojasni usodo znanstvenih ustanov od konca vojne dalje, nov politični koncept pri vzgoji kadrov, kjer so dobili privilegije programi za "tehnično" inteligenco v nasprotju s "klasično", reformo in končno "očiščenje" ljubljanske univerze z ukinitvijo Revije 57 in z zastraševalno afero Slodnjak na čelu ter poudarjeno skrb za "pravo" interpretacijo preteklosti in sedanjosti.

Šele zadnje poglavje, Slovenstvo in jugoslovanski kulturni unitarizem 1958-1962 (49 str.), slovensko kulturno politiko umešča v jugoslovanski kontekst, torej v medrepubliške oziroma mednacionalne odnose znotraj države. Jugoslovansko večno vprašanje, koliko centralizma ali avtonomije posameznih nacionalnih enot, je v letih 1961 in 1962 z javno polemiko dveh kulturnih reprezentantov slovenskega in srbskega političnega vodstva, Dušana Pirjevca in Dobrice Ćosića, prvič pod komunizmom prišlo do javne politične debate in pridobivanja javnosti za politične cilje posameznih političnih krogov. Odpoklic Borisa Kraigherja, ki je označeval celotno obravnavano obdobje kot predsednik slovenske vlade, in njegov odhod v Beograd, se na zunaj sicer kaže kot kot poraz slovenskih politikov. Vendar sledeča dejstva o zmanjšanju dveh spornih centralnih skladov na račun republiških (za znanost in za filmsko produkcijo), ter kritika jugoslovanskih kulturnih (in narodnih) integralistov na 8. kongresu ZKJ leta 1964 govorijo o nasprotnem. Kot ugotavlja dr. Aleš Gabrič, daje Kraigherjevemu obdobju poseben pomen tudi dejstvo, da so slovenski politiki in kulturniki skupaj stopili v bran nacionalnih interesov in skupaj zavrli poskuse centralistov. "Tako skladnega nastopa politike in kulture slovenski povojni razvoj prej ni poznal" (str. 353).

Gabričeva knjiga je odlično zgodovinsko delo. Temelji pretežno na arhivskem gradivu in to ji ne daje le posebne teže, pač pa tudi konsistentnost, z jasno rdečo nitjo povezan pregled dokaj različnih problemov tega desetletja. Samo

upamo lahko, da bo avtorju uspelo obravnavati s takim tempom in s tako intelektualno močjo tudi naslednja desetletja, to pa med drugim pomeni, da bi moral imeti še naprej tako srečo z arhivskim gradivom, kot jo je imel doslej.

Ervin Dolenc

Poročilo o delu Inštituta za novejšo zgodovino 1994

Pozornemu bralcu poročila o opravljenem delu našega inštituta v letu 1994 se bo verjetno porodila misel o razvojnem paradoksu in bo razumljiva: medtem ko so se zaradi realnega zmanjševanja finančnih sredstev razmere za raziskovalno delo na inštitutu resnično zaskrbljujoče poslabšale, so bili delovni dosežki tako veliki kot še nikoli v vsej naši 35-letni zgodovini. To je seveda rezultat leta akumuliranega znanja in zbiranja arhivskega in drugega gradiva. Če se možnosti za delo ne bodo bistveno izboljšale, pa bo že zelo hitro prišlo do hudih motenj v raziskovalnem delu. Rezultati dela 18 raziskovalcev, dveh delavk v knjižnici in dveh v upravi inštituta so, prepričana sem, brez vsake samohvale, resnično pomembni: izšlo je kar 11 samostojnih publikacij (monografij, komentiranih izdaj virov, učbenik), izdali smo dve številki inštitutove revije *Prispevki za novejšo zgodovino*, objavili 75 znanstvenih razprav, napisali 38 gesel za *Enciklopedijo Slovenije*, v tisk smo oddali še nekaj samostojnih monografij in znanstvenih razprav, udeležili smo se 14 znanstvenih posvetov in tam predstavili 31 referatov, koreferatov ali diskusij, se vključili v sistem računalniške vzajemne katalogizacije COBISS, če naštejemo samo najvidnejše dosežke. Na drugi strani pa so finančna sredstva, izračunana po metodologiji našega glavnega financerja Ministrstva za znanost in tehnologijo, pokrivala približno 70 % vseh potreb. Polno zaposleni raziskovalci na inštitutu so imeli v projektih plačanih najmanj 582 in največ 1310 ur od možnih 1700; velika večina ima okoli 900 ur. Tako z vsemi sredstvi za projekte, t. i. pas, INDOK, tisk pokrijemo le še izdatke za bruto bruto plače ter najnujnejše materialne stroške.

1. Raziskovalni projekti

Temeljno raziskovalno delo je potekalo v okviru sedmih raziskovalnih projektov. V njih je v letu 1994 sodelovalo 18 polno zaposlenih raziskovalcev inštituta ter 35 zunanjih sodelavcev. O delnih rezultatih raziskovalnega dela v okviru projektov poročam samo za zunanje sodelavce, za inštitutove raziskovalce pa so navedeni po posameznih drugih poglavjih in v bibliografiji, ki je sestavni del tega poročila.

1.1. Meščanstvo na Slovenskem od konca 18. stoletja do 1918

Odgovorna nosilka: dr. Jasna Fischer

V realizaciji tega projekta je sodelovalo 7 raziskovalcev ter dva mlada raziskovalca. Dva raziskovalca sta bila polno zaposlena na inštitutu, vendar eden

le do 1. novembra 1994, ko je inštitut zapustil. Pet je bilo pogodbenih zunanjih sodelavcev iz oddelka za zgodovino Filozofske fakultete in Pedagoške fakultete v Mariboru, dva pa sta upokojenca. Izvajanje programa je potekalo po zastavljenem načrtu. Ponovno obžalujemo in opozarjamo, da ni dovolj sredstev za obsežnejše zbiralno delo v tujih arhivih.

Dr. Jasna Fischer se je ukvarjala predvsem z analizami procesa industrializacije v slovenskih deželah v drugi polovici 19. stoletja. Napisala je razpravo o izvoznih tokovih slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno. Za zbornik, ki bo izšel ob razstavi o županovanju dr. Ivana Hribarja v Ljubljani, je napisala obsežnejšo razpravo o razvoju ljubljanskega gospodarstva v drugi polovici 19. stoletja in v letih do konca 1. svetovne vojne. **Dr. Franc Rozman** je pregledoval in izpisoval podatke o ljubljanskih meščanih, ki so se nacionalno opredeljevali za Nemce. Za deset ljubljanskih ulic je pregledal popisnice ljudskih štetij 1890, 1900 in 1910. Izpisal je imena in priimke, rojstne kraje, poklic in izobrazbo. Po literaturi, različnih almanahih in šematizmih je zasledoval življenjsko in družbeno poklicno pot teh oseb.

Dr. Janez Cvirn je v štajerskem deželnem arhivu v Gradcu petnajst dni zbiral gradivo v pomembnem fondu Predsedstveni spisi štajerskega namestništva med leti 1890 - 1914. **Dr. Matjaž Klemenčič** je pisal obsežnejšo razpravo o izseljevanju iz habsburške monarhije in njeni politiki glede izseljevanja. **Antoša Leskovec** je zbiral arhivsko gradivo. V Zgodovinskem arhivu Celje je končal pregled spisov krajevnih sodišč gospostev v okolici Maribora in sodišča mariborske mestne župnije. Iz zemljiške knjige trškega magistrata v Vojniku je zbral podatke o lastniku tovarnarne rozolija Martinu Gregerju, iz knjige trškega magistrata Rogatec pa podatke o usnarjih Badlih. Pregledovati je začel trgovski register okrožnega sodišča Celje. Pregledal je tudi Marburger Zeitung za leta 1862-1864.

Glavni rezultat študija **dr. Vasilija Melika** je razprava, ki jo je predstavil na 4. mednarodnem študijskem srečanju o meščanstvu v habsburški monarhiji v Pragi. Prikazal je razvoj dveh družin, ki sta imeli zanimivo vlogo v razvoju meščanstva na Slovenskem v obdobju 1848-1941. To sta bili družini Kozler (Kosler) in Vošnjak (Woschnagg). **Dr. Peter Vodopivec** je raziskoval dva vidika problematike: na eni strani posledice gospodarske krize leta 1873 za gospodarske in socialne nazore slovenskih meščanskih elit v drugi polovici sedemdesetih let, na drugi strani pa vprašanja vključevanja žensk v slovenske meščanske aktivnosti in narodne prireditve.

Mlada raziskovalca, ki sta vključena v projekt, sta uspešno nadaljevala svoje izpopolnjevanje. **Mag. Andrej Studen** je pisal svojo doktorsko disertacijo z naslovom Stanovati v Ljubljani - socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno. Končal jo je oktobra ter jo oddal Filozofski fakulteti v Ljubljani. **Sabina Žnidaršič-Žagar** je pisala magistrsko nalogo

Socialni položaji in statusi žensk na Kranjskem 1880 - 1910, ki jo je uspešno obranila oktobra.

1.2. Gospodarska in socialna zgodovina Slovencev 1918 -1991

Odgovorni nosilec: dr. France Kresal

V izvajanju projekta so sodelovali 4 ekonomski zgodovinarji, polno zaposleni raziskovalci inštituta, ter trije zunanji pogodbeni sodelavci, eden iz oddelka za zgodovino Filozofske fakultete ter dve sodelavki iz celjskega Muzeja novejša zgodovine.

Dr. France Kresal je v okviru projektne naloge Industrializacija Slovenije in družbene spremembe v okviru prve Jugoslavije raziskoval industrializacijo Slovenije po veliki gospodarski krizi in prestrukturiranje industrijskih podjetij iz ekstenzivnega razvoja v intenzivnejšo modernizacijo tovarniških obratov, uvajanje novih tehnologij in povečanje vrednosti proizvodnje, finančno konsolidacijo podjetij in povečanje deleža lastnega kapitala. Družbene spremembe je ugotavljal na osnovi strukture in socialnopolitičnega položaja delavstva, ki se je oblikovalo v obdobju gospodarske konjunktore po veliki gospodarski krizi. **Dr. Žarko Lazarevič** je raziskoval zamisli gospodarskega razvoja Slovenije v obdobju med obema vojnoma. Sistematično je obdelal strokovno in dnevno informativno časopisje. Naredil je strokovni izbor informacij in se omejil na najpomembnejše. V celoti je pregledal in uredil izpiske iz časopisov Narodni gospodar, Zadružni vestnik in Slovenec ter iz letopisov zadružnih zvez iz Ljubljane in Celja. **Dr. Zdenko Čepič** je proučeval kmetijsko politiko v razmerah pospešene industrializacije po drugi svetovni vojni. Raziskoval je oblike in vire preskrbe ter vpliv industrializacije na migracije prebivalstva (beg z vasi). Za te raziskave je pregledoval arhivsko gradivo v fondih Ministrstva za preskrbo in prehrano in Planske komisije v Arhivu Republike Slovenije in statistično gradivo. **Dr. Jože Prinčič** je raziskoval nacionalizacije, ki so bile na slovenskem ozemlju izvedene po drugi svetovni vojni in sicer t.i. patriotsko nacionalizacijo (1945-1946), prvo nacionalizacijo (1946), drugo nacionalizacijo (1948) ter tretjo nacionalizacijo (1958). Raziskoval je tudi industrializacijo Slovenije po drugi svetovni vojni. Začel je z raziskovanjem nemškega premoženja na Slovenskem ter potek njegovega podržavljenja po drugi svetovni vojni.

Mag. Bojan Balkovec je v okviru raziskovanja zgodovine borze v Ljubljani pregledal letna poročila borze in del časopisja, predvsem Trgovski list. Iz teh razprav je objavil priložnostno publikacijo Sedemdeset let prve borze v Ljubljani ter dva strokovna članka. **Marija Počivavšek** je raziskovala trgovino v Celju v letih 1918-1941. Pregledovala je arhivsko gradivo in zbirala podatke iz časopisja. Napisala je dva strokovna članka in elaborat postavitve trgovine v muzeju na prostem v Rogatcu. **Andreja Rihter** je raziskovala turizem v Celju in njegovi širši okolici v letih 1918-1941. Pregledovala je časopisje in arhivske fonde, ki vsebujejo gradivo za obravnavano temo.

1.3. Politični in idejni razvoj na Slovenskem 1892 -1941

Odgovorni nosilec: dr. Janko Prunk

V projektu, ki je po številu sodelavcev največji, sodelujejo 4 polno zaposleni inštitutovi delavci, pet pogodbenih zunanjih sodelavcev iz oddelka za zgodovino Filozofske fakultete, Inštituta za narodnostna vprašanja, Inštituta za izseljenišтво ZRC SAZU, Gorenjskega muzeja v Kranju ter en upokojenec. Do 30. aprila je v njegovi realizaciji sodeloval tudi mladi raziskovalec v pretoku, ki je nato zaključil svoje izpopolnjevanje in zapustil inštitut.

Dr. Janko Prunk je pri projektni nalogi o idejnem in politično-idejnem razvoju in dejavnosti Slovenske ljudske stranke intenzivno študiral predvsem časopisne vire (dnevnike, tednike in mesečnike vseh političnih smeri), s katerimi bo v empirični kvantitativni analizi prikazal politično klimo med Slovenci v desetletju pred drugo svetovno vojno. Pri tem je prišel do mnogih novih relevantnih rezultatov, tako glede diferenciranega ocenjevanja fašizma, nacizma in socialnega korporativizma. Nekaj novih dejstev je odkril tudi v pogledih na nacionalno vprašanje ne le v katoliškem, ampak tudi marksističnem taboru. **Dr. Anka Miklavčič-Vidovič** je v projektni nalogi o socialistih na Slovenskem med obema vojnama raziskovala mesto in vlogo socialistov in njihovega gibanja v desetletju pred drugo vojno. Zbirala je gradivo v arhivu Ministrstva za notranje zadeve, spominsko gradivo v Zgodovinskem muzeju v Trzinu in v Arhivu Republike Slovenije. Študirala je tudi ustrezno literaturo in pregledovala najpomembnejši socialistični, komunistični in meščanski tisk za obdobje čiste diktature v letih 1929-1931 in deloma tudi za obdobje 1932-1935. **Dr. Jurij Perovšek** je za raziskave vprašanja jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih v letih 1919-1941 začel pregledovati osrednja liberalna politično-strankarska dnevnika Slovenski narod in Jutro ter tednika Domovina in Kmetijski list. Zbral in študiral je ustrezno znanstveno literaturo, pri tem se je osredotočil na vprašanja unitarističnega in centralističnega državnopravnega značaja jugoslovanske države. **Dr. Ervin Dolenc** je v okviru raziskave o kulturni politiki in kulturnem boju v letih 1929-1935 pregledoval arhivske fonde Slovenske matice in Prosvetne zveze v Ljubljani v Arhivu Republike Slovenije. Pregledal je tudi del revialnega in dnevnega časopisja. Na podlagi zbranega gradiva je napisal razprave o Alojzu Gradniku, Dragotinu Lončarju, ljubljanski univerzi med obema vojnama in odnosu slovenske inteligence do nacionalnega vprašanja.

Dr. Janko Pleterski je raziskoval razvoj Katoliške narodne stranke oziroma Slovenske ljudske stranke v času Šušteršičevega vodstva v letih 1892-1917, hkrati pa pripravljaj monografijo o dr. Ivanu Šušteršiču. V arhivu odvetniške pisarne v Ljubljani je zbral gradivo o obnovi njegove advokatske pisarne v Ljubljani po vrnitvi iz politične emigracije leta 1922. Napisal je nekatera poglavja, v obsegu nad 200 strani. Študiral je novejša dela o političnem katolicizmu. **Dr. Miroslav Stiplovšek** je v okviru svoje teme Zgodovina sindikalnega gibanja na Slovenskem od začetkov v drugi polovici 19. stoletja do 1941 pregledoval in zbral gradivo o

socialnodemokratskih in liberalno-narodnosocialnih strokovnih organizacijah v domačih in tujih bibliotekah in arhivih. Iz te tematike je napisal dve razpravi in 6 gesel za ES. Da je uspel realizirati zastavljen program dela, je za kritje materialnih stroškov izkoristil štipendijo Ministrstva za šolstvo in šport, dodeljeno v letu 1994. **Dr. Irena Gantar-Godina** je za raziskavo o neoslavizmu pri Slovencih pred prvo svetovno vojno pregledala del periodike. Ker je velika večina gradiva v tujih arhivih in knjižnicah, zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ni mogla realizirati delovnega programa v celoti. Objavila je publikacijo *Neoslavizem pri Slovencih* ter dva referata.

Janez Stergar je raziskoval zgodovino koroških Slovencev v prvi avstrijski republiki, razvoj slovenske manjšine v Avstriji in njeno povezovanje z matičnim narodom in njegovo državo. Pregledoval in urejal je gradivo o delovanju Manjšinskega inštituta v Ljubljani (od 1925) in Kluba koroških Slovencev (od 1929). Začel je zbirati objave o stikih matice s koroškimi Slovenci in o pomoči manjšini v časnikih in časopisih v tridesetih letih. Objavil je nekaj razprav in člankov ter sodeloval pri treh publikacijah. **Majda Žontar** je za raziskavo o društvih na Gorenjskem do leta 1941 zbirala arhivsko gradivo v Zgodovinskem arhivu in Župnijskem arhivu v Kranju, v Arhivu Republike Slovenije in Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Poleg ene objavljene razprave je rezultate svojih razikov predstavila na razstavah in v katalogih Gorenjskega muzeja.

Mladi raziskovalec v pretoku **Peter Volasko** je 30. aprila 1994 končal izpopolnjevanje na našem inštitutu. Napisal je magistrsko nalogo z naslovom *Politična konfliktnost med liberalnim in ljudskim taborom med obema vojnama* in njena diskontinuiteta danes, ki jo je novembra uspešno branil. Zaposlil se je v analitski službi Ministrstva za zunanje zadeve.

1.4. Slovenija in Slovenci v drugi svetovni vojni

Odgovorni nosilec: dr. Tone Ferenc

Izvajanje projekta z nosilcem in štirimi polno zaposlenimi raziskovalci inštituta je v letu 1994 teklo po delovnem načrtu z edino težavo, ki je objektivne narave, to je z nedostopnostjo nekaterih arhivov in s pomanjkanjem sredstev za delo v odprtih tujih arhivih.

Pri projektni nalogi o temeljnih značilnostih okupacije in NOB na Slovenskem je **dr. Tone Ferenc** nadaljeval z raziskovanjem gospodarstva pod okupacijo, in to večinoma v t.i. Ljubljanski pokrajini. Pregledal je 7 arhivskih fondov večinoma italijanskega okupatorja s 133 fascikli za področje gospodarstva na splošno, vojne proizvodnje, surovin, premogovništva, izvoza lesa in oglja, uvoza potrošnih dobrin in surovin. Zaradi neurejenosti gradiva, za katerega ni niti najnujnejših popisov, inventarjev, je pregledovanje in izpisovanje potekalo razmeroma počasi. Izdelal je osnutek pregleda gospodarjenja z lesom kot najpomembnejšo oziroma skoraj edino surovino pokrajine. Pri projektni nalogi o četništvu na Slovenskem, 1. faza 1941-1943, je **mag. Boris Mlakar** nadaljeval z zbiranjem gradiva. Pregledoval je

zbirke Državne obveščevalne službe, Sokolske legije, liberalne stranke ter zbirko Janka Mačkovška v arhivih Ministrstva za notranje zadeve in Arhivu Republike Slovenije. Pregledal je tudi ustrezno gradivo Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. Izpisal si je podatke iz emigrantske revije Klic Triglava. Pregledoval je domačo in tujo literaturo, ki ima tudi podatke o četništvu. Pri projektni nalogi o propagandni dejavnosti Osvo-bodilne fronte in protirevolucionarnega tabora v času do kapitulacije Italije se je **dr. Bojan Godeša** usmeril predvsem na pregledovanje legalnega (Slovenec, Jutro, Slovenski narod, Slovenski dom) in ilegalnega tiska (Slovenski poročevalec, Osobodilna fronta, Mlada Slovenija, Slovenski partizan, Delo, Ljudska pravica, Slovenska revolucija, Slovenska zaveza, Svobodna Slovenija, Slovenija in Evropa). Pregledal je tudi mnoge agitacijske in propagandne brošure iz prvega obdobja vojnih let, ki jih hrani II. dislocirana enota Arhiva Republike Slovenije. Zbrane podatke je urejal in pripravil za pisanje osnutka razprave. Pri projektni nalogi o vojnih zločinih v propagandi med drugo svetovno vojno je **mag. Damijan Guštin** v tretjini delovnega časa, določeni za raziskovalno nalogo, nadaljeval z zbiranjem gradiva v tisku nasprotnikov OF. Izpisal ali kopiral je ustrezne članke (okoli 300 anotacij). Ugotovil je, da je člankov, ki govore o zločinih nasprotne strani, zelo veliko, vendar pa pisci zločinov ne označujejo za vojne zločine, ampak jih pripisujejo neciviliziranosti komunizma. Pri projektni nalogi o organizacijskem vprašanju Komunistične partije Slovenije 1941 - 1945 je **mag. Vida Deželak-Barič** pisala poglavje razprave o merilih za pritegovanje novih članov, o motivih, zaradi katerih so se ljudje odločali za vstop v KPS, in notranjem partijskem življenju v organizacijah KPS v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem. Pripravljala je raziskavo o strukturi vodstvenega kadra KPS v letih 1941 - 1945 z dopolnjevanjem baze podatkov v kartoteki. Te podatke je zbirala v Arhivu Republike Slovenije in pri bivših partijskih delavcih.

1.5. Slovenska družba in politika po letu 1945

Odgovorna nosilka: dr. Jera Vodušek Starič

V tem projektu sodelujeta dva polno zaposlena raziskovalca našega inštituta, eden polno zaposlen raziskovalec Inštituta za narodnostna vprašanja, dva pa sta zunanja pogodbeni sodelavci z oddelka za zgodovino Filozofske fakultete in Pedagoške fakultete v Mariboru.

Dr. Jera Vodušek Starič je za projektno nalogo Utrditev oblasti KP v Sloveniji 1946-1952 zbirala gradivo o političnih razmerah po drugi svetovni vojni, večinoma v slovenskih arhivih, v Arhivu Republike Slovenije in arhivu Ministrstva za notranje zadeve ter zelo kratko tudi v Public Record Officeu v Londonu, kjer pa je raziskovalka delala na svoje stroške. Sproti in tekoče je objavljala delne rezultate svojih raziskav. Skozi kritično objavo rokopisa ing. Mačkovška je predstavila ključno dokazno gradivo, ki je po vojni služilo kot osnova za sodne procese proti političnim nasprotnikom, hkrati pa predstavila usodo pomembnejših

osebnosti, ki so vodile partijskemu monopolu nasprotni tabor. **Dr. Aleš Gabrič** je projektno nalogo Velika šolska reforma na Slovenskem 1953-1963 nadaljeval po načrtu: del časa je porabil za zbiranje arhivskega gradiva v Arhivu Republike Slovenije, del pa za pisanje monografije in priprave nekaterih znanstvenih razprav. V njih je med drugim obdelal odnos kulturne povojne politike do umetnika, opisal potek reforme visokega šolstva, predstavil različne faze vpliva socrealizma v Sloveniji, odnos partije do samozaložbe, pojasnil temeljni razliki med stroko in politiko v pristopu k šolski reformi, opisal cenzuro v letu 1945 in orisal delo univerze v Ljubljani po letu 1945.

Samo Kristen se je v okviru projektne naloge o problemu slovenske zahodne meje v obdobju 1945-1954 v luči jugoslovanskih diplomatskih srečanj posvetil problematiki začetnega obdobja in kot delni rezultat objavil obširno razpravo *Pet Britancev in vprašanje Trsta* v letu 1945, v kateri obravnava diplomatsko ozadje tržaškega vprašanja skozi delovanje "meščanskih" politikov v jugoslovanski vladi in njihove stike z Britanci. Zaradi pomanjkanja sredstev pa ni mogel opraviti raziskav v britanskih arhivih. **Dr. Dušan Nečak** je za projektno nalogo Nemška jugovzhodna politika po drugi svetovni vojni zbiral gradivo v Süd-Ost Institutu v Münchenu, kjer je obdeloval gradivo direktorja tega inštituta, ki je imel stike z vrsto slovenskih izobražencev, ter v Bundesarchivu v Koblenzu, kjer je zaokrožil pregledovanje arhivskega gradiva v Zvezni republiki Nemčiji. **Dr. Božo Repe** je nadaljeval projektno nalogo Politični procesi v šestdesetih in sedemdesetih letih v Sloveniji in Jugoslaviji ob primerjavi z vzhodnoevropskimi državami z obdelovanjem do sedaj zbranega gradiva. Pripravljal je rokopis obsežnejše razprave in objavo nakaterih delnih rezultatov v razpravah o gospodarski politiki v šestdesetih letih na primeru energetskega kombinata Velenje in o genezi nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji.

1.6. Raziskave, vključene v mednarodne projekte

Odgovorni nosilec: dr. Franc Rozman

V letu 1994 se je nadaljevalo sodelovanje pri treh mednarodnih projektih. **Dr. Božo Otorepec** je za projekt *Starejša zgodovina mest v Srednji Evropi* evidentiral in prepisoval še neobjavljeno ali neevidentirano gradivo za starejšo zgodovino mest na Slovenskem. **Dr. Vincenc Rajšp** sodeluje pri projektu *Atlas of Monastic Movement in East Central Europe*. V tisk je oddal dva prispevka: *Redovi med Slovenci do konca 16. stoletja* in *Redovi med Slovenci od konca 16. stoletja do jožefinskih ukinitiv*. Pripravil je tri zemljevide redov na Slovenskem, zemljevid za čas do konca 16. stoletja, do ukinitve redov ter zemljevid samostanov ukinjenih redov. **Dr. Darja Mihelič** in **dr. Sergij Vilfan** sta za projekt *Elechus fontium historiae urbanae* pripravila izbor registrov listin do leta 1250 za slovensko ozemlje. **Dr. Olga Janša-Zorn** je s sodelavci pripravljala bibliografijo slovenskih zgodovinarjev v tujih jezikih, ki bo predstavljena na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Montrealu poleti 1995. V bibliografiji bodo zbrane razprave in

članki slovenskih zgodovinarjev, ki so jih objavili v tujih jezikih od 1918 do 1993. Obsegala bo okoli 1000 enot in je v zadnji fazi pregledovanja za oddajo v tisk. Dr. Sergij Vilfan je sodeloval v redakciji in napisal uvod, dr. Franc Rozman pa je sodeloval pri redakcijskem delu.

1.7. Slovensko - italijanski odnosi v zadnjih sto letih

Odgovorna nosilka: dr. Milica Kacin-Wohinz

To je nov aplikativen projekt, ki je bil prijavljen kot triletni, odobren pa kot dvoletni. Skupaj ga financirata Ministrstvo za znanost in tehnologijo (dve tretjini sredstev) in Ministrstvo za zunanje zadeve. V njem sodeluje vrsta raziskovalcev iz našega inštituta, Arhiva Republike Slovenije, Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, Narodnega muzeja, Goriškega muzeja, Pokrajinskega arhiva v Kopru, Inštituta za narodnostna vprašanja in Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu. Projekt je za naš inštitut specifične vrste, saj v njem sodelujemo kot administrativni in tehnični usklajevalec dela, manj pa z raziskovalnim delom.

Za mešano slovensko-italijansko zgodovinsko kulturno komisijo so **dr. Branko Marušič, dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. Bojan Godeša in mag. Nevenka Troha** napisali štiri sintetične preglede zgodovine slovensko-italijanskih odnosov v obdobju 1880-1947, ki so bili prevedeni tudi v italijanščino. Tematika do leta 1941 je bila obravnavana in sprejeta v komisiji skupaj z italijanskimi teksti, do leta 1918 je bil sestavljen skupni tekst v obeh jezikih. Dr. Kacinova in mag. Troha sta v zgodovinskem diplomatskem arhivu italijanskega zunanjega ministrstva in Inštituta Gramsci v Rimu zbirali in proučevali arhivsko gradivo. Gradivo so zbirali še v Arhivu Republike Slovenije, arhivih Ministrstva za notranje zadeve, Ministrstva za pravosodje, Ministrstva za delo, Temeljnega sodišča v Ljubljani, pokrajinskih in občinskih sodiščih v Gorici, Kopru in na Tržaškem ter v Državnem arhivu v Trstu. Elaborate, dokumentacijo in podatke so raziskovalci posredovali Ministrstvom za zunanje zadeve Republike Slovenije in Republike Hrvatske, predsedniku in ministrskemu predsedniku Republike Slovenije, Ministrstvu za delo, italijanski komisiji za počastitev padlih, raziskovalnim institucijam, raziskovalcem in novinarjem. Napisani so bili še naslednji referati, elaborati in pregledi: Primorski Slovenci in italijanska država (**dr. Milica Kacin-Wohinz**), Vojna škoda (**dr. Jože Prinčič**), Izseljivanje Slovencev v občinah Repentabor, Devin-Nabrežina (**Aleksej Kalc**), Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Primorsko (**Metka Gombač**), Seznami deportiranih in ubitih iz tržaške pokrajine po osvoboditvi (**mag. Nevenka Troha**) in iz goriške pokrajine (**Nataša Nemec**), Slovensko-italijanski odnosi v koprskem okraju (**Vlasta Beltram**), Slovensko denarništvo v Trstu in Reparacije Trst (**Milan Pahor**), izseljevanje in premoženjske zadeve na Obali po letu 1945 (**Maruša Zagradnik**) in Beneški Slovenci po letu 1945 (**dr. Miran Komac**). Raziskovalci so sodelovali tudi na vrsti znanstvenih posvetov, imeli predavanja, sodelovali v intervjujih ter v radijskih in televizijskih oddajah.

2. Drugo raziskovalno delo

V letu 1994 smo si naložili zahtevno, predvsem pa kočljivo in nehvaležno nalogo: za Državni zbor Republike Slovenije bomo pripravili znanstveno poročilo o novejši slovenski zgodovini. V prvi polovici leta smo pripravili koncept tega projekta, nato pa oblikovali tri delovne skupine, ki bodo pripravljale gradivo in pisale tekste za posamezna obdobja slovenske zgodovine v času pred začetkom druge svetovne vojne, drugo svetovno vojno in v obdobju po njej. Delovne skupine vodijo dr. Janko Prunk, dr. Tone Ferenc in dr. Aleš Gabrič, v njih pa sodelujejo v prvi še dr. Peter Vodopivec in Egon Pelikan, v drugi dr. Bojan Godeša, mag. Spomenka Hribar, mag. Boris Mlakar in dr. Milan Ževart, v tretji pa dr. Zdenko Čepič, dr. Dušan Nečak, dr. Jože Prinčič in dr. Božo Repe. Člani skupin so se na delovnih sestankih dogovorili o podrobnejših delovnih načrtih in si razdelili delovne naloge.

Vsak raziskovalec želi, da rezultati njegove raziskave izidejo v samostojni knjižni monografiji. V letu 1994 je bilo opravljenega veliko dela pri pripravi tekstov končanih raziskovalnih nalog ali doktorskih disertacij za tisk. Tako so pripravljali in oddali v tisk svoje doktorske disertacije dr. Zdenko Čepič o agrarni reformi in kolonizaciji Slovenije, dr. Aleš Gabrič o slovenski kulturni politiki v desetletju 1953-1962, dr. Bojan Godeša o odnosu medvojnih političnih dejavnikov do slovenskih izobražencev, dr. Anka Miklavčič-Vidovič o razvoju in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941 (že izšla) in dr. Jurij Perovšek o liberalizmu in vprašanju slovenstva.

Izven strogega okvira svoje projektne naloge je dr. Ervin Dolenc napisal monografsko mikroštudijo iz primorske krajevine zgodovine o Senožečah, mag. Boris Mlakar pa pripravil za tisk medvojna besedila Lojzeta Udeteta, ki jih je zbral v arhivih, jih kolacioniral, prepisal, napisal opombe in spremno študijo. Dr. Zdenko Čepič je uredil, napisal spremno študijo in opombe k Dnevniku II. Maksa Šnuderla.

3. Knjižnica in dokumentacija

3.1. Knjižnica je v letu 1994 pridobila 760 knjig (leta 1993 640; vse naslednje številke v oklepaju so primerjalni podatki za leto 1993!). Od teh je bilo slovenskih 490 (352), tujih pa 279 (136). Z nakupom smo dobili 586 (270), v dar 144 (297) in z zamenjavo 30 (73) knjig. V letu 1994 je bila torej večina novih knjig pridobljena z nakupi. V knjigo periodike smo vpisali 125 (93) naslovov, od teh je bilo v slovenskem jeziku 63 (57) in 62 (36) v tujih jezikih. Z nakupom smo dobili 69 (60) naslovov, v dar dobili 18 (16) in z zamenjavo kar 38 (14) naslovov periodike. V knjižnici je bilo skupno 417 (148) uporabnikov s 8234 (6699) obiski, od tega v izposojevalnici 1290 (2613) in v čitalnici 6944 (4086). Na dom smo posodili 1482 (1351) knjižnih enot, od tega 1253 knjig in 229 časopisov in

časnikov, v čitalnici pa 8803 (8377) enote, med njimi je bilo 401 (832) knjiga in 8402 (7545) enot periodike.

V letu 1994 smo v našo knjižnico vpisali 50 novih članov, tako, da jih je sedaj vseh 1648. Narejena in razdeljena sta bila dva seznama novih publikacij, ki smo jih pridobili v letu 1994. V vezavo smo dali naslednje časopise: Jutro 1930/II, Slovenski dom 1944-1945, Slovenec 1944/II in 1945/I ter Novice 1849. Inštitutovo revijo Prispevki za novejšo zgodovino 1994, št.1 smo poslali 14 slovenskim in 44 tujim ustanovam, s katerimi imamo dogovorjeno zamenjavo, rednim naročnikom pa revijo pošilja knjigarna Kazina.

3.2. Mag. Damijan Guštin je v lanskem letu vodil vse usklajevalne akcije za vključitev naše knjižnice v sistem COBISS. Januarja 1994 je bila instalirana osnovna programska oprema - računalniški terminal, modem, tiskalnik - ter pridobljena PTT linija za prenos podatkov. To opremo nam je dobavilo Ministrstvo za znanost in tehnologijo iz programskega paketa posodabljanja znanstvenih knjižnic. Knjižnica je bila takoj vključena v poskusno bazo, avgusta meseca, ko je višja bibliotekarka Nataša Kandus pridobila licenco NUK-a za delo v sistemu COBISS, pa je bila vključena v živo okolje. Ves dotok nove literature je začela katalogizirati v sistem. Do konca leta 1994 so bili vnešeni podatki za 489 knjig. Mag. Damijan Guštin je obiskoval tečaja Katalogizacija I, ki je pogoj za pridobitev licence, in tečaj Članek. Izdelal je poskusne zapise, ki pa jih še ni posredoval v verifikacijo. Tečaj Katalogizacija I je uspešno zaključila tudi knjižničarka Irena Mazi. Oba delata v poskusni bazi. Mag. Damijan Guštin je testiral delno konvertirano verzijo inštitutove baze podatkov Novejša zgodovina Slovencev v IZUM-u v Mariboru, ki ima 2200 zapisov in bo prav tako postavljena v sistemu COBISS.

4. Predavanja, mentorstvo, recenziranje

4.1. Tudi v letu 1994 so trije inštitutovi raziskovalci sodelovali v dodiplomskem študiju. Dr. Tone Ferenc je imel na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v letnem semestru 1993/1994 tedensko 2 uri predavanj in 2 uri seminarja, v zimskem semestru 1994/1995 pa tedensko dve uri predavanj. Dr. Franc Rozman je na istem oddelku predaval zgodovino jugovzhodne Evrope 1750-1918. Na Pedagoški fakulteti v Mariboru, kjer se je 1. novembra 1994 tudi redno zaposlil, je predaval zgodovino Slovencev 1750-1918 in zgodovino jugovzhodne Evrope 1750-1918. Dr. Janko Prunk je predaval 1 uro tedensko v letnem semestru na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

4.2. Dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer, dr. France Kresal in dr. Janko Prunk so mentorji, somentorji in konzultanti na oddelkih za zgodovino in etnologijo Filozofske fakultete, Fakulteti za družbene vede in Pedagoški fakulteti v Mariboru. Dr. Jera Vodušek Starič je nudila mentorsko pomoč dvema doktorandoma iz tujine (Velike Britanije in Argentine), ki sta obdelovala temi iz slovenske in jugoslovanske zgodovine med in po drugi svetovni vojni.

4.3. V okviru rednih predavanj Zgodovinskega društva Ljubljana je dr. Ervin Dolenc imel maja predavanje Jugoslavija, blede mati - odnos slovenske inteligence do države, dr. Aleš Gabrič pa junija predavanje "To bo v nekem smislu politična akcija, ker se bomo s tem nekako vmešali v avtonomijo univerze". Mag. Andrej Studen je v historičnem seminarju ZRC SAZU imel predavanje Ženska naj se drži kuhalnice. Dr. Jurij Perovšek je nastopil v oddaji Izobraževalni program III. programa Radia Slovenija s prispevkom o Lončarjevih narodnih in socialno-političnih pogledih med obema vojnama. Dr. Jože Prinčič je imel v radijski oddaji Pomnenje predavanje o poglobitnih značilnostih obnove v Sloveniji 1945-1953. Dr. Jera Vodušek Starič je predavala v Zgodovinskem društvu v Celju aprila na temo politika in politično izrazoslovje ob koncu druge svetovne vojne.

4.4. Dr. Tone Ferenc je imel tri predavanja v okviru predstavitve svoje knjige La provincia "italiana" di Lubiana. Documenti 1941-1942: aprila v Gorici, oktobra v Trstu in novembra v Vidmu (Udine). Svoje knjige so na tiskovnih konferencah predstavili še dr. Zdenko Čepič in dr. Žarko Lazarevič, pri slednji predstavitvi je sodelovali tudi dr. France Kresal (kot recenzent), dr. Anka Miklavčič-Vidovič, pri tej je sodeloval še dr. Janko Prunk. Dr. Jera Vodušek Starič je imela uvodno besedo k predavanju prof. Claudia Pavoneja maja, akademika Sir Williama Deakina junija in na 27. zborovanju slovenskih zgodovinarjev septembra. Decembra je predstavila na tiskovni konferenci svojo knjigo Dosje Mačkovšek.

4.5. Dr. Zdenko Čepič, dr. Žarko Lazarevič in mag. Damijan Guštin so bili strokovni ocenjevalci raziskovalnih nalog srednješolcev v okviru Gibanja znanost mladini.

5. Sodelovanje v redakcijah, društvih, komisijah, odborih, drugih organizacijah

5.1. Inštitut izdaja svojo revijo Prispevki za novejšo zgodovino. V uredniškem odboru so dr. Zdenko Čepič (glavni urednik), dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica), mag. Damijan Guštin (pomočnik glavnega urednika), mag. Boris Mlakar in dr. Janko Prunk. V letu 1994 je izšel 34. letnik z dvema številka, prva je bila tematska s podnaslovom Podjetništvo na Slovenskem. Skupaj je bilo v obeh številkah objavljenih 17 razprav, 3 obširnejši zapisi, historična dokumentacija, 11 knjižnih poročil in ocen, letno poročilo o delu inštituta in bibliografija delavcev inštituta v letu 1993.

Dr. Ervin Dolenc je bil član uredniškega odbora knjižne zbirke Življenje na Krasu. Dr. Aleš Gabrič je uredil zbornik referatov 27. zborovanja slovenskih zgodovinarjev. Mag. Boris Mlakar je bil član uredniškega odbora revije Borec. Mag. Andrej Studen je postal urednik revije Zgodovina za vse. Dr. Zdenko Čepič in mag. Damijan Guštin sta bila člana uredniškega odbora publikacije Naš koledar 1995.

5.2. Nadaljevalo se je dokaj obsežno uredniško in avtorsko sodelovanje pri pripravi 8. zvezka Enciklopedije Slovenije. Dr. Tone Ferenc je bil član glavnega uredniškega odbora, uredniki strokovnih področij so bili dr. Tone Ferenc (zgodovina 1941-1945), dr. Franc Rozman (zgodovina do 1918) in dr. Jera Vodušek Starič (zgodovina po letu 1945), sodelavci strokovnih odborov pa so bili dr. Zdenko Čepič, dr. France Kresal, mag. Boris Mlakar in dr. Janko Prunk. Dr. Ervin Dolenc, dr. Tone Ferenc, dr. Aleš Garbič, mag. Damijan Guštin, dr. France Kresal, mag. Boris Mlakar, dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Prinčič in dr. Janko Prunk so napisali 41 gesel.

Dr. Ervin Dolenc, dr. Bojan Godeša, mag. Damijan Guštin in mag. Boris Mlakar so napisali 18 biografskih gesel za Slovenski primorski biografski leksikon.

5.3. Naši sodelavci so vključeni v pripravo dveh kronologij. Založba Mihelač pripravlja kronologijo Slovenci skozi čas. Pri njej sodelujejo dr. Tone Ferenc, dr. France Kresal, dr. Janko Prunk in dr. France Rozman. Nova revija pa pripravlja kronologijo z naslovom Kronika XX. stoletja. Področna urednika za posamezna obdobja sta dr. Bojan Godeša in dr. Jurij Perovšek, pisci gesel pa so poleg njiju še dr. Zdenko Čepič, dr. Ervin Dolenc, mag. Damijan Guštin, dr. Žarko Lazarevič in dr. Jože Prinčič.

5.4. Dr. Jasna Fischer je nacionalna koordinatorica za raziskovalno polje Zgodovinopisje in članica Znanstvenega sveta za humanistiko pri Ministrstvu za znanost in tehnologijo. Dr. Ervin Dolenc je član programskega odbora ciljnega raziskovalnega programa za humanistiko Oblikovanje kulturnih prostorov. Dr. Bojan Godeša je član Upravnega odbora Muzeja novejše zgodovine, dr. Jurij Perovšek pa član Upravnega odbora Inštituta za narodnostna vprašanja.

5.5. Inštitutovi sodelavci so dejavno vključeni v delo strokovnih društev. Tako je bila dr. Jera Vodušek Starič predsednica, dr. Aleš Gabrič pa tajnik Zveze zgodovinskih društev Slovenije do 27. zborovanja, ko sta ti funkciji prevzela dr. Franc Rozman kot novi predsednik in dr. Žarko Lazarevič kot novi tajnik Zgodovinskega društva Slovenije. Dr. Vodušek Staričeva je postala podpredsednica društva. Dr. France Kresal kot predsednik Slovensko-češke zgodovinske komisije v ustanavljanju, dr. Franc Rozman in dr. Jera Vodušek Starič so člani Nacionalnega komiteja za zgodovinske vede. Dr. Tone Ferenc je bil do pomladi podpredsednik Arhivskega društva Slovenije. Dr. Franc Rozman še vedno vodi slovensko delegacijo kulturnozgodovinskega simpozija Modinci. Mag. Vida Deželak-Barič, dr. Tone Ferenc (do septembra 1994) in mag. Damijan Guštin so člani komisije za zgodovino pri republiškem odboru Zveze združenj borcev NOV Slovenije.

5.6. Dr. Tone Ferenc, mag. Boris Mlakar in dr. Jera Vodušek Starič so kot eksperti sodelovali pri delu Preiskovalne komisije Državnega zbora o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki jo vodi dr. Jože Pučnik. Napisali so odgovore na vprašanja, ki so jim jih postavili člani komisije. Mag. Boris Mlakar je za slovenski del slovensko-italijanske zgodovinske kulturne komisije, ki ga vodi dr. Milica Kacin Wohinz, dopolnjeval besedila članov komisije za obdobje 1941-1947. Dr. Tone Ferenc in

mag. Damijan Guštin sta za Ministrstvo za pravosodje proučevala dokumente o Aloisu Gabryschu.

5.7. O nekaterih vprašanjih, ki zanimajo našo javnost, sta v intervjujih odgovarjala dr. Jože Prinčič (v Svobodni misli) in dr. Jera Vodušek Starič (v Svobodni misli, Delu, Dnevniku in RTV Ljubljana).

6. Stiki s tujino

Stiki s tujino so zaradi pomanjkanja finančnih sredstev - inštitut že nekaj let nima dovolj denarja, da bi z dnevnicami ali štipendijami pošiljal svoje raziskovalce načrtno v tujino - odvisni od iznajdljivosti, spretnosti in dobrih zvez v tujini posameznih raziskovalcev. Kljub vsemu ugotavljam, da stiki s tujino še niso pretrgani. Eden najpomembnejših tovrstnih dosežkov je gotovo izid knjige dr. Toneta Ferenca v italijanščini v Vidmu (Udine) La provincia "italiana" di Lubiana. Documenti 1941-1942. Dr. Jasna Fischer in dr. Franc Rozman sodelujeta pri pisanju zbornika o kmetstvu in socialni demokraciji pred prvo svetovno vojno; projekt vodi prof. Keith Hitchens z University of Illinois za International Institute of Social History v Amsterdamu. Dr. Franc Rozman pripravlja prispevek za projekt o raznih oblikah praznovanj pred prvo svetovno vojno, ki ga pripravljajo na Dunaju. Dr. Bojan Godeša se je maja meseca udeležil seminarja v Parizu in Sevresu o humanističnih in družbenih znanostih, namenjenega srednjevropskim raziskovalcem, ki so ga pripravili Centre international de la recherche scientifique, Centre international d'études pédagogiques in fondacija Soros. V okviru sporazuma z dunajskim Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institutom je 14 dni zbiral gradivo na Dunaju dr. Žarko Lazarevič, pri nas pa je bila teden dni dr. Antoaneta Tscholakova, bolgarska zgodovinarica, ki živi na Dunaju. Dr. Janko Prunk je na imel vabljen predavanja na univerzah v Zürichu januarja, v Innsbrucku maja, v Kölnu novembra in v Duisburgu decembra meseca. Predaval je o ustanovitvi samostojne Slovenije, o slovenskem narodnopolitičnem gibanju od programa Zedinjene Slovenije do državne neodvisnosti, o historični bilanci slovenskega razvoja v jugoslovanski državi 1918-1991 ter o slovenskem odhodu iz Srednje Evrope 1918 ter njeni vrnitvi vanjo 1992. Od oktobra 1994 dr. Prunk s pomočjo Humboltove štipendije v historičnem seminarju univerze v Freiburgu proučuje idejna in politična gibanja v Evropi v desetletju pred drugo svetovno vojno ter sodeluje pri dveh doktorandskih seminarjih.

7. Znanstveni posveti

Znanstvenih posvetov doma in v tujini je bilo v letu 1994 skupaj 14. Posvet o podjetništvu na Slovenskem je pripravil naš inštitut, pri posvetu SAZU Slovenci in država pa je bil soorganizator. Na nekaterih je bila udeležba inštitutovih raziskovalcev že kar množična, kar je razvidno iz naslednjega seznama:

- znanstveno posvetovanje Inštituta za novejšo zgodovino Podjetništvo na Slovenskem, Ljubljana, 19. januar 1994

referenti: dr. Zdenko Čepič, Podjetništvo in revolucija
 dr. Jasna Fischer, Odprtost slovenske industrije pred prvo svetovno vojno
 dr. France Kresal, Slovensko podjetništvo v industriji
 dr. Žarko Lazarevič, Podjetništvo v slovenskem kmetijstvu
 dr. Jože Prinčič, Nadomestitev individualnega podjetništva z državnim v industriji, gostinstvu in obrti

- Muzejski večer, Idrija, 1. marec 1994

referent mag. Boris Mlakar, 27. januar 1944 (o napadu na partijsko šolo v Cerknem)

- mednarodna konferenca Ustanovitev komunističnih režimov v vzhodni Evropi, 1945-1950: ponovna ocena, organizatorja Ruska akademija znanosti in American Council for Learned Societies, Moskva, 29.- 31. marec 1994

referent dr. Jera Vodušek Starič, Nastanek komunističnega režima v Jugoslaviji

- znanstveni posvet Slovenske matice O življenju in delu Dragotina Lončarja (ob 40-letnici smrti), Ljubljana, 21. april 1994

referenta: dr. Jurij Perovšek, Lončarjevi narodni in politični pogledi v času med obema vojnama

dr. Franc Rozman, O življenju in delu dr. Dragotina Lončarja

- javna okrogla miza Trieste e l'Istria negli archivi sovietici: nuove relatione, nuovi interrogativi, organizatorja Il circolo di cultura istro-veneta "Istria" in inštitut Gramsci videmske pokrajine, Trst, 31. maj 1994

referent dr. Jera Vodušek Starič, Novejša spoznanja iz jugoslovanskih in sovjetskih arhivov s stališča slovenske politike do tržaškega vprašanja po 2.svetovni vojni

- simpozij Dr. Karel Verstovšek, Velenje, 9. junij 1994

referent dr. Ervin Dolenc, Karel Verstovšek kot poverjenik za uk in bogočastje v Narodni in Deželni vladi v Ljubljani 1918-1920

- mednarodni simpozij o avstroslavizmu, Celovec, 1.- 4. julij 1994

referent dr. Franc Rozman, Avstroslavizem in socialna demokracija

- znanstvena delavnica Kmetstvo in socialna demokracija 1870-1914, organizator International Institute of Social History, Amsterdam, 2.- 4. september 1994

referenta dr. Jasna Fischer in dr. Franc Rozman, Kmetstvo in socialna demokracija 1870-1914 na Slovenskem

- konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja, Linz, 13.- 16. september 1994
 diskusija dr. Franc Rozman, (stanje historiografije na Slovenskem po letu 1991)

- mednarodni simpozij Semantics and Security: The Meaning of the Balkans, organizatorja School of Slavonic and East European Studies in Center for Defence Studies univerze v Londonu, London, 21.- 23. september 1994

referent dr. Jera Vodušek Starič, The Case of Slovenia: A Historical Background

- 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 29. september - 1. oktober 1994

referenti: dr. Zdenko Čepič, Agrarna reforma in politika

dr. Ervin Dolenc, Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929

dr. Bojan Godeša, "Našega sovražnika predstavlja inteligenca' Ljubljane."
Italijanski okupator in slovenski izobraženci

mag. Boris Mlakar, Domobranska prisega

dr. Jurij Perovšek, Slovenski liberalci in Jugoslavija. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929

- posvetovanje Slavističnega društva za Slovenijo o Edvardu Kocbeku, Videm ob Ščavnici, 23.-24. september 1994

referenta: dr. Tone Ferenc, Kocbekovi dnevniki iz vojnih let 1941-1945 kot zgodovinski vir

dr. Aleš Gabrič, Edvard Kocbek od prisilnega umika v zasebnost do vrnitve v javno življenje

- mednarodno posvetovanje SAZU Slovenci in država, Ljubljana, 9.-11. november 1994

referenti: dr. Tone Ferenc, Oblikovanje slovenske (federalne) države 1941-1945

dr. Jurij Perovšek, Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize

dr. Janko Prunk, Avtonomistično-federativni pogledi in prizadevanja za njihovo uveljavitev pri Slovencih 1929-1941

koreferenti: dr. Ervin Dolenc, Narodna dilema pri slovenskih intelektualcih v prvi Jugoslaviji

dr. Bojan Godeša, Izza kočevskega zbora - vzroki za sklic

mag. Damijan Guštin, Vojaška organizacija slovenskega prostora v 20. stoletju in vprašanje slovenske vojske

dr. France Kresal, Oblikovanje slovenskega gospodarstva v okviru Jugoslavije

dr. Jože Prinčič, Mesto Slovenije v procesu industrializacije federativne Jugoslavije

- posvetovanje Arhivskega društva Slovenije, Radenci 10.-12. november 1994

referent dr. Žarko Lazarevič, Zadrugištvo v Sloveniji v dobi kapitalizma

8. Kadri

Leto 1994 smo začeli s 24, končali pa z 22 delavci. Inštitut sta zapustila mladi raziskovalec v pretoku Peter Volasko, ki je končal svoje izpopolnjevanje na inštitutu, in žal tudi znanstveni svetnik dr. Franc Rozman, ki je zaradi boljše plače in boljših delovnih pogojev odšel na Pedagoško fakulteto univerze v Mariboru. Še naprej pa se izboljšuje kvalifikacijska sestava inštituta. Aleš Gabrič je februarja 1994 upešno obranil svojo doktorsko disertacijo in postal asistent

doktor. Asistenti doktorji dr. Zdenko Čepič, dr. Ervin Dolenc, dr. Bojan Godeša in dr. Jurij Perovšek so na Filozofski fakulteti pridobili naziv znanstveni sodelavec: Mladi raziskovalec za obnovo mag. Andrej Studen je končal svojo doktorsko nalogo in čaka na obrambo disertacije. Doktorske disertacije pripravljajo še trije asistenti magistri.

Tako je bilo konec leta 1994 na inštitutu 13 doktorjev znanosti - 4 znanstveni svetniki, višja znanstvena sodelavka, 7 znanstvenih sodelavcev, asistent doktor, 4 magistri - asistenti ali višji strokovni sodelavci, višja bibliotekarka, knjižničarka, tajnica direktorice, ki pa je že četrto leto na bolniški, pisarniška referentka, ki zaradi delne invalidske upokojitve dela le štiri ure dnevno trenutno na delovnem mestu tajnice direktorice, in snažilka. Sekretarska in računovodska dela, dela telefonista, kurirja in čuvajev za varovanje stavbe ter vzdrževalna dela v stavbi smo zadovoljivo in cenejše urejali s pogodbenim delom.

Direktorica inštituta
dr. Jasna Fischer

Ljubljana, januarja 1995

Nataša Kandus

Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1994

I. Samostojne publikacije

1. Čepič, Zdenko: Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945. 2, V partizanih. Dnevnik uredil, spremno besedo in opombe napisal Zdenko Čepič. Obzorja, Maribor 1994, 545 str. (Documenta et studia historiae recentioris, 9b).
2. Dolenc, Ervin: Senožече - skupnost na prepihu. Senožече 1994, 108 str. (Življenje na Krasu, 2).
3. Ferenc, Tone: La provincia 'italiana' di Lubiana. Documenti 1941-1942. Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione, Udine 1994, 583 str.
4. Lazarevič, Žarko: Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1948. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1994, 171 str.
5. Mlakar, Boris: Lojze Ude, Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941-1944. Uredil, opombe in spremno študijo napisal Boris Mlakar. Slovenska matica, Ljubljana 1994, 168 str.
6. Podjetništvo na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino. XXXIV, 1994, št. 1. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1994, 142 str.
7. Prinčič, Jože: Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945-1963. Povojne nacionalizacije v Sloveniji (1945-1963). Tiskarna Novo mesto - Dolenjska založba, Novo mesto 1994, 176 str. (Seidlova zbirka, 12).
8. Prispevki za novejšo zgodovino. XXXIV, 1994, št. 2. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1994, 277, 24 str.
9. Prunk, Janko: A Brief History of Slovenia. Historical Background of the Republic of Slovenia. Mihelač, Ljubljana 1994, 85 str.
10. Prunk, Janko: Ernst H. Gombrich, Kratka svetovna zgodovina za mlade bralce. Od pradavnine do sedanjosti. DZS, Grad, Ljubljana 1994, 276 str. 3. izd. (Spremna beseda in prevod poglavij od 25. do 39. in sklepne besede).
11. Prunk, Janko: 20. stoletje. Zgodovina za 8. razred osnovne šole. DZS, Ljubljana 1993, 260 str. 3. izd. (Skupaj z Branimirjem Nešovićem).
12. Vidovič-Miklavčič, Anka: Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941 v jugoslovanskem delu Slovenije. Študentska organizacija Univerze, Ljubljana 1994, 226 str. (Knjižna zbirka Krt, 89).
13. Vodušek Starič, Jera: "Dosje" Mačkovšek. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1994, 236 str. (Viri, 7).

II. Znanstvene razprave in članki

1. Čepič, Zdenko: Agrarna reforma in politika. 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1994, str. 121-128.
2. Čepič, Zdenko: Podjetništvo in revolucija. (Stališča o zasebni gospodarski podjetnosti v politiki narodnoosvobodilnega boja). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 1, str. 81-95.
3. Čepič, Zdenko: Problematika kolonizacije Apaškega polja pri izvajanju agrarne reforme po drugi svetovni vojni. Časopis za zgodovino in narodopisje, LXV, 1994, št.1, str. 137-149.
4. Čepič, Zdenko: Značaj druge svetovne vojne. Naš koledar 1995. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1994, str. 74-80.
5. Dolenc, Ervin: Alojz Gradnik med literaturo in politikom (1882-1941). Primorska srečanja, XIX, 1994, št. 155, str. 110-112.
6. Dolenc, Ervin: Culture, Politics and Slovene Identity. Independent Slovenia (Origins, Movements, Prospects). St. Martin's Press, New York 1994, str. 69-90.
7. Dolenc, Ervin: Obdobje 1919-1941. 75 let Univerze v Ljubljani. 75 let neprekinjenega delovanja Univerze v Ljubljani 1919-1994. Univerza, Ljubljana 1994, str. 9-11.
8. Dolenc, Ervin: 1919-1941. 75 years of the University of Ljubljana. 75 years of continuous work of the University of Ljubljana 1919-1994. Univerza, Ljubljana 1994, str. 9-11.
9. Dolenc, Ervin: Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1994, str. 96-104.
10. Dolenc, Ervin: Slovenski intelektualci, država, nacionalizem. Nova revija, XIII, 1994, št. 147-148, str. 179-187.
11. Dolenc, Ervin: Šolsko delo Dragotina Lončarja. Glasnik Slovenske matice, XVIII, 1994, št. 1-2, str. 71-77.
12. Ferenc, Tone: Il collaborazionismo in Slovenia e in Venezia Giulia. Una certa Europa. Il collaborazionismo con le potenze dell'Asse 1939-1945. Le fonti. Fondazioni "Luigi Micheletti", Brescia 1992(1994), str. 353-360. (Annali della fondazione "Luigi Micheletti", 6).
13. Ferenc, Tone: Druga svetovna vojna v Evropi se je končala v Sloveniji. Ob petdesetletnici bridkega poraza sil osi in veličastne zavezniške zmage. Prešernov koledar 1995. Prešernova družba, Ljubljana 1994, str. 87-101.
14. Ferenc, Tone: Die Kollaboration in Slowenien. Europa unterm Hakenkreuz. Okkupation und Kollaboration (1938-1945). Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik. Hrsg. von Werner Roehr. Huethig Verlagsgemeinschaft, Berlin-Heidelberg 1994, str. 337-348.

15. **Ferenc, Tone:** Okupacija Slovenije 1941. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 343-347.
16. **Ferenc, Tone:** Osvoboditev Slovenije. Naš koledar 1995. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1994, str. 81-89.
17. **Ferenc, Tone:** Poročilo o razmerah na Kočevskem spomladi 1939. Zgodovinski časopis, XLVIII, 1994, št. 1, str. 103-116.
18. **Ferenc, Tone:** Upor proti okupatorju in državljanska vojna. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 348-353.
19. **Fischer, Jasna:** Odprtost slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno. Podjetništvo na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 1, str. 35-43.
20. **Fischer, Jasna:** Rast prebivalstva na Slovenskem. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 230-233.
21. **Fischer, Jasna:** Začetek industrijske dobe. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 215-219.
22. **Gabrič, Aleš:** After 1945. 75 years of the University of Ljubljana. 75 years of continuous work of the University of Ljubljana 1919-1994. Univerza, Ljubljana 1994, str. 17-23.
23. **Gabrič, Aleš:** Alojz Gradnik in povojna oblast. Primorska srečanja, XIX, 1994, št. 155, str. 119-124.
24. **Gabrič, Aleš:** Boj za nacionalne kulturne ustanove. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 325-330.
25. **Gabrič, Aleš:** Od Mladinske revije do Perspektiv. Borec, XLVI, 1994, št. 535-537, str. 1069-1085.
26. **Gabrič, Aleš:** Odmevi teorije socialističnega realizma v Sloveniji. Nova revija, XIII, 1994, št. 143, str. 96-110.
27. **Gabrič, Aleš:** Obdobje po letu 1945. 75 let Univerze v Ljubljani. 75 let neprekinjenega delovanja Univerze v Ljubljani 1919-1994. Univerza, Ljubljana 1994, str. 17-23.
28. **Gabrič, Aleš:** Reforma visokega šolstva 1954-1961 ali kako uničiti ljubljansko Univerzo. Nova revija, XIII, 1994, št. 149, str. 105-120.
29. **Gabrič, Aleš:** Temeljne značilnosti šolske reforme 1953-1962. Šolska kronika, XXVII, 1994, št. 3, str. 79-89.
30. **Gabrič, Aleš:** Zajčeva Požgana trava v očeh partijskih ideologov. Nova revija, XIII, 1994, št. 147-148, str. 162-169.
31. **Gabrič, Aleš:** Zgodovina, pisana v starem duhu. Kronika, XLII, 1994, št. 2, str. 1-5.
32. **Godeša, Bojan:** Alojz Gradnik v času tuje zasedbe (1941-1945). Primorska srečanja, XIX, 1994, št. 155, str. 113-118.
33. **Godeša, Bojan:** Delovanje odborov Delavske enotnosti v Trstu. Annales, III, 1993, št. 3, str. 167-176.
34. **Godeša, Bojan:** Leta okupacije 1941-1945. 75 let Univerze v Ljubljani. 75 let neprekinjenega delovanja Univerze v Ljubljani 1919-1994. Univerza, Ljubljana 1994, str. 11-17.

35. **Godeša, Bojan:** Madžarski okupator v Prekmurju in slovenski izobraženci. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 193-202.
36. **Godeša, Bojan:** Našega sovražnika predstavlja "inteligenca" Ljubljane. Odnos italijanskih zasedbenih oblasti v Ljubljanski pokrajini do slovenskih izobražencev. 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1994, str. 105-113.
37. **Godeša, Bojan:** The occupation 1941-1945. 75 years of the University of Ljubljana. 75 years of continuous work of the University of Ljubljana 1919-1994. Univerza, Ljubljana 1994, str. 11-17.
38. **Guštin, Damijan:** Poročanje o vojni. Revija Svetovna vojska 1914-1915. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 209-220.
39. **Guštin, Damijan:** Slovenska partizanska vojska v letu 1945. Naš koledar 1995. Društvo piscev NOB Slovenije, Ljubljana 1994, str. 97-102.
40. **Kresal, France:** Industrija med svetovnima vojnama. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 319-324.
41. **Kresal, France:** Industrija v Sloveniji 1918-1941. Zgodovina v šoli, III, 1994, št. 3, str. 3-11.
42. **Kresal, France:** Slovensko podjetništvo v industriji. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 1, str. 57-73.
43. **Lazarevič, Žarko:** Celje - prvotno središče slovenskega združništva. (Od Zveze slovenskih posojilnic do Zadružne zveze v Celju 1883-1905). Celjski zbornik 1994. Skupščine občina Celje 1994, Celje, str. 109-134.
44. **Lazarevič, Žarko:** Economic History of Twentieth-Century Slovenia. Independent Slovenia (Origins, Movements, Prospects). St. Martin's Press, New York 1994, str. 47-67.
45. **Lazarevič, Žarko:** Kmečki dolgovi ob severni meji 1918-1945. (Od Rateč do Hodoša). Kronika, XLII, 1994, št. 2, str. 41-48.
46. **Lazarevič, Žarko:** Podjetništvo v slovenskem kmetijstvu. Razpotja med individualnim in kolektivnim podjetništvom v kmetijstvu od zemljiške odveze do II. svetovne vojne. Podjetništvo na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 1, str. 45-55.
47. **Lazarevič, Žarko:** Pota in zagate slovenskega kmetijstva v dobi kapitalizma. Zgodovina v šoli, III, 1994, št. 4, str. 8-13.
48. **Lazarevič, Žarko:** Slovenska gospodarska prilagajanja v dvajsetem stoletju. (Iz agrarne družbe v industrijsko). Borec, XLVI, 1994, št. 529-531, str. 357-367.
49. **Lazarevič, Žarko:** Združništvo v Sloveniji v dobi kapitalizma. Sistemi in organizacije. Arhivi, XVII, 1994, št. 1-2, str. 12-18.
50. **Mlakar, Boris:** Domobranska prisega. 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1994, str. 114-120.
51. **Mlakar, Boris:** Lojze Ude kot kritični spremljevalec Osvobodilne fronte. Lojze Ude: Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941-1944. Slovenska matica, Ljubljana 1994, str. 153-168.

52. **Mlakar, Boris:** Nasprotniki Osvobodilne fronte in domobranstvo na Baškem. Kronika, XLII, 1994, št. 1, str. 64-84.
53. **Mlakar, Boris:** Slovenski domobranci - prostovoljci ali mobiliziranci. Borec, XLVI, 1994, št. 526-528, str. 104-126.
54. **Perovšek, Jurij:** Lončarjevi narodni in idejnopolitični pogledi v času med svetovnima vojnama. Glasnik Slovenske matice, XVIII, 1994, št. 1-2, str. 42-54.
55. **Perovšek, Jurij:** Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 163-176.
56. **Perovšek, Jurij:** Slovenski liberalci in Jugoslavija. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1994, str. 88-95.
57. **Perovšek, Jurij:** Veliki prevrat 1918. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 300-306.
58. **Prinčič, Jože:** Nacionalizacija in druge oblike podržavljenja zasebnega premoženja v slovenskem prostoru po drugi svetovni vojni. Zgodovina v šoli, III, 1994, št. 4, str. 3-7.
59. **Prinčič, Jože:** Načrtna likvidacija zasebne trgovine (1945-1948). Borec, XLVI, 1994, št. 529-531, str. 375-383.
60. **Prinčič, Jože:** Nadomestitev individualnega podjetništva z državnim v industriji, trgovini, gostinstvu in obrti (1945-1948). Podjetništvo na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 1, str. 97-106.
61. **Prunk, Janko:** Dunaj in slovensko narodno gibanje. Dunaj in Slovenci. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1994, 15-20.
62. **Prunk, Janko:** Krščansko-socialni pogled na francosko revolucijo med njeno stoto in stopetdeseto obletnico (1889-1938). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 177-184.
63. **Prunk, Janko:** Narodno avtonomistični koncepti dr. Andreja Gosarja. Srečanja z dr. Andrejem Gosarjem. Logatec 1994, str. 19-25.
64. **Rozman, Franc:** Razvoj in delovanje železničarskih organizacij na spodnjem Štajerskem pred letom 1914. Časopis za zgodovino in narodopisje, XXX, 1994, št. 2, str. 278-291.
65. **Rozman, Franc:** Začetki delavskega gibanja. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 220-225.
66. **Rozman, Franc:** Življenje in delo Dragotina Lončarja. Glasnik Slovenske matice, XVIII, 1994, št. 1-2, str. 30-35.
67. **Studen, Andrej:** Nekaj drobcev iz vsakdanjika ljubljanskih služkinj pred prvo svetovno vojno. Kronika, XLII, 1994, št. 3, str. 42-46.
68. **Studen, Andrej:** Smrdelo je kot kuga. K zgodovini higienskih razmer v Ljubljani pred prvo svetovno vojno. Zgodovina za vse, I, 1994, št. 1, str. 44-57.
69. **Studen, Andrej:** Ženska naj se drži kuhalnice. Pot na grmado, Historični seminar (uredil Oto Luthar). Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1994, str. 149-164. (Zbirka ZRC, 4).

70. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Srednješolska mladina in Savez jugoslovenskih srednješolskih udruženja (SJSU) 1929-1934. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 185-192.
71. **Vodušek Starič, Jera:** Komunisti se polaščajo oblasti. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 361-366.
72. **Vodušek Starič, Jera:** Politika in politično izrazoslovje ob koncu druge svetovne vojne. Celjski zbornik 1994. Skupščina občine Celje, Celje 1994, str. 273-284.
73. **Vodušek Starič, Jera:** Slovenska državnost v rokah jugoslovanskih komunistov. Dokumenti slovenstva. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 367-372.
74. **Volasko, Peter:** Konservativizem in liberalizem. Slovenije - vrednote in prihodnost. Zbornik. Študentska organizacija Univerze, Ljubljana 1994, str. 99-113.
75. **Volasko, Peter:** Sociologija in zgodovina. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 203-208.

III. Strokovni članki

1. **Čepič, Zdenko:** Osvobodilna fronta slovenskega naroda (po 2. svetovni vojni). Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 201-202.
2. **Čepič, Zdenko:** Uredniški uvod. Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945. 2, V partizanih. Obzorja, Maribor 1994, str. 5-8. (Documenta et studia historiae recentioris, 9b).
3. **Dolenc, Ervin:** Nepoznavanje dejstev je ovira za ploden dialog. (Kaj se je zgodilo s slovensko zgodovino?). Razgledi, 1994, št. 5, str. 12-13.
4. **Dolenc, Ervin:** Orel. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 148-149.
5. **Dolenc, Ervin:** Razpis raziskovalne naloge za šolsko leto 1994/95: "Iz družinskega arhiva". Zbornik povzetkov raziskovalnih nalog osnovnošolcev Razvoj turizma v domačem kraju, XXV. srečanje mladih raziskovalcev zgodovine. Informacije ZPMS, 1994, št. 1, str. 40-42. (Skupaj z Brankom Šuštarjem in Andrejo Horvat.)
6. **Ferenc, Tone:** Fašisti brez krinke. Pogovor. Mladina, 1994, št. 55, str. 28-30.
7. **Ferenc, Tone:** Ilova gora 1943. Ob petdesetletnici. Zbornik občine Grosuplje 1994. Grosuplje 1994, str. 73-75.
8. **Ferenc, Tone:** Notranjska. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 9-10.
9. **Ferenc, Tone:** Oddelek za zaščito ljudstva - OZNA. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 83-84.
10. **Ferenc, Tone:** Okupacija in razkosanje Jugoslavije. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 120-121.
11. **Ferenc, Tone:** Okraj. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 114.

12. **Ferenc, Tone:** Okrožje. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 116.
13. **Ferenc, Tone:** Okupacijski sistemi na Slovenskem. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 121-124.
14. **Ferenc, Tone:** Operacijska cona "Jadransko primorje". Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 143-144.
15. **Ferenc, Tone:** Operativni štab za boj proti partizanom. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 145.
16. **Ferenc, Tone:** Organizacija TODT. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 151.
17. **Ferenc, Tone:** Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 199-201.
18. **Ferenc, Tone:** Partizansko gospodarstvo. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 259-260.
19. **Ferenc, Tone:** Partop. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 265.
20. **Ferenc, Tone:** Peta grupa odredov. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 318.
21. **Ferenc, Tone:** Pivška kotlina. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 365-366.
22. **Ferenc, Tone:** Pivška partizanska četa. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 366.
23. **Ferenc, Tone:** Pivško okrožje. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 366.
24. **Ferenc, Tone:** Plave. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 393-394.
25. **Ferenc, Tone:** Plenum OF. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 407.
26. **Ferenc, Tone:** Prekmurski četi na pot. Franček Majcen: Prekmurska četa med Muro in Rabo. Prispevki k zgodovini NOB v Prekmurju. Enotnost, Ljubljana - Murska Sobota 1994, str. 8-9. (Mala knjižnica NOV in POS, 6).
27. **Ferenc, Tone:** "Samo milijon" nas je bilo... Svobodna misel, XXXII, 1994, št. 18, str. 3.
28. **Fischer, Jasna:** Poročilo o delu Inštituta za novejšo zgodovino za leto 1993. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 1-14.
29. **Gabrič, Aleš:** Molk o TIGR-u - drugič. Svobodna misel, XXXII, 1994, št. 2, str. 27.
30. **Gabrič, Aleš:** Nekaj misli o letošnjih nalogah mladih zgodovinarjev. Razvoj turizma v domačem kraju. Informacije ZPMS, 1994, št. 1, str. 16-18.
31. **Gabrič, Aleš:** Obzornik. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 79-80.
32. **Gabrič, Aleš:** Poročilo o delu ZZDS za obdobje 1992-1994. 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1994, str. 136-137.

33. **Gabrič, Aleš:** "Samo spremen pojav". Slovenec, LXXVIII, 1994, št. 221, str. 34.
34. **Guštin, Damijan:** Partizanska plačilna sredstva. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 251-252.
35. **Kresal, France:** Notranja trgovina. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 3-4.
36. **Kresal, France:** Obrtna zbornica. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 77.
37. **Kresal, France:** Obutvena industrija. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 78.
38. **Kresal, France:** Okrožni urad za zavarovanje delavcev. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 116-117.
39. **Kresal, France:** Osebni dohodek. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 185-186.
40. **Kresal, France:** Peko. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 297-298.
41. **Kresal, France:** Plača. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 366-367.
42. **Mrak, Boris:** Denacionalizacija zgodovine? Razgledi, 1994, št. 12, str. 10-11.
43. **Mrak, Boris:** Organizacijski štab Slovenskega domobranstva. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 153-154.
44. **Mrak, Boris:** Planina. NOB. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 376.
45. **Mrak, Boris:** Plava garda. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 392.
46. **Mrak, Boris:** Uvod. Lojze Ude: Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941-1944. Slovenska matica, Ljubljana 1994, str. 5-6.
47. **Perovšek, Jurij:** Orjuna. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 157-158.
48. **Prinčič, Jože:** Novi gospodarski sistem. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 25-26.
49. **Prinčič, Jože:** Obnova. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 67-68.
50. **Prunk, Janko:** Novi čas. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 27.
51. **Prunk, Janko:** Ogenj delavske mladine. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 98.
52. **Prunk, Janko:** Uvod h knjigi Podobe iz življenja slovenskih politikov. Zvone Kržišnik: Slovenski politiki izza pomladi narodov. Grafa, Ljubljana 1994, str. 3-6.
53. **Rozman, Franc:** Le počasi dobra trava raste. Razgledi, 1994, št. 42, str. 8-10.

54. **Rozman, Franc:** Predgovor in diskusija. Dunaj in Slovenci. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1994, str. 7-9, 58.
55. **Rozman, Franc:** Uvodna beseda. Božo Benedik: Bled, ta naš Bled. Eurodesign, Ljubljana 1993, str. 3-4.
56. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Orač. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 146.
57. **Vodušek Starič, Jera:** Beseda k 27. zborovanju slovenskih zgodovinarjev. 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1994, str. 5.
58. **Vodušek Starič, Jera:** Prevzem oblasti ali portret časa, ki je molčal o revoluciji, a jo tiho in brezobzirno izvajal. Delo, XXXVI, 1994, št. 50, str. 13.
59. **Volasko, Peter:** Eksodus. Slovenec, LXXVIII, 1994, št. 303; Sobotna branja, str. 28.
60. **Volasko, Peter:** Hrepenenje po viziji. Slovenec, LXXVIII, 1994, št. 268; Sobotna branja, str. 28.
61. **Volasko, Peter:** Kriza politične zmernosti. Slovenec, LXXVIII, 1994, št. 246; Sobotna branja, str. 31.
62. **Volasko, Peter:** Liberalizem tisočerih obrazov. Slovenec, LXXVIII, 1994, št. 280; Sobotna branja, str. 26.
63. **Volasko, Peter:** Svilen (r)evolucija. Slovenec, LXXVIII, 1994, št. 234; Sobotna branja, str. 28.

IV. Objave virov

1. **Ferenc, Tone:** Pismo o Primorski 1943. Svobodna misel, XXXII, 1994, št. 24, str. 36-38.
2. **Ferenc, Tone:** Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 231-244.

V. Poročila o znanstvenih srečanjih

1. **Gabrič, Aleš:** Po 27. zborovanju slovenskih zgodovinarjev. Vestnik, Univerza v Ljubljani, 25, 1994, št. 8-9, str. 7.
2. **Gabrič, Aleš:** 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zgodovina v šoli, III, 1994, št. 4, str. 64-65.
3. **Lazarevič, Žarko:** 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev z občnim zborom Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Zgodovinski časopis, XLVIII, 1994, št. 4, str. 569-570.

VI. Ocene in poročila

1. **Deželak-Barič, Vida:** Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945. I, V okupirani Ljubljani. Obzorja, Maribor 1993, 606 str. (Documenta et studia historiae

- recentioris, 9). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 258-262.
2. **Dolenc, Ervin:** Socialistično kmetijstvo ostaja nadaljnim raziskovalcem. (Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem, Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1948, ZPS, Ljubljana 1994, 171 str.) Delo, XXXVI, 1994, št. 126, str. 14.
 3. **Gabrič, Aleš:** Hribar za prihodnost. Judita Šega: Zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani (1895-1910). Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1993, 133 str. Dnevnik, XLIV, 1994, št. 160, str. 21.
 4. **Gabrič, Aleš:** Poti in krive poti slovenskega kmetijstva. Žarko Lazarevič: Kmečki dolgovi na Slovenskem. ZPS, Ljubljana 1994, 171 str. Dnevnik, XLIV, 1994, št. 173, str. 16.
 5. **Gabrič, Aleš:** Spremenjeno obličje sveta. Andrej Studen: Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1993, 228 str. Dnevnik, XLIV, 1994, št. 3, str. 16.
 6. **Gabrič, Aleš:** Žarko Lazarevič: Kmečki dolgovi na Slovenskem. ZPS, Ljubljana 1994, 171 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 251-254.
 7. **Godeša, Bojan:** Kompleksno o kmečkih dolgovih. Žarko Lazarevič: Kmečki dolgovi na Slovenskem. ZPS, Ljubljana 1994, 171 str. Razgledi, 1994, št. 11, str. 26.
 8. **Godeša, Bojan:** Zgodovinska analiza vsakdana. Andrej Studen: Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1993, 228 str. Razgledi, 1994, št. 1, str. 26-27.
 9. **Guštin, Damijan:** J. J. Švajncer: Obranili domovino. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 274-277.
 10. **Guštin, Damijan:** Očarljivi obup emigracije... (Makso Šnuderl, Dnevnik 1941-1945. 1, V okupirani Ljubljani. Obzorja, Maribor 1993, 606 str.) Delo, XXXVI, 1994, št. 39, str. 13.
 11. **Guštin, Damijan:** T. Teropšič: Kozjanski odred. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 266-269.
 12. **Lazarevič, Žarko:** Andrej Studen, Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1993, 228 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 246-249.
 13. **Perovšek, Jurij:** O neminljivosti slovenstva kot posebne usode. (Peter Kovačič - Peršin, Zaveza slovenstvu. ZPS, Ljubljana 1993, 157 str.) Revija 2000, 1994, št. 75-77, str. 292-294.
 14. **Perovšek, Jurij:** Peter Kovačič-Peršin, Zaveza slovenstvu. ZPS, Ljubljana 1993, 157 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 271-274.
 15. **Perovšek, Jurij:** Prispevki za novejšo zgodovino 1-2. Delo, XXXVI, 1994, št. 4, str. 16.
 16. **Prinčič, Jože:** Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem. ZPS, Ljubljana 1994, 171 str. Zgodovinski časopis, XLVIII, 1994, št. 1, str. 130-132.

17. **Prunk, Janko:** Ostritev historičnega objektiva za prav posebno tematiko. Ocena knjige Anke Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Delo, XXXVI, 1994, št. 244, str. 98.
18. **Rozman, Franc:** Karl Kaser: Hirten, Kampf, Stammeshelden. Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 4, str. 598-600.
19. **Rozman, Franc:** Knezi Windisch-graetz v 19. in 20. stoletju. H. Stekl, M. Wakounig: Windisch - Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert. Boehlau Verlag, Wien - Köln - Weimar 1992, 384 str. Zgodovina za vse, I, 1994, št. 2, str. 105-107.
20. **Rozman, Franc:** Die-Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848-1867). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 245-246.
21. **Rozman, Franc:** Včerajšnji svet v pismih Henrika Tume. Razgledi, 1994, št. 12, str. 25.
22. **Rozman, Franc:** Zgodovina za vse - vse za zgodovino [Geschichte für alle - alles für die Geschichte] (Celje 1994) 1 und 2, 86 S. und 107 S. - Österreichische Osthefte, XXXVI, 1994, št. 4, str. 893-895.
23. **Studen, Andrej:** Ervin Dolenc, Senožec. Skupnost na prepihu. Zbirka Življenje na Krasu št. 2. Senožec 1994, 108 str. Kronika, XLII, 1994, št. 3, str. 95-96.
24. **Studen, Andrej:** Nova revija za historično antropologijo, Historische Anthropologie. Kultur - Gesellschaft - Alltag. 1. Jg., 1993, Heft 1. Hrsg. von Michael Mitterauer in Edith Saurer. Boehlau, Köln-Weimar-Wien 1993, 168 str. Zgodovina za vse, I, 1994, št. 1, str. 76-77.

VII. Biografije

1. **Čepič, Zdenko:** Jurij Perovšek. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 362.
2. **Čepič, Zdenko:** Svetopolk Pivko. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 362.
3. **Dolenc, Ervin:** Meden Franc. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 719.
4. **Dolenc, Ervin:** Novaković Predrag. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 748.
5. **Dolenc, Ervin:** Skrinjar Pavel. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 820.
6. **Dolenc, Ervin:** Suša Marijan. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 829.
7. **Dolenc, Ervin:** Štolfa Rajko. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 841.
8. **Dolenc, Ervin:** Zelen Jože. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 868-869.
9. **Godeša, Bojan:** Martelanc Vladimir. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 713.

10. **Godeša, Bojan:** Wolsegger Ferdinand P. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 865.
11. **Guštin, Damijan:** Mahnič Viljan. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 700.
12. **Guštin, Damijan:** Novič Milko. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 748.
13. **Guštin, Damijan:** Petelin Stanko - Vojko. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 321.
14. **Mrakar, Boris:** Mačus Franjo. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 697-698.
15. **Mrakar, Boris:** Malečkar Nela. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 702.
16. **Mrakar, Boris:** Milharčič-Hladnik Mirjam. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 729-730.
17. **Mrakar, Boris:** Novak Karel. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 19.
18. **Mrakar, Boris:** Pacor Mario. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 755.
19. **Mrakar, Boris:** Peterlin Ernest. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 323.
20. **Mrakar, Boris:** Rainer Friedrich. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 788.
21. **Mrakar, Boris:** Šabec Nada. Primorski slovenski biografski leksikon, 20. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, str. 832.
22. **Perovšek, Jurij:** Pestotnik Pavel. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 317-318.
23. **Perovšek, Jurij:** Pirkmajer Milko. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 352-353.
24. **Perovšek, Jurij:** Pirkmajer Otmar. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 353.
25. **Perovšek, Jurij:** Pivko Ljudevit. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 362.
26. **Prunk, Janko:** Pleterski Janko. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 412-413.
27. **Prunk, Janko:** Walter Markov. In memoriam. Zgodovinski časopis, XLVIII, 1994, št. 2, str. 271-272.
29. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Novak Janže. Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 19.

VIII. Bibliografija

1. **Kandus, Nataša:** Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1993. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, št. 2, str. 15-25.

UDK 331.2(497.12)"1885/1991"

France KRESAL, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, 1-2, slov., (nem., angl.)

MEZDE IN PLAČE NA SLOVENSKEM OD NOVELE OBRTNEGA REDA 1885 DO KOLEKTIVNIH POGODB 1991

Razprava prikazuje mezde in plače na Slovenskem zadnjih 100 let. Prikazuje razvoj mezdnih odnosov od novele obrtnega reda 1885, urejanja delovnih razmerij s kolektivnimi pogodbami med dvema vojnoma in samoupravnimi sporazumi po drugi vojni in do novih kolektivnih pogodb 1991. S podatki o mezdah in plačah ter cenami življenjskih potrebščin prikazuje razvoj življenjskega standarda zaposlenih.

UDK 342.533(497.12)"1918"

Jurij PEROVŠEK, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, 1-2, slov., (nem., angl.)

VPRAŠANJE SLOVENSKEGA PARLAMENTA LETA 1918

Avtor obravnava vprašanje oblikovanja slovenskega nacionalnega parlamenta v novembru leta 1918, tj. v času obstoja posebne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov prek katere so se habsburški Jugoslovani 1.12.1918 skupaj s Kraljevino Srbijo združili v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ugotavlja, da je novembra 1918 na Slovenskem obstajalo politično telo (slovenski Narodni svet), ki se mu je formalno priznalo pristojnosti, kakršne ima v parlamentarnem političnem sistemu njegov nosilec - parlament. To je predstavljalo eno izmed pomembnih značilnosti politične osamosvojitve, ki so jo dosegli Slovenci v kratkotrajnem obstoju Države SHS.

UDK 342.26(497.12)"1926/1927"

Mirko STIPLOVŠEK, dr., redni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI - 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, 1-2, slov., (nem., angl.)

SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA IN UVEDBA OBLASTNIH SAMOUPRAV LETA 1927

Na prelomu let 1926/1927 so po več kot petletnem odlaganju zaradi odpora centralistov uvedli samoupravo v največjih administrativnih enotah - oblasteh. Uveljavitev samouprave v skladu z določili vidovdanske ustave je bila takrat v ospredju političnega življenja v državi in je pomembno vplivala tudi na spremembe vlade. Avtor je osvetlil poglede Slovenske ljudske stranke na oblastne samouprave, ki so bile zaradi skromnih pristojnosti daleč od njenih avtonomističnih ustavnopravnih zahtev, in njeno odločitev, da bo kot vladna stranka poskušala čimbolj razširiti samoupravo ljubljanske in mariborske oblasti ter utrditi svojo dominacijo na Slovenskem.

UDC 331.2(497.12)"1885/1991"

France KRESAL, Ph. D., Research Counsellor, Institute for Contemporary History, SI - 61 000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXV, 1995, 1-2, Slv., (Ger., Eng.)

WAGES AND SALARIES IN SLOVENIA FROM THE 1885 CRAFT ORDER NOVEL TO THE 1991 COLLECTIVE WAGE AGREEMENT

The paper presents trends in wages and salaries in Slovenia in the last 100 years. It shows the development of wage relations, starting with the craft order novel in 1885, the regulation of employment with the collective wage agreements between the two world wars, self-managing agreements after World War II, through to the new collective wage contracts in 1991. The development of employees' living standards is illustrated with the data on wages and salaries.

UDC 342.533(497.12)"1918"

Jurij PEROVŠEK, Ph. D., Research Associate, Institute for Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXV, 1995, 1-2, Slv., (Ger., Eng.)

THE QUESTION OF THE SLOVENE PARLIAMENT IN 1918

The author deals with the question of the formation of a Slovene national parliament which occurred in November 1918. At that time the South Slavs of the Habsburg empire were temporarily united in the State of Slovenes, Croats and Serbs which, after fusion with the Kingdom of Serbia, was to become the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes on 1.12.1918. In November 1918, there was a political body (the Slovene National Council) in Slovenia, which was formally empowered with the competence normally possessed by the parliament in a parliamentary system. This was an important feature of the political autonomy achieved by Slovenia in the short existence of the State of SCS.

UDC 342.26(497.12)"1926/1927"

Miroslav STIPLOVŠEK, Ph. D., Professor, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, SI - 61 000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXV, 1995, 1-2, Slv., (Ger., Eng.)

SLOVENE PEOPLE'S PARTY AND THE INTRODUCTION OF AUTONOMOUS DISTRICTS IN 1927

In the forefront of the Slovene political life at the turn of 1926 and 1927 was the issue of self-government, which was being introduced in the largest, newly established administrative districts, in accordance with the provisions of Vidovdan Constitution, after more than a five year deferment caused by the centralists' opposition. This issue also caused changes in the Government. The author highlights the position of the Slovene People's Party with regards to these autonomous districts which were, due to their low competencies, far from the party's autonomist constitutional claims, and its attempt as a government party, to expand, as much as possible, the autonomy of Ljubljana and Maribor Districts and thus strengthen its political domination in Slovenia.

UDK 282.32(497.12)"189/1941"

Egon PELIKAN, mag., mladi raziskovalec, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI - 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, 1-2, slov., (nem., angl.)

AKOMODACIJA IDEOLOGIJE POLITIČNEGA KATOLICIZMA NA SLOVENSKEM - PRIMER UŠENIČNIKOVE "TEORIJE VREDNOSTI", MAHNIČEVE "DEFINICIJE NARODA" IN "SUVERENOSTI LJUDSTVA"

Avtor se ukvarja z vprašanjem idejne akomodacije ideologije političnega katolicizma na Slovenskem v času od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne. S predstavitvijo odnosa vodilnih ideologov političnega katolicizma (Antona Mahnič in Aleša Ušeničnika) do nekaterih bistvenih družbenih vprašanj (nacionalnega vprašanja, vprašanja suverenosti ljudstva in teorije vrednosti) prikazuje avtor splošne lastnosti oziroma strategijo ideologov političnega katolicizma na Slovenskem pri njihovem soočanju z modernizacijo. Ob tem ugotavlja, da se njihova stališča spreminjajo in prehajajo celo v svoje lastno nasprotje. Proces akomodacije je ob tem pogojen tako z vsakokratnim političnim interesom kakor z idejno dezorientacijo, do katere je zaradi pospešene modernizacije prihajalo v katoliškem taboru.

UDK 338.43.02(497.12)"193"

Žarko LAZAREVIČ, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000, Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, 1-2, slov. (angl., angl.)

RAZPLET KMEČKE DOLŽNIŠKE KRIZE V JUGOSLAVIJI TRIDESETIH LET V PRIMERJAVI Z NEKATERIMI EVROPSKIMI DRŽAVAMI

Kakor drugod po Evropi so tudi v Jugoslaviji v letih velike gospodarske krize beležili enormno zadolženost kmečkega življa, ki je grozila povzročiti gospodarski propad znatnega dela prebivalstva. To je bilo nevzdržno tako iz gospodarskih, socialnih in nenazadnje tudi političnih ozirav. Čeprav so jugoslovanske oblasti pričele ukrepati sočasno z drugimi primerljivimi evropskimi državami, pa je do končne rešitve vprašanja kmečke zadolženosti prišlo šele po preteku štirih letih in pol od razglasitve moratorija za kmečke dolge v letu 1932. Razdolževanje kmetov in sanacija denarnih zavodov po jugoslovansko, ki je imela obliko konverzije in je bila kot načelo sprejeta že v letu 1932, se vsebinsko ni v ničemer razlikovala od evropskih vzorov. Zato je pravzaprav nerazumljivo tako dolgotrajno odlašanje pri njeni izvedbi, kar je imelo veliko negativnih posledic na domačem dvorišču.

UDK 323.273(497.12-12)"1941/1945"

Boris MLAKAR, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, 1-2, slov. (angl., angl.)

DELOVANJE NASPROTNIKOV PARTIZANSKEGA GIBANJA POD GORJANCI

Avtor na podlagi literature in arhivskih virov podaja kratek pregled organizacijske in vojaške dejavnosti protipartizanskega oziroma protirevolucionarnega tabora na območju med Novim mestom in Gorjanci. Na kratko opiše dejavnost t.i. Štajerskega bataljona ter dveh bataljonov Legije smrti, ki sta delovala v okviru kolaboracionistične Prostovoljne protikomunistične milice. Prikaže tudi boje s partizanskimi enotami. Po kapitulaciji Italije se iz teh enot formira 3. bataljon Slovenskega domobranstva, pozneje pa nekaj domobranskih postojank na novomeškem območju tvori t.i. Zaščito okraja Novo mesto.

UDC 282:32(497.12)"189/1941"

Egon PELIKAN, MA, Young Researcher, Faculty of Philosophy, SLO - 61 000 Ljubljana, History Department, Aškerčeva 2

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXV, 1995, 1-2, Slv., (Ger., Eng.)

THE IDEOLOGICAL ACCOMMODATION OF POLITICAL CATHOLICISM IN SLOVENIA (The examples of Ušeničnik's "value theory" and Mahnič's "definition of a nation" and "national sovereignty")

In the paper the author deals with the question of the ideological accommodation of political catholicism in Slovenia, from the end of the nineteenth century to World War II. He presents the attitude of two leading Slovene ideologists of political catholicism (Anton Mahnič and Aleš Ušeničnik) towards some crucial social questions (those regarding national identity, sovereignty and value theory), exposes their common features and strategies with regards to modernisation, and arrives at a conclusion that their views were changing and even became self-contradictory. The process of accommodation was conditioned by individual political interests and ideological disorientation in the Catholic camp caused by rapid modernisation.

UDC 338.43.02(497.12)"193"

Žarko LAZAREVIĆ, Ph. D., Research Associate, Institute for Contemporary History, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXV, 1995, 1-2, Slv., (Eng., Eng.)

THE EPILOGUE OF THE YUGOSLAV CRISIS OF PEASANT INDEBTEDNESS IN THE THIRTIES AND COMPARISON WITH SOME EUROPEAN COUNTRIES

Yugoslavia, like other European countries, recorded an enormous indebtedness by the peasantry during the years of the Recession. This indebtedness, which put a large percentage of the population under the threat of bankruptcy, was unbearable economically, socially and, not the least, politically. Although the Yugoslav government introduced counter measures contemporaneously with some other European countries, it had taken four and a half years from the declaration in 1932 of a moratorium on peasant debts, before the problem of peasant indebtedness was finally solved. The Yugoslav method of releasing peasants from their debts and of rehabilitating financial institutions through conversion, had already been adopted as a principle in 1932 and was, in essence, no different from other European models. It is, therefore, difficult to understand the delay in its execution which had manifold negative consequences on the "domestic courtyard".

UDC 323.273(497.12-12)"1941/1945"

Boris MLAKAR, MA, Assistant, Institute for Contemporary History, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXV, 1995, 1-2, Slv., (Eng., Eng.)

ACTIVITY OF THE ANTIPARTISAN MOVEMENT UNDER GORJANCI

On the basis of literature and archive sources the author outlines the organisation and military activities of the antipartisan and anti-revolutionary movement in the area between Novo mesto and Gorjanci. He briefly describes the activity of the Styrian battalion (*Štajerski bataljon*) and of two, so-called Death Legion battalions (*Legija smrti*) which operated in the framework of the collaborationist *Voluntary Anti-Communist Militia*, as well as the armed conflicts between them. After the capitulation of Italy, the 3rd Slovene Home Guard battalion (*Domobranci*) was formed out of these troops and Home Guard military posts were positioned in the area to constitute the so-called Novo mesto District Protection.

UDK 323.15(497.1=30)"1935/1945"

Dušan BIBER, dr. znanstveni svetnik v pokoju, Ljubljana, Celovška 117, SI - Slovenija

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, 1-2, slov., (nem., angl.)

BRITANSKA DIPLOMATSKA POROČILA O NEMŠKI MANJŠINI V JUGOSLAVIJI V LETIH 1933 - 1945

Avtor ugotavlja, da je nemška manjšina v Jugoslaviji, ki je živela na več ločenih območjih, bila pogosto obravnavana v diplomatskih poročilih. Leta 1935 so jo še opisovali kot nepolitično, 1938 so zapažali njen oster obrat k nacizmu in predvidevali njeno izrabo za povod intervencije, zlasti v Dravski banovini, kjer je bil nemški gospodarski in propagandni vpliv najmočnejši. Po okupaciji Jugoslavije so Britanci ocenjevali, da glede na obnašanje med vojno nemška manjšina nima velikih možnosti, da bi lahko ostala v obnovljeni državi in so predvideli njeno delno ali popolno izselitev.

UDK 351.746.1(497.12)"1944"

Ljuba DORNIK-ŠUBELJ, mag., arhivistka, namestnik vodje arhiva, Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, SI - 61000 Ljubljana, Trdinova 8.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, 1-2, slov., (angl., angl.)

USTANOVITEV ODDELKA ZA ZAŠČITO NARODA ZA SLOVENIJO

Avtorica opisuje ustanovitev Oddelka za zaščito naroda za Slovenijo (OZNA) v letu 1944 kot dela Oddelka za zaščito naroda za Jugoslavijo po reorganizaciji Odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS. Ustanovitev predstavlja prehod politične obveščevalne službe narodnoosvobodilnega gibanja s področja notranjih zadev v pristojnost Ministrstva za obrambo, kjer je ostala vse do leta 1947. OZNA je imela štiri odseke; v tekstu je okvirno predstavljeno delo prvega odseka OZNE za Slovenijo, ki je bil zadolžen za delo na zasedenem ozemlju.

UDK 334.754(497.12)"1945/1947"

Matejka JERAJ, mag., arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, SI - 61000, Ljubljana, Zvezdarska

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXV, 1995, 1-2, slov., (angl., angl.)

DELAVSKI ZAUPNIKI V SLOVENIJI V OBDOBJU SOCIALIZMA

Avtorica je na podlagi arhivskega gradiva slovenskega sindikalnega vodstva, Glavnega odbora Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Jugoslavije za Slovenijo in obstoječe zakonodaje, predstavila dejavnost in vlogo delavskih zaupnikov v Sloveniji v obdobju socializma. Prikazala je stanje delavske zaščite v tem obdobju, vzroke za obnovitev delovanja delavskih zaupnikov, vzroke za obnovitev te ustanove v spremenjenih političnih in gospodarskih razmerah, naloge in način delovanja delavskih zaupnikov ter razloge za njihovo ukinitve.

UDC 323.15(497.1=30)"1935/1945"

Dušan BIBER, Ph. D., Retired Research Counsellor, SLO -61 000 Ljubljana, Celovška 263

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXV, 1995, 1-2, Slv., (Ger., Eng.)

BRITISH DIPLOMATIC REPORTS ON THE GERMAN MINORITY IN YUGOSLAVIA BETWEEN 1933 AND 1945

The author has established that the German minority who lived in several separate areas in Yugoslavia, were often the subject of diplomatic reports. In 1935, the reports still described the minority as apolitical, whereas in 1938, they detected a clear shift towards nazism. It was anticipated that the minority could be used as an excuse for a military intervention, especially in Dravska banovina where the German economic influence and propaganda were the strongest. After the occupation of Yugoslavia, the British assessed that the minority, because of its conduct during the war, had no real prospects of being allowed to remain in a reformed country and foresaw its partial or total emigration.

UDC 351.746.1(497.12)"1944"

Ljuba DORNIK-ŠUBELJ, MA, Head Deputy of the Home Office Archives of the Republic of Slovenia, Trdinova 8, 61 000 Ljubljana

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXV, 1995, 1-2, Slv., (Eng., Eng.)

FOUNDING OF THE NATIONAL PROTECTION DEPARTMENT FOR SLOVENIA

The National Protection Department for Slovenia (OZNA) was founded in 1944, as part of the National Protection Department for Yugoslavia, following the reorganisation of the Internal Affairs Section of the Presidency of the Slovene National Liberation Council (SNOS). The political intelligence service was transferred from the jurisdiction of the Home Office to that of the Ministry of Defence, where it remained until the end of the war and beyond. OZNA had four sections. The text outlines the activity of its first section for Slovenia on the occupied Slovene territory.

UDC 334.754(497.12)"1945/1947"

Matejka JERAJ, MA, Archives of the Republic of Slovenia, SLO - 61 000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXV, 1995, 1-2, Slv., (Eng., Eng.)

TRADE UNION ORGANISERS IN SLOVENIA DURING THE SOCIALIST PERIOD

The author presents the activity and role of Trade Union organisers during the Socialist period in Slovenia. This presentation is based on the archive material about Slovene Trade Union leadership, the United Professional Associations of Yugoslav Workers and Employees' Main Committee for Slovenia, as well as on the existing legislation. She shows the situation in the workers' protection during that period, the reasons for the restoration of the activity and institution of Trade Union organisers in altered political and economic circumstances, the Trade Union organisers' tasks and methods and, finally, the reasons for their abolition.
